

శ్రీః

శ్రీ ధర్మరాజాధ్వరిన్ద్రవిరచితా

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

తత్త్వత్రస్త్రీ రామకృష్ణదీక్షితవిరచితయా
వేదాంతశిఖామణివ్యాఖ్యయా సమేతా

చెన్నపుర్యామ్
వాణిజ్య 'రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్'
ఇశ్యేతైః ప్రకటితా

1927.

All Rights Reserved.

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
Madras.—1927.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

టీకయాసహితా.

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః, తన్నౌమి పరమా
సచ్చిదానందవిగ్రహమ్. ౧. యదస్తేవాసిష్యాన్వై ర్నిరస్తాః

నైదాఘభాసుకిరణేష్వివ వారిపూరస్సర్వోవిభాతి యదజోధ
ప్రసాఘః, మాలాఫణీవచ నిలీయతి యత్ప్రబోధా తత్త్వగ్రహ
సుఖమద్వయ మాత్మరూపమ్. ౧. ఆనేతో రాసుమేరోరపి భువి
ధర్మరాజాధ్వరీంద్రా న్వస్తేహం తర్కచూడామణిమణిజనన
స్తాతపాదాన్, యత్కారుణ్యాన్తయాభూదధిగతమధికరదు
సూక్ష్మధీకై రప్యత్తం శాస్త్రజాతం జగతి మఖకృతా రామ
హ్వయేన. ౨. వేదాంతపరిభాషాఖ్యాం సోఽహంతాతవినిర్మితామ్,
రోమి కృతిం సర్వశ్రుత్యన్తార్థప్రకాశికామ్. 3. (మత్స్యతీచ ప్రబ
న ప్రశంసంతు పణ్డితాః, తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలోఽయం మత్స్య
ః. ౪.) ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యర్థం విషయప్రయోజనే నిర్దిశక్ నిర్వి
సమాప్తయే మజ్జశమాచరితం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబధ్నా
యదవిద్యేతి. తం పరమాత్మానం నౌమితి సమృద్ధః. జీవాభిన్నం.
శాస్త్రప్రమేయమితి సూచయితుం ఆత్మశబ్దః, నన్వేషం సతి తస్యైవ
ప్రతి ఉత్కర్షాపకర్షాభావా న్నమస్కర్తృనమస్కార్యానుప
రిత్యాశబ్ద్య కల్పితభేదాజ్ఞికారా త్తదేవావిద్యాప్రతిబిమ్బం
త్వాదివిశిష్టమపకృష్టరూపం నమస్కర్తృ తద్వాస్యవృత్తం సర్వజ్ఞ

త్యాదివిశిష్ట ముత్కృష్టరూపం నమస్కార్యం ఇత్యభిప్రేత్యాహ—పర
మేతి. ననుబ్రహ్మణి లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యైవాసిద్ధిః కథం జీవ
బ్రహ్మభేదః? ఇతిచేత్! నతావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తే
రేవ తత్ర ప్రమాణత్వాత్. తథాహి-వివాదవిషయాభూతాని భూత
భౌతికాని, స్వీపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచీర్వాకృతిమత్స్పీణీతాని -
కార్యత్వాద్భటవత్. నచ పరిదృశ్యమానపుధివ్యాదౌ ప్రత్యక్షేణకా
ర్యత్వసిద్ధావప్యతీద్రియే తదసిద్ధేర్భాగాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం.
తత్రాపి పుధివీత్వాదినా కార్యత్వకల్పనాత్. నచాప్రయోజకత్వం
లాఘవానుగృహీతేన ప్రత్యక్షేణ ఘటాదాకార్యత్వే నైవ కర్తృజన్య
త్వావగమాత్. నచ నానాకించిజ్జకర్తృసిద్ధ్యా అర్థాన్తరం. లాఘవాదేక
వైస్యవ కర్తుః సర్వజన్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాత్. తతశ్చా
నుమానం జగన్నిర్దాతరి సర్వేశ్వరేప్రమాణం. తథా “యతో వా
ఇమానిభూతాని జాయంతే”య సర్వజ్ఞ సర్వవిత్, యస్య జ్ఞానమయం
తమః తస్మాదేతద్భూతానామరూపమన్నం చ జాయతే”ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ
సర్వేశ్వరే ప్రమాణమ్. నాపి లక్షణాభావః- నామరూపసృష్టికర్తృ
త్వస్య నామరూపాత్మకప్రశ్నాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణ పరి
ణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా బ్రహ్మలక్షణత్వాత్. తదేతదాహ-
యదితి. యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ట్యర్థస్తు సమ్మన్థమాత్రం “శేషే
షష్ఠీ”తి సమ్మన్థసామాన్యే షష్ఠీస్థరణాత్. తద్విశేషలాభ స్వర్థాత్.
అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుపపత్తేః. సచ వివరణాచార్య
మతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయవిషయ
భావః. యద్వా యస్యేతి కర్తృణిషష్ఠీ. తత్రాపి తద్విధానాత్. శఙ్కరభ
గవత్పాదైరపి బ్రహ్మజ్ఞానేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఇతి కర్తృణి షష్ఠీత్యభిధా
నాత్. తద్విషయత్వం చోభయమతసాధారణం. అవిద్యానామవిద్యాని
వర్త్యైఽనిర్వచనీయానాదిభావరూపేతి వక్ష్యతే. తద్విలాసశ్చ తజ్జని
తోపృత్తివిశేషః పరమేశ్వరస్యేక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః. “తదైక్షత.

భేదివారణాః, తం నామి నరసింహఖ్యం యతీంద్రం పరమం గురుమ్.

౨. శ్రీమద్వేంకటనాథాఖ్యా నేవ్విలాంగుడినివాసినః, జగద్గురూనహం
వందే సర్వతన్త్రప్రవర్తకాత్. ౩. యేన చింతామణౌ టీకా దశటికావిభ

సోఽకామయత. తన్మనో కురుతే"త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. తేన సహకారిణా
భూతాని పశ్చిమాక్ష్యాణ్యపశ్చిమకృతాని వియదాదీని, భౌతికాని చ
తదుపాదానాని పశ్చిమకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదీని; తేషాం
సృష్టయః భవస్తీత్యధ్యాహరః. అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ
రూపమాత్మోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణం చ స్థితిప్రళయోపలక్ష
ణార్థం. అన్యథా శబ్దప్రపశ్చస్య స్థితిప్రళయయోశ్చగ్రహణే బ్రహ్మ
ణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసక్తః, ఏవం ప్రమాణం తటస్థలక్షణం చ
ప్రదర్శ్య స్వరూపలక్షణమాహ—సదితి. యద్యపి సత్త్వాదిప్రత్యేకం
లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థమానన్దగ్రహణం. నచైవం చిత్త్వ
దం వ్యర్థం. ఆనన్దస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే తదుపాదానాత్ జ్ఞాయమా
నానన్దస్యైవ పురుషార్థత్వాత్. నచాహం జానామి సుఖిత్యాది ప్రత్యక్ష
విరోధాత్. "ఆనందం బ్రహ్మణ" ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ సజ్జానాదిరూ
పం బ్రహ్మేతి వాచ్యం, సత్యం—“విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మే"త్యాది
శ్రుతేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానన్దాత్మకతావగమేన "రాహుశ్శిరః ఆత్మనశ్చై
తన్య"మితివ ద్భేదశ్రుతిప్రత్యక్షయో రుపచరితార్థత్వాత్. యదన్త
ఇతి. "యస్య దేవే పరాభక్తిర్యథాదేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథి
తా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహాత్మన" ఇతి సుబాలోపనిషచ్చుత్వా
గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన సమధిగతః తత్ర పరమగురూ న్నమ
స్కృత్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచార్యాక్ ప్రణమతి - శ్రీమద్వేంకట
నాథాఖ్యానితి. చిక్షిత్తస్య గ్రన్థస్య ఉపాదేయతాసిద్ధయే స్వకీర్త్యను
వృత్తయేచ స్వస్య నానావిధగ్రన్థకర్తృతా మాహ—యేనేతి. చింతామ
ణానితి. రుచిదత్తకృతచింతామణిప్రకాశ ఇత్యర్థః. నచ "మణే రేషోఽర్థ"
ఇత్యాదౌ క్వచిత్సాక్షాత్ క్వచిత్పరంపరయా మణేరపి వ్యాఖ్యాతే

జ్ఞానీ, తర్కచూడామణిర్నామ కృతా విద్యవృత్తానాం. ౪. టీకాశశ
ధరస్యాపి బాలవ్యుత్పత్తిదాయినీ, పదయోజనయా పశ్చిపాదికావ్యా
కృతా తథా. ౫. తేన బోధాయ మద్దానాం వేదాంతార్థావలంబినీ, ధర్మ

త్వాత్ యథాశ్రుతో గ్రంథః సాధురితి వాచ్యమ్. ప్రసజ్ఞా త్కదాచి
న్మూలార్థకథనేఽపి తద్వాన్విఖ్యానత్వానుషంజే. అతఏవ సర్వాసవద్యకా
రిణ్యామపి న్యాయసుధాఖ్యానాం న్యాయవార్తికటికేతి వ్యవహారః.
దశటికేతి. యజ్ఞపతిజయదేవరుచిదత్తకృతప్రభాఽలోక ప్రకాశప్ర
భృతీని చిన్తామణివ్యాఖ్యానాని దశప్రసిద్ధాని తేషాం క్వచిత్కవ్చిద్భి
జ్ఞానీ, ఇత్యర్థః. శశధరస్యేతి. శశధరకృతన్యాయసిద్ధాంతదీపస్య న్యాయ
రత్నం నామ టీకా కృతేత్యర్థః, నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీర
కమీమాంసాశ్రవణసాధ్యత్వేన తత్రైవ ప్రేక్షావశాం ప్రవృత్త్యుపపత్తే
ర్నైతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాశంక్య మేధావినా మతివితరగహనగమ్భి
రేషు సూత్రభాష్యాదిషు ఆదావేవ ప్రవృత్తిసమ్భవేఽపి మన్దధియాం
తత్ర ప్రవృత్త్యనుషంజేస్తదనుగ్రహార్థ మేతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాహ.
తేనేతి. బోధాయ బ్రహ్మబోధాయ, సవప కుత ఇత్యత ఆహ—వేదా
స్తేతి. యద్యపి ప్రమాణమాలాదా సంక్షేపతో వేదాంతార్థనిరూపణా
త్తేనాపి మద్దానుగ్రహః తథాపి న సర్వస్య వేదాంతశాస్త్రార్థస్య ప్రతి
పాదనం తత్రేతి జ్ఞేయమ్. స్వకీయగ్రంథస్య నిశ్చేయసప్రయోజనవచ్ఛా
రిరకమీమాంసయా సజ్జతిం దర్శయితుం కరిష్యమాణప్రమాణనిరూప
ణస్య పరమ్పరయా నిశ్చేయసోపయోగం దర్శయన్ శాస్త్రస్య ప్రక
మం తత్సాధనతాం సాధయతి. ఇహేత్యాదిదా. సచేత్యత్ర వేదాంత
విచారసాధ్యాదిత్యధ్యాహారః. తథాచ వేదాంతవిచారసాధ్యాత్
బ్రహ్మజ్ఞానాన్తోక్షవప భవతీతి ప్రథమం సంబంధః. మోక్షస్య విచార
ఫలత్వే హేతుమాహ—పురుషార్థఇతి. పురుషేణ వేదాంతశ్రవణా
కారిణార్థమాన ఇత్యర్థః. తథాచ కామ్యమానానిషిద్ధాధికారివిశేష
ణత్వా న్తోక్షస్య తత్ఫలతేతి భావః. అత్రైవ కామనాయాం వి

రాజాధ్యరీంద్రేణ పరిభాషా వితన్యతే. ౬. ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమో
తౌభ్యేషు చతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్షఏవ పరమః పురుషార్థః, “స
సపునరావర్తత” ఇతి శ్రుత్యా తస్య నిత్యత్వావగమాత్, ఇతరేషాం
త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ “తద్యథేహ కర్తచిత్ లోకః క్షీయత ఏవ

గమకమాహ—పరమేతి. నిత్యేత్యర్థః. పరమతే వియదాదేరపి నిత్య
త్వాత్పిన్ధాన్దేజీవావిద్యాదే రనాదిత్వా న్తోక్షవేత్యేవకారేణ తద్యస్య
వచ్ఛేదశఙ్కాం నిరాకర్తుం ధర్మార్థకామమోతౌభ్యేష్యిత్వ్యుక్తమ్, నచ
మోక్షస్య విచారఫలత్వవన్నిత్యత్వమపి సద్విధమిత్యాశంభ్యం, తన్ని
త్యత్వస్య లోకే ప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ—ఇహ ఖల్వీతి. నచ తత్ప్రసి
ద్ధిరపి దేహాత్మ ప్రసిద్ధివన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణం శ్రుతిమూలత్వాది
త్యాహ—ననేతి. ముక్తో నపున స్పృసారీ భవతీత్యర్థః. తథాచ నిత్య
తయామోక్షఏవ విరక్తాధికారికామనావిషయ ఇతి భావః. ననుకామ్య
మానత్వం ధర్మాదీనామప్యవిశిష్టం—నచ అనిత్యత్వాత్తతో విరక్తిరే
వాన్యేతి వాచ్యం, తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వానుమా
నాదిత్యాశంభ్య వహ్నినౌష్ణ్యానుమానవద్బాధితవిషయం తదిత్యా
హ—ఇతరేషామితి. త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః
ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాదిత్యర్థః. అన్యథా ధర్మన్యాత్పిన్ద్రియత్వేన
“త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్” ఇత్యనుపపత్తే,
యద్వా ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధేన కార్యత్వేన లిङ్గేనేత్యర్థః. తథా
చ కార్యత్వ లిङ్గకానిత్యత్వానుమానబాధితం త్రయాణాం నిత్య
త్వానుమానమితిభావః, నన్వనుమానయోః సమానబలత్వా న్న నిత్య
త్వబాధ ఇత్యాశంభ్య శ్రుతిమూలత్వా త్ప్రబల మనిత్యత్వాను
మానమిత్యాహ—తద్యథేతి. ఇహ అస్మిక్ లోకే ధర్మాధర్మాత్మక కర్మ
నిర్మితః లోక్యత ఇతి లోకో ఘటాదిః యథా క్షీయతే తథా లోకా
న్తరే పుణ్యనిర్మితో లోకః స్వర్గాదిః నశ్యతీత్యర్థః. నను “అపామ
సోమ మమృతాఅధూమ. అక్షయ్యం హవైచాతుర్తాస్య యాజినః సు

మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత" ఇత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్య
త్వావగమాత్, సచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్ఞానం తత్ప్రమాణం చ

కృతం భవతీ"త్యాదిశ్రుత్యా స్వర్గాదేరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతి
చేన్న—యత్కృతకం తదనిత్యమితి సామాన్యతో దృష్టానుమానాను
గృహీత తద్యథేత్యాది శ్రుతివిరోధేన అక్షయ్యమిత్యాదిశ్రుతేః ప్ర
లయపర్యంతస్థాయీభిప్రాయత్వాత్. నన్వస్తు వేదాంతవిచారస్య
బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్చేయసహేతుత్వం తథాపి ప్రమాణనిరూప
ణస్య తదుపయోగాభావా న్న శాస్త్రసజ్జతి రిత్యాశంక్య, యత శ్శాస్త్ర
ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనం చ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్ర
మాణాధీనమతః పరంపరయా నిశ్చేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూ
పణం శాస్త్రసజ్జత మిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ
ప్రతిజానీతే—ఇతిబ్రహ్మేతి. తస్మి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుప
యోగిత్యా చ్ఛాస్త్రసజ్జతం స్యాదిత్యాశంక్య తత్ప్రమాణనిరూపణస్య
ప్రమాణసామాన్యలక్షణప్రమాణేయత్వాదిసాపేక్షత్వా త్తన్నిరూపణ
మపి తత్పరికరత్వా చ్ఛాస్త్రసజ్జతమిత్యాహ-సప్రపంచమితి. న చ సప్రప
చ్ఛం తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయో
గుత్తరత్ర నిరూపణమసజ్జతం స్యాత్తయోరప్రతిజ్ఞాతత్వాదితివాచ్యం
కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్రయోజనోపయోగం
దర్శయితుం ప్రాసజ్గీకతన్నిరూపణసంభవాత్ అతఏవ చింతామణౌ ప్ర
మాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షేశ్వరాదినిరూపణమ్, యద్వా
సప్రపచ్ఛత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదానన్దా
త్తకత్వజీవాభిన్నత్వలక్షణ పరికరోపేతం బ్రహ్మ తజ్ఞానం చ వేదాంతజ
న్యత్వ స్వప్రకాశత్వ కర్తృనిరపేక్షత్వమోక్షసాధనత్వాదిలక్షణప్రప
చ్ఛాపేక్షితం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాంతరంగృహీతసిద్ధబ్రహ్మవిష
యాపరోక్షజ్ఞాన జనకవేదాంతద్వాదిరూపపరికరోపేతం నిరూప్యత

సప్రపञ్చం నిరూప్యతే. తత్ర ప్రమాకరణం ప్రమాణం. తత్ర స్మృతి
వ్యావృత్తం ప్రమాత్వ మనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం, స్మృతి
ఇత్యర్థః. యద్యపి సప్రపञ్చశబ్దాన్నిర్గుణత్వజీవాభేద స్వప్రకాశత్వసిద్ధ
బోధివేదాంతత్వాదీనామేవ పరికరత్వేన నిర్దేశే సగుణత్వజీవాభేదవరప్ర
కాశత్వ చక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః. తథాపి ధర్మాభాసచైత్య
వద్దనాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయా పరికరత్వోపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం
ప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయ తల్లక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమాణే
నిరూపణీయే ఇత్యర్థః. అసాధారణకారణత్వే సతి వ్యాపారవత్త్వం కర
ణత్వం. తేన లింగపరామర్శాదా ప్రమిత్యసాధారణకారణే సవ్యాపారే
చ ఆత్మనినాతిప్రసక్తః, నను విషయేతివాప్తిః తస్యేంద్రియసన్నికర్ష
ద్వారా ప్రత్యక్షప్రమాసాధారణకారణత్వాదితి చేత్! నతావద్విష
యః ప్రత్యక్షమాత్రే హేతుః తదభావేతి భ్రమప్రత్యక్షోదయాత్.
నచ ప్రత్యక్షప్రమాయామ్, ఏకదా సుఖతదాకారవృత్తోరభ్యుపగ
మాత్. నాపి బాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ, సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలేక్ష్మప్రత్యక్ష
ప్రమాసామగ్రైవ తదుపపత్తిః. ప్రమాలక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమా
కరణత్వావగమాయ ప్రమాయాం నిరూపణీయామిత్యర్థః. నచా
స్య లక్షణస్య స్మృతావవాప్తిః, అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ—స్మృతీతి. నను
స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్తద్వాప్యవృత్తప్రమాలక్షణకథన
మయుక్త మితి చేత్ నహి ప్రవృత్త్యజ్ఞం ప్రామాణ్యమిహ నిరూప
ణీయం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభి
ధానాత్, స్మృతా వతివాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణం,
అనిర్వచనీయవిషయభ్రమే అతివాప్తివారణార్థ ముక్త మబాధితేతి.
జ్ఞానపదం తు స్వరూపకథనార్థం. ఇచ్ఛాకృతिसంస్కారాణాం అనధిగతవ
దేనైవ వారణాత్, యద్వా చక్షురాదీనామపి ఫలద్వారా ఘటాది
విషయకత్వాభ్యుపగమాత్తత్రాతివాప్తివారణార్థముక్తం జ్ఞానేతి జ్ఞాప్తి
శ్చాత్ర భావవృత్తుత్త్వా వివక్షితా. అతో న తత్కారణే తతా

సాధారణంత్యబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వమ్, నీరూపస్యాపి కాలస్యే
 ద్వియవేద్యత్వాభ్యుపగమేన ధారావాహికబుద్ధేరపి పూర్వపూర్వజ్ఞా
 తివ్యాప్తిః స్మృతావపి యది ప్రామాణ్యవ్యవహారస్తదా తత్సాధా
 రణం లక్షణమాహ-స్మృతీతి. ఇచ్ఛాదావతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానత్వ
 మిత్యుక్తమ్, నన్వేకస్త్రిః ఘటే ప్రత్యక్షేణ యదా నిరస్తరాణి జ్ఞానా
 న్యుత్పద్యంతే తత్ర ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయీకృ
 తార్థేషు ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్తి రిత్యతః—నీరూపస్యేతి. నను
 నీరూపస్య కాలస్య కథం చాత్మషత్వం? ద్రవ్యచాత్మషతాయాం మ
 హత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య తస్త్రత్వాదితి చేన్న
 ఇదానీం ఘటోఽవర్తత ఇతి ప్రతీతేః నీరూపస్యాపి తస్య చాత్మష
 త్వాత్. అన్యథా చతురవగతేఽపి ఘటే వర్తమానతాసందేహఃపత్యే.
 నచోక్తప్రయోజకాభావే తత్ప్రతీతి రేవాసిద్ధేతి వాచ్యం. అన్యథా
 సిద్ధప్రతీతిబలేన తస్య కాలవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాత్మషతాయాం ప్రయో
 జకత్వకల్పనాత్. అన్యథా ప్రయోజకానుసారేణ ప్రతీతికల్పనే నీరూ
 పస్య గూఢస్యాచాత్మషత్వాపత్యే. నన్వేషమపి నిరస్తరోత్పన్న ఘటాది
 ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిః తదవస్థేవ, తస్య తత్త్వేణ తత్త్వసంబంధాంశే ఆజ్ఞా
 తార్థావగాహిత్యేఽపి ఘటాంశే తదభావాదితి చేన్న-ఇష్టాపత్యే. అత
 ఏవ శాబ్దప్రమాయా నపదార్థాంశే ప్రమాత్వం. న చ ద్వితీయాదిజ్ఞా
 నస్య ఘటాంశే ప్రామాణ్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, స్మృతివద
 బాధితవిషయకత్వేన తదుపపత్యే. అతఏవాహం సుఖిత్యాదిధారావా
 హికబుద్ధానావ్యాప్తిః, తస్యాః పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయత్వణిశేష
 విషయత్వాత్. నన్వేషమనుమిత్యాదాక్షణస్ఫురణం స్యాత్? ఇదానీం
 పర్వతో వహ్నిమాన్, ఇదానీం గౌరానయనసంస్పృష్టా, ఇదానీం మదీయా
 గౌరే తత్సదృశీ, ఇదానీ మముమర్థం కల్పయామితి సర్వజ్ఞానేషు కాల
 స్యానుభూయమానత్వాదితి చేత్! కిమనుమితౌ పక్షవిశేషణతయా కా
 లభానం సాధ్యవిశేషణతయా వా? నాద్యః-సన్నికృష్టపర్వతే జాయమా

నావిషయత తత్త్వణవిశేషవిషయకత్వేన న తత్రావ్యాప్తిః. కించ సిద్ధాంతే
 నానుమితే స్తదంశే ప్రత్యక్షతయా తత్ర తదాభిసన్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృ
 ష్టేచ తస్మిన్ తత్ప్రతితేరేవాసిద్ధేః. నద్వితీయః. అనుమితేః సాధ్యాంశే
 వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్ర కాలప్రకారకత్వాద్యో
 గాత్. అన్యథా అనుమిత్యనంతరం వహ్నా ద్విహస్తత్రిహస్తత్వాదిప్ర
 కారక సంశయాభావప్రసక్తాత్, తత్కాలీనవహ్ని సిద్ధ్యర్థం ధూమకా
 లస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ. అతఏవ న శాబ్దజ్ఞా
 నాదావపి కాలోల్లేఖః, 'దశమస్తవమసి తత్త్వమసి' త్యాదివ తస్మిన్ కృష్ట
 పదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్ర ప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణ
 స్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృష్టేచ తస్మిన్ పదవాక్యార్థభిన్నస్య కాలస్య
 భానాద్యోగాత్. నాప్యవమితౌ స్ఫురణం సన్నికృష్టే గవి కాలభాన
 స్యేష్టత్వాత్ వ్యవహితే చ తస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయత్వే తదనంతరం
 మదీయా గౌరిదాసీం మద్దేహే వర్తతే వానవేతి సందేహానుపపత్తేః
 అతఏవ నార్థావత్తే ఊణస్ఫురణశక్త్యావకాశః తస్మానుమితిసమాన
 యోగక్షేమత్వేన కల్పనీయరాత్రిభోజనాంశే ఉపపాదకతావచ్ఛేదక
 మాత్రప్రకారకతయా కాలవిశేషణకత్వాద్యోగాత్. తదేతదాహ—
 కాలేతి. ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః.
 నన్వేషం శాబ్దధారావాహికద్వితీయాదిజ్ఞానేష్వవ్యాప్తిః తత్ర ఊణవి
 షయత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న - ఇతరసంస్కృతయా జ్ఞానే తత్సంస
 గ్గానుభవాభావలక్షణాయా జిజ్ఞాసాలక్షణాయా శ్చాకాంతాయాః
 శాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య చా భావేన తత్ర ధారావాహిక
 బుద్ధేరేవాసిద్ధేః. న చ ప్రథమశాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య వినా
 శేఽపి శబ్దజనితవాక్యార్థజ్ఞానా దేవ పదార్థవిషయాద్వితీయాదిశాబ్దజ్ఞా
 నం సంభవతీతి వాచ్యం తస్యపదార్థవిషయత్వేఽపి పదజన్యపదార్థస్మృతి
 త్యాభావేన ఆకారణత్వాత్, పదజన్యపదార్థస్మృతేరేవాసత్త్వత్వాత్.
 అన్యథాపదలిక్తానుమేయపదార్థస్యాప్యన్వయబోధాపత్తిః? న చ ఘటం

పటంచానయేత్యత్రేవ పదార్థస్వరణాంతరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసం
భవ ఇతి వాచ్యం-తథాపి పదస్త్పతిపదార్థ స్వరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యా
ర్థజ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యార్థజ్ఞానస్య వినష్టత్వేన తత్రావ్యాప్త్య
నవకాశాత్. అతవేవ నథారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః,
అనుమిత్యయా ద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేఽపి అనుమితీష్టసాధనతా
యాః ప్రకృతవ్యాప్తేశ్చ సమూహాలవృన్ స్పృతిస్తతోఽనుమిత్యా, తదు
త్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యుపగమేన తదా ప్రథమానుమితే ర్వివన్ధ్యత్వేన
తస్యాః జ్ఞాతార్థవిషయత్వాభావాత్. నను థారావాహిక ప్రత్యక్షబు
ద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహితస్య క్షణవిశేషస్యావిషయత్వే
నానధిగతార్థవిషయత్వాభావాత్. నచేదాసిం ఘటఇతి ప్రతీతి బలా
త్కాలస్య సీరూపత్వేఽపి చాక్షుషత్వం సాధితమితివాచ్యం. తథాసతి
ఆకాశే బలాకా ఇతి ప్రతీత్యా తస్యాపి ప్రత్యక్షతాపత్తిః? నచ ప్రతీ
త్యనుసారేణ మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య కా
లాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్పనాత్
తస్యావ్యనుమతం చాక్షుషత్వమితి వాచ్యం - ఆకాశస్య ప్రత్యక్ష
త్వాభ్యుపగతౌ తత్పద్భావే శబ్దలిజ్జకానుమానప్రమాణానుసరణా
నుపపత్తేః. “అప్రత్యక్షేఽపి హ్యకాశే బాలాంతలమలినతాద్యధ్యస్య
స్తీ”తిభాష్యకారవచనవిరోధాచ్చ. నచ సురభి చందన మితి ప్రత్యక్షే
సౌరభస్యేవ ఆకాశే బలాకా ఇత్యాదావాకాశస్య జ్ఞానాంతరోపనీ
తస్య భానాత్ తదంశే పరోక్షవృత్తేర్వాభ్యుపగమాచ్చాక్షుషత్వం
తస్యాసిద్ధమితి వాచ్యం-త్స్మి తద్వదేవ సర్వప్రత్యక్షేఽపి కాలభాగోప
పత్తేర్న చాక్షుషత్వం తస్యేత్యరుచే రాహుంకించేతి. నను థారావా
హికప్రత్యక్షస్థలేఽపి జ్ఞానభేదవేదానస్యథా జాగరాద్యఘటాదిజ్ఞానస్య
మునూర్తృఘటికాదిపర్యంతమవస్థానం తదనంతరం వినాశ ఇత్యత్ర
నియామకాభావేన సర్వకార్యవిరోధి సుషుప్తి పర్యంతా వస్థాయిత్యా
భ్యుపగమే ప్రాతరనుభూతఘటస్యానుభవనాశజన్యసంస్కారాభావేన

ధారావాహికబుద్ధిస్థలే న జ్ఞానభేదః, కింతు యావద్దుటస్ఫురణం తావద్దుటాకారాంతరణవృత్తిరేకైవ నతు నానా. వృత్తేః స్వవిరోధివృత్తుత్పత్తిపర్యంతం స్థాయిత్యాభ్యుపగమాత్. తథాచ తత్ప్రతిఫలితచైత

మధ్యేస్తరణానుపవత్తిః ప్రతిబంధకసత్త్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపవత్తిశ్చేత్యాశంకతే-కింతితి. ఘటాదిగోచరవృత్తే రౌపచారికజ్ఞానస్యైకత్వం నిరాక్రియతే. కింవా చైతన్య రూపజ్ఞానస్య? తత్ర నాద్య ఇత్యాహ - యావదితి. యావత్కాలం అస్తిప్రకాశతే ఘట ఇతి వ్యవహారః తావత్కాలం తదాకారవృత్తిరేకైవ లాఘవాదితి భావః. ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ—నత్వితి. గౌరవాదితి భావః. తస్మి తతోఽవ్యతిలాఘవాత్సుఖపిపర్యంతం వృత్తిరేకైవ. న చ మధ్యేఅదృష్టవిశేషా తన్నాశః. తస్య సాధారణకారణత్వాత్. న చ వృత్తేః స్వవిషయవిరోధిఘటాభావాదివృత్తిసాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తేరపి తన్నాశకత్వాత్. నాపి స్వోత్తరవృత్తే రాశ్యత్వం, ఘటాదివృత్తే రౌదాసీన్యసమయే నాశాభావప్రసక్తాదిత్యాశంకాహ—వృత్తేరితి. వృత్తిపదం ప్రకృతాభిప్రాయం. తథాచ వృత్తేస్వవిరోధివృత్తిపర్యంతస్థాయిత్యాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. తేన స్వోత్తరవృత్త్యాదాసీన్యాదీనాం సంగ్రహః, ఫలబలేన సుప్తుత్తివదౌదాసీన్యసమయస్యాపి నివర్తకత్వాత్. అన్యథా యథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తేః స్వోత్తరవృత్త్యంతరాభావాత్ అవినాశప్రసక్తః. నను స్వోత్తరవృత్త్యాదాసీన్యసమయాదీనాం కథం విరోధిత్య మనుగతవిరోధితావచ్ఛేదకాభావాదితి చేన్న - మణ్యాదీనా మనుగతప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకాభావేఽపి మణిత్యాదినాదాహప్రతిబంధకతాస్వీకారాత్ సర్వత్ర చవిరోధ్యనమగమస్యాదోషత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి—తథాచేతి. యథా ఘటాదౌ తదాకారవృత్తి రేకా తథా చైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞానమపి యావద్దుటస్ఫురణం తత్రైకమిత్యర్థః. నను నిరుపాధికచైతన్యస్వస్వతవకత్వేఽపి తస్య ఘటజ్ఞానత్వాభావాత్ ఘటాకారవృత్తుపహితస్య చ తజ్ఞానత్వేఽపి తదుపాధిభేదేన భేదావశ్యంభావాన్నైకత్వం

న్యరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్ర తావత్కాలీనమేకమేవేతి నావ్యా
ప్తిశఙ్కాఽపి. నను సిద్ధాంతే ఘటాదే ర్విధ్యాత్వేన బాధితత్వాత్తజ్ఞానం

యుక్తమిత్యాశంక్య ఘటావచ్ఛిన్నం తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నమపి జ్ఞానం
తయో రేకదేశస్థత్వా న్నభిద్యత ఇత్యాహ—తత్ప్రతిఫలితేతి. నన్వేష
మపి దినభేదేన జాయమానస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య నానాత్వా త్తస్యచ
దినాన్తరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రావ్యాప్తిః. నచానధిగతపదేన
స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షిత మతో నోక్త
దోష ఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్మృతావతివ్యాప్తిః. నను స్వసమాన
విషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయపదేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వస
మానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిరిక్తవిషయకత్వ వివక్షాయాముప
సీతభానప్రత్యక్షే అనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్యక్షేచ మతాన్తరే
శాబ్దజ్ఞానే చ అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తిశ్చ. నాపి
స్వవిషయాన్యూనవిషయకత్వం సర్వేశ్వరజ్ఞాన మాదాయ లక్షణస్యా
సంభవప్రసక్తాత్. అథ స్వవిషయాన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వం తేన
వివక్షితం తతశ్చసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షానుమితిశాబ్దజ్ఞానేషు నా
వ్యాప్తిః. ఈశ్వరజ్ఞాన మాదాయాపి నాసంభవః. వ్యాప్తిజ్ఞానపదార్థ
స్మరణయో ర్న్యూనవిషయత్వాత్. ఈశ్వరజ్ఞానస్య చాధికవిషయత్వా
దితి చేత్. తథాపి ప్రముష్టతత్తాకస్మృతా వతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్,
తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్య తత్త్వంపదలక్షితస్వరూపాప
స్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. నచానధిగతవిషయపదేన సంస్కారాజ
న్యత్వం వివక్షితం స్మృతిశ్చతజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. లింగకరణతావాది
మతే సంస్కారలింగకానుమితౌ సిద్ధాంతే ప్రత్యభిజ్ఞాయామనుమితిమా
త్రే చావ్యాప్తేః. అనధిగతపదేనైవ శ్రమేతిప్రసక్తనిరాసేనాబాధితప
దవైయ్యర్థ్యావత్తే, అన్యన్తే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలపదార్థజ్ఞానస్య శ్రమ
తయా పూర్వపూర్వానుభవసంస్కారజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. న
చ సంస్కారత్వేన తదజన్యత్వం శ్రమస్తు దోషత్వేనైవ తజ్జన్య ఇతి

నోక్తదోష ఇతి వాచ్యం - రజతాదిభ్రమే కాచాదిదోషవత్ బ్రహ్మతి
రిక్తఘటాదిప్రపञ్చజ్ఞానే మూలావిద్యాయావన దోషత్వాభ్యుపగ
మాత్. తస్మాదుక్తం ప్రమాలక్షణ మయుక్త మితి. అత్రబ్రూమః.
అనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం ప్రమాత్వం అనధిగతత్వజ్ఞా
న్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తి విషయధర్మవిషయకత్వేనానియతత్వం
తేన స్మృతే స్తాదృశసంస్కార విషయార్థవిషయకత్వా తత్ర నాతి
వ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలప్రపञ్చజ్ఞానస్య సంస్కారజన్యత్వేఽపి తా
దృశసంస్కారావిషయార్థవిషయత్వా న్నావ్యాప్తిః. నను తత్త్వమసీతి
వాక్యజన్యాఖణ్డాకారజ్ఞానే తథాప్యవాప్తిః తత్ర లాక్షణికత్వంపదజ
న్యాభేదోఽస్థితేః స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిత్వాదితి చేన్న-సామ్య
దాయకమతే ప్రథమప్రమాలక్షణే తస్య లక్ష్యత్వాభావేనేష్టాపత్తే.
నచాప్రమాత్వే తస్య భేదప్రతిభాసవిరోధిత్యం న స్యాదితి వాచ్యం
తస్య బాధితవిరోధ్యర్థవిషయతయా తన్నివర్తకత్వోఽపపత్తే. జ్ఞానస్య
నివర్తకతాయాం గౌరవేణానధిగతవిషయకత్వస్యాతస్త్రత్వాత్. తదు
క్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'తత్త్వమసీతి వాక్యస్య జీవబ్రహ్మపదా
ర్థప్రతీతిసమయే ప్రతిపన్నైక్యవిషయతయా నువాదప్రాప్తావపి భేదప్ర
తిభాసవిరోధితయా ప్రామాణ్య"మితి. గ్రన్థకృత్తేతు తత్త్వమసీతి
వాక్యజన్యమభేదజ్ఞానం ప్రథమలక్షణేఽపి లక్ష్యమేవ. నచాధిగతాభేద
విషయత్వాద వ్యాప్తిః. తత్త్వంపదాభ్యాం శక్త్యా కర్తృసర్వజ్ఞత్వాది
విశిష్టజీవబ్రహ్మోఽస్థితావపి విశిష్టయో రన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయో
రేవాభేదాన్వయ ఇతి చతుర్థే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వేన పదార్థ
స్మృతిసమయే అభేదాన్వయస్యాప్రతిపత్తే. నచ శాబ్దప్రమాయా ముప
సీతభానప్రత్యక్షే సంశయోత్తరప్రత్యక్షానుమితోఽశ్వావ్యాప్తిః పదా
ర్థవ్యాప్త్యైరవ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిస్మృతివిషయత్వాదితి వాచ్యం
తయో రజ్ఞాతసాధ్యవాక్యాధ్ధాంశవ ప్రమాత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతా
ధ్ధాంశే తదప్రమాత్వసేష్టత్వాత్. యద్వా అనధిగతవిషయపదేన

కథం ప్రమాణమ్? - ఉచ్యతే - బ్రహ్మసాక్షాత్కారానంతరం హి ఘటా
దీనాం బాధః, “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాధూత్తత్కేన కం పశ్యే”

స్వసమానవిషయకసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితం స్వసమానవిషయ
త్వేచ్ఛ సాన్విన్యూనవిషయత్వం తేన ప్రముష్టతత్తాకస్త్రుతౌ నాతివ్యా
ప్తిః శాబ్దప్రమాతుపదార్థస్తృతిజన్యాపి నసంస్కారజన్యా తజ్జన్యాను
మితిః ప్రత్యభిజ్ఞాచ న్యూనవిషయతజ్జన్యేతి నావ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరి
క్తఘటాదినకలప్రమాయాః సంస్కారజన్యత్వేఽపి తస్య భిన్నవిషయ
త్వాన్నావ్యాప్తిః, అథవా సాన్విన్యూనవిషయానుభవాజన్యత్వం వివ
క్షితం తచ్చ తత్తేన తదజన్యత్వం అతః సర్వదోషనిరాసః. తతశ్చ
యుక్తమిదం ప్రమాలక్షణ మితి. తదేతత్సర్వ మభిసన్ధాయాహ—ఇతి
నావ్యాప్తిశఙ్కాపీతి. ఇదాసీం లక్షణద్వయస్యావ్యాప్తి మాశఙ్కతే.
సన్నితి. కథం ప్రమాణమితి. ఉక్తప్రమాలక్షణవన్నభవతీత్యర్థః. యద్వా
నను యదీదం లక్షణం సర్వమతేనాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధా
వవ్యాప్తిః యది సిద్ధాంతే ఏవేదం లక్షణం తదాబ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ సిద్ధాంతే
ప్రమాణతయా మిథ్యాభూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వా త్తత్రా
వ్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః. అనధిగతపదవైయర్థ్యం చేత్యాశయేనా
శఙ్కతే—సన్నితి. కథం ప్రమాణ మితిప్రమాతేన లక్ష్యం న భవతీ
త్యర్థః. ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమాత్వవ్యవహారాత్ తద్వ్యవ
హారార్థమేవాత్ర తల్లక్షణప్రణయనాదిత్యాశయేనాహ—ఉచ్యతే
ఇతి. తస్మి సిద్ధాంతే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రావ్యాప్తిర్గుర్వారా
తద్విషయస్య శ్రుక్తిరూప్యవద్యాధితత్వా దిత్యాశఙ్క్య, తద్వత్ సంసా
రదశాయాం ఘటాదిప్రపంచస్య న బాధ ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి. నను
‘నేహనానాస్తీ’త్యాదిశ్రుత్యా కాలత్రయేఽపి ఘటాదేర్బాధావగతేః
కథం సంసారదశాయా మబాధ ఇత్యాశఙ్క్య, తయా పారమార్థిక
త్వావచ్ఛిన్నతదత్యంతాభావావగమేఽపి అథ్యాసవిరోధినః స్వోపాదా
ననివృత్తిలక్షణబాధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ—

దితి శ్రుతే, నతు సంసారదశాయాం “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి
తదితరఇతరం పశ్యతీ”తి శ్రుతే, తథాచాబాధితపదేన సంసారదశా
యామబాధితత్వం వివక్షిత మితి న ఘటాదిప్రమామూ మవ్యాప్తిః.
తదుక్తం. “దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః, లోకికం
తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్” ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చ
యాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యంతమిత్యర్థః. లోకికమితి ఘటాదిజ్ఞాన
మిత్యర్థః. తానిచ ప్రమాణాని షట్ - ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగ

యత్రేతి న తు సంసారదశాయామితి. స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణో
బాధ ఇత్యనుషంగః. ప్రపంచస్య సంసారదశాయాం బాధాభావే
ప్రమాణమాహ — యత్రహీతి. నన్వేన మవ్యబాధితపదేన కాల
త్రయాబాధ్యత్యస్యాద్ధవిశేషణత్వేనోక్తత్వా త్తద్భూతిలక్షణావ్యాప్తి
స్తదవస్థిత్యత ఆహ — తథాచేతి. సంసారదశాయా మబాధితత్వేనీదే
సతీత్యర్థః. సంసారదశాయామితి. సంసార కాలీనస్వోపాదాననివృత్త్య
ప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వంలక్షణే వివక్షిత మిత్యర్థః. ఉక్తం
ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్య మభియుక్తవచనేనాపి ద్రఢయతి-తదుక్తమితి.
లోకికప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాదజ్ఞాప్యత్వాచ్చ పంచ
మ్యనుపపత్తి రిత్యత ఆహ-బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయా
మవ్యస్తీత్యత ఉక్తం-సాక్షాత్కారేతి. నను లోకికశబ్దేన లోకికప్రత్య
క్షాదిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే స్వర్గేష్టసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలోకికస్య వైది
కలిజాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదావా ప్రామాణ్యం స్వాదిత్యా
శబ్దా, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షిత మిత్యాహ.
ఘటాదీతి. సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగ ఇత్యతః ప్రమాణం లక్షయి
త్వా విభజితే-తానీతి. ప్రత్యక్ష మేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః. ప్ర
త్యక్షానుమానే ఇతి కాణాదసాగతమతానుసారిణః. శబ్దేన సహ శ్రీణి
ప్రమాణానీతి సాక్ష్యాః. ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణా
నీతినై యాయీకాః. ఆర్థాపత్త్యాసహ ప్రమాణాని పఞ్చేతి ప్రాభాకరాః.

మార్గాపత్త్యనుపలబ్ధిభేదాత్. తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం
 ఏవం ప్రమాణవిభాగమన్యథా వ్యాచక్షతే - తాన్ప్రత్యాహ—షడి
 తి. అనుమానాదీనాం చ పృథక్ప్రమాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే
 వక్ష్యామః. తత్ర ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠత్వాత్ప్రథమం తన్నిరూపయతి.
 తత్రేతి. ప్రమాణానాం మధ్య ఇత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వ మనుమానా
 దావసీత్యత ఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావతిచోక్తే భ్రమప్రత్యక్షకరణే
 ౭తిప్రసజ్గ ఇత్యత ఉక్తం ప్రమేతి. నన్వయుక్తమిదం ప్రత్యక్షప్రమాణ
 లక్షణం. ప్రత్యక్షప్రమాయాః ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞానరూపత్వేన
 పరస్పరాశ్రయాత్. నచేద్ద్వియజన్యజ్ఞానత్వం తథాసతి స్మృత్యనుమి
 త్యాదేర్తనోజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యేద్ద్వియాజ
 న్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాపత్తేశ్చ. నాసీద్ద్వియత్వేనేద్ద్వియజన్యత్వం సాక్షా
 త్వంస్మృతే రనుమితేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వా
 చ్యమ్. సిద్ధాంతే మనసో ౭న్ద్వియతయా, సుఖాదిప్రత్యక్షేభ్రమేచా
 వ్యాప్తిః. నచవిషయజన్యజ్ఞానత్వం. మనోవిశేష్యకానుమిత్యాదా త
 త్ప్రసక్తాత్, సుఖాదిప్రత్యక్షభ్రమయోరవ్యాపకత్వాచ్చ. అతఏవ న
 విషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాక్షాత్త్వం. కించ న విషయత్వం సాక్షాత్కా
 రకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వస్యానుమేయసాధారణత్వాత్.
 ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్య తు తదపేక్ష త్వేనానవచ్ఛేదకత్వాత్. తత్త
 జ్ఞానవిషయత్వస్య చ జ్ఞానకాలమాత్రే వర్తమానస్య తత్పూర్వభావి
 జనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్. న చ జ్ఞాతకరణాజన్యజ్ఞానత్వం, జ్ఞానాజన్య
 త్వం, జ్ఞానాకరణజ్ఞానత్వం వా సాక్షాత్త్వం ఆద్యస్య స్మృతౌ లిక్లకర
 ణత్వనిరాసేనానుమితావ్యతివ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషజ్ఞానకారణ
 తావాదిమతేవిశిష్టజ్ఞానే మతాంతరే ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యైవేశ్వరజ్ఞా
 నజన్యతయా తత్రావ్యాపకత్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వాను
 భూతేః, సంస్కారోపక్షిణత్వేన స్మృత్యకరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః,
 సంస్కారద్వారా కరణత్వే చ ప్రత్యభిజ్ఞాయా మవ్యాప్తిః. న చ

ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమాణాత్ర చైతన్యమేవ, 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్భ్రష్టే' తిశ్రుతే, అపరోక్షాదిత్యస్యాపరోక్షమిత్యర్థః నను చైతన్యమనాది తత్కథం చక్షురాదే స్తత్కరణత్వేన ప్రమాణత్వమితి, ఉచ్యతే—చైతన్యస్యానాదిత్వేఽపి తదభివ్యక్త్యాకా న్యకరణవృత్తి

పూర్వానుభవస్య తత్తాస్తరణోపక్షేణత్వేన తత్రాహేతుత్వం విశేషణజ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన తత్తాస్తరణకల్పనేమానాభావాత్. అనుమిత్యాదేశ్య సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్షత్వేన తత్రావ్యాప్తేః. నచ సాక్షాత్త్వం జాతిః, సిద్ధాంతే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వాభావాత్. జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేన తస్యైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వాదాగాత్. నిశ్చయత్వాదినా సాఙ్ఖ్యప్రసక్తాచ్య. నచ నిశ్చయత్వం నజాతిః, వైపరీత్యాపత్తేః. భూతత్వమూర్తత్వవదుభయస్యాప్యజాతిత్వాపత్తేశ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షప్రమాణం దుర్నిరూప మిత్యాశఙ్క్యాహ—ప్రత్యక్షేతి. అయమర్థః. జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానం చబ్రహ్మైవ. "సత్యంజ్ఞాన" మిత్యాదిశ్రుతేః. ఇదంచలక్షణం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకం. తత్తద్విషయంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం చానుపదమేవ స్ఫుటం భవిష్యతి. చైతన్యరూపమేవ చాజ్ఞాతాబాధితఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అతఏవ విశిష్టచైతన్యం ప్రతి కరణత్వాచ్చక్షురాది భవతి ప్రత్యక్షప్రమాణమితి. ఆత్మనః ప్రత్యక్షత్వే ప్రమాణమాహ—యత్సాక్షాదితి. బ్రహ్మణః ప్రమాణవ్యాపారద్వారా ప్రత్యక్షత్వం వ్యావర్తయితుం శ్రుతౌ సాక్షాదితి విశేషణం. అపరోక్షప్రమాణాంతరాత్తస్యోత్పత్తిజ్ఞప్యోరభావాదిత్యాహ—అపరోక్షాదిత్యస్యేతి. చక్షురాదేః ప్రమారూపచైతన్యం ప్రత్యకరణత్వాదప్రమాణ్యం కింవాఘటాదిప్రమారూపం ప్రతి? నాద్యః-చైతన్యస్య స్వప్రకాశత్వేన స్వాత్మని ప్రమాణవ్యాపారానపేక్షితయా తత్కరణత్వాభావస్యేష్టత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి. ఉచ్యతే. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—చైతన్యస్యేతి. చైతన్యస్య స్వరూ

రిద్దీయసన్నికర్షాదినాజాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యుచ్యతే, జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వాచ్చ వృత్తా జ్ఞానతోపచారః. తదుక్తం వివరణే. "అస్తాకరణవృత్తా జ్ఞానతోపచారా" దితి. ననునిరవయవస్యాస్తాకరణస్య పరిణామాత్మికా వృత్తిః కథమ్? ఇత్థమ్ - న తావదస్తాకరణం పతోఽనాదిత్వేన్ద్రియాజన్యత్వేఽపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమిద్రియాజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వయః. అతఏవ తస్యేన్ద్రియాజన్యత్వే హేతుమాహ—తదభివ్యజ్ఞకేతి. తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహీత్యర్థః. నను వృత్తా జ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్ స్వరూపేణేన్ద్రియాజన్యత్వాచ్చ నైవ ప్రత్యక్షప్రమా న వృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశంక్య, "సత్యంజ్ఞానమి" త్యాదిశ్రుత్యా తస్యైవ ముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తేషు జడాస్తాకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్యచతత్ర గౌణత్వేనాప్యమత్యేర్న సాజ్ఞానమిత్యాహ—వృత్తావితి. ఉపచారే హేతుమాహ—జ్ఞానేతి. సచాయ మపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—తదుక్తమితి. నన్వాత్కభిన్నమేవ జ్ఞానం. తచ్ఛేన్ద్రియాజన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాస్తాకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం అస్తాకరణపరిణామాత్మికాయాః వృత్తేరేవానుషుత్యే. తథాపి అస్తాకరణం సపరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వం చ, సుఖాద్యపలభిః కరణజన్యా ఇన్ద్రిజన్యావా. కార్యత్వాత్ - ప్రత్యక్ష జ్ఞానత్వాత్ - ఘటవత్ తజ్ఞానవదితి ధర్మిగ్రాహకానుమానాల్లాఘవానుగ్రహీతా త్సిద్ధ్యతీతి న హేత్వసిద్ధిరితి నైయాయిక శ్శంకే—నన్వితి. కథమితి ఆక్షేపే. అస్తాకరణం పరిణామి - సావయవత్వాన్మృద్వదిత్యనుమానేన బాధాదపరిణామిత్యానుమానం-నయ్యుక్తమిత్యాహ—ఇత్థమితి. నను ధర్మిగ్రాహకానుమానాన్త ససో నిరవయవత్వసిద్ధేరసిద్ధి మాశంక్యాహ—నతావదితి. అయమాశయః-న తావదుక్తానుమానాత్తత్సిద్ధిః, శరీరప్రాణసంయోగాదిద్వారా తత్కరణం శరీరాదిక మాదాయాధ్ధాన్తరాత్. నాపి ద్వితీయానుమానాదిద్రియాత్వేన తత్సిద్ధిః, మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకరిష్యమాణ

నిరవయం, సాదిద్రవ్యత్వేన సావయవత్వాత్. సాదిత్వం చ“ తస్య నోఽ
సృజతే” త్యాదిశ్రుతేః. వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వే చ“ కామః
సజ్జలోప్ విచికిత్సాశ్రద్ధాశ్రద్ధాభృతి రభృతి ర్హిరీర్షిరిత్యేతత్సర్వం
మనవవేతి,, శ్రుతిర్దానం, ధీశబ్దేన వృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్, అత
ఏవ కామనాదేరపి మనోధర్మత్వమ్, నను కామనాదేరన్తః కరణధర్మ

త్వాదితి. క్షిప్రా నాన్తఃకరణం నిరవయవం సాదిద్రవ్యత్వాద్భటవదిత్యను
మానా న్నిరవయవత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—సాదిద్రవ్యత్వేనేతి. రూపా
దా వ్యభిచారవారణాయ ద్రవ్యపదం. గగనాదా తద్వారణాయ
సాదీతి. నను తవ మతేఽవ్యనుమానవ్యైవ మనసి ప్రమాణత్వేనానుసరణీ
యతయా తేన చ లాఘవాదనాదిత్వేనైవ సిద్ధేర్విశేషణాసిద్ధోపేతు
రిత్యాశంక్య, మన్తతే మనస్సిద్ధౌ తత్సాదిత్వే చ శ్రుతిరేవ భవతి
ప్రమాణమిత్యాహ—సాదిత్వం చేతి. అవగమ్యత ఇతి శేషః. నను
నాన్తఃకరణస్య సావయవత్వేన పరిణామిత్వం అన్యావయవిని ఘటే
వ్యభిచారాత్. నచ తద్భిన్నత్వవిశేషితం తత్ పరిణామపేతుః. అన్తః
కరణస్యాన్యావయవిభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సాదిద్రవ్యత్వస్య
ఘటాదా వ్యభిచారేణ తత్రా ప్రమాణత్వాదిత్వస్వరసాదాహా
—వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి. ధీశబ్దస్య జ్ఞానశబ్దపర్యాయత్వమజ్ఞానానం
ప్రత్యాహ—ధీశబ్దేనేతి. నను జ్ఞానం నాన్తః కరణోపాదానకం మాన
సప్రత్యక్షత్వా త్కామనాదివత్. నచ శ్రుతి విరోధః, మనోజన్యత్వ
పరతయాపి తదుపపత్తేరిత్యాశంక్య మృద్ధుట ఇత్యాదివత్ సామానా
ధికరణ్యశ్రుతి రుపాదాన పరైవ అతేవ దృష్టాన్తః సాధ్యవికల ఇత్యా
హ—అతేవ వేతి. ఉక్తశ్రుతే రేవేత్సర్థః. నను న జ్ఞానేచ్ఛాదేః మనో
ధర్మత్వం, అహం జానామి అహమిచ్ఛామిత్యాత్మధర్మత్వావగాహీ
ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామాదిశ్రుతిశ్చ లాఙ్గలం జీవన మితి
వత్ పేతాపుపరితార్థేత్యాశంకే. నన్నితి. సచాన్తఃకరణ ధర్మస్య
జ్ఞానాదే రాత్మన్యధాస్య, అన్తఃకరణాత్తనోరైక్యాభ్యాసాభావాత్;

త్వేహమిచ్ఛామ్యహం జానామ్యహం విభేషిత్యాద్యనుభవఆత్మ
 ధర్మైక్యాధ్యాసస్య ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. అహ మిత్యన్తఃకర
 ణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యత ఇతి చేన్న - జాడ్యచైతన్యాది విరుద్ధధర్మవ
 త్తేహి భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహేతుత్వాత్. కిచ్చి
 నానవగతయో స్తయో ర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదాగ్రహేణ సుషుప్తా
 వధ్యాసాదర్శనేన తస్యా హేతుత్వాత్. నాప్యవగతయోరాత్మాన్తఃకర
 ణయో ర్భేదాగ్రహాదధ్యాసః, అనుమానేన 'తస్య నోఽస్పృశతే' త్యాది
 శ్రుత్యాచ మనోఽవగమసమయే తస్యాత్మభిన్నత్వేనైవావగతేః. నచ
 స్ఫటికవివేకగ్రహేఽపి లోహితః స్ఫటికఇతి లోహిత్యాధ్యాసాదర్శ
 నాత్ అన్తఃకరణవైక్యాధ్యాసాభావేఽప్యస్తు తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి
 వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమచ్ఛాయాగ్రహణేన తద్ధర్మాధ్యాసోఽపిష్టత్తేః
 ధర్మిణి ధర్మైక్యవ్రతప్రతిబింబైక్యాధ్యాసయో రన్యతరవైక్యవ ధర్మాధ్యా
 సవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనఃప్రతిబిమ్బగ్రహీ, నీరూపత్వాత్. కిచ్చి
 నాహమిత్యధ్యాసః. ఇదంరజతమితి వత్ ద్వైరూప్యావభాసాభావాత్.
 తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్మాన్తఃకరణయో ర్న తాదాత్మ్యా
 ధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాం న తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి. పరిహరతి—అయం
 భావః. న తావద్వివేకగ్రహాదధ్యాసాభావః, ఆత్మాన్తః కరణయో
 రాగమానుమానాదినా పరోక్షవివేకగ్రహేఽపి అపరోక్షవివేకగ్రహ
 భావాత్. నాపి ద్వైరూప్యావభాసాభావః. అయఃపిండో అయోవహ్ని
 రితి ద్వైరూప్యావభాసాభావేఽపి అయో దహతీతి ద్వైరూపావభాసవత్
 అయమాగ్నా అహం మన ఇతి తాదాత్మ్యావభాసేఽపి, అహముప
 లభేఅహం దుఃఖిత్వపలబ్ధృత్వదుఃఖిత్వాదిదూషేణాత్మాన్తఃకరణయోః
 ద్వైరూప్యావభాసాదర్శనాది. నన్వేషమవ్యహం మన ఇత్యభేద
 వ్యవహారాభావా న్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇత్యాశంకా అహం దుఃఖి
 సుఖిత్వాది వ్యవహారోఽప్యయో దహతీతివ త్తాదాత్మ్య వ్యవహారత్వా
 త్తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వక ఏవ అన్యథా తాదాత్మ్యవ్యవహారానుషంత్తే

ధర్మత్వమవగాహమానః. కథముపపద్యతే? ఉచ్యతే.-అయఃపిష్టాస్య దగ్ధౌ
త్వాఖావేఽపి దగ్ధౌత్వాశ్రయవహ్నితాదాత్త్వాధ్యాసాత్. యథా
అయో దహతీతి వ్యవహరః. తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యస్తాకర
ణైక్యాధ్యాసాత్ అహం సుఖిత్యాదివ్యవహరః. నన్వంతఃకరణ

రిత్వాహ—అయఃపిష్టాస్యేతి. నన్వయః పిష్టావ్యతిరేకేణ వహ్ని ర్దహన
క్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయత్వా
దర్శనాన్నాధ్యాసావకాశ ఇతి చేన్న-శ్రుతి స్మృతి న్యాయై రాత్తాస్తాక
రణయో ర్భేదేన ప్రసిద్ధత్వాత్ తథాపి ఆత్మాజ్ఞానరూపః స్వయం
ప్రకాశః, సర్వగతః 'అత్రాయం పురుషః స్వయంబోధితి. ఆకాశవత్స
ర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ. 'సపవాధస్తా
దుపరిష్టా' దితి భూమాఖ్యబ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వ మభిధాయ 'అథాతో
హంకారాదేశ' ఇతి అహంకారస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్యా 'అథాత
ఆత్మాదేవ' ఇత్యాత్మనోఽహంకారాద్భేదేన నిర్దేశాత్. అహంకారస్తు
జడావిద్యోపాదానత్యాజ్ఞడః పరప్రకాశ్యః మధ్యమపరిమాణః. 'బుద్ధే
ర్గుణేనాత్మగుణేన చైవహ్యోగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి
శ్రుతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ. 'విజ్ఞానం యజ్ఞం
తనుతే*సథీస్వహ్ని భూత్యేమం లోకమనుసంచరతి*యదా పశ్చైవలీ
యంతే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ నేజ్ఞతే తత్ర పరమాత్మాన
మశ్నుతే*భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే
ఛాస్యకర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇత్యాదివచనసిద్ధః తథా అహం
కారోఽహమితి వ్యావృత్తః ఆత్మాచసన్నితీసర్వవిషయానువృత్తః. తథా
చ ఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతే అనువృత్తత్వాత్. యదనువృత్తం
తద్వాప్యవృత్తాద్భిన్నం యథా కుసుమేభ్యః సూత్రమితి. తతశ్చ
శ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధోఽయమాత్మాహంకారయో ర్భేదః. నన్వేవమపి
నాహంకారమిశ్రస్యాత్తనః అహం ప్రత్యయవిషయత్వం తస్యేన్ద్రియ
త్యేనాతీన్ద్రియత్వాదితి చోదయతి—నన్వీతి. ఇన్ద్రియత్యే ప్రమా

సేన్ద్రియతయాఽతీన్ద్రియత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షవిషయతేతి, ఉచ్యతే. నతావదన్తః కరణ మిన్ద్రియమిత్యత్ర మాన మస్తి, మనష్షష్ఠాణీన్ద్రియాణీతిభగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితి చేత్! న—అన్ద్రియేణాపి మనసా షట్త్వసంఖ్యాపూరణావిరోధాత్, సహీన్ద్రియగతసంఖ్యాపూరణ మిన్ద్రియేణైవేతి నియమః. 'యజమానపశ్చమాశ్చిదాం భక్షయన్తీ' త్యత్ర ఋత్విగతపశ్చత్వసంఖ్యాయా అన్మత్విజాపి యజమానేన, 'వేదానథ్యాణాభావేనాతీన్ద్రియత్వాసిద్ధేః ప్రత్యక్షోఽహంకార ఇత్యాహ. ఉచ్యతే ఇతి. అన్ద్రియత్వే ప్రమాణమితి చేత్, కిం మనస ఇన్ద్రియత్వే శ్రుతిః ప్రమాణం ఉత స్మృతిః అనుమానం వా? నాద్యః తథావిధశ్రుతే రనుపలబ్ధాదిత్యాహ—నతావదితి. ద్వితీయం షట్ ముత్థాపయతి-మనష్షష్ఠాణీతి. ఉక్తస్మృతేర్తనసః ఇన్ద్రియగతషట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమాణత్వాన్న సాతదీన్ద్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ—నేతి. నను ఇన్ద్రియసంఖ్యాపూరణేన మనసోఽపి ఇన్ద్రియత్వమనుమీయత ఇతి తృతీయపక్ష మాశంఖ్య అప్రయోజకత్వాదనుమానం నయుక్తమిత్యాహ—అన్ద్రియేణైతి. కిచ్చ మనః ఇన్ద్రియం ఇన్ద్రియగతషట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమానే విశేషవ్యాపిర్భూలం ఉత సామాన్యవ్యాప్తిః? నాద్యః, దృష్టాంతాభావాదిత్యాహ—సహీతి. నను యత్ యదగతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా షశౌ 'ప్రతిప్రస్థాతృషష్ఠా ఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విగతసంఖ్యాపూరకః ప్రతిప్రస్థాతృ ఋత్విజ్జాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాపిషట్మామాశంఖ్య నిరాకరోతి. యజమానేతి. అన్మత్విజాపీతి. నను యజమానస్య బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్వికాజాత్యమస్తీతి న వ్యభిచార ఇతి చేన్న, యత్ యత్పదావగతయదగతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీయమితి వ్యాప్తే ర్వివక్షితత్వాత్. బ్రాహ్మణత్వస్య చావదార్థతావచ్ఛేదకత్వాత్. నచాత్ర ఋత్వికపదాశ్రవణా ద్బ్రాహ్మణ పదార్థ్యాహారేణాస్యన్యాయసంభవోత్ బ్రాహ్మణత్వం పదార్థతావచ్ఛేదకమితి వాచ్యం,

వయామాస మహాభారతపఞ్చమాని త్యత్ర వేదగతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా
అవేదేనాపి మహాభారతేన పురాణదర్శనాత్, “ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్య
ర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన” ఇత్యాదిశ్రుత్యా మనసోఽనిన్ద్రియత్వేనా
వగమాచ్చ, నచైవం మనసోఽనిన్ద్రియత్వే సుఖాదిప్రత్యక్షస్య సాక్షా
త్త్వం న స్యాదిన్ద్రియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం, నహీన్ద్రియజన్యత్వేన
జ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాక్షాత్త్వా
‘చత్వారముత్విజ’ఇత్యుత్పత్తికృదస్య శ్రుతత్వేన తస్యైవానుపక్లాత్
బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారనియమాభావాచ్చ. నన్వర్థాధ్యాహారవాదిమతే
‘యజమానపఞ్చమా ఇడాంభక్షయస్తీ’త్యత్ర యజమానేహేతో
రేవాభావాన్నవ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్య అసందిగ్ధం వ్యభిచారమాహ-
వేదానితి. న హి పారుషేయే పురాణత్వేన ప్రసిద్ధే భారత వేదత్వశ
జ్ఞాపీతి భావః. నను మనఃఇన్ద్రియం తత్త్వేబాధాకాభావాత్ చక్షు
ర్వదిత్యనుమానమానమిత్యాశఙ్క్య హేత్వసిద్ధ్యాదూషయతి— ఇన్ద్రి
యేభ్య ఇతి. యద్యపి ‘అర్థేభ్యశ్చ పరం మన’ ఇత్యర్థభిన్నం మనోవ
గతం, తథాపి చకారాదిన్ద్రియభేదసిద్ధిః. ‘ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సు
ర్వేన్ద్రియాణిచే’ త్యాదిశ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్య. చకారోభిన్నక్రమః
సచ శ్రుత్యేత్యనేన సమ్బధ్యతే. తథాచ శ్రుత్యా ‘త్రివిధోఽయమహా
జ్ఞానో మహత్తత్త్వాద్ధి జాయతే, ఇన్ద్రియాణాం తతస్సృష్టిర్గుణద్వారా
మహామున’ ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగ
మాదిత్యర్థః. నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇన్ద్రియజన్యా ప్రత్యక్షత్వాద్రా
పాదిప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మనఃఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా
సుఖాదిజ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవ
మితి. కిమిన్ద్రియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్ష
జ్ఞానత్వం. ఆద్యే ఘటాదావ్యభిచార ఇత్యభిప్రేత్య, ద్వితీయే హేతో
రప్రయోజకత్వమాహ—నహీతి. అనుమిత్యాదేరితి. తవ మత ఇతి
శేషః. నన్దిన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాక్షాత్త్వప్రయోజకం అనుమి

పత్తే. ఈశ్వరజ్ఞానస్వాజన్యస్య సాక్షాత్త్వానాపత్తేశ్చ, సిద్ధాంతే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితి చేత్. కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్యప్రయోజకం పృచ్ఛసి కింవా విషయగతస్య? ఆద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయా

త్యాదేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వా న్నాతి ప్రసజ్ఞ ఇత్యత ఆహ—ఈశ్వరజ్ఞానస్యేతి. ననూ క్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం న ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగి, చక్షురాదేశ్చైతన్యరూపప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూప ప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరప్యభాధితవత్త్వదివృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తిః. నచాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇద్రియజన్యత్వాదే స్వయమే నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్యచ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి—సిద్ధాంతఇతి. (సతావత్) జ్ఞానగతం ప్రత్యక్షలక్షణం విషయవ్యావృత్తత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యాక్షేపః. సర్వమతేఽపుభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వక్తుమశక్యత్వేన తద్వ్యావృత్తేరదోషత్వం అతః ఆక్షేప్తా జ్ఞానగతంవిషయగతం చానుమితితద్విషయాదావతివ్యాప్తత్వాన్న ప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేప్తవ్యం. యద్యేవ మాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోగనతి ప్రసక్తయో ర్నిరుచ్యమానత్వా న్నాయమాక్షేపో యుక్త ఇత్యాహ—కిం జ్ఞానగతస్యేత్యాదినా. ఆద్యఇతి. జ్ఞానగతతత్తద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగితేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య చ విషయే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాంతరేణైవోపపత్తే స్తస్యాలక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నన్వద్వితీయచైతన్యస్య కుతః ప్రమాణతా? కుతో వా ప్రమాణస్య సత స్తస్య విషయచైతన్యాభేదః? ఇత్యాశంక్య, ప్రథమ

వచ్చిన్నచైతన్యాభేద ఇతి బ్రూమః. తథాపి, త్రివిధం చైతన్యం, ప్రమా
త్యచైతన్యం, ప్రమాణచైతన్యం, విషయచైతన్యం చేతి తత్ర ఘటాద్యవ
చ్చిన్నం చైతన్యం విషయచైతన్యం, అంతఃకరణవృత్త్యవచ్చిన్నం చైతన్యం
ప్రమాణచైతన్యం, అంతఃకరణావచ్చిన్నచైతన్యం ప్రమాత్యచైతన్యం.
తత్ర యథా తటాకోదకం చిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్తనా కేదారా

మద్వితియే బ్రహ్మణ్యోపాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాద
యతి—తథాపితి. నన్వేకస్య క్రియాకర్తృత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణ
ప్రమేయభావః? ఇత్యాశఙ్క్య చైతన్యస్య కర్తృయాపాంతఃకరణావచ్చి
న్నత్యేన ప్రమాతృత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియాతత్కర్తృఘటాద్యవ
చ్చిన్నత్వాత్ప్రమాణప్రమేయభావ ఇతి దర్శయితుం ప్రమాతృచైత
న్యస్వరూపమాహ—అంతఃకరణేతి. యద్వాప్రకృతజ్ఞానప్రత్యక్షలక్ష
ణోపయోగిత్యా తృప్తిభ్రమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధా
య, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వవిరూపకం ప్రమాచైతన్యం లక్ష
యతి—అంతఃకరణేతి. నన్వంతఃకరణమనిద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథా
ప్యాస్తరస్య తస్య బహిర్నిర్గమనాభావే కథం పరిణామాత్మికావృత్తిః?
నచాదిత్యాదిపర్యస్తదీర్ఘప్రభాకారేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరు
పపన్నేతి వాచ్యం. అంతఃకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సారాలోకస్థైవ
నాయనరశ్మిసమ్పృక్తస్య దీర్ఘప్రతిభాసాత్. కించాంతఃకరణస్యాణుత్వే
తస్య ప్రాణనక్రియాశ్రయస్య దూరవర్తిభృవాదిపర్యస్తం గమనే తద
వచ్చిన్నజీవస్యాపిగతత్వేన దేహస్య నిర్జీవత్వాపత్తిః. విభుత్వే నిష్క్రి
యాత్వాపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చ దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య
దేహవస్తన్దగామిత్యేన రుడితి విషయప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చక్షు
రాదిసంయుక్తస్య ఘటాదేశైతన్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణోపపత్తే అంతః
కరణవృత్తివైఫల్యం. తతశ్చ నాంతఃకరణవృత్త్యవచ్చిన్నం ప్రమాణచై
తన్యమితి. ఉచ్యతే. మనోమధ్యమపరిమాణమేవ న సర్వగతం అనిత్య
త్వాత్. ప్రాణనశక్త్యాశ్రయస్య తస్యైవోత్కృష్టాన్నిగత్యాదిశ్రవణాచ్ఛ

ప్రవిశ్య తద్వదేవ చతుష్కోణాద్వాకారం భవతి, తథా తైజసమస్తః
కరణమపి చతురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాది
విషయాద్వాకారేణ పరిణమతే, సవవ పరిణామో వృత్తి రిత్యచ్యతే,
అనుమిత్యాదిస్థలే నాస్తకరణస్య వహ్నిదిదేశగమనం వహ్నిదేశృ
నచాణు. దేహవ్యాపిసుఖాద్యుపలభ్యే. నచాస్తరస్య బహిర్నిర్గమనా
భావాన్నవృత్త్యుపాదానత్వం స్వతో బహిర్నిర్గమనాభావేఽపి చతురా
దిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశగమనోపపత్తేః నచ స్వతో గమనశీ
లస్య నసహాయావేక్షేతి సామృతమ్. తటాకోదకస్య కుల్యాద్వారా
కేదారప్రవేశదర్శనాత్. నచాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే యుడితి ధ్రువా
దిప్రతిభాసానుపపత్తిః. అత్యచ్ఛవిరళతైజసద్రవ్యత్వేన సవితృకరణవ
చ్ఛీఘ్రం ప్రసరోపపత్తేః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా తటాకోదకే
చతుఃకోణకేదారాదిరూపపరిమాణస్య కృశానా చాయఃపిణ్డపరిమా
ణస్య దర్శనేనాస్తకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వా
విరోధాత్. అతవవ సాద్రవ్యం న గుణః పరిమాణవత్త్వాత్. న
చాస్తకరణస్య నిస్సృజ్యత్వా దనారమ్భకత్వం. ద్రవ్యారమ్భకతా
యాం సావయవత్యవైవ ప్రయోజకత్వాత్. నచాస్తకరణనిర్గమే
దేహస్య నిర్జీవత్వం. చతురాదేరివాస్తకరణస్య ధ్రువాదివర్యస్తగమ
నేఽపి దేహసమ్భన్ధావిరోధాత్. యథాచ సప్రయోజనావృత్తిస్తథాగ్రే
వక్ష్యతే. తతశ్చాస్తకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్య
మితి. తదేతదభిప్రేత్యాహ—తత్ర యథేత్యాది. నను చతురాద్వి
యద్వారా పర్యతాదావస్తకరణనిర్గమనేన తద్వృత్తే ర్విషయసమ్బన్ధి
తయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదుక్తలక్షణస్య
తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యత ఆహ—అనుమిత్యాదిస్థల ఇతి. నన్యవచ్ఛిన్నవ
దేనోపలక్షితోక్తా ఉక్తస్థలే అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానే చ వృత్తివిష
యయో ర్భేదేన తద్విశిష్టయూరపి చైతన్యయో ర్భేదాత్ ఉక్తలక్ష
ణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యాప్తిరిత్యాశంకా ఉపహితస్య తేన వివక్షిత

క్షురాద్యసన్నికర్షాత్, తథాచా యం ఘట ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే
ఘటాదే స్తదాకారవృత్తేష్చ బహిరేకత్ర దేశే సమవధానాత్ తదుభ
యావచ్ఛిన్నం చైతన్యమేకమేవ, విభాజకయోరపి అన్తఃకరణవృత్తిఘ
టాదివిషయయో రేకదేశస్థత్వేన భేదాజనకత్వాత్, అతఏవ మతాన్త
ర్వృత్తిఘటావచ్ఛిన్నా కాశో న మతావచ్ఛిన్నా కాశా ద్భిద్యతే. తథా
చాయం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటాకారవృత్తేర్ఘటసంయోగితయా
ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాభిన్నతయా త
త్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్, సుఖదుఃఖాద్యవచ్ఛిన్నచైత
న్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ నియమేనైకదేశే స్థితోపాధి
ద్యయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహం సుఖిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్య
క్షత్వం, నన్వేపం స్వవృత్తిసుఖాదిస్తరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్ష

త్వాన్న దోష ఇత్యాహ—తథాచేతి. చక్షురాదిసన్నికర్షస్థలే మనోని
ర్గమనే సిద్ధే సతీత్యర్థః. తదుభయావచ్ఛిన్నం. విషయవృత్త్యుపహితం.
ఉపాధివిశేషణయో ర్భేదో వక్ష్యత ఇతి భావః. ననూపాధివిశేష
ణయో రీషద్భేదేఽపి తయో స్సమానయోగక్షేమత్వేన తదుపహిత
యోరపి భేదవేత్త్యాశంక్య సహి విశేషణయోరివోపాధ్యోఃస్వరూ
పేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనేత్యాహ—విభాజకయోరపితి.
భిన్నదేశస్థత్వేనోపధేయభేదప్రయోజకయో రిత్యర్థః. ననూపాధ్యోరపి
స్వరూపేణైవ భేదకత్వం లాఘవాదిత్యతలహ—అతఏవేతి. తథాచ
ప్రామాణికత్వా ద్దారవం న దోష ఇతి భావః. తథాచేతి. ఏకదేశస్థత్వే
నోపాధ్యో రభేదకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నను సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలే చక్షురా
దిసన్నికర్షస్యాన్తఃకరణవృత్తిహేతో రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయా
త్కథం చైతన్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశంక్య తస్య బాహ్య
విషయవృత్తావేష్ట్రీయాపేక్షా సుఖాది వృత్తిస్తు స్వతపవేత్త్యాహ—
సుభేతి. ప్రత్యక్షత్వ మితి. సుఖాద్యంశ ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోః
స్వరూపేణైవ భేదకత్వం యుక్తం అన్యథా తదాహం సుఖిత్యాదిస్తృ
తావతివ్యాప్తిరితి చోదయతి—నన్వీతి. ననూపాధ్యో రేకకాలీనత్వం

తాపత్తిరితి చేన్న, తత్ర స్మర్యమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్మృతిరూప
స్తోత్రకరణవృత్తేర్వర్తమానతయా తదుపాధ్యో ర్భిన్నకాలీనతయా త
దవచ్ఛిన్నచైతన్యయోర్భేదాత్, ఉపాధ్యో రేకదేశస్థత్వే సత్వేకకా
నత్వస్యేవోపధేయాభేదప్రయోజకత్వాత్, యదిచైకదేశస్థత్వమా
ముపధేయాభేదప్రయోజకం తదాహం సుఖిత్యాదిస్మృతా వతివ్యా
వారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశేషణం దేయం, నన్వేషమపి స్వ
యధర్తాధర్తౌ వర్తమానౌ యదా శబ్దాదినా జ్ఞాయేతే తదా తాదృ

నోపధేయాభేదప్రయోజకం భిన్నకాలీనయో రేకదేశస్థయోః ఘట
మశయో ర్భేదకత్వప్రసక్తాత్. నచోపధేయాభేదసమయే తయ
స్మమానకాలత్వం వివక్షితమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేద సిద్ధావేకకా
నోపాధిద్వయావచ్ఛేదః తస్మాచ్ఛోపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్రయ
త్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవాభేదప్రయోజకత్వాచ్ఛేత్యరుచా
పక్షాన్తరమాహ— యదిచేతి. తథాచ స్మర్యమాణసుఖాదే రవ
మానత్వేన తద్వృత్తవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నత్వయాపలక్షణాభావా న్నాతివ్యాప్తిరితి భావః. యదా
విషయే వర్తమానత్వాభిధానం తస్యోపలక్షణత్వ శక్త్యానిరాసార్థం
తద్ధృతితలక్షణాభిప్రాయం అవర్తమానస్యానుపాధిత్యేన విషయోపప
తేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిరాకరణాత్. అతఏవ వత్స్యతి. 'ఉపాధిస్త
కార్యానన్వయీవావర్తకోవర్తమాన' ఇతి. నను సుఖాదిస్మృతా
వతివ్యాప్త్య భావేఽపి ధార్మికోభవానధార్మికస్త్వమిత్యాదివాక్య
జన్యవృత్తవచ్ఛిన్న చైతన్యంప్రతి ధర్తాధర్తయో ర్వర్తమా
న్వేనోపాధితయా తస్య తదుపహిత చైతన్యాభిన్నతయా తత్రా
వ్యాప్తిః. అహ మదృష్టవాక్ భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞాన
చాతివ్యాప్తిరితి శక్నోతే—నన్వేషమితి. పుణ్యకర్తాయమిత్యాదౌ
ధర్తాదే ర్వర్తమానత్వేఽపి భిన్నదేశస్థత్వాదనుపాధిత్యమిత్యే
ఉక్తం—స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం ప్ర

శాబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్నతద్వౌత్త్యవచ్ఛిన్నచై
తస్యయో రేకత్వాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణ
త్వాత్, అస్త్యకరణధర్మత్వావిశేషేఽపి కించిద్యోగ్యం కిञ్చిదయోగ్య
మిత్యేత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావవచ శరణం అన్యథాన్యాయమతేఽస్యా
త్తగుణత్వాత్సుఖాదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్దుర్వారా, నచైవ

మాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమిహ విషయీ
తం. ధర్మాదిజ్ఞానే చాయోగ్యవిషయత్వాన్నితివ్యాప్తిరిత్యాహ—
యోగ్యత్వస్యేతి. ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభా
వానాశ్రయణే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను యోగ్యత్వ విశే
షణదానేఽపి సుఖవర్తమానతాసమయే త్వం సుఖిత్యాది వాక్యజ
న్యజ్ఞానస్య తాదృశచైతన్యాభిన్నత్వా తత్రాతివ్యాప్తిః. నచ పద
జ్ఞాన పదార్థస్థరణాదినా సుఖస్య వినష్టత్వాచ్ఛాబ్దజ్ఞానసమయే తన్న
వర్తత ఇతి వాచ్యమ్, చన్దనాదివిషయజన్య సుఖస్య యావద్విషయ
మనువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశంక్యా తస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞాన
త్వేన లక్ష్యత్వాభ్యుపగమా న్న దోష ఇత్యాహ—నచైవమితి. నను
త్వం సుఖిత్యాదివాక్యా త్కథ మపరోక్షజ్ఞానం? వాక్యస్య జ్యోతిష్టో
మాదివాక్యవత్పరోక్షజ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాదపి య
వాంకురోత్పత్త్యాపత్తే రిత్యత ఆహ—దశమస్త్యమసీతి. అయమా
శయః. నతావత్ త్వం సుఖిత్యాదివాక్యం న స్వవిషయాపరోక్షజ్ఞాన
జనకం వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవదిత్యనుమానాత్తస్యాప
రోక్షజ్ఞానాహేతుత్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తత్రోపాధిత్వాత్.
దశమస్త్యమసి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్య
మపి దశమతాదిజ్ఞాన మిద్రియాజన్యత్వా న్న ప్రత్యక్షమితి న వ్యభి
చార ఇతి వాచ్యం. ఇద్రియజన్యత్వస్య విషయజన్యత్వస్య చ ప్రత్య
క్షలక్షణస్య దూషితత్వాత్. నచైవమపి దశమస్త్యమసీత్యత్రేన్ద్రియ
మేవా పరోక్షజ్ఞాన ముత్పాదయతి నిమిలితనయనస్యాపి త్వగిద్రియ

మపి వర్తమానతాదశాయాం త్వం సుఖిత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతాస్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్. దశమస్త్యమసీత్యాదౌ సన్నికృష్టవిషయే శబ్దాదప్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్. అతఏవ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్నియశే పరోక్షం పర్వతాంశే ౭పరోక్షం పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాంత్యకరణ

వ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్ర చాంత్యకరణమేవ శ్రవణాదినా నిరస్తాసంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతి సామ్యుతం. ఇన్ద్రియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్చబ్దశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ర తత్త్వీసజ్ఞాత్. నచ శబ్దసహకృత మిన్ద్రియం తత్ర కరణమితి వాచ్యం ఇన్ద్రియస్య ఘటాదిప్రత్యక్షే తదనవేక్షత్వాత్. ప్రత్యక్షవిశేషే చ తదవేక్షత్వే మానాభావాత్. న చ తత్రపరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్యత ఇతి యుక్తం. అపరోక్షభ్రమాజ్ఞానయో రనివృత్తి ప్రసక్తాత్. అతఏవ తత్త్వమసీత్యత్ర న పరోక్షజ్ఞాన శఙ్కావకాశః. అవిద్యా తన్మూలసంసారానివృత్తిప్రసక్తాత్. శబ్దజన్యనైవ జ్ఞానస్య 'తత్త్వమస్యాదివాకోశ్యే' మిత్యాదినారదీయవచనేనావిద్యాతన్మూలసంసారనివర్తకత్వావగమాదితి. నను తత్త్వమసి త్వం సుఖిత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తి రిత్యాశఙ్క్య, కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వ మాపాద్యతే అసన్నికృష్టే వా? ఆద్యే౭పి కిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్నియశేవా? నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ—అతఏవేతి. విషయచైతన్యాభిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానవిషయస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి త్వం సుఖిత్యాది జ్ఞానవత్సన్నికృష్ట పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్ట మిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ—పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నేతి. ఆద్యద్వితీయం దూషయతి-వహ్నియశే ఇతి. నచైవం తజ్ఞానస్య వహ్నియశే ప్రత్యక్షత్వా

వృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యాభేదాత్, వహ్నియశేత్వన్మకరణవృత్తినిర్గమనా
భావేన వహ్నియవచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్య చ పరస్పరం
భేదాత్, తథాచానుభవః పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతి,
అన్యథా న్యాయమతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిః,
అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదాతు సర్వాంశేఽపి జ్ఞానం పరోక్షమ్, సు

భావే తత్ర దృఢాలక్షణాతివ్యాప్తిః. యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేఽపి
వృత్తివిశిష్టస్య విషయచైతన్యభేదాదిత్యాహ—వహ్నియశేత్వీతి. నన్వ
నుమిత్యాదిసాధారణం ప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్య పర్వతో వహ్ని
మానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితిభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వవర్ణనం
నయుక్తం. ఉక్తంచ భట్టపాదైః. 'సిద్ధానుగమమాత్రం హికర్తుం యుక్తం
పరోక్షకైః, న సర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేన నివర్తన' మితిత్యాశంభు సా
ప్రసిద్ధి ర్వహ్నియశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ—తథాచేతి. యథా
పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ
ప్రత్యక్షప్రత్యక్షత్వయోః ప్రమాణం తథా పర్వతం పశ్యామి వహ్ని
మనుమినోమీత్యనుభవోఽపీత్యర్థః. నకేవలం తజ్ఞానస్య సాధకసత్త్వా
త్పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వం అపితు బాధ కాభావాదపీత్యాహ—న్యాయ
మత ఇతి. యద్వా తథానుభవః-తత్ప్రకారకానుభవః యత్సాధితంజ్ఞా
నస్య పరోక్షత్వమపరోక్షత్వజ్ఞాంశభేదేన. స చ పర్వతం పశ్యామి వహ్ని
మనుమినోమీత్యాదిరూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశభే
దేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే స్యాత్. అన్యథా పర్వతాంశేఽవ్యనుమితి
రితి వదతో నైయామికస్య మతే పర్వత మనుమినోమీత్యనువ్యవసా
'యాపత్తి రిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—అసన్నికృష్టేతి. అసన్నికృష్ట
పక్షకానుమిత్థలే వహ్నియశే ఇవ తదితరసర్వాంశేఽపి తజ్ఞానం పరోక్షమి
త్యర్థః. నన్వేవమపి సురభి చందనమితి జ్ఞానస్య చందనాంశే ఇవ సౌరభాం
శే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్ర యోగ్యత్వగుటితలక్షణాతివ్యాప్తి

రభిచంద్రసమిత్యాదిజ్ఞానమపి చంద్రసఖణ్డాంశే అపరోక్షమ్, సారభాంశేతు
పరోక్షమ్, సారభస్య చతురిన్ద్రియామోగ్యతయా మోగ్యత్వఘటి
తస్య నిరుక్తలక్షణస్యాభావాత్, నచైవమేకత్రజ్ఞానే పరోక్షత్వాపరో
క్షత్వయోరభ్యవగమే తయోర్జాతిత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్, ఇష్ట
త్వాత్ జాతిత్వోపాధిత్వపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచరతయా

ద్వర్వారేతి చేత్. సత్యమ్, తజ్ఞానం చంద్రసఖణ్డాంశే ప్రత్యక్షం సార
భాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్తదిన్ద్రియమోగ్యత్వఘటితస్య వివక్షి
తస్య తత్రాభావా న్న దోష ఇత్యాహ—సురభీతి. పరోక్షమితి.
అఘృతపూర్వే తస్మిన్ తజ్ఞానం స్పృతిః. అనాఘృతే తు చంద్రసఖణ్డా
త్వాదివిజ్ఞానమితిరిత్యర్థః. నను పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం
సన్నికృష్టపర్వతాంశేఽపి న ప్రత్యక్షం తత్త్వే బాధకసత్త్వాత్ అసనికృ
ష్టవిషయానుమితివత్. నచ హేత్వసిద్ధిః. పరోక్షేఽపి జ్ఞానే తదభ్యవ
గమే. జాతిసాఙ్కర్యప్రసక్తేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిత్వానుప
పత్తేరేవ బాధకత్వాత్. నచ తవాపి తజ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పర్వతం
పశ్యామిత్యనుభవానుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిక్తపరామర్శాది
ప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్. తతశ్చ తజ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివాప్తి
రిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. ఏవం శబ్దార్థమేవాహ—ఏక
త్రేతి. సాక్షాత్త్వాదే జ్ఞాతిత్వాభ్యవగమే హి తదనుపపత్తి ద్వాధికా
స్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యుపాధ్యుదాసీనస్య ధర్మమాత్రనైవ తస్యా
భ్యవగమాదిత్యాహ—ఇష్టత్వాదితి. నను ఘటత్వాదివత్పరోక్షత్వా
పరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధే రవశ్యం తదుపేయమిత్యాశఙ్క్య
ఘటత్వాదావపి లోకే న తత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రేచ తత్ప్రసిద్ధిఃశబ్దగతవృ
ద్ధ్యాదిసంజ్ఞావత్పరిభాషామాత్రత్వా న్న స్వాధే ప్రమాణమ్. నచైవ
యాసాహవనీయాదిప్రసిద్ధివత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపిస్వా
ర్థంసాధయేదిత్యాహ—జాతిత్వేతి. నను నీలఘటత్వాదావపాధిత్వప్రసి

అప్రామాణికత్వాత్, ఘటోఽయ మిత్యాదిప్రత్యక్షం హి ఘటత్వాదిన
ద్భావే మానమ్, నతు తస్య జాతిత్వేఽపి జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధా
తత్సాధ్యకానుమానస్యాప్యనవకాశాత్. సమవాయాసిద్ధ్యా బ్రహ్మభి
న్ననిఖిలప్రపञ్చస్యానిత్యతయా చ నిత్యత్వ సమవేతత్వఘటితజాతి

ద్భవద్భుతత్వాదా జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్వాధే ప్రమాణమిత్యాశంక్య
సాపి నిర్మూలత్వాదప్రమాణమిత్యాహ—ఉపాధిత్వేతి. నను ఘటత్వ
నీలఘటత్వాదా జాతిత్వోపాధిత్వయోః ప్రమాణసిద్ధత్వా త్తత్ప్రసిద్ధేః
ప్రమాణమూలత్వాభావోఽసిద్ధిత్వత ఆహ—సకలేతి. ఘటత్వనీల
ఘటత్వాదా జాతిత్వోపాధిత్వయోరితి శేషః. అతవ ఘటత్వాదే
జ్ఞాతిత్వే ప్రమాణమాశంక్య నిరస్యతి-ఘటోఽయమితి. ఘటత్వాదే
జ్ఞాతిత్వే కిం ప్రత్యక్షం మానం అనుమానం వా? తత్రాద్యం నిరస్య
ద్వితీయం నిరస్యతి—జాతిత్వేతి. ఘటత్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసా
మాన్యత్వాత్ సత్తావదిత్యనుమానం న జాతిత్వే మానమ్. నిత్యైకా
నేకసమవేతత్వలక్షణజాతిత్వాప్రసిద్ధా తన్నిరూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానా
భావేన తత్సాధ్యకానుమానాదోగాదిత్యర్థః. నను నిత్యత్వఘటితజా
తిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకనిత్యత్వైకత్వానేకసమవేతత్వానా మాత్మా
కాశఘటాదిఘటప్రసిద్ధత్వాద్భుతత్వాదా నిత్యత్వసంశయానస్తరం తద్వి
శిష్టే తత్రైకత్వసంశయః తతస్తదుభయవిశిష్టేఽనేకసమవేతత్వసంశయ
ఇతి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేః పూర్వ పూర్వసోఽత్రోత్తరానుమానే
పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిశ్చయరూపవిశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధే ర్వాసమ్భవాత్
తత్సాధ్యకానుమానం సమ్భవతీతి చేన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమ
వాయస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః. న చ రూపీ ఘట
ఇతి జ్ఞానం, సమ్భవవిషయకం-విశిష్టజ్ఞానత్వాత్-దణ్డీ పురుష ఇతి జ్ఞానవ
దిత్యనుమానం సమవాయే మాన మితి వాచ్యం-ఘటాభావవద్భూతల
మితి జ్ఞానవత్స్వరూపసమ్భవమాదాయాపి తదుపపత్తేః. ఇహ తన్తుఘ
టసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షం తన్తుఘటసమ్మే ప్రమాణం, నతుని

త్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేశ్చ. ఏవమేవోపాధిత్వమపి నిరసనీయమ్,
పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదా చ పర్వతాంశే వహ్నింశే చాస్తకర
ణవృత్తిభేదాజ్ఞీకారేణ తత్తద్వృత్త్యవచ్ఛేదకభేదేన పరోక్షత్వాపరో
క్షత్వయోరేకత్ర చైతన్యే వృత్తౌ న విరోధః, తథాచ తత్తదిద్వియ

త్వసమ్బుద్ధత్వలక్షణసమవాయత్వేఽపి. బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపञ్చస్యానిత్య
త్వావగమేన తాదృశనిత్యసమ్బుద్ధాసిద్ధేరితి. నను సంయోగభిన్నసా
క్షాత్సమ్బుద్ధత్వం సమవాయత్వం తత్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తస్తుషు పట
సమవాయాభ్యుపగమేఽపి న ప్రపञ్చానిత్యత్వశ్చుతివిరోధః. తతశ్చానే
కసమవేతత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిరపి సుసమ్పాదేతి యది బ్రూయా
త్తదా అభ్యుపేత్యాన్యత్ర సమవాయం ప్రకృతే తదభావేన తద్ఘటిత
సాధ్యస్య బాధితత్వాన్నానుమానావకాశ ఇత్యాహ—సమవాయా
సిద్ధ్యేతి. ఇహ తస్తుషు పటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షాణాన్యత్ర సమ
వాయసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితివ తస్మి
రూపసమ్బుద్ధేనాప్యవపత్తే ర్మఘటత్వాదా సమవాయసిద్ధిరితి భావః—
అనిత్యతయేతి. సృష్టివాక్యావగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపञ్చస్య కృతక
త్వానుమానేన తద్యథేహేత్యాదిశ్చుత్యా చానిత్యత్వావగమాదితి
భావః. అసిద్ధేరితి. బాధాదిత్యర్థః. ఉక్తదూషణముపాధితేఽప్యతిదిశతి.
ఏవమితి. నీలఘటత్వాదే రుపాధితేఽప్రమాణాభావాదిత్యర్థః. నను
పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో ర్జాతిత్వాభావేఽపి విరుద్ధయోః కథమేకత్ర
జ్ఞానే వృత్తి రిత్యాశంక్య, కిం వృత్తౌ తయో ర్వృత్త్యనుపపత్తిః
చైతన్యే వా? ఆద్యే తదాశ్రయవృత్తో ర్భేదా న్న విరోధ ఇత్యభి
ప్రేత్య ద్వితీయే సంయోగతదత్వంతాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే
వృత్త్యభ్యుపగమాన్న విరోధ ఇత్యాహ—పర్వతఇతి. నను ఘ
టాకారాస్తకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః! న చ స్వాకా
రాస్తకరణవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వా న్నాతిప్రసజ్ఞః

ఇతి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యాదేరవిద్యావృత్త్యుపహితస్యాస్త్యకరణవృత్త్యుపహితత్వాభావేన భ్రమప్రత్యక్షావ్యాప్తేః. సర్వేశ్వరజ్ఞానస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రపంచాకారాస్త్యకరణవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తే శ్చ. న చ తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం విషయవిశేషణం సాచ క్వచిన్ద్రాయావృత్తిః క్వచిదస్త్యకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదా నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం. అన్తదాదేః ఘటజ్ఞానసమయే పరిమాణాదేః సర్వగతపరమేశ్వరీయ మాయావృత్తిగోచరత్వేన తదంతే తత్ప్రసజ్జతాదవస్థాత్. కించ సురభిచంద్రగమిత్వానే సారథాంతే ప్రత్యక్షతాస్యాదేవ. స్వాకారవృత్త్యుపహితయోగ్యవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. న చ తద్దిగ్వియయోగ్యత్వం యోగ్యపదేన వివక్షితమ్. తథా సతి శుక్తిరూప్యభ్రమే స్యాన్నగజాదిభ్రమేచావ్యాప్తిః. అస్త్యకరణతద్ధర్మాణామిద్వియామోగ్యత్వేన తజ్ఞానేష్యవ్యాప్తిశ్చ. నను తత్తద్దిగ్వియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అస్త్యకరణతద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్న దోష ఇతి చేన్న - ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యాపారద్వారా సాక్షివేద్యత్వేన తజ్ఞానేతివ్యాప్తేః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వవివక్షాయాం చ సాక్షిపదేనాస్త్యకరణోపహితచైతన్యాభిధానే జీవసాక్షియోగ్యధర్మాధర్మాదిగోచరేశ్వరప్రత్యక్షే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వమత్ర వివక్షితమ్. తచ్చోభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానేనావ్యాప్తిరితి చేన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్ నిర్వచనేవాధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమదాయ తజ్ఞానేతివ్యాప్తితాదవస్థాత్. నచ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేహ ప్రయోజకం వివక్షితమ్ జీవప్రత్యక్షనైవ లక్ష్యత్వాన్నేశ్వరప్రత్యక్షేఽవ్యాప్తిదోష ఇతి వాచ్యమ్. తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యాభావాత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్షణం న యుక్త

యోగ్యవర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంతే ప్రత్యక్షత్వం, ఘటాదేర్విషయస్య మితి—ఉచ్యతే. తత్తద్ద్వియతత్త తేవలసాక్ష్యస్యతరయోగ్యతత్త తాస్మిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తతాస్మిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంతే ప్రత్యక్షత్వం. సాక్షీచ, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం. వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపాదానం చ మాయా అస్తకరణమితి తదుపహితయోగ్నివేశ్వరసాక్షీణోర్న లక్షణావ్యాప్తిః. తథాచ ఘటజ్ఞానస్య స తదతపరిమాణాంతే ప్రత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేశ్వరీయ సాక్షీజన్యవృత్తిగోచరత్వేఽపి తద్వృత్తేరస్తదాదిసాక్ష్యజన్యత్వేన తతాస్మిజన్య స్వాకారవృత్త్యపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః. తస్యాస్తదాదిసాక్షీయోగ్యత్వాభావాత్. తదేతత్సర్వ మభినేత్యాహ—తథాచేతి. లక్షణప్రవిష్టవిశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధేసతీత్యర్థః. సనూక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావ వ్యాప్తి రిత్యాశఙ్క్య తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యవైవాత్ర లక్ష్యత్వా తద్వ్యవృత్తిర్న దోష ఇత్యాహ—తత్తదాకారేతి. విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాంతరానిరూపణా తోఽన్యత్ర లక్ష్య ఏవేత్యాశఙ్క్యతత్రాన్యత్ప్రయోజకమస్తీత్యాహ—ఘటాదేరితి. తు శబ్దోలక్షణాంతరవాప్యవృత్త్యర్థః. ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞాన జనకేన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వమన్యద్వా విషయ ప్రత్యక్షలక్షణం భవతీత్యర్థః. న్యాయమతే అనుమితే ర్న ఇన్ద్రియజన్యత్వేన తద్విషయపర మాన్వాదాపుక్త లక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అస్తకరణతద్ధర్మాదిష్వ వ్యాపకత్వాచ్చేతి భావః. ప్రమాత్రభిన్నత్వమితి. యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానేచ ప్రత్యక్షత్వం పూర్వోక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్వాంతే ప్రత్యక్షమను మిత్యాదిజ్ఞాన మాదాయానుమేయాదా నాతిప్రసక్తః తద్విషయత్వం

ప్రత్యక్షత్వం తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం. నను కథం ఘటాదేరస్తకరణా
వచ్చిన్నచైతన్యాభేదః? అహమిమం పశ్యామితి భేదానుభవవిరోధా
దితిచేత్; ఉచ్యతే—ప్రమాత్రభేదో నామ సతావదైక్యం? కింతు ప్ర
చ తాదృశపుత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య యద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం
తత్త్వమితి స సౌరభాదా తత్ప్రసజ్ఞః. యద్వా యోగ్యత్వే సతి విష
యచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదే ర్విషయస్య ప్ర
త్యక్షత్వం. తథాపి 'విషయస్యాపరోక్షత్వం సంవిదభేదా'పితి వివరణే
తత్ర తత్ర చ సామ్యుదాయితైః ప్రమాత్రభేదస్యైవ విషయప్రత్యక్ష
లక్షణత్వేనాభిధానాదేవ ముక్తమ్. సచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యత్కించి
త్సామ్యస్య సర్వసిద్ధాంతేఽపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవిదభేదేఽపి
విజ్ఞానక్షణికత్వవిషయాసత్త్వాదేరనభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్.
నను ప్రమాత్రభేదో హ్యస్తకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః. సచ స విషయ
ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదే స్తదభేదాయోగా
త్. సచ ప్రమాత్రభేదజ్ఞానవిషయత్వం అస్తకరణస్యేన్ద్రియద్వారా
ఘటాదిదేశనిర్గమనేన తదవచ్చిన్నస్య ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్న
తయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రత్యయస్య తదభేదవిషయ
త్వాత్. అనుమిత్యాదిస్థలేచ ప్రమాతు ర్విషయచైతన్యాద్భిన్నతయా
వహ్నిదా తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాత్రభేదవిషయత్వాభావా
న్నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - విషయచైతన్యస్య తదాప్రమాత్రభేదే
ప్యహం మనుష్యఇతివదహం ఘట ఇతి ప్రతీత్యాపత్త్యా అహమిమం
పశ్యామితి ప్రమాత్రభేదప్రత్యక్షవిరోధేన చ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్ర
తీతే స్తదభేదవిషయత్వాభావాత్. తతశ్చ నయుక్తమిదం లక్షణమితి
చోదయతి—సన్నితి. సిద్ధాంతవాదీ తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం నామ స తా
వదైక్యం, స వా తదభేదభ్రమవిషయత్వం; కింతస్యదేవ తద్విషయత
మిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. నను ప్రమాతృప్రమేయనిష్ఠసత్తాజ్ఞాతే రేక
త్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయా అప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధా వావహ్నిదేర

మాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః, తథాచ ఘటాదేస్సాన్వయచ్చిన్నచై
తన్యేఽధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తైవ ఘటాదినత్తా, అధిష్ఠానసత్తా
రితిత్తాయా ఆరోపితసత్తాయా అనన్తీకారాత్, విషయచైతన్యం చ
పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్య మేవేతి ప్రమాతృచైతన్య
స్వైవ ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాతృసత్తైవ ఘటాదినత్తానాన్యేతి
సిద్ధం ఘటాదే రపరోక్షత్వమ్, అనుమిత్యాదిస్థలే తు అన్తఃకరణస్య
వహ్నిద్యదేశనిర్గమాభావేన వహ్నివచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచై
తన్యానాత్మకతయా వహ్నిద్యదినత్తాప్రమాతృసత్తాతోభిన్నేతి నాతివా
ప్తిః, నన్యేవమపి ధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రమా
నుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్తేనాతివాప్తిః. ప్రమాతృ
రూపత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిసిద్ధాయా ఘటాదినత్తా
యాః ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిరిత్యత
ఆహ—తథాచేతి. ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్ష
ణే వివక్షితే సతి ఘటాదే రపరోక్షత్వం సిద్ధమితి సమ్మతః కిం
ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వాత్తత్రావ్యాప్తిః, అబాధితత్వలక్షణస
త్తాధర్మవత్త్వాద్వా, ప్రమాతృవ్యతిరిక్తవిషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వా
ద్వా! తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగమాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం
నిరస్యతి—ఘటాదేరితి. నను ఘటాదేరపి ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిబలా
దస్త్యతిరిక్తం సత్త్వం. నచాసౌ భ్రమః. తథాప్యనిర్వచనీయసత్త్వ
ధర్మసమ్భవాదిత్యతఆహ—అధిష్ఠానేతి. తత్ప్రతీతే రధిష్ఠానసత్తావిష
యత్వేన తదంశే అన్యథాఖ్యాతిత్వా న్నానిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధిరితి
భావః. తృతీయం నిరాచక్షే—విషయేతి. నను చైతన్యసత్తాతిరిక్తసత్తా
కత్వాభావ ఏవ లక్షణమస్తు తస్య ఘటాదావపి సత్త్వాల్లాఘవాచ్చే
త్యాశఙ్క్యప్రమాతృవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ—అనుమిత్యాదీతి.
నను ప్రమాతృత్వఘటితలక్షణస్య వహ్నిదావతివ్యాప్త్యభావేఽపి
స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి శఙ్కతే—నన్యేవమపితి. యా

తృసత్తానతిరేకాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్, నన్వేషమపి యాపీ ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటగతపరిమాణాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః, యాపాద్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య పరిమాణావచ్చిన్నచైతన్యస్య చైకతయా యాపావచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదే పరిమాణాద్యవచ్చిన్నచైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః యాపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న, తత్తదాకారవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్, యాపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకారవృత్త్యభావేన పరిమాణాకారవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావేనాతివ్యాప్త్యవావాత్. నన్వేషంవృత్తావవాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యనన్వేషకారేణ తత్రస్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితో క్షలక్షణాభావాదితి చేన్న, అన

గ్యత్వస్యేతి. తత్తద్విధియతతత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. నన్వేషం వృత్తావవాప్తిః. తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యంతరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ. తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితలక్షణాభావాత్. నచ వృత్తిః స్వవిషయా-జ్ఞానత్వాత్. బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానపదిత్యనుమానం తత్రమానమితి వాచ్యమ్. వృత్తా జ్ఞానత్వాభావేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధత్వాత్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వవివక్షాయాం దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యాత్. ఉభయసాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వ ముభయసాధారణమితి చేన్న. చక్షురాదేరపి కరణవృత్త్యుత్పత్త్యా తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచారాత్. వృత్తా జ్ఞానపదస్య గౌణత్వేనతత్ర తత్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మత్వస్యాపాధిత్యాత్. వృత్తిరపి న స్వవిషయా-జడత్వాత్. ఘటపదిత్యనుమానేన ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వవిషయత్వే ఆత్మవత్స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశ ఇతి సిద్ధాంతభజ్జాపత్తేః. నచ వృత్తిరపి స్వప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారాత్ ఆత్మపదితివాచ్యం. సుఖాదావ్యభిచారాత్. నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం.

వస్థాభియా వృత్తే ర్వృత్త్యన్తగావిషయత్వేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగ
మేన స్వవిషయవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వస్య త
త్రాపి భావాత్, ఏవఞ్చ స్తఃకరణతద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానా
మపి తత్తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్ర సత్త్వా న్నా
వ్యాప్తిః, నచా స్తఃకరణతద్ధర్మాణాం వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమే కేవల

తత్ర తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమాత్. స్వప్రకాశాత్తనమ్బుద్ధినైవానేన్య
మాం ప్రకాశోపపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనే గౌరవాత్. 'ఆత్మై
వాన్య జ్యోతి' రితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయుక్తం వృత్తేః స్వవిష
యత్వం. తతశ్చ దృఢాతత్ర లక్షణావ్యాప్తిరితి శఙ్కతే. నన్వేషమితి.
స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వస్య ప్రమాతృవిశేషణత్వ ఇత్యర్థః. పరిహరతి.
నానవస్థేతి. ఇదమత్రాకూతం. అస్తితావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమ
హంజానామితి, సచ న వృత్త్యన్తరం. తత్రాపి వృత్త్యన్తరాభ్యుపగ
తావనవస్థాపాతాత్. నచ చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథాసతి వ్యవహిత
పదార్థస్యాపి తేన భానప్రసక్తాత్. సన్నిహితప్రకాశకత్వేచ ఘటజ్ఞాన
సమయే తద్గతపరిమాణాదేరపి తత్ప్రసక్తాత్. స్వసత్త్వాయాం ప్రకాశ
వ్యభిచారాత్ ఆవరణభక్తార్థం పరిమాణాదా వృత్త్యభ్యుపగమితి
చేత్. తర్హి సుఖాదేర్వృత్తిం వినాపి చైతన్యేన ప్రకాశప్రసక్తాత్.
యదిచ ప్రత్యక్షత్వసిద్ధయే, చైతన్యలక్షణానుభవస్యావినాశినః సంస్కా
రజనకత్వాభావేన స్తరణోపపత్తయే చ సుఖాదా తదాకారవృత్త్యభ్యు
పగమ ఇతి. తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యమ్. ఏవఞ్చ వృత్తిః స్వవిషయా
అన్యప్రకాశ్యత్వే సతి ప్రకాశమానత్వా దాత్మవదిత్యనుమానం
వృత్తే స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్. నచాత్మత్వ ముపాధిః సర్వం
జ్ఞానం గుణ ఇత్యనుమితే ర్నాయమతేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగ
మేన తత్ర వ్యభిచారేణోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. అతఏవ న
స్వవిషయత్వాభావసాధకేన జడత్వేనాస్యప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితౌ
వ్యభిచారాత్. నచ వృత్తేః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. జడ

; త్యాభ్యుపగమవిరోధ ఇతివాచ్యమ్, నహి వృత్తిం వినా
మత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్, కింతుఇద్వియానుమానాది
ర్యాపారమస్తరేణ సాక్షివిషయత్వమ్, అతఏవ అహజ్కార
మాచార్యచరణై రహమాకారాస్త్యకరణవృత్తి రక్లీకృతా,
; తిభాసికరజతస్థలే రజతాకారా అవిద్యావృత్తిః సామ్ప్రదా
కృతా, తథాచ అస్త్యకరణతద్ధర్మాదిషు కేవలసాక్షివేద్యేషువృ
త్తైశుటితలక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః, తదయం నిర్గళితోఽర్థః,

౧౩: స్వావచ్చిన్నచైతన్యప్రకాశత్యాభ్యుపగమాదితి. ఏవం
 ౧౪: నిరాకృత్య ప్రాతిభాసికరజతాదావన్తఃకరణే తద్ధర్మే
 ౧౫: నావాప్తిరిత్యాహ—ఏవంచేతి. ఉక్తన్యాయే
 ౧౬: స్వాకారవృత్తివిషయత్వే నిర్ధృత్యర్థః. తస్మి కథ
 ౧౭: కేవలసాక్షివేద్యత్వప్రవాదః ఇత్యాశఙ్క్య ప్రమాణ
 ౧౮: సవేక్షసాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం అతో న వి
 ౧౯: శయవానాహ—కేవలేతి. ఇమ. మాశయమజానానస్యఅప
 ౨౦: నిరస్యతి—నచేతి. స్వాశయ ముద్ఘాటయతి—నహీతి.
 ౨౧: పసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అతపవేతి. 'అహం వృత్త్యవచ్చి
 ౨౨: కరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యత'ఇత్యహాజ్కార
 ౨౩: ఇత్యర్థః. అవ్యాప్తిని రాకరణ ముపసంహరతి—తథాచేతి.

స్థానికాధికారిగారిచేతను—నను బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వే
తయా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృసత్తారూపత్వేన తద
రాస్యత్వాత్. ఘటాదేశ్చప్రమాతృసత్తాతిరిక్తవ్యావహారిక

తెత్రావ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సంసారికాలీనబాధాభావ
సహరికసత్తానభ్యుపగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాల
ప్తిప్రసక్తిః. నచాన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థ
ప్రసక్త్యానాం వ్యావహారికసత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ
సారిమార్థికసత్తాకత్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతఏవ ఘటా

దా నావ్యాప్తిః తస్య ప్రమాతృనిష్ఠవ్యావహారికసత్తాశ్రయత్వాదితి
 వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః సర్వత్రైకత్వేన వహ్నియదా
 వతివ్యాప్తిః శుక్తిరూప్యాదేస్తూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తదతిరిక్త
 ప్రాతిభాసికసత్తాశ్రయత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించ నేదం విషయస్య
 ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యత్వస్యైవాతీంద్రియధర్మాదివ్యాప్త
 తస్య సామాన్యలక్షణత్వోపపత్తే శేషవైయర్థ్యాత్. నను, ప్రమాతృ
 చైతన్యాధ్యస్తత్యమేవ ప్రమాత్రభిన్నత్వమిహ వివక్షితం. తేన పార
 మర్థికే బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేశ్వ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృ
 చైతన్యేఽధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వహ్నియద్యధిష్ఠానచైతన్యస్యాను
 మితదశాయాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్నియదా నాతి
 వ్యాప్తిరితి చేన్న. ప్రమాతృశబ్దేనాస్తకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే
 వహ్నియదేగపి తదుపలక్షితచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివాప్తివై స్తాదవ
 స్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానేచ ఘటాదిజ్ఞానసమయే తదధిష్ఠానచైతన్యస్యాస్త
 కరణోపహితచైతన్యాభేదేఽపి విశిష్టంప్రత్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః.
 ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య స్వపాక్షిపల్భగ
 జాదేశ్వ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య ప్ర
 మాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించైవమస్తకర
 ణావిద్యయోరప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయో ర్విశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వా
 భావాత్. నహ్యస్తకరణవిశిష్టచైతన్యేఽస్తకరణ మధ్యస్య తే. అపిచా
 స్తి పక్షే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తిః ఘటజ్ఞాన
 సమయేఽపి పరిమాణాదే రస్తకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్ర
 మాతృపదేనైవ తత్రాతివాప్తిప్రభావాత్. తస్మాత్ దుష్టుం ఘటాదేః
 ప్రత్యక్షత్వమితి. ఉచ్యతే-ప్రమాత్రభిన్నత్వే సతి యోగ్యత్వం విష
 యస్య ప్రత్యక్షత్వం, ప్రమాత్రభిన్నత్వం చాస్తకరణోపహితచైత
 న్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వమిహ వివక్షితం. తేన ఘటమహం పశ్యామిత్య
 స్తకరణవిశిష్టభేదానుభవేఽపి ఘటః సన్నితి తదుపహితచైతన్యాభేదజ్ఞా

స్వాకారవృత్తుఃపహిత ప్రమాత్వచైతన్య సత్తాతిరిక్త సత్తాకత్వశూన్య
త్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, తత్ర సంయోగసం
నేవిరోధాభావేన తత్ర నావ్యాప్తిః. పరిమాణాదేశ్వ తదా తదభేదజ్ఞా
నావిషయత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. అనుమిత్యాదిస్థలే తు వహ్నివచ్ఛిన్న
చైతన్యస్యాన్తఃకరణానుపహితత్వేన వహ్నిదే స్తదభేదజ్ఞానవిషయ
త్వాభావా న్న ప్రత్యక్షత్వం అతపవ, శుక్తిరూప్యస్వాన్నగజాదేః
సాక్ష్యభేదజ్ఞానవిషయత్వా త్ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవావిద్యాన్తఃకరణ
యోరపి ప్రత్యక్షత్వ ముపపాదనీయం. ఇదం చ లక్షణం విషయస్య
తత్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజక మితి న శేషవైయర్థ్యం. సామా
న్యలక్షణం తు, యోగ్యత్వమేవ తచ్ఛేద్వియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం.
తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితి న ధర్తాదావతిప్రసక్తః. ఘటాభావాదేశ్చాను
పల్భస్యాపి ఇన్ద్రియకేవలసాక్ష్యయోగ్యత్వా న్న ప్రత్యక్షత్వమ్. య
థాశేద్వియామోగ్యత్వం తథాగ్రే వక్ష్యతే విశేషలక్షణే యోగ్య
త్వం తత్తద్వియతత్తేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం వివక్షిత మితి,
న సారభాదావతివ్యాప్తిః. అతపవ శాస్త్రప్రతిపాద్యే బ్రహ్మణి న
తత్ప్రసక్తః. స్వప్రకాశస్య తస్య వివక్షితయోగ్యత్వాభావాత్. య
ద్వా యోగ్యత్వే సతి స్వాకారవృత్తుఃపహితసాక్షిచైతన్యాధ్యస్తత్వం
విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి
స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన సాక్షిణ్యధ్యస్తత
యా సిద్ధమపరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజతస్య చ సాక్షిణ్యధ్యాసా న్నా
వ్యాప్తిః. వక్ష్యతిచ, 'విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్య
ధ్యస్త మితి.' అతపవ స్వప్నోపల్భగజాదేశ్వ ప్రత్యక్షత్వం దేహేన్ద్రి
యోపరమేఽవ్యన్తఃకరణాగ్నేకారాత్ తస్య చ స్వవిశిష్టేఽధ్యాసాభా
వేఽపి స్వోఽపహితచైతన్యేఽధ్యస్తత్వాత్. అవిద్యాయాస్తు చిన్మాత్రా
శ్రితత్వేఽపి స్వజ్ఞానసమయే సాక్షిణ్యధ్యాసాత్ప్రత్యక్షత్వమ్. పరిమా
ణాదేశ్వ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వేఽపి, తస్య స్వా

యుక్తతాదాత్త్యాదీనాం సన్నికర్షాణాం చైతన్యభివ్యంజకవృత్తిజననే
వినియోగః, సా చ వృత్తిశ్చతుర్విధా, సంశయో నిశ్చయోగరవః స్మరణ
మితి, ఏవంవిధవృత్తిభేదేన ఏకమవ్యస్తాకరణం మన ఇతి బుద్ధిరితి అహం

కారవృత్త్యుపహితత్వాభావా న్నాతివ్యాప్తిః-తదేతత్సర్వం మనసి నిధా
యాహ-తదయం నిర్గళితోఽర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షత్వమితి. తత్తత్ప్రత్యక్ష
త్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యర్థః. సోత్రాన్నికాస్తు సంవేదనగతోవిష
యాకారప్రతిబిమ్బః తథావిధబిమ్బసన్నిధానపురస్సరః ప్రతిబిమ్బత్వాత్
దర్పణాదిగతముఖాదిప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యానుమేయా విషయాఇత్యా
హుః. తతశ్చ విషయస్య ప్రత్యక్షలక్షణకథనం నయుక్తమితి చేన్న.
ఘటమహం పశ్యామితి విషయాపరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. ఉ

క్తలిక్తాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి ఘటాద్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్న
నిత్యానుమేయత్వం, తథా సత్యస్వయవ్యతిరేకావగతజ్ఞానహేతుభావ
యోర్నిర్దియతత్సన్నికర్షయోర్వైయర్థ్యప్రసక్తః. తన్న తే ఘటాదిజ్ఞానస్య
అనుమితిరూపత్వేన తత్రానుపయోగాత్. తస్మాన్నిధం ఘటాదే రవరో
క్షత్వమ్. నన్నిర్దియతత్సన్నికర్షవైయర్థ్యం సిద్ధాన్తేఽపి తుల్యమ్. చైత
న్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ఇర్దియసన్నికర్షజన్యత్వాదిత్యాశంక్య త
యోర్వృత్తిజననే వినియోగా న్నవైయర్థ్య మిత్యాహ-తత్రేతి.
ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వేసిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్త్యసంయు
క్తాభిన్నతాదాత్త్యానా మిర్దియసన్నికర్షాణామిర్దియస్య చ ఘటత
ద్గతరూపతద్ధర్మరూపత్వాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యభివ్యంజకవృత్తిజననే విని
యోగ ఇత్యర్థః. నన్వేషమపి, చైతన్యవైవ జ్ఞానత్వాత్తత్సన్నికర్షస్య
తత్రానుపయోగ స్తదవస్థ ఇత్యాశంక్య, యథైకమవ్యస్తాకరణం చతు
ర్విధవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చతుర్విధ మిత్యవ్యతే ఏవమజన్యమపి చైతన్యమి
ర్దియసన్నికర్షజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశయేనాహ-సాచేతి.
యద్యపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిచుదిత్యత్ర విశిష్టచైతన్యస్యేర్దియసన్ని
కర్షజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యైవ దృష్టాంతముఖేనాత్రోపపాద

కార ఇతి చిత్తమితి చాఖ్యాయతే, తదు క్తమ్, 'మనోబుద్ధిరహంకారః
చిత్తంకరణమాంతరమ్, సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా
అమీ' తచ్చ ప్రత్యక్షం ద్వివిధమ్, సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్, తత్ర
సవికల్పకం వైశిష్ట్యవగాహిజ్ఞానమ్, యథా ఘటం జానామిత్యాది
జ్ఞానం, నిర్వికల్పకస్తు సంసర్గానవగాహిజ్ఞానం యథాసోఽయం దేవదత్తః
నాన్న పానరుక్త్యమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూపణప్రస్తావే
అన్యకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసద్గతంస్యాదితి ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థే
సమ్మతి మాహ—తదు క్తమితి. ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకా
న్తరనిరూపణాత్తద్వావివృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకం
నదుష్టమిత్యుక్తం. ఇదానీం తద్విభజతే—తచ్ఛేతి. సర్వవాదసమ్మతత్వేన
సకలవ్యవహారహేతుత్వేన చ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పకం ప్రథమం
నిరూపయతి—తత్రేతి. తయో ర్థస్య ఇత్యర్థః—వైశిష్ట్యవగాహీతి.
నతు విశేషణజ్ఞానజన్యమిత్యర్థః. తజ్జన్యత్వస్య ప్రమాణాభావేనాసభ్య
వగమాత్. వైశిష్ట్యవగాహిత్యమిచ్ఛాదావపీత్యత ఉక్తమ్—జ్ఞానేతి.
జ్ఞానత్వం చ నిర్వికల్పకేఽపీతి వైశిష్ట్యవగాహీత్యుక్తమ్—సంసర్గానవ
గాహీతి. నను సవికల్పకస్య విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమభ్యవగతమ్ నవా?
ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య లక్షణమస్తు. నచేత్కుతో నిర్వికల్పకసిద్ధిః?
న ఖలు తదసభ్యవగమే జాగరాద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణ
విశేషణజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్యనుమానం సమ్భవతి. న చ పూ
ర్వం న వివేచిత మిత్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్రమాణమ్, అల్పవిశేషణ
విషయత్వేనాపి తదుపపత్తే. తస్మాదుదాహరణాభావా న్న యుక్తం
నిర్వికల్పకలక్షణ మిత్యాశంక్య లోకవేదయాః ప్రత్యక్షసిద్ధం తది
త్యాహ—యథేతి. యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమవ్యభేదావగాహిత్యే
ప్రమాణమ్. తథావ్యర్థాత్సంసర్గానవగాహిత్యసిద్ధిరితి భావః. నను సోఽ
యం దేవదత్త ఇత్యైక్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయైవ వాక్యప్రయోగాత్ దేశ
కాలోపలక్షితదేవదత్తలక్షణాభేనవిషయమిద్రియజన్యమవ్యస్తి ప్రత్య

తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం నను శాబ్దమిదంజ్ఞానం న ప్రత్యక్షం
 ఇంద్రియాజన్యత్వాదితి చేన్న, సహింద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వే తస్మాత్
 దూషితత్వాత్, కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య యోగ్యవర్తమానవిషయ
 చైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్, అథాచసోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజ
 యమితి కథంశాబ్దమేవోదాహృత మితి చేత్. సత్యమ్-అభేదవిషయ
 జ్ఞానమింద్రియజన్యమితి. తథాపి తన్ననిర్వికల్పకం, సన్నికర్షవశా దుప
 లక్షణదేశకాలాదేరపి తత్ర భానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్య
 విషయస్యైవ భాననియమాదభేదమాత్రవిషయత్వ మిత్యతా నిర్విక
 ల్పకమితి భావః. 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్రః' 'సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'
 త్యాద్యవాస్తవవాక్యజన్యజ్ఞానమాదిపదగ్రాహ్యమ్. నను సోఽయం
 దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం న ప్రత్యక్షం ఇంద్రియాజన్యత్వాత్
 జ్యోతిష్తోమాదివాక్యజన్యజ్ఞానవదితి చోదయతి—శాబ్దమితి. ఇంద్రియ
 జన్యత్వస్యానుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వేన
 చ ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వా న్నేదం తత్ప్రయోజక
 మిత్యాహ—నహితి. తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయో
 జకత్వాచ్చ నానుమానావతార ఇతి భావః. నను ప్రయోజకాంతరాని
 రూపణాదింద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజన మిత్యాశంకతే—
 కింతితి. ప్రయోజనకాంతరముక్తం స్థారయతి—యోగ్యేతి. విషయస్య
 యది చైతన్యం ప్రత్యుపలక్షణత్వం తదా సుఖాదిస్థరణే ప్రత్యక్షత్వ
 వారణాయ వర్తమానపదమితి ధ్యేయం—ఉక్తమితి. ఉక్తప్రాయ మి
 త్యర్థః. నన్వస్తస్వినిదిదం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్ర
 త్యక్షం. వ్యవహితదేశకాలాదివిశిష్టదేవదత్తాకారవృత్త్యవచ్చిన్నచైత
 న్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వాదిత్యాశంకా నహి దేశకాలాదిసంసర్గ
 విషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కింత్యభేదవిషయకం అభేదశ్చ దేవదత్తలక్షణః
 సన్నిహిత ఇతి తజ్జ్ఞానంప్రత్యక్షమిత్యాహ—తథాచేతి. నిరుక్తస్య ప్ర
 యోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్య

వ్యజ్ఞానస్య సన్నికృష్టవిషయతయా బహిర్నిస్సృతాస్తాకరణవృత్త్యభ్య
పగమేన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత
యా సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవం
తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాపి, తత్ర ప్రమాతురేవవిషయత
యాతదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్, నను వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పదార్థ
సంసర్గావగాహితయా కథం నిర్వికల్పకత్వం ? ఉచ్యతే—వాక్యజన్యజ్ఞాన
జ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టవిషయం ప్రత్యక్షమ్? కథం వా
తజ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదవిషయం? నాహమిశ్వర ఇత్యాదిభేద
ప్రత్యక్షవిరోధా దిత్యాశంక్యానహి తజ్ఞానం కర్తృత్వసర్వజ్ఞత్వాది
విశిష్టాభేదవిషయమ్. యేన తద్విరోధస్యాత్. కింతు తత్త్వంపదలక్ష్య
స్వరూపవిషయం. తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్రత్య
క్షమిత్యాహ-ఏవమితి. నన్వేవమపి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్య
జన్యజ్ఞానస్య ననిర్వికల్పత్వమ్ గామానయేతి వాక్యజన్యజ్ఞానవత్ సంస
ర్గావగాహిత్యాదిత్యాశీపతి—సన్నితి. గామానయ దడ్డేనేత్యత్ర ము
ఖ్యార్థానామన్వయయోగ్యత్వాత్ తజ్జన్యజ్ఞానస్య గోకర్తృకదడ్డకరణకా
నయనక్రియాసంసర్గవిషయత్వేఽపి తత్త్వమసీత్యాదా ముఖ్యార్థానా
మన్వయానుపపత్తేః. లక్షితస్యచ పదార్థస్యైకత్వేనేతరేతరసంసర్గాభా
వాత్ తజ్ఞానే సంసర్గావగాహిత్యానుమానం బాధితమిత్యాహ—ఉచ్య
త ఇతి. నను తత్త్వమసీత్యాదా న లక్షణా; తత్త్వంపదవాచ్యయో
రీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయానుపపత్తేః లక్షణాబీజా
భావాత్ ; తతశ్చ తజ్జన్యం జ్ఞానం సంసర్గవిషయమేవేత్యాశంక్యా
కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థసంసర్గత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వం? తా
త్పర్యవిషయత్వాద్వా? నాద్యః. భోజనప్రకరణే నైర్ధవమానయేత్య
త్రానభిమతస్యాత్వాదిసంసర్గస్య, యష్టిఃప్రవేశయేత్యత్ర దడ్డసంసర్గస్య చ
వాక్యజన్యజ్ఞాన విషయత్వాపత్తే రిత్యాహ—వాక్యేతి. న ద్వితీయః,

విషయత్వేహిసపదార్థసంసర్గత్వంతస్త్రం, అనభిమతసంసర్గస్యాపి వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః, కింతుతాత్పర్యవిషయత్వమ్, ప్రకృతేచ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్రాసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధేబ్రహ్మణివేదాంతానాం తాత్పర్యమవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయం సంసర్గమవబోధయేత్ ? ఇదమేవ

అద్వితీయ బ్రహ్మణివ తాత్పర్యవిషయత్వాదిత్యాహ — ప్రకృతేచేతి. అయం భావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవ వాక్యార్థః. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్రాసీ'దేకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రాంతస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వంత త్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యస్తస్య ప్రమాణాంతరానవగతస్య 'యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతీ'త్యాదివాక్యాత్ ప్రరోచితస్య మృల్లోహతప్తపరశుగ్రహణాది దృష్టాంతైరద్వితీయత్వేనోపసాదితస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానాత్ 'ఆచార్యవాస్తురుషోవేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్య'ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్విచికిత్సాన్నిరతిశయానన్దలక్షణమోక్షఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్యవిషయత్వాత్. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమ్, అర్థవాదోఽపత్తిచ లింగం తాత్పర్యనిర్ణయ'ఇత్యుపక్రమాదేస్తాత్పర్యగ్రాహకత్వాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృత్యభావాదిస్తు న వాక్యార్థః, తత్రోపక్రమాద్యభావేన తాత్పర్యావిషయత్వాత్. కించ న తావదిదం వాక్యం రాజచురుష ఇత్యాదివదీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావం ప్రతిపాదయతి — తత్త్వమసీతి సమానాధికరణవాక్యత్వప్రతీతేః. నాపి మృద్వటఇతివత్తదాత్మ్యం జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్రయోజకకార్యకారణభావాదే రభావేన తదయోగాత్. కేచిత్తు పదానామర్థవత్త్వార్థం లక్షణాపరిహారార్థం చ భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యాహుః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వావేదకశ్రుతిప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. కించ వాక్యస్యభిన్నాభిన్నపరత్వే తద్రూపస్య ప్రమాణసి

సత్త్వాన్ని క్షిదశాయామపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వాపత్తౌ సంసారాద
 విశేషప్రసక్తః. నను 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి' త్యాదిశాస్త్రాంతరే తజ్ఞా
 రాద్భేదనివృత్తిశ్రవణా స్తుక్తవత్సన్తాభిన్నం బ్రహ్మేతి చేత్. సతావద్యే
 సం శాబ్దజ్ఞానం తదభ్యాసోవా. శ్రుతబ్రహ్మణః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యా
 యథాపూర్వం సంసారోపలభ్యే. నాపి సాత్మాత్కారః. తస్య భిన్నా
 న్నబ్రహ్మవిషయకస్య స్వవిషయభేదనివర్తకత్వాద్యోగాత్. స్వవిష
 యాభావతయా భేదనివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నివృత్తిప్రసక్తాత్. అత్య
 త్తాభేదవిషయకవేద సాత్మాత్కార ఇతిచేన్న. భేదనివృత్తేః పూర్వమత్య
 త్తాభేదాభావేన తస్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేః, భావే వాస్తవ్యత
 ప్రవేశాపత్తేః; తస్మాన్నభిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యలమతివిస్త
 రేణ. ఏవం సత్త్వాదివాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సంసర్గాగోచరత్వ ముపపాద
 యమ్—నను సత్త్వాదివాక్యస్య సత్యత్వాదివిశిష్టార్థబోధకత్వా
 క్కథం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసర్గాగోచరత్వమ్? కిచ్చ నేదం సంసర్గానవ
 గామి అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యే లక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్.
 యం నైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహి, సర్వత్ర లక్షణస్య
 వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్త్వాది వాక్యస్యాపి
 త్పదవాచ్యత్వేనాతద్వ్యావృత్తత్వేన వా బ్రహ్మబోధకత్వేన ప్రాతిపది
 కార్థమాత్రావగాహిత్యాద్యోగాత్. కిచ్చాస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబో
 ధకత్వమపి శక్త్యా లక్షణయా వా? నాద్యః, వాక్యే శక్తే రనభ్యుపగ
 మాత్. సత్త్వాదిపదానాం చ బాధాయోగ్యత్వాదివిశిష్టత తత్పదార్థశ
 క్తతయా పరిపూర్ణానన్దవస్తుని సామర్థ్యాభావాత్. అతవేవ న ద్వితీయః
 వాక్యస్య క్వచిదప్యశక్తత్వేన శక్యసమ్మన్థలక్షణలక్షణాయోగాత్.
 దానాం చ వినిగమనావిరహేణ ప్రత్యేకం లక్షకత్వాద్యోగాత్.
 ముఖ్యాధ్యానా మన్వయయోగ్యత్వేనాన్వయానుపపత్త్యభావాచ్చ. న
 గాతయా వినా లక్షణా సంభవతి. తథాత్వే వాపదాంతరవైయర్థ్య
 ప్రసక్తాత్. అపిచ సత్త్వాదిపదానాం నైకార్థమాత్రపరత్వం. తథాసతి

హస్తః కర ఇత్యాదివత్పర్యాయతాపత్తేః. ఏవం చ ప్రయోగః, సత్యా
దివాక్యం, సంసృష్టార్థబోధకం సోపస్థాపిత పదార్థానోన్య సంసర్గబో
ధకం వా—వాక్యత్వాత్. జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్. న చ జరద్గవాది
వాక్యే వ్యభిచారః. తస్యా కాంతాదిమత్త్వాభావేన వాక్యాభాసత్వాత్.
“అకాంతానైవ త్తియోగ్యతాపన్తిపదాని వాక్య” మితహి వాక్యవిదః
న చ విపక్షే బాధక తర్కాభావః. సంసర్గాబోధకత్వే వాక్యత్వా
భావ ప్రసక్త్యైవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్న సత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానం
నిర్వికల్పకమితి—ఉచ్యతే. సత్యాదివాక్యం సంసర్గాగోచరజ్ఞానజ
నకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాద్వా
ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్రియితి వాక్యవత్. న చ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యమ్.
అస్మిన్ జ్యోతిర్నాస్తి కశ్చన్ది ఇతి ప్రాతిపదికార్థ మాత్రవిషయప్రశ్న
దర్శనేన ప్రతిపచనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్. అన్యథా
ప్రతిపచనస్య ప్రశ్నాననురూపత్వాపత్తిః. న చ ప్రశ్నే చంద్రాసాధా
రణధర్మస్యా తద్వాన్యవృత్తే శ్చంద్రిపదవాచ్యత్వస్య వా విషయత్వాత్
సోఽపి న తస్మాత్ పర ఇతి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్య ప్రకాశవిశే
షస్య చంద్రే ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్. అతఏవ నాతద్వాన్యవృత్తిపరః
ప్రశ్నః, చంద్రోఽచంద్రాద్వాన్యవృత్తే ఇతి నిశ్చితత్వాత్. నాపి చంద్రిపద
వాచ్యత్వం తద్విషయః. చంద్రిశ్చంద్రిపదవాచ్య ఇతి జ్ఞాతత్వాత్.
తస్మిన్ కథం సంశయఇతి చేన్న. చంద్రిత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య వా చంద్రిపద
వాచ్యత్వస్య వా జ్ఞానేఽపి తత్కులేత్యజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భ
వాత్. అతఏవ లోకే అనుభవః, చంద్రిశ్చంద్రి పదవాచ్య ఇతి జానామి
తత్స్వరూపం న జానామి తదేవకమితి పృచ్ఛామితి. నచైవమపి లక్ష
ణవాక్యాదతద్వాన్యవృత్తివైశిష్ట్యప్రతీతే ర్విశిష్టార్థపరత్వాద్ దృష్టాన్త
దర్శాన్తికాయో సాధనవైకల్యం సాధ్యబాధశ్చేతి యుక్తమ్. అత
ద్వాన్యవృత్తివాచకపదాభావేన సాక్షాదబోధకస్య లక్షణవాక్యస్యార్థాత్త
ద్బోధకత్వేఽపి తత్పరత్వాభావాత్. నహి గామానయేతి వాక్యమర్థా

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

దశాన్వయనవ్యావృత్తిబోధకమపి తత్పరం భవతి. తథాచాచమః
 శబరస్వామినః. 'యశ్చార్థాదర్థోనసచోదనార్థ' ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అత
 ద్వాన్వృత్తిస్వరూపత్వేన తత్ర తదైవశిష్ట్యాభావాత్. చంద్రేత్వతద్వాన్వ
 వృత్తేశ్చంద్రేత్వరూపత్వేఽపి తస్య తత్ప్రాతిపదికార్థత్వేన వాక్యవైక
 ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వస్యానసాయాత్. న చ లక్షణానుపపత్తిః.
 అర్థవాదవద్వాక్యేఽపి లక్షణాన్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యసమ్బంధస్యై
 వలక్షణాత్వాత్. అథవా ఏకపదవలక్షణా. న చ నియామకాభావః.
 విశేష్యవాచకపదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాంతరవైయర్థ్యం.
 తత్సమభివ్యాహరణశాదేవ తస్య తత్పరత్వావగమాత్. ఏతావలైవ
 వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీరాయాం నద్యాం ఘోషః
 ప్రతివసతి చిత్రగుమానయేత్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్యపదార్థలక్ష
 ణాయా మపి న పదాంతరవైయర్థ్యమ్. యద్వా సర్వపదైరేవ లక్షణ
 యా జ్ఞానానన్దాద్యాత్మకవస్తూపస్థితిః. నత్వేకైకపదాత్, స్వరూపలక్ష
 ణస్య సచ్చిదానన్దాత్మకస్యైకైకేనాభావాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణా
 భ్యుపగమేఽపి న పదాంతరవైయర్థ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు
 సత్యాదిపదేషు చ జహల్లక్షణాయాం చంద్రాద్యన్యప్రతీత్యాపత్తిః;
 అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థప్రతిపత్తిర్ధర్వారేతి చేన్న. జహదజహ
 ల్లక్షణాయాం చంద్రాదేరేవ వాచ్యైకదేశస్యోపస్థితిరితి సామ్మిదాయ
 కాః. గౌరవిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్య పదస్య వాచ్యైకదేశవిశేష్య
 పరత్వేఽపి న లక్షణా శక్త్యైవ తస్య స్వాతంత్ర్యేణోపస్థితత్వాత్ స్వత
 వ్రోఽస్థితయే హి సా అతఏవ గౌరవిత్యేత్యత్ర గోత్యస్య స్వాతంత్ర్యేణో
 పస్థితయే లక్షణేత్యన్వత్పితృచరణాః. యుక్తం చైతత్. అనవస్థాదోషా
 భావాత్. లక్షణాపత్తే హి ప్రమాణాంతరానవగతస్య బ్రహ్మణః శక్త్యా
 దన్యరూపేణ లక్షణయా నోపస్థితిః. తదుపస్థితిశ్చ పదాంతరేణేత్యనవస్థా.
 న చాత్ర పర్యాయతాశఙ్కాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. న చైవం
 లక్షణానభ్యుపగమే శక్త్యుపస్థితానాం వృత్తివిశేషబాధాయాగ్యత్వా

తత్త్వమస్యాదికావ్యానా మఖణ్డార్థత్వమ్, యత్సంసర్గానవగాహీయ
థార్థజ్ఞానజనకత్వమితి, తదుక్తమ్, 'సంసర్గాసజ్జీసమ్యగ్గీహేతుతాయా

పరిచ్ఛిన్నత్వసర్వాత్తత్వవిశిష్టపదార్థానాం భేదేన పరస్పరాన్వయబోధా
పత్తిరిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిషయాభేదస్య విశిష్టపదార్థేష్వ
సమ్భవేన ప్రకాశవిశేషోపలక్షితచంద్రస్య జ్ఞానానద్వాద్యాత్మకస్య చ తద
భేదలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానవిషయత్వాత్. అతఏవ "సోఽయం దేవదత్తః
తత్త్వమసీత్యత్ర శక్త్యా విశిష్టపదార్థోఽస్థితావపి యోగ్యతాబలా
ద్విశేష్యస్వరూపమేవ అభేదాన్వయబోధవిషయ" ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే.
తతశ్చ సిద్ధం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం "త
త్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మే" త్యాదిమహావాక్య
స్య సత్యాద్యవాస్తవవాక్యస్య చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్ తన్నా
త్రావగాహిజ్ఞానజనకత్వమిత్యుక్తం, ఇదానీ మఖణ్డార్థత్వప్రసిద్ధిరపి
నిర్వికల్పకహేతుత్వే ప్రమాణమిత్యాహ—ఇదమేవేతి. యత్ సంస
ర్గానవగాహీయథార్థజ్ఞానజనకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానా
మఖండార్థత్వం. న తు నిర్భేదవస్తుపరత్వమ్. తస్య భేదాభావవిశి
ష్టవస్తుపరత్వస్య నిర్లుటం భూతలమిత్యాదివాక్యసాధారణ్యాత్. ప్ర
కృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖణ్డార్థత్వమ్. తస్యానిర్వచనాదితి
భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గపరే వాక్యేఽతివ్యాప్తివారణా
యోక్తం సంసర్గానవగాహీతి. తత్రైవాభేదతాత్పర్యభ్రమా త్పదార్థ
సంసర్గానవగాహితదభేదభ్రమజనకే తత్ప్రసిద్ధవారణాయ యథార్థేతి.
అత్ర చ స్వవాచ్యార్థనిరూపితసంసర్గాగోచరత్వం స్వోపస్థితపదార్థ సంస
ర్గాగోచరత్వం వా సంసర్గానవగాహిపదేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్త
యోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబంధసమవాయ ఇత్యాదౌ లక్షణ
వాక్యే నావ్యాప్తిః. విషంభుక్ష్యేత్వాదౌ చ నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయా
తదుపస్థాపితశత్రుగృహభోజనాదౌ కర్తవ్యత్వాభావసంసర్గావగాహిజ్ఞా
నజనకత్వాత్. ఇదఘోషలక్షణం. ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థ

గిరామియం, ఉక్తాఖణ్డాథతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా' ప్రాతిపది
కార్థమాత్రపరత్వం వా అఖణ్డాథత్వమితి చతుర్థపాదార్థః, తచ్చ ప్ర
త్యక్షం పునర్ద్వివిధం, జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షి చేతి. తత్ర జీవో నామా
స్తంకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం, తత్సాక్షీతు అస్తంకరణోపహితచైతన్యం,
త్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. అతవచోభయత్ర చిత్సుఖాచార్యసమ్మతి
మాహ—తదు క్తమితి. యా సంసర్గాసజ్జీసమ్యగ్గీహేతుతా ఇయమఖ
ణ్డాథతోక్తేతి సమ్బంధః. లక్ష్యం నిర్దిశతి—గిరామితి. కార్యకారణభావ
రహితద్రవ్యవిషయసమానాధికరణాపర్యాయశబ్దానామిత్యర్థః. న ను
తత్ప్రాతిపదికార్థతేత్యస్య చతుర్థపాదస్య సాకాంక్షత్వా దానర్థక్యం.
అఖణ్డాథత్వపదానుషక్తే చ సంసర్గపరేఽపి వాక్యేప్రాతిపదికార్థప్రతి
పాదకత్వసత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశంజ్ఞాహ—ప్రాతిపదికార్థేతి. య
స్య వాక్యస్య యత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం తస్య తత్రాఖణ్డా
థత్వం అతో నాన్యత్ర తత్ప్రసజ్గ ఇతి తత్పదఘటితలక్షణాభిప్రాయం
తద్ద్రవిహణమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్ ద్వైవి
ధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాంతరేణ ద్వైవిధ్య
మాహ—తచ్ఛేతి. ద్వైవిధ్యప్రకారమేవాహ—జీవేతి. సాక్షిపదం
తజ్జన్యపరం. తథాచ జీవసాక్షిజన్యమిశ్వరసాక్షిజన్యమితి ద్వివిధ మి
త్యర్థః. అతవచ 'సాక్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్య' మిത്യుత్తర
గ్రన్థోఽపి సంగచ్ఛతే. అన్యథాఽస్య సాక్షిద్వైవిధ్యప్రతిపాదనపరత్వే
'ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం నిరూపిత' మిത്യుత్తరగ్రన్థో విరుధ్యేత. నచ
సాక్షిద్వైవిధ్యాదత్రాథసిద్ధస్య జ్ఞానద్వైవిధ్యస్యోత్తరత్రానువాదో న
విరుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. తథాపి సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదేన ప్రత్యక్ష
జ్ఞాననిరూపణానంతరం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణస్యాసజ్గతత్వాపత్తేః.
ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణాధీన మితి తన్నిరూప
యతి—తత్రేత్యాది. జీవో నామేతి. యద్యపి జీవస్సప్తమే నిరూప
యిష్యత ఇతి నేహతన్నిరూపణం యుక్తమ్. తథాపి జీవ తత్సాక్షిణో

అస్తాకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్యాభ్యాం అనయో ర్భేదః, విశేషణం చ కార్యాన్వయివ్యావర్తకమ్. ఉపాధిశ్చ కార్యానన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమానశ్చ, రూపవిశిష్టో ఘటో నిత్య ఇత్యత్ర రూపం విశేషణం కర్ణశక్కుల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్చోత్రమిత్యత్ర కర్ణశక్కులీ ఉపాధిః, అయమేవోపాధిర్నైయాంకైః పరిచాయక ఇత్యుచ్యతే, ప్రకృతే చాస్తాకరణస్య జడతయా విషయభాసకత్వామోగేన విషయభాసక

ర్భేదం దర్శయతుం జీవస్వరూపకథన మిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావర్తకాస్తాకరణస్యైకత్వా జీవతత్సాక్షిణో రభేదమాశంక్యనిరాచక్షే-
అస్తాకరణస్యేతి. నను విశేషణోపాధ్యోర్వర్తమానవ్యావర్తకత్వేన భేదాభావాదస్తాకరణవిశిష్టతదుపహితచైతన్యయోర్ద్వితత్సాక్షిణోరప్యభేద ఇత్యత్ర ఆహ—విశేషణం చేతి. కార్యాన్వయీతి. అవచ్ఛేద్యం యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యేయమ్. తథాచ కార్యాన్వయితే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం పర్యవస్యతి. తేన ఘటపటౌ పశ్యతి దేవదత్తఇత్యత్ర ఘటపటయోరేకదర్శనక్రియాన్వయితేఽపి అవ్యావర్తకత్వా న్నపరస్పరవిశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. నను కర్ణశక్కులీ నోపాధిః పరిచాయకత్వా త్తథాచోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్తతేత్యాశంక్యాహ—అయమేవేతి. సన్వేషమపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయే తత్రాస్తాకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వాన్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమక మిత్యాశంక్య తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణజీవత్వాన్వయిత్యాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వానన్వయిత్యా దుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతే చేతి. సన్వయుక్తం జీవసాక్షిలక్షణం. ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్యైవాసిద్ధేః. సహి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధఏవ లక్ష్యే తత్ప్రణయనాత్. నచ ప్రత్యక్ష మత్ర క్రమతే, వాదివివాదాభావప్రసక్తాత్. నచ విషయావభాసకాభావే జగదాధ్యప్రసక్తాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాణే

చైతన్యోపాధిత్వం, అయంచ జీవసాక్షీప్రత్యాత్మం నానా, ఏకత్వే
 స్తత్కరణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విష
 యావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాచ్చ. తస్మాత్ప్రమాణప్రయో
 జనయో రసమ్భవాత్ ప్రమాత్రతిరిక్తసాక్షీదుర్నిరూప ఇత్యాశ
 జ్ఞాహ—అయంచేతి. అయ మాశయః. జీవసాక్షీ తావదగ్గీక ర్తవ్యః
 అన్యథా విషయానుసంధానానుపపత్తేః. సచాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాది
 కరణతజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతతయా సర్వవిషయానుసంధా
 తృత్వాయోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేఽపి స్యానుసంధానార్థమన్యా
 పేక్షత్వాత్. సాక్షీణస్తు బ్రహ్మభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ
 స్వపరవిషయానుసంధానుపపత్తేః. నను జీవసాక్షీణో ర్భిహ్మాభేదేన స్వ
 ప్రకాశత్వేతద్వదేన సర్వవిషయానుసంధాతృత్వాపత్తౌ చైత్రావగతే
 మైత్రస్యాప్యనుసంధానప్రసక్త్యితి చేత్. న కిం చైత్రసాక్షీణో మైత్రావగ
 తవిషయానుసంధాతృత్వం స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వ
 జ్ఞత్వాదివిశిష్టచైతన్యాభేదా ద్వా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్వా? న తావ
 దాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన తదభేదస్య సర్వవిషయానుసంధానానాపా
 దకత్వాత్. న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోపహితస్య జీవసాక్షీణః పరమేశ్వ
 రేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యంతభేదాభ్యుపగమాత్.
 న తృతీయః. చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయో ర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహిత
 చైతన్యయో రభేదశజ్ఞానవకాశాత్. తతశ్చానుసంధానానుపపత్తిః సా
 క్షీణి ప్రమాణమ్. తథా‘సాక్షీచేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే’త్యాగమోఽపి
 ప్రమాత్రాద్యతిరేకిణి సాక్షీణి ప్రమాణం. న చాయమిశ్వరవిషయః.
 మాయావిశిష్టే తస్మిన్ కేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషానుపపత్తేః. తస్మాద
 స్త్యతిరిక్తో జీవసాక్షీ స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్యస్తు
 జీవస్య ప్రమాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సా
 క్షీత్వం. తథాపి నేశ్వరసాక్షీనిధిః ధర్మిగ్రాహకమానేన లాఘవాను
 గృహీతేన నిత్యజ్ఞానాశ్రయతయైవ తత్పిద్యే. మాయావిశిష్టస్య జడత

చైత్రావగతేమైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసజ్ఞః, ఈశ్వరసాక్షీతు మాయోప
హితం చైతన్యం, తచ్చైకం తదుపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాత్,

యా జ్ఞానత్వాభావాచ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షీజన్యం తద
జన్యం చేత్యేవ విభాగోయుక్త ఇత్యాశక్యః, సహి మాయావిశిష్ట
చైతన్యమిశ్వరసాక్షీ కింతు మాయోపహితం. నచైవం ధర్మిగ్రాహక
మానవిరోధా ద్భాధితమస్య సాక్షీత్వం. అనుమితే ర్వాప్యవకతావచ్ఛే
దకమాత్రప్రకారకత్వేన లాఘవోపనీతయోరపి కర్తృకత్వజ్ఞాననిత్య
త్వయో రనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ- ఈశ్వరసాక్షీత్వితీ.
ననీశ్వరసాక్ష్యసి నానాసాక్షీత్వాత్ జీవసాక్షీవత్ తతశ్చ తద్వదేవ
సకలవిషయాననుసన్ధానాపత్తౌ సోఽపి కిచ్చిజ్ఞాన్స్యదిత్యాశక్యః, కిమీ
శ్వరసాక్షీణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తదుపహితత్వేన? నాద్యః.
'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్యైకత్వా
వగమాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తచ్ఛేతి. నను కేయం మాయా
నామ? యదుపహితం చైతన్యమిశ్వరసాక్షీ స్యాత్. సతావత్ మి
థ్యాజ్ఞానతత్సంస్కారకర్తాణి. తేషాం సాదిత్యేనానాదీశ్వరోపాధిత్యా
భావాత్. నాపి జ్ఞానస్రాగభావః. తస్యానాదిత్యేఽపి నానాత్వేన తదు
పాధిత్యామోగాత్. అన్యథేశ్వరతత్సాక్షీణో రప్యనేకత్వాపత్తేః. అనా
దిభావరూపజ్ఞానం మాయేతి చేన్న. లక్షణప్రమాణాభావేన తస్య దు
ర్నిరూపత్వాత్. తథాపి. కిం తల్లక్షణం? జ్ఞాననివర్త్యత్వంవా? అనా
దిత్యే సతి తత్త్వం వా? అనాదిభావత్వవిశేషితమేతదేవవా? అన్య
థా? నాద్యః. ప్రథమధారావాహికబుద్ధా భ్రాన్తిజ్ఞానే చాతివ్యా
ప్తేః. న ద్వితీయః. ప్రాగభావేఽపి తత్సత్త్వాత్. స తృతీయః. అవిద్యా
సమృద్ధాదావతివ్యాప్తేః. నాన్త్యః. తస్యానిర్వచనాత్. సచ నిఖిలకా
ర్యోపాదానత్వం తల్లక్షణం. ఆత్మనోఽపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే
ప్రపంచోపాదానత్వేన తత్ర తత్ప్రసజ్ఞాత్. నాప్యేవంవిధాజ్ఞానే ప్ర
మాణం పశ్యామః, సచ న జానామిత్యనుభవః. తస్య మతద్వయసమృత

జ్ఞానాభావవిషయత్వేనోపపత్తేః. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః. తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్, శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారపదిత్యనుమానం మూలాజ్ఞానే మానమితి వాచ్యమ్. వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా శుక్తిత్వాపరోక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వేన దృష్టాంతాసమ్మతిపత్తేః. ప్రాగభావనివృత్త్యాఽర్థాంతరాచ్చ. తస్మాద్లక్షణప్రమాణయోరసమ్మవాన్నాస్యతిరిక్త మజ్ఞానమితి ఉచ్యతే. అనాద్యుపాదానత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్య మజ్ఞానం—నచాసమ్మవః. ప్రాగభావవద్భావస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వే భాగకాభావాత్—నాప్యతివ్యాప్తిః. ఆత్మనోఽనాద్యుపాదానత్వేఽపి జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్య చావిద్యాసమ్మన్ధాదే రనుపాదానత్వాత్. ఘటాద్యుపాదానస్య మృత్పిణ్డాదే రనాదిత్వాభావాత్. అథవా అనాదిభావత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానలక్షణం. స చావిద్యాసమ్మన్ధాదావతివ్యాప్తిః. అజ్ఞానస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యతయాతత్సమ్మన్ధాదే స్తన్నివృత్త్యైవ నివృత్త్యుపపత్తేః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానే తత్ప్రసక్తః. ఉత్పన్నశ్రమనివృత్తిజ్ఞానం వినాపి భావాత్-సాదిత్వాచ్చ. న చ ప్రమాణాభావః. న జానామీత్యనుభవస్య సత్త్వాత్-నచాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వాధికరణత్వాత్-జ్ఞానాత్యంతాభావస్య చాత్తస్యసమ్మవాత్. సంస్కారాతిరేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్. తస్య చాతీంద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగి జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తజ్ఞానాయోగాత్. యద్విషయే కదాపి జ్ఞానం న భవిష్యతి తత్రాపి న జానామీత్యనుభవాచ్చ. తదేవం న జానామీత్యనుభవస్తథావిధాజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిషయానాన్యతరవిషయవిషయకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకం వా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారే ఘటాదిసంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్. ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధాసిద్ధిః. న చ. వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనార్థాంతరం. తస్య జ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాత్

అభావత్వేన నానాత్వేన చ గౌరవాదనుమానవిషయత్వాద్యోగాత్. అతవవ సమవాయసాధకమిశ్వరసాధకం చానుమానం లాఘవాదేక మేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి పరసిద్ధాంతః. అతవవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన భాన్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణ చాన్తార్థాన్తరం. లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్య భావరూపస్య తస్యసిద్ధిః. అతవవ, నాన్తకారేణాన్తార్థాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేఽపి విషయచైతన్యావరకత్వాద్యోగాచ్చ. నచ ద్వితీయసాధ్యే ఇచ్చాప్రాగ భావేనాన్తార్థాన్తరతా. తత్ర జ్ఞానస్య ప్రకాశకత్వేనానివర్తకత్వాత్ తత్త్వేన తన్నివర్త్యత్వస్యైవేహ సాధ్యస్య వివక్షితత్వాత్. సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వే సతి తదన్యతరనివృత్తౌ నిరవేక్షహేతుత్వం అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షజనికాయామస్తీతి న సాధనవైకల్యం. నచ సా ప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్యతాదవస్థ్యం. తస్మాత్సంశయాదినివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశసాపేక్షత్వేఽపి సజాతీయబాహ్యప్రకాశానవేక్షత్వాత్ నిరవేక్షవదేన సజాతీయప్రకాశనిరవేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాదిప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయసాపేక్షత్వాత్ స్వరూపానిధిహేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాన్తే సావశ్రయజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపేత్వాత్. నాన్త్యనైకాన్తితో హేతుః. విపర్యాసాదే సదన్యతరవిషయవిషయకత్వేఽపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ నిరవేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేఽపి తదన్యతరవిషయవిషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధావ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతవవ నద్వితీయాదిప్రభాదావ్యభిచారః. తత్రావ్యేతన్నాయేన స్వనిరోధిప్రభావర్యస్తస్థాయిత్యాభ్యుపగమాత్. మద్దామస్తప్రభయోశ్చ వైలక్షణ్యేఽపి మస్తప్రభానన్తరభావిప్రాధప్రభాయాః స్వవిషయకేశ రేఖాదిసూక్ష్మపదార్థా

వరణభంజకత్వాత్. అతిప్రాధప్రభానస్తరభావిన్యాశ్చ మద్దప్రభాయా
స్సవిషయావరణపూర్వకత్వాభావేఽపి తన్నివృత్తిస్వరూపయోగ్య
త్వాత్ సూక్ష్మతమవస్తుసంశయాది నివర్తకత్వాభావాచ్చ న వ్యభిచారః.
నచాప్రయోజకత్వం ప్రదీపప్రభాదా లాఘవేన ప్రకాశకత్వేనైవ స్సవి
షయావరణనివర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అతపవేశ్వరానుమానే ఘటాదా
లాఘవేన కార్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వగ్రహా న్నాప్రయోజకత్వమితి
పరస్యాపి రాధాస్తః. తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్మ
తా బలాదనాద్యేకభావరూపాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా
మిథ్యాన్యతజ్ఞానలక్షణాభ్యాసానుపపత్తిస్తత్ర ప్రమాణం. తథాపి
అస్తి తావత్ శుక్తా రజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృత్తిః సామానాధిక
రణ్యవ్యవదేశశ్చేతి సార్వజనీనం. తజ్ఞానస్తు తదపవాదేన నేదం రజత
మితిబాధకజ్ఞానోదయా నిర్భాస్య. తన్నిర్భాస్యం చ స్వరూపతో బాధా
భావా నిర్భాస్యార్థవిషయత్వేనైవ. మిథ్యాత్వమవ్యవస్య ప్రతిపన్నోపాధా
పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదభావానుభవాదిత్యగ్రే స్ఫుటమ్. నచైవ
మపి మిథ్యాన్యతదవభాసయో రాత్మతత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యామేవోపాదా
ననిమిత్తకారణాభ్యా ముపపత్తే స్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వా
చ్యమ్. దోషఘటితభా నిర్జ్ఞానపుష్కలకారణే సతి తత్త్వజ్ఞానాభావవి
లంబా తద్విలంబభావేన తస్య కారణత్వాద్యోగాత్. ఆత్మనశ్చా
పరిణామిత్వేనానుపాదానత్వాత్. అన్యథా అభ్యాసస్యాపి సత్యత్వా
పత్తేః. తస్మాన్నిర్భాస్యార్థతదవభాసానుపపత్తి స్తదుపాదానమిథ్యాజ్ఞానే
ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్త్వజ్ఞానావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్తదగతవిజ్ఞేప
హేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయం నశుక్త్యాదివిషయం.
ప్రమాణవైకల్యాదేవ తదగ్రహణసిద్ధౌ తత్రావరణాదేరభావాత్.
తదేవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయ స్తత్తచ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే
ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయమూలాజ్ఞానే తు ప్రయుజ్యతే, బ్రహ్మ
సాక్షాత్కారః. అనాదిభావనివర్తకః ప్రమోపాదాననివర్తకో వా

తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదితి—నన్వసుమానా
 దిప్రమాణేన మూలాజ్ఞానావగమేఽపి న మాయాసిద్ధిః మాయాఽవిద్య
 యో ర్లోకే ప్రసిద్ధభేదత్వాత్. . న హి మిథ్యావజ్రతోపాదానావిద్యా
 శ్రయేమన్త్రాషథాదినా మాయామయహస్త్యశ్వరథాదినిర్మాతరీవ మా
 యావిశబ్దం ప్రయుంజతే. న చ మాయావినిర్మితా నిర్వచనీయరథాది
 దృష్టాన్తేన ప్రమాణాన్తరేణైవ జగతో మాయోపాదానత్వం సాధ్య
 తే ఇతి వాచ్యం. క్లృప్తజ్ఞానోపాదానస్య మాయోపాదానత్వాయో
 గాత్. మాయాయావప తదుపాదానత్వే లోకసిద్ధమాయావత్
 తస్యా ఆపి స్వాశ్రయావ్యామోహకత్వతత్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వాపత్తౌ,
 మాయాప్రయుక్తో బంధః తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిరితి సిద్ధాన్తవ్యాకో
 వప్రసజ్ఞాత్. తతశ్చ ప్రమాణాభానా న్ను మూలమాయాసిద్ధి రితి—
 మైవమ్. లోకేఽపి మాయాఽవిద్యయో ర్భేదాసిద్ధేః. తథాహి, న తా
 వత్ లక్షణతో లోకే మాయాఽవిద్యయో ర్భేదః. అనాద్యనిర్వచనీయ
 త్వస్య వివర్యయోపాదానత్వస్య చ లక్షణస్య మాయాఽవిద్యయో
 రవిశేషాత్. నను మన్త్రాషథాదిసత్త్వవస్తేవమాయా నానిర్వచనీయేతి
 చేన్నతత్రాపి శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యనుగతస్యా
 నిర్వచనీయాజ్ఞానస్యైవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అన్యథా మ
 న్త్రాద్యుపాదానత్వే మాయావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః మన్త్రా
 ద్యనువిధానస్య చ కాచాద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణవిషయతయా
 పుష్పపత్తేః. నాపి వ్యవహారభేదాత్ భేదః. ఆవరణవిక్షేపాభయశక్తివి
 శిష్టాయా మేకస్యామేవావరణశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా అవిద్యావిక్షే
 పశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతి వ్యవహారభేదోపపత్తేః తదుక్తం
 వివరణాచార్యైః 'ఏకస్మిన్నపి వస్తుని విక్షేపప్రాధాన్యేన మాయా
 ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అవిద్యేతివ్యవహారభేద' ఇతి. కేచిత్తు, మాయా
 పరమేశ్వరనిష్ఠావియదాదిప్రపంఛహేతుః. అవిద్యా జీవనిష్ఠా స్వప్నరూ
 ప్యాదిభ్రమహేతుః. అతఏవాజ్ఞోజీవఃపరమేశ్వరస్తు మాయీతి వ్యవ

రూప ఈయతే” ఇత్యాదిశ్రుతౌ మాయాభిరితి బహువచనస్య మా
యాగతశక్తివిశేషాభిప్రాయతయా, మాయాగతసత్త్వరజస్తమోరూప
గుణాభిప్రాయతయా, నోపపత్తేః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తా
దిశ్యతే న వైపరీత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ చ జీవగతాజ్ఞానం నివ
ర్తతే. ‘విభేదజనకేఽజ్ఞానే, ఇత్యాదివచనాత్. నమాయా. ‘మామేవ
యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాన్తరన్తి తే, ఇతి మాయాయా స్సేతు
వత్తర్తవ్యత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. అతఏవైకముక్తావపి అన్యేషాం
ప్రపఞ్చోపలబ్ధుః. వియదాదిప్రపఞ్చోపాదానమాయాయా అనివృ
త్తేః. నచైవం ముక్తస్యాపి ప్రపఞ్చోపలబ్ధౌపత్తిః. ప్రపఞ్చదర్శనహే
త్వవిద్యాయా విచ్ఛేదాత్. నహి చక్షుష్వతా చూష్యం గృహ్యత
ఇత్యన్ధేనాపి తదాలోక్యతే. తత్తస్మాదస్తిమాయాఽవిద్యయోర్భేద
ఇతి—తన్న—మాయాయాః సత్యత్వే అద్వైతహానాత్. మిథ్యాత్వే
చ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాత్. ‘మాయామేతాన్తరన్తిత, ఇత్యా
దౌ తరణం వినాశఏవ అన్యథా ‘భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తి’
రిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. తస్మాత్సూలాజ్ఞానస్యైవ మాయాత్వాత్
సుష్మాక్తం ‘మాయోపహితం చైతన్య మిశ్వరసాక్షి’తి—నన్వస్తు
మూలాజ్ఞానం మాయా. తథాపి న తదైక్యసిద్ధిః ‘ఇన్ద్రోమాయాభి’
రితి బహువచనశ్రుతివిరోధేన లాఘవానుగృహీతస్యావ్యనుమానస్య
మాయైకత్వే ప్రమాణత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, మాయాగతశక్తిభే
దవిషయతయా తద్గతగుణభేదవిషయతయా వా బహువచనోపపత్తే
ర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఇన్ద్రాదితి. శక్తివిశేషేతి. ఏకత్వేఽపి వహ్ని
ద్దాహప్రకాశనాదిశక్తిభేదవన్తాయైకత్వేఽపి ప్రపఞ్చవైచిత్యగ్దర్శనేన
తదనుకూలనానాశక్త్యభ్యుపగమాదితి భావః. నను మాయాభిరితి
బహువచనస్య అసత్యపి ముఖ్యార్థత్యాగకారణే గుణశక్త్యభేదవిషయ
త్వాభిధాన మయుక్త మిత్యాశంక్య, మాయైకత్వశ్రుతిస్మృతీనా
మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకాబహువచనశ్రుతిరేవాన్యపరా కల్ప్యతే

యినం తు మహేశ్వరం * తరత్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్ని వే
శితే, యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్త నే నమః * అజా
మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తిం సరూపాం,
అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహత్యేనాం భుక్తభోగామజో
ఽన్య, ఇత్యాది శ్రుతిషు ఏకవచనబలేన లాఘవానుగృహీతేన మా
యాయా ఏకత్వం నిశ్చయతే, తతశ్చ తదుపహితచైతన్యం ఈశ్వర

ఇత్యాహ—మాయాన్విత్యాదినా. ఏకత్వం నిశ్చయతే ఇత్యన్తేన.
అత్ర మాయాభేదం వదన్వాదీ ప్రప్టవ్యః, కిం మాయాభిరితిబహువచ
నాత్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయాఽవిద్యాభేదో వా? నాద్య
ఇత్యాహ—మాయామితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తరతీతి. నివృత్తి
రేవాత్ర తరణమ్. తరతి బ్రహ్మహత్యా, మిత్యాదా నివృత్తై తచ్చబ్ధ
ప్రయోగాత్—నద్యాదేరివ లజ్జనస్యాత్రాభావాత్. తథాచ మా
యామవిద్యాన్తరీతి సామానాధికరణ్యేన జ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్దేశా న్న
మాయా అవిద్యాతో భిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరితి బహు
వచనశ్రుతి ర్థాయాభేదవిషయైవ న తు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్ర
ప్రమాణాభావాత్ ఏకవచనస్య 'గ్రహం సప్తార్షి'తి వదుషపత్తే రిత్య
తతహ—అజామితి. 'నాసదాసీన్నోసదాసీత్తమ ఆసీత్ * అవిద్యాయా
మస్తరే వర్తమానా నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్త్యితి ఇత్యాదిశ్రుతయః
ఆదిపదగ్రహ్యః. నను శ్రుతిబహుత్వమాత్రా న్నమాయైక్యసిద్ధిః ఏకే
నాపి బలవతా బహునాం బాధదర్శనాదిత్యాశంక్యా లాఘవానుగ్ర
హాదేకత్వశ్రుతీనామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ—లాఘవేతి. ప్రకృతమీ
శ్వరసాక్ష్యకత్వ ముపసంహరతి-తతశ్చేతి. ఉపాధిభూతమాయాయా
ఏకత్వాదిత్యర్థః. సకేవలమేకం ఈశ్వరసాక్షి, కింత్యనాది చేత్యాహ—
తచ్ఛేతి. ఈశ్వరసాక్షిణః పరమేశ్వరాద్యేదం దర్శయితుం తత్సర్వరూప
మాహ—మాయేతి. మాయావిశిష్టం చైతన్యం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః.
నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరస్యాపి తథా

సాక్షి. తచ్చానాది. తదుపాధే ర్తాయాయాఅనాదిత్వాత్, మాయా
వచ్చిన్నం చైతన్యం చ పరమేశ్వరః, మాయాయావిశేషణత్వే ఈశ్వ
రత్వం ఉపాధిత్యే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయోర్భేదః నతు
ధర్మిణో రీశ్వరతత్సాక్షిణోః, స చ పరమేశ్వరవకోఽపి స్వోపాధిభూత
మాయానిష్ఠసత్త్వరజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాదిశబ్ద
వాచ్యతాం భజతే, నను ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే 'తదైక్షత బహు
స్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదినా సృష్టిపూర్వసమయే పరమేశ్వరస్యాగ
న్తుకమీక్షణ ముచ్యమానం కథముపపద్యతే! ఉచ్యతే. యథా విషయే
న్ద్రియసంనికర్వాదికారణవశేన జీవోపాధ్యంతకరణస్య వృత్తిభేదాః జా
యంతే, తథా సృజ్యమానప్రాణికర్తవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమా
యాయాం వృత్తివిశేషా ఇదమిదానీం సప్తవ్యమిద మిదానీం పాలయి

త్వాత్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరవ్యవదేశానుపపత్తి రిత్యాశఙ్క్య
కిం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరత్వానాం స్వరూపతోఽనుపపత్తిః? పరమార్థ
తోవా? నాన్యః ఇష్టత్వాత్. నాద్య ఇత్యాహ-సచేతి. ఈశ్వరచైత
న్యమేవోద్భూతసత్త్వగుణమాయావచ్చిన్నం పాలయిత్వవిష్ణురితి వ్యవ
దిశ్యతే. తదేవావిర్భూతరజోగుణమాయాక్రాంతం సప్తబ్రహ్మేతి
గీయతే, అతిరోహితతమోగుణమాయావచ్చిన్నం సంహర్తృమహే
శ్వరశబ్దవాచ్యతాం భజతే. 'అథ యోహ ఖలు వావాస్య రాజసోఽం
శోఽసౌ సయోఽయం బ్రహ్మథ యోహ ఖలు వావాస్య తామసోఽంశో
ఽసౌ సయోఽయం దుద్రోఽథ యోహ ఖలు వావాస్య సాత్త్వికాం
శోఽసౌ సయోఽయం విష్ణు'రితి మైత్రేయోపనిషది తదైవావగతేః. తథా
చ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్చిన్నత్వలక్షణపరమేశ్వరత్వేనాభేదేఽపి త
త్తద్గుణవిశిష్టమాయాయాభిన్నత్వాత్ బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదో
యుజ్యత ఇతిభావః. ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే బాధక మాశఙ్కతేన
న్వితి. సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేఽపి సాదిమాయావృత్తివిశిష్టతయా
సాదిత్వ ముపపద్యతే ఇత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. ఏవం సాక్షిదైన్యవిధ్యని

తస్య మిదమిదానీంసంహర్తవ్య మిత్యాద్యాకారా జాయంతే. తాసాం చ వృత్తీనాం సాదిత్వాత్తత్ప్రతిబుద్ధిబిత్తచైతన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే, ఏవం సాక్షిదైవవిధేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య దైవవిధ్యం, ప్రత్యక్షత్వజ్ఞాజ్ఞేయగతం జ్ఞాప్తిగతం చ నిరూపితం, తత్ర జ్ఞాప్తిగతప్రత్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్త్వమేవ, పర్యతో వహ్నిమానిత్యాదావపి వహ్నియాద్యాకారవృత్త్యుపహితచైతన్యస్య స్వాత్మాంశే స్వప్రకాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్, తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వస్తుపూర్వోక్తమేవ, తస్యచ భ్రాన్తిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః, భ్రమప్రమాసాధారణప్రత్యక్షత్వసామాన్యనిర్వచనేనతస్యాపి లక్ష్యత్వాత్, యదా తు ప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవ లక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణే అబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం, శుక్తిరూప్యాదిభిమస్య సం

రూపణాజ్ఞివేశ్వరసాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య దైవవిధ్యం సిద్ధమిత్యాహ—జీవమితి. నన్వేషమపి శుక్తిరూప్యాదిభ్రమే ప్రత్యక్షలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి చేత్. న తావద్విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయేతివ్యాప్తిః తస్య కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి జ్ఞాప్తిప్రత్యక్షప్రమాలక్షణస్య తత్రాతిప్రసక్తః, భ్రమస్యాపి స్వాంశే ప్రత్యక్షప్రమాణతయా సామాన్యలక్షణే లక్ష్యత్వాత్. అతో విశేషలక్షణేనైవ సా వాచ్యః. సాపి నసమ్భవతీతి వృత్తానువాదపురస్కరమాహ—ప్రత్యక్షత్వం చేతి. కింతత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాత్వప్రయోజకస్య? తత్రాద్యంనిరాకరోతి—తస్యచేతి. ద్వితీయంనిరస్యతి. యదాత్వితి. ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయతత్ప్రమాయాఏవ లక్షణీయత్వాదితిభావః. నను పారమార్థికత్వస్యఘటాదావభావేనతద్భూతితలక్షణస్యతత్ప్రమాయామవ్యాప్తిః సత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్యస్రాతిభానికే. సత్త్వేనాతివ్యాప్తితాదవస్థ్యమిత్యాశంకా, సంసారకాలీనబాధావిషయత్వస్యాబాధితపదేనవివక్షితత్వాత్తస్యచతత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్యేతి. భ్రాన్తిజ్ఞానస్యానిర్వచ

సంసారకాలీనబాధవిషయ ప్రాతిభాసికరజతాదివిషయకత్వేన ఉక్తలక్షణాభావా న్నాతివ్యాప్తిః, నను, విసంవాదిప్రవృత్త్యాభ్యాన్విజ్ఞానవిషయ నీయరజతాదివిషయత్వమువశుత్వతదసహమానోఽన్యథాఖ్యాతివాడీ నైయామికః ప్రత్యవత్థితే. నన్వితీ—నను భ్యాన్విజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్, సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాపి. విప్రతిపన్నానుర్వేఽపి ప్రత్యయాః-యథార్థాః-ప్రత్యయత్వాత్. ఘటాదిప్రత్యయవత్. నచా యథార్థజ్ఞానానభ్యుపగమేవిసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహణేవ తదుపపత్తిః. నను భేదాగ్రహమాత్రానుప్రవృత్తిః చేతనవ్యవహారస్యజ్ఞాన పూర్వకత్వాత్. అన్యథానుఘప్త్యాదావపితదాపత్తిః. నాపుష్పస్థితే పురోవర్తిని. ఇష్టానుపస్థితావపితత్ప్రసక్త్యాత్. నచోపస్థితత్వముభయవి శేషణమ్. పురోవర్తిష్టజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేఽపితత్రతదగ్రహసత్త్వాత్. తస్మాదభేదజ్ఞానమేవప్రవర్తకమిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితిచేన్న. ఉపస్థితే పురోవర్తిని ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్య ప్రవర్తకత్వాత్, నచ భేదగ్రహభావావేక్షయా లాఘవేన భావనైవ వాభేదగ్రహస్యప్రవర్తకత్వమితియుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ భావనైవ రూపాన్తరేణాభావత్వాభ్యుపగమేనాతిరిక్తాభావాసిద్ధేః, యథాహుః. 'భావాన్తరమభావోపాకయాచిత్తువ్యవేక్షయే'తి. అస్తు వాఽతిరిక్తాభావః. తథాపి నలాఘవం. సత్యస్థలఇవతద్దేహోరితి న్యా యేన ఆవశ్యకభేదాగ్రహనైవప్రవృత్తిహేతుత్వేనక్లృప్తత్వాత్. ప్ర త్యుత ప్రవృత్త్యర్థం అసత్యస్థలేఽవ్యతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానం కల్పనీయం ఇత్య భేదగ్రహహేతుతాయామేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతో విషయ తత్త్వాగ్రహేతభేదం గ్రహణస్తరణాత్మకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం నచ గ్రహణస్తరణాత్మక జ్ఞానద్వయాభ్యుపగతో ఇదం సాత్మాత్మరోమి రజతం స్వరామితి స్వార్థవివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్ర హవత్ దోషేణ తస్య ప్రతిబద్ధాత్. అతపవ న తతో లేఖః. దోషే ణైవ తత్తాయాః ప్రముష్టత్వాత్. నచ పీతశృంఖలః తిక్తో గుడ ఇత్యాదా

వనుభూయమానారోహణలే ఇష్టానిష్టస్వరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తి
 నివృత్తి ఇతి వాచ్యం-తత్రాపి వీతత్వతిక్తత్వాదీనాం స్వరణాన్వయ కల్ప
 నాత్. తదుక్తం. 'మాషరాశిస్థమపివిషయే మాషార్థిప్రవృత్తిర్నసీని
 మస్తారితమాషభేదాగ్రహణనుభూయమానారోహోఽసిద్ధవవేతి. అథ
 వా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్యయం ప్రవర్తకం ఇదభ్యానుభూయమానా
 రోహణలే ఇష్టపురోవర్తితో ర్గ్రహణాభ్యసగమేఽస్య స్థితి నప్రవృత్త్యా
 ద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయమగృహీతేష్ట
 జ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయచ్ఛ భేదాగ్రహాకవిద్విద్యమానేఽపి
 భేదే దోషవశేన తదగ్రహాత్ క్వచిత్తదభావాత్. తథా చ సత్యస్థలే
 జ్ఞానద్యయాభావేఽపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, నను వివాదాధ్యాసితం
 పురోవర్తిజ్ఞానం - రజతత్వప్రకారకం-తత్ప్రకారకప్రవృత్తిజనకత్వాత్
 ఉభయసిద్ధసమీచీనరజతజ్ఞానపదిత్యనుమానాత్పురోవర్తిని రజతత్వ
 సిద్ధా తస్య చ బాధదర్శనేన మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్ఞానవిషయం
 యథార్థత్వానుమానం బాధితమితి చేన్న. అనుకూలతర్కాభావాత్
 విపక్షే బాధకాభావాచ్చ. న చ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్య
 తైవ తస్యా ఉపపాదితత్వాత్. కిం చ రజతజ్ఞానం న శుక్తివిషయం
 అన్యకారజ్ఞానస్యాన్యవిషయత్వేఽనుభవ విరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం
 శుక్తివిషయమేన తద్దోచరవ్యవహారికజనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. నచా
 నుభవవిరోధః. ఇదం రజతత్వేన జానామితి రజతజ్ఞానవిషయత్వేనై
 వానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేనతదభేదవిషయపురోవర్తి
 జ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః—తథాపి. శుక్తా విషయే ఇదమాత్మనాభాసమానం
 రజతం, కిమసత్? ఉతసత్? నాద్యః. అపరోక్షావభాసానుపపత్తిః.
 నన్యసత్ ఇద్రియసన్నికృష్టం సంవిదభిన్నం వా? ననువిషయస్య సమ
 త్తనామర్థవిరహేఽపి పూర్వవిజ్ఞానసామర్థ్యా దుపజాతవిజ్ఞానమేవా
 సతః ప్రకాశః తస్య హ్యేష స్వభావః, యదసత్ప్రకాశయతీతి అత

ఏవాహుః. 'అసత్ప్రకాశసశక్తిరేవాస్యావిద్యే'తి. అతవ చానుభవః
అసదేవ రజతమభాత్ ఇతి. అన్యథాసద్వాదిమతేఽపి విద్రుమే పురోవ
ర్తినంసర్గస్య శూన్యతయానవభాసాపత్తేః. తస్మాదసదేవాధ్యాసవిషయ
ఇతి చేన్న. శక్యాభావేన శక్తిరేవానుపపత్తేః. అసదేవాస్యాశ్శక్య
మితి చేత్, కిమేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞాప్యం? నతావత్కార్యం. అసత
స్సత్త్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే, కిం జ్ఞానాన్తరద్వారా విజ్ఞానమసత్ప్రకాశ
యతి? ఉత విజ్ఞానమేవ తత్ప్రకాశః? నాద్యః. జ్ఞానాన్తరానుపలభ్యే.
అనవస్థాపాతాచ్చ. న ద్వితీయః. సదసతోస్సంబద్ధానిరూపణాత్. నహ్య
సంబద్ధం వస్తు విజ్ఞానానిశతమపిప్రకాశయన్తి. అసదధీననిరూపణత్వం
సతో విజ్ఞానస్యాసతా విషయేణ సంబద్ధ ఇతి చేన్న. అసతో నిరూప
కత్వాయోగాత్. నాపి స్వభావ సంబంధః. సన్తాత్రనిష్ఠస్య కార్యకార
ణభావస్య అవినాభావస్య వా స్వభావస్య సదసతో రయోగాత్.
తస్మాన్నాధ్యస్తమసత్. సత్త్వపక్షేఽపి, తద్రజతం కిమాంతరం? ఉతభా
వ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాది
వత్కేవలసాక్షివేద్యత్వలక్షణస్యాన్తరత్వస్య చ విజ్ఞానవాదిభిరోగ్యా
చారైర్వ రసభ్యవగమాత్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇన్ద్రియసం
ప్రయోగమన్తరేణాపరోక్షత్వాత్ సంవేదనవత్. న చ విశేషణాసిద్ధిః,
ఇన్ద్రియేణ సహ సంయోగస్యాభావాత్. జ్ఞానస్య చ ప్రత్యాసత్తే రస
భ్యవగమాదితి చేన్న. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే రజతం జానామితి భేదా
నుభవవిరోధాత్. ప్రతిపత్త్యః ప్రత్యయాదనతిరేకేణ అహం రజతమితి
ప్రతిభాసాపత్తేష్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేత్. కిం ఇదం రజమితి
ప్రత్యయః, రజతస్యాన్తరత్వే ప్రమాణం? బాధకప్రత్యయోవా?
అథాపత్తిర్వా? నతావదాద్యః తస్మాన్తరత్వేఽప్రమాణత్వాత్. ఇదం
రజతమితీదన్త్యరజతత్వసామూనాధికరణ్య విషయత్వేన తత్రైవ ప్రమా
ణత్వాచ్చ. అతవ న ద్వితీయః. న హి బాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానా
కారతా మవగాహతే, కింతు పురోవర్తినీ ద్రవ్యే రజతభేదం. న తృప్తి

యః. బాధకప్రత్యయస్య రజతభేద తద్ధర్మాత్యన్తాభావవిషయత్వే అర్థా
 పత్త్యసవకాశాత్. ఇదంతప్రతిషేధేహి బహిర్బాధితం రజతమాంతర
 ఏవ జ్ఞానే వ్యవతిష్ఠత ఇత్యర్థాపత్తిః స్యాత్. ఇదంత్యేన ప్రతిషిద్ధస్య
 రజతస్య దేశాంతరసత్త్వేనాచ్యుపపత్తేశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకార
 త్వం స్వాభావికం? హేత్వంతరాధీనం వా? నాద్యః. సర్వజ్ఞానానాం
 రజతాకారత్వప్రసక్తాత్. నద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాత్. కించ,
 వతావత్ రజతమాంతరం బాహ్యేశు క్షిణికలాదావధ్యస్య తే. విజ్ఞాన
 వాదిమతే బాహ్యస్యాభీకత్యేన తత్రాధ్యాసాయోగాత్. నన్వాంతరే
 రజతే బహిష్టావిరోధః. అతపవ బాధోఽపి తన్మాత్రవిషయః. లాఘవాత్.
 తథాసతి రజతస్య తద్ధర్మస్య చేదంతాయాబాధ ఇతి గౌరవప్రసక్తాదితి
 రజతస్యాపి బాధితత్వేన తత్ర బహిష్టాధ్యాసాయోగాత్. బాధస్య
 నేదం రజత మితి విశిష్టరజతవిషయస్యానుభవసిద్ధత్యేన తత్కల్పనాఽ
 భావాత్. అతపవ నేదం రజతం కింతుశుక్తిరితి బాహ్యధిష్ఠానావధికో
 బాధః. అన్యథా రజతమిదం న కిన్త్వాంతర మితిస్యాత్? తస్మాత్ ఆంతర
 రజతమధ్యాసవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపక్షేఽపి, తద్రజతం కిం
 పురోదేశవర్తి? దేశాంతరవర్తివా? ఆద్యేఽపి, రజతం పురోవర్తిద్రవ్య
 స్య పరిణామః? అవిద్యాయావా? నాద్యః శుక్త్యవయవోత్పన్నస్య
 రజతస్య శుక్తివత్పరమార్థికత్యేన బాధానుషప్తతే. నను దోషసా
 పేక్షస్యతదవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమాన్నాశేన బా
 ధోపపత్తిరితి చేన్న. దోషస్యని మిత్రకారణమాత్రత్యేన తదపగమస్య
 రజతావినాశకత్వాత్. న హి దణ్డాపగమే ఘటాసాయో దృష్టః. తత
 శ్చ రజతం న పురోవర్తిద్రవ్యపరిణామః అవిద్యాపరిణామపక్షేఽపి న
 కేవలావిద్యాపరిణామః. దోషరహితస్యానుద్బుద్ధరజతాదిసంస్కార
 స్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసక్తాత్. నాపి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరి
 ణామః రజతావయవానాం క్లృప్తరజతోత్పాదకానా మభావేన దోషా
 దిభూతాకారమాత్రేణ అవిద్యాయాస్తదుత్పాదకత్వాదయోగాత్. కించ

రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వేన భగిమానుష
పత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భగిమోపాదానత్వస్య చ తల్లక్షణస్యాసమ్భవే
నావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాత్. తస్మా న్నపురోవర్తిరజతమ
ధ్యాసవిషయః. దేశాంతరవర్తిత్వపక్షేఽపి, న తావత్కేవలాచ్ఛతుషష్ట
ద్విషయజ్ఞానజన్త. తస్యా సన్నికర్షాత్. ఇద్వియాణాం సమీచీన జ్ఞాన
జనన సామర్థ్యనియమాచ్ఛ. నాపి దోషసహకృతాత్ దోషస్య ప్రకృత
కార్యోపజననసామర్థ్యవిహితమాత్ర హేతుత్వాత్. అన్యథా దుష్టా
దపి కుటజబీజాత్ వటాఙ్కురోత్పత్తిప్రసంగః తతశ్చ న దేశాంతర
వర్తిరజతారోపః. నన్వఖ్యాతివాదిమతే శుక్తికాదిపురోవర్తిద్రవ్యదర్శ
నానంతరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యప్రసిద్ధి స్తద్వి
షయే బాధప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభా
వాచ్ఛ న స్యాదితి చేన్న. రజతవ్యవహారనైవ తేన బాధాత్ జ్ఞానస్య
చ తాదృశవిసంవాదివ్యవహార హేతుత్వేనాప్రామాణ్యవ్యవదేశోప
పత్తేః. తస్మాద్యథార్థా ఏవ సర్వేఽపి ప్రత్యయా ఇతి—ఉచ్యతే. అస్మి
తావత్పురోవర్తిని ఇదం రజతమితి సామానాధికరణ్యవ్యవదేశో
రజతార్థిప్రవృత్తిశ్చేతి సార్వజనీనం. తదేతన్న భేదాగ్రహమాత్రాద్భ
వితు మర్హతి సుషుప్తా తత్ప్రసక్తాత్. నాప్యవస్థితేష్టభేదాగ్రహాత్.
తస్యాభావతయా గురుత్వేనాభేదజ్ఞాననైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన
క్లృప్తత్వాత్. నచ 'తద్దేహో'రిత్యాద్యేన భేదాగ్రహఏవ హేతుః క్లృప్త
ఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య భావత్వవ్యాప్యతయాఽభావమా
త్రనైవ హేతుత్వాత్. మణ్యాది సమవధానే దాహానుత్పాదస్యచ
వహ్నిగతశక్త్యభిభవప్రయుక్తత్వేన ప్రతిబద్ధకాభావస్య కారణత్వే ప్ర
మాణాభావాత్. నాప్యగృహీతేష్టభేదపురోవర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం ఉపస్థి
తేష్టభేదాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయత్వవిహితాగృహీ
తేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానత్వాపేక్షయా పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛేదకప్రకా
రజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేన అభేదాగ్రహస్య తేనైవ సత్యస్థలే ప్రవృత్తికార
ణాగ్రహాత్ న చాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః. కారణాగ్రహ

సిద్ధావపి తస్య ప్రాతిభాసిక తత్కాలోత్పన్న రజతాదివిషయకత్వేన
 దశాయాం తత్కల్పనస్యానుస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్య చ తర్కితగౌర
 వస్య సకలప్రమాణప్రవృత్త్యప్రతిబంధకత్వేనాపరిపన్థితత్వాత్. ఫలము
 ఖస్య చ ఉపజీవ్యకారణతాగ్రహపరిపన్థిత్యశఙ్కానవకాశాత్. నచ విష
 యానిరూపణాన్నిధ్యాజ్ఞానాభావః. సతవన రజతస్య దేశాంతరవర్తనః
 పురోవర్తిజ్ఞానే విషయత్వాత్. నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రివిరహః. యథా
 ర్థప్రత్యక్షమాత్రే సన్నికర్షస్య హేతుత్వేన అసన్నికృష్టస్యాపి రజ
 తస్య దోషవశాద్భానోపపత్తే. యత్తు దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతి
 బంధమాత్ర హేతుత్వేన విపరీతకార్యా హేతుత్వాత్ తత్సహకృతా
 చ్చక్షుషోనమిధ్యాజ్ఞానసమ్భవ ఇతి — తన్న. దావదగవేత్రబీజాదా
 కదలీకాణ్డారంభకత్వస్య భస్మకదుష్ణేచాదర్యతేజసి బహ్వన్నపానపచ
 నస్య చ దర్శనాత్. యచ్ఛక్తిం విప్రతిపన్నాసర్యేఽపి ప్రత్య
 యః - యథార్థః - ప్రత్యయత్వాత్. సమ్ప్రతిపన్నవదితి. నైత
 త్సారం. ఉక్తన్యాయేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదం రజతమితి
 తత్రైవాభావప్రతియోగిత్వావగమేన అనుమానస్య ప్రత్యక్షబాధావ
 హృతవిషయత్వాత్. తదేతత్పిద్యమ్, వివాదాధ్యాసితం రజతజ్ఞానం
 పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజతార్థప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానత్వాత్,
 యత్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానం తత్ తద్విశేష్యకం, యథో
 భయసిద్ధసమీచీనజ్ఞానం, తథాచేదం, తస్మాత్తథేతి. నచాప్రయోజ
 కత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాం లాఘవసోక్తత్వాత్. ప్రవృత్త్యను
 పపత్తేష్వ విపక్షే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం సర్వ
 జ్ఞానమయథార్థమితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ—విసంవాదిప్రవృత్త్యా
 భ్రాన్తిజ్ఞానసిద్ధావతి. నన్విదం రజతమిత్యనుభవవ తత్కాలోత్పన్న
 రజతే ప్రమాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్య నిర్విషయత్వాపత్తే. ఆస్త
 రస్యాసతత్త్వ రజతస్య నిరాకరణాత్. వ్యవహితవిషయస్య చ ప్రత్య
 క్షావిషయత్వాదిత్యాశక్త్యానహేదం రజతమితి ప్రత్యయస్తస్య ప్రాతి

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

ప్రమాణం దేశాంతరీయ రజతస్య క్లృప్తస్యైవ తద్విషయత్వసమ్భవా
దితి చేన్న, తస్యాసన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వాదాగాత్,

భాసికత్వే ప్రమాణం తేన తస్యా విషయీకరణాదిత్యాశయేనాహ—
తస్యేతి. నను విషయాంతరానుపపత్త్యాతస్య ప్రాతిభాసికరజతం విష
యత్వేన కల్పితే ఇత్యతః— దేశాంతరీయరజతస్యేతి. తస్య
విషయత్వే వినిగమకమాహ— క్లృప్తస్యైవేతి. తథాచ రజతం వ్యవ
హితమపి దోషవశాదేవ భ్రమే భాసత ఇతి భావః. ఏవం భాగ్ని
జ్ఞానం సర్వమన్యథాభ్యాతి రిత్యాశంజీతే సిద్ధాంతీ దూషయతి. నేతి.
కిం దేశాంతరవర్తిరజతమసన్నికృష్టమపి భ్రమేవభాసత ఇత్యభిమతం?
సన్నికృష్టం వా? నాద్యః. సన్నికర్తాభావే తద్భటితప్రత్యక్షసామగ్రివిర
హాత్ విశేష్యసన్నికర్తవత్ విశేషణసన్నికర్తస్యాపి ప్రత్యక్షహేతు
త్వాత్. అన్యథా వ్యవహితదణ్డే ఘనీ దణ్డీతి విశిష్టప్రత్యక్షావత్తే.
నచైతావతా జన్యయథార్థప్రత్యక్షఏవ విశేషణసన్నికర్తో హేతు
రస్తితి వాచ్యమ్. లాఘవేన జన్యప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నఏవ తస్య
హేతుత్వాత్. అన్యథా సురభిచందనమిత్యాదా విశేషణీభూతసార
భాంశే జ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్నిసన్నికర్తాభావేన సన్నికృష్టేఽపి
పర్వతే తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్జనం, చ తవ మతే విరుధ్యత ద్వితి
యేఽపి, కిమిద్రియస్య రజతేన సాకం లాకికసన్నికర్తః? అలాకికోవా?
నాద్యః. ఇద్రియస్య తేన సంయోగ సంయుక్తసమవాయాదే రభావా
దిత్యాహ—తస్యేతి. అలాకిక ఇత్యత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యా
సత్తిః? ఉతజ్ఞానమ్? తత్రాపి, న తావత్ప్రేమయత్వేన రజతగ్రహః.
తస్య తత్ప్రకారకత్వావత్తే. నాపి రజతత్వేన ఇద్రియసంయుక్తే ఘరో
వర్తిని తస్యా భావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. సన్నికృష్టసామాన్యస్యైవ
ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుపగమాత్. కించ, న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః.
ప్రమాణాభావాత్ వ్యాప్తిగ్రహస్య సిద్ధాంతే సన్నికృష్టధూమాది
వ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సర్వధూమావిషయతయా తస్య సామా
న్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమోవపిచ్ఛవ్యభిచారి నవేతి

నచ జ్ఞానం తత్ర ప్రత్యాసత్తిః, జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్యే తతవవ
వహ్నిదేః ప్రత్యక్షతోపపత్తౌ అనుమానాద్యుచ్చేదాపత్తేః, నను
రజతోత్పాదకానాం రజతావయవాదీనా మభావే శుక్తా కథం తవాపి

సంశయస్య చ తత్తద్ధామత్వేన వహ్నిసామానాధికరణ్యనిశ్చయేఽపి
ప్రసిద్ధసూమవవ సమ్మేవేనాప్రసిద్ధసూమావిషయత్వాత్ సమానప్ర
కారకనిశ్చయస్యైవ సంశయవిరోధిత్వాత్. అతవవ ఘటత్వేనేతరభేద
నిశ్చయేఽపి పృథివీత్వేనఘటే తత్సంశయ ఇతి తవాపి రాధాస్త్యః. తస్మా
న్న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః. ద్వితీయం పక్షం దూష
యతి నచేతి. అయం భావః న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః ప్రమాణాభా
వాత్. నచ ఘటమహం జానామిత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య
ప్రత్యాసత్తిత్యే ప్రమాణమ్. తస్య స్వప్రకాశతయా మనోజన్యజ్ఞానా
న్తరానవేక్షణాత్. అతవవ నచాక్షుషజ్ఞానేఽపి తన్నియమః. ప్రత్యభి
జ్ఞావతో సంస్కారాదిసహకారిబలాత్ అసన్నికృష్టవిషయచాక్షుషజ్ఞా
నోపపత్తేః నచ తత్రాపి చాక్షుషత్వాత్సన్నికర్షజన్యత్వం కల్పిత ఇతి
యుక్తమ్. చక్షుర్జన్యస్యాపి కన్యచిత్పరోహాపరోక్షత్వే బాధకాభా
వాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో రేక
జ్ఞానధర్మతోపపత్తేశ్చ. తస్మాత్ న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి దిక్. నన్వ
తాకికసామగ్రితోఽనుమితి సామగ్యా బలవత్త్వాత్ వహ్నిదేః కథం
ప్రత్యక్షత్వమితి చేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్రిత్యేనైవ
లాఘవేన బలవత్తయా అనుమితిసామగ్యావవ దుర్బలత్వాత్.
అన్యథా. సంశయోత్తరప్రత్యక్షప్రమానువపత్తిః నను రజతావయ
వస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్నిమిత్తస్యాభావే కథం శుక్తా
రజతం జాయేత? నచ శుక్త్యవయవ స్తదుపాదానం. నిరస్తత్వాత్.
తదుత్పన్నస్య శుక్తిత్వాపత్తేశ్చ. అతవ న తజ్ఞానమపి. క్లృప్తకారణస్య
విషయేద్వియసన్నికర్షాదే రభావా దిత్యాక్షిపతి—నన్వీతి. అస్తిహి
శుక్తా రజతజ్ఞానం ఇదం రజతమితి. తత్రచాసతోఽనవభాసనాత్ ఆన్తర

రజత ముత్పద్యతే ఇతిచేత్, ఉచ్యతే, న హి లోకసిద్ధసామగ్రి ప్రాతి
భాసికరజతోత్పాదికా కిన్తు విలక్షణైవ, తథాహి, కాచాదిదోషదూ
స్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోఽవస్థితస్య పార
మార్థికస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాన్తరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వా
యోగాత్. అతః పరిశేషాత్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్న మేవ
రజతం విషయఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. కిం లోకసిద్ధరజతసా
మగ్రివిరహాత్ప్రాతిభాసికరజతానుత్పాదః? సామగ్రిమాత్రవిరహా
ద్వా? నాద్యః, లాకికపరమార్థస్యైవ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్ష
త్యేన ప్రాతిభాసికస్య తదనవేక్షత్వాత్. అతఏవ క్లృప్తహేతుమన్తరే
ణాపి స్వప్నరథాదే రుత్పత్తి రిత్యాశయేనాహ—నహీతి. ద్వితీయ
మనుషదతి—కిన్త్వితి. దోషసంస్కారాదిసహకృతావిద్యైవ ప్రాతిభాసి
కరజతోత్పాదికేత్వాహ—విలక్షణైవేతి. నను రజతతజ్జ్ఞానయోర్నతా
వదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్యేచ వియదా
దివత్పత్యత్వాపత్తేః. నచాత్మా తదుపాదానం. అపరిణామిత్యాత్. నాపి
దోషః, గుణసాదృశ్యాత్తన స్తస్య ప్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్. అతఏవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంస్కారః, భ్రమస్య తజ్జన్య
త్యేస్మృతిత్వాపత్తేః, భావనాసంస్కారస్వార్థాహేతుత్వాచ్చ, నచ
భేదాగ్రహః, తస్యార్థహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదన్వయవ్యతి
రేకయోశ్చ జ్ఞానమాదాయోషత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్యే
కథం ప్రత్యక్షత్వం? న తావచ్చాక్షుషత్వం. ప్రతిభాసాత్పూర్వం
తస్యేద్వియసమ్ప్రయోగాభావాత్. నాపి మానసత్వం, ఇద్వియసమ్ప్ర
యోగం వినా మనసో బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. తతశ్చ ప్రాతిభాసికం
రజతం తజ్జ్ఞానం చానుపపన్నమిత్యత ఆహ—తథాహీతి. అవిద్యారజత
రూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమత ఇతి సంబంధః.
వియదాద్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దర్శయితుమ్. విషయచై
తన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వ ప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సాహి మూలా

షితలోచనస్య పురోవృత్తిద్రవ్యసంయోగాదిదమాకారా చాకచక్యా
ద్యాకారాచ కాచిదంతకరణవృత్తిరుదేతి, తస్యాం వృత్తావిదమవచ్ఛి
న్నచైతన్యం ప్రతిబింబితే, తత్ర పూర్వోక్తరీత్యా వృత్తేర్బహిర్నిర్గమ
నేన ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచై
తన్యం చాభిన్నం భవతి, తతశ్చ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవిషయచైత
న్యనిష్ఠాశు క్షీత్యప్రకారికాఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసద్భస్మసము

విద్యాచిన్మాత్రాశ్రితా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా చ.
ఇయన్తుశు క్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేదశు క్షీత్య ప్రకారికా
సవికల్పకనివర్త్యా చ. నచాస్యావిద్యోపాదనత్వే మానాభావః. యా
స్యాధ్యాసః-సాత్కాదవిద్యోపాదానః - అన్యానుపాదానత్వే సతి సోపా
దానత్వాత్ - ఆకాశవత్. 'మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్వాన్, దిత్యాది
శ్రుత్యా వియదాదే రవిద్యోపాదానత్వావగమాన్న సాధన వైకల్యం.
నచాంతకరణస్య తదుపాదానత్వ సమ్భవాత్ సత్యన్తాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్,
అంతకరణస్య సాదిత్యేనోపాదానాపేక్షాయా మజ్ఞానస్య తదుపాదా
నత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగజాద్యధ్యానే తస్యోపాదా
నతయా క్లృప్తత్వాచ్చ. న చ విపక్షే బాధకాభావః. మిథ్యాన్యధావభా
సానుషపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్తకారణమాహ—
సంస్కారేతి. నన్యన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృశ్యజ్ఞానమపి కారణం
స్వాదిత్యాశఙ్క్య, తస్య భ్రమజనక సంస్కారోద్బోధకత్వేనా న్యథా
సిద్ధత్వాదిత్యాహ—చాకచక్యాదీతి. సాదృశ్యజ్ఞానస్య సోపాధికా
ధ్యానే స్వాప్నగజాధ్యానేచ వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమిత్యపి బో
ధ్యమ్. నచ సంస్కారోఽపి నహేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్, సమా
నవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేన తజ్జన్యత్వస్యవా స్మృతిత్వ
ప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానుమిత్యోః స్మృతిత్వాపత్తేరి
తిభావః. అసాధారణకారణమాహ—దోషేతి. నచ దోషసంస్కార
యోరర్థా హేతుత్వమ్. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావేనో

దోష్భిరేత రజతసంస్కారసద్భిచినా కాచాదిదోషసమవహితా రజత
 యాపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమతే, పరిణామో
 నామ ఉపాదానసమసత్తాకకార్యాపత్తిః, వివర్తోనామ ఉపాదానవిషమ
 సత్తాకకార్యాపత్తిః, ప్రాతిభాసికరజతంత్యవిద్యాపేక్షయాపరిణామః
 చైతన్యాపేక్షయావివర్త్యతిచోచ్యతే, అవిద్యాపరిణామరూపం చ
 భయకారణతాగ్రహణిభావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శ
 యితుం ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేతి విషయచైతన్యవిశేషణం. తథాచ
 స్వాకారవృత్త్యుపహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్య నిష్ఠా విద్యాకా
 ర్యత్వేన ప్రమాతృచైతన్యాధస్తత్వాత్ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి
 భావః. నన్వీనైకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య
 ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నత్వం? తథాత్వేవా రజతస్య ప్రమాతృచైత
 న్యాధస్తస్య చక్షురసపేక్షస్య కథం తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానం?
 కథంవా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం? ఇదమాకార వృత్తివత్పురో
 వర్తిని శుక్తిత్వాకారవృత్తిసమ్మవాదిత్యాశంకాహా — కాచాదీ
 త్యాదినా. న తావద్ద్వియవైయర్థ్యం. భృమజనకధర్మిజ్ఞానే తజ్జనకసం
 స్కారోదోష్భిరసాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్. నాపి పురోవర్తిని
 శుక్తిత్వగ్రహః. దోషేణ తస్య ప్రతిబద్ధాత్. ప్రమాత్రభేదస్య చా
 నైకరణ బహిర్నిర్గమనే సతి సుష్టత్వాదిత్యర్థః. తత్రేతి—తదేత్యర్థః.
 వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమిత్యర్థః, తథాచ ధర్మిజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభి
 న్నత్వేన ప్రత్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసో యుజ్యత ఇతి భావః.
 నను యద్యవిద్యాపరిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తస్మి తద్వి
 వర్తోఽపి న స్వాత్మపరిణామవివర్తశబ్దయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశంకా,
 తయోర్భేదమాహ—పరిణామో నామేతి. నను మృత్పరిణామస్య
 ఘటస్య మృదాశ్రితత్వవత్ రజతస్యాపి స్వోపాదానావిద్యాశ్రితత్వా
 పత్తిః సహిమృదుపాదేయో ఘటః మృదవయవే వర్తతే యేనాత్మస్య
 విద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తతేత్యాశంకా చైతన్యావరకాజ్ఞానస్య

తద్రజతం అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యేవర్తతే, అస్తస్త్తే
సర్వస్యాపి కార్యస్య సోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్,
నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితా
దాత్వం? ఉచ్యతే. యథాన్యాయమతే అత్తనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీర
నిష్ఠత్వేన ఉపలబ్ధః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణ తావచ్ఛేదకత్వాత్,
తథా చైతన్యమాత్రస్య రజతం ప్రత్యనధిష్ఠానతయా ఇదమవ
చ్ఛిన్నచైతన్యస్య తదధిష్ఠానత్వేన ఇదమః అవచ్ఛేదకతయా రజ
తస్య పురోవృత్తిసంసర్గప్రత్యయ ఉపపద్యతే, తస్యచ విషయచైత
న్యస్య తదన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యే

తమోవత్వాన్విశ్రయగతవిక్షేపహేతుత్వాత్ తత్పరిణామరూపమపి
రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ—అవిద్యాపరిణామరూపం
చేతి. నను చైతన్యస్య సోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య కథం
చిత్తదాశ్రితత్వేఽపి పురోవర్తిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదా
శ్రితత్వం తతశ్చేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశానుపపత్తిరితి శఙ్క
తే—నన్వీతి. చైతన్యమాత్రస్యేతి. ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతో
పాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా తస్యైవావిద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వా
చిత్త్యాదితి భావః. నచైవమిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య రజతస్యాం
తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యా
ధ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశఙ్క్య, తస్మాన్తఃకరణవిశిష్టాశ్రి
తత్వాభావేఽపి తదుపహితచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృ
చైతన్యాభిన్నపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాశయేనాహ—తస్యచేతి. సాక్షి
ణ్యధ్యస్తమితి. నను కిమిదమిధ్యస్తత్వం? సతావద్భ్రమవిషయత్వం.
తత్ర భ్రమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞానత్వం. తదా సర్వస్య కార్య
స్యావిద్యాదోషజన్యతయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి తజ్జన్యత్వేనా
తివ్యాప్తిః—నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణదోషత్వ
స్యానిర్వచనాత్. నచ సంస్కారజన్యానుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయామ

౭ధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తం కేవలసాక్షివేద్యమ్ సుఖాదివ

తివ్యాప్తేః—న చాసద్విషయత్వమ్. అసత్త్వాత్సనభ్యుపగమాత్. నాపి
వ్యధికణాప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞా
నేతివ్యాప్తేః. నచ రజతస్యాధ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణా
ననుభవత్. నచ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాంతాభావాత్.
తస్మాల్లక్షాప్రమాణాభావాన్న యుక్తం రజతాదే రధ్యస్తత్వమితి
చేత్—త్రాహుః—స్మృతిరూపత్వే సతి పూర్వదృష్టసజాతీయత్వ
మధ్యాసక్షణం. స్మృతిరూపత్వం చ స్మర్యమాణసదృశత్వం. తచ్చా
స్య ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచరవృత్త్యనుపహితత్వం
వా. తేన్మర్యమాణఘటాదా నాతివ్యాప్తిః. ప్రతీతినియతసత్తాకా
ధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వా న్నాతివ్యాప్తిః.
అభినవ్యస్తవస్తుస్యతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యా
సమాలక్షణం తు, పరత్ర పరావభాసత్వం - పారమార్థికత్వావచ్ఛి
న్నస్వాంతాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభి
ప్రేతైన భగవతా భాష్యకారణోక్తమ్ 'స్మృతిరూపః పరత్ర
పూర్వప్రావభాస' ఇతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సదిదం రజతమితి
స్వరీణే పారమార్థికత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదం రజతమితి
ప్రక్టిణ తదవచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిత్యావగమాత్ సదితి ప్రతీ
యనం రజతం స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్వంతా
భసత్ప్రతియోగిబాధితత్వాత్ యన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమా
న—తతశ్చ రజత మధ్యస్తమితి. నన్విదమవచ్ఛిన్నస్వాధిష్ఠానచైత
న సాక్ష్యభేదేన రజతస్య సాక్షివేద్యత్వేదుష్టకరణానామివాదుష్ట
కనామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వాదిగ్రహసమయే తది
య్యకరణోపహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్యస్తతయా సాక్షా
ఽనమ్బన్ధాత్ శుక్తిత్వాదివత్తస్య భానాపత్తిరిత్యాశంకాహ—
నివదితి. యదీయదోషక్షుభితావిద్యా యదాకారేణపరిణమతే

దనస్య వేద్యమితి చోచ్యతే, నను సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే అహం రజత
మితి ప్రత్యయః స్యాత్ అహం సుఖితి వదితిచేత్. ఉచ్యతే సహి
సుఖాదీనా మస్తాకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వప్రముక్తం
అహం సుఖితి జ్ఞానమ్, సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైతన్యే ఏవా
ధ్యాన్యాత్, కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృ

తస్య పరిణామస్య తద్దోషవత్పురుషగ్రాహ్యత్వనియమా న్నాప్రసక్తః.
యథా సిద్ధానై శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తోఽపి స్వప్నరథాది స్తజ్జనకస్త్రాదోషవ
త్తైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథావా దేవదత్తయజ్ఞదత్తరాః పురో
వర్తిసమ్ప్రయోగజనితాస్తాకరణబహిర్నిర్గమనయో రుభూస్తాకర
ణోపహితసాక్షిచైతన్యేఽపి నాన్యాస్తాకరణగతసుఖా ఆన్యస్య
విషయః, యథాచ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసమవాయమ్భస్థస్య
సర్వసాధారణ్యేఽపియదపేక్షాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్తేనై గృహ్య
తేనాన్యేన, తద్వదితి భావః. కిం అహమాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవ
లసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం? ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? హాస్య
త్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః శరీరేంద్రియాదా వ్యచారాది
త్యాశయేనాహ—ఉచ్యత ఇతి. ద్వితీయత్వతీయా దూషయనహీ
తి. నను ఇదంప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణవ్యాపారసాపేక్షావే
ద్యత్వం ప్రయోజకం అహంప్రత్యయవిషయత్వేచ కేవలసాక్షివేద్య
త్వం. ఇదంచాస్తాకరణతద్ధర్మాణామేవ. శరీరేంద్రియాదీనాం వ్యదేవ
తత్ప్రయోజకమితి శంకతే—కింత్వితి. సర్వత్రానుగతే నిదుకే
సమ్భవతి నానుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ—యన్యేతి. యస్మిదా
కారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభయ
త్వమిత్యేవ నియామకం. నతు తత్సహకృతావిద్యాకార్యత్వంగర
వాత్. అత ఏవవక్ష్యతి. 'సత్యస్థితీయేదమాకారానుభూత
సంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతే'తి. ఏతచ్ఛాకా
ర్యాణామేవ అహమాదిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం. జీవ్యా

తావిద్యాకారత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవానుగతం
నియామకమ్, తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతా
విద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదే రిదమాకారానుభవవిషయత్వమ్. అహ
మాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాదంత్యకర
ణాదే రహమాకారానుభవవిషయత్వం, శరీరేంద్రియాదే రుభయవిధా
నుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వా దుభయవిధానుభవవి
షయత్వమ్ తథాచోభయవిధానుభవః ఇదం శరీరం అయం దేహః
అహం మనుష్యః అహం బ్రాహ్మణః ఇదం చక్షుః అహం కాణః ఇదం

దీనామజన్యత్వాత్. యద్వా ముజ్జానస్య యదాకారానుభవాహిత
సంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారేణ తదవభాసకత్వం ఏవం చావి
ద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞానస్య ద్యహమాకారానుభవసంస్థానజన్యత్వా
దహమాకారతేతి భావః. అనుగతత్వమేవనియామకస్యోదాహరణప్ర
దర్శనేన దర్శయతి. తథాచేతి. అవిద్యాకార్యస్య ఘటాదే రిదమాకా
రానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిద మాకారానుభవవిషయత్వం, తదనుభ
వస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారత్వ మితివా
ఽర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం. నను ప్రాతిభాసికరజతజ్ఞానస్య న
స్వసమానవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం. తస్యాననుభూ
తవిషయత్వాత్. న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాంతరేదమాకా
రానుభవసంస్కారజన్యత్వవత్ రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయసత్యస్థలీ
యేదమాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వాద్యుక్తమేవేదమాకార
కత్వ మితి వాచ్యం. తథాసతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్ర
మాత్వాపత్తేః. నచేష్టాపత్తిః. తద్విషయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా
విద్యాకార్యత్వానుపపత్తేరిత్యాశంకా, న హి ప్రమాసహితసంస్కార
జన్యత్వేన ప్రామాణ్యం. స్మృతేరపి తత్ప్రసక్తాత్. కింతనధిగతాబాధి
తార్థవిషయత్వేనేతి ప్రాతిభాసికస్యచ ప్రత్యక్షేణ బాధితత్వాత్తజ్ఞాన

శ్రోత్రం అహం బధిర ఇతి, ప్రకృతే చ ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రమా
తృచైతన్యాభిన్నేదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వేఽపి ఇదం
రజతమితి సత్యస్థలీయేదమంశాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వా
దిదమాకారానుభవవిషయతా, నత్వహం రజతమిత్యహమాకారాను
భవవిషయతేత్యనుసంధేయమ్, నన్వేషమపి మిథ్యా రజతస్య సాక్షాత్సా
క్షీసంబద్ధతయా భానసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభాసరూపాయా అవి
ద్యావృత్తే రభ్యుపగమః కిమర్థమితి చేత్. ఉచ్యతే. స్వగోచరవృత్తుప
హితచైతన్యభిన్నసత్తాకత్వాభావస్య విషయాపరోక్షరూపతయా రజ
తస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తదభ్యుపగమాత్, నన్విదంవృత్తేః రజతాకార
వృత్తేశ్చ ప్రత్యేకమేకైకవిషయత్వే గురుమతవత్ విశిష్టజ్ఞానానభ్యుప
స్యేదమాకారప్రమాసంస్కారజన్యతయేదమాకారత్వేఽపి న ప్రామా
ణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతేచేతి. నను రజతస్యేదమాకారానుభవ
విషయత్వేఽపి తద్గోచరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగమః కిమర్థః? నతావత్సాక్షీ
సమ్బుద్ధాయ రజతస్య సాక్షాత్సాక్షీసమ్బుద్ధితయేవోపపత్తేః. నాప్యావర
ణభక్తాయ. రజతస్య సర్వదానావృతసాక్షీణైవ సమ్బుద్ధాత్. అన్యథా
ఘటాదివర్తజతమపి కదాచిన్నజ్ఞాయేత్. నచ వ్యవహారాయ. తస్యా
నావృతార్థప్రకాశేన సాక్షీణైవోపపత్తేరితి సిద్ధాంత్యేకదేశీ చోదయతి.
నన్వేషమపీతి. అపరోక్షత్వసిద్ధయ ఇతి. నన్వనావృతస్వావచ్ఛిన్నసంవిత్తా
దాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం
పరిమాణేఽతిప్రసక్తః. తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేఽపి
స్వావచ్ఛిన్నస్యావృతత్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృ
తత్వా తత్తాదాత్మ్యేనైవ తస్య ప్రత్యక్షతోపపత్తేః న తదర్థమపి త
ద్గోచరావృత్తి రభ్యుపగంతవ్యేతి చేత్:—న తావత్స్వీపహితానా
వృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షత్వం పరిమాణవిశిష్టచైతన్యస్యావృత
త్వేఽపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్. నాపి స్వవి
శిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేన

గమే కుతో భ్రమజ్ఞానసిద్ధిరితి చేన్న, వృత్తిద్యయప్రతిబిम्బితచైతన్య
ఆత్మాశ్రయతాపత్యా చ స్వవిశిష్టాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సాధూ
క్తం 'రజతస్యావరోక్షత్వసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదంచో
పలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయే చ వృత్తిరుపేయా. అవినాశినిః సాక్షిలక్ష
ణానుభవస్య సంస్కారాభావాత్. నచేదమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో
వినాశసమ్భవాత్సంస్కారోఽపవృత్తిః. తథాసతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వి
నాశాదేవ తత్రాపి సంస్కారోఽపవృత్తౌ తదాకారవృత్తివైయర్థ్యాత్. అన్యా
కారవృత్తివిశిష్టసాక్షివినాశేనాప్యన్యసంస్కారోఽపగమే ఘటా
ద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షినాశేన పరిమాణసంస్కారాపత్యే. హ్యస్త
నాహజ్కారస్యాపి విశిష్టసాక్షినాశేనైవ స్తరణోఽపవృత్తౌ అహంవృత్త్య
భ్యుపగమవైయర్థ్యాపత్యే శ్చేత్యాస్తాం విస్తరః—నను ఇదం వృత్తిమా
త్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్నసాక్షిణః పురోవృత్త్యభిన్నతయా రజతభాస
కన్యైకత్వేఽపి వృత్తిద్యయవాదిమతే తత్తద్విశిష్టసాక్షిణ స్తత్తద్విషయ
మాత్రగ్రాహకస్య భిన్నత్వాత్కుతో వినంవాదిప్రవృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞా
నసిద్ధిః? తదభావేఽపి వృత్త్యభ్యుపగతౌ ప్రభాకరపరిణతోఽయం వేదా
స్తీతిసవవ పునః పరిచోదయతి—నన్వీతి. యత్కించిత్యామ్యేన గురుసి
ద్ధాంతాపాదనే సర్వసిద్ధాంతసంస్కరాపత్యే. ఇదం రజతవృత్తిద్యయోపహి
తస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదం రజతతాదాత్మ్యాభివ్యక్తకస్య సాక్షిజ్ఞానస్యై
కత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభిచన్దనమిత్యా
దౌపరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేఽపి తదుభయప్రతిబిమ్బితస్య గుణగుణి
తాదాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాత్ సామానాధికరణ్యవ్యప
దేశ ఇత్యాశయవానాహ—వృత్తిద్యయేత్యాదినా. సత్యేతి. అనేన
సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వలక్షణం సత్యావృతమిథునీకరణ
త్వం సిద్ధాంతిన స్సమ్మత మథ్యాసలక్షణము క్త మిత్యవధేయం.— నన్వ
యుక్తం ఘటాదిజ్ఞాన సాధారణ మథ్యాసలక్షణం తత్ర స్వాధికరణభూ
తలాద్యభేదస్యావృత్తీతే. తద్వదేవ ఘటాదే స్సత్యత్వాచ్చ. న చ సత్త్వ

నైకస్య సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్యేన భ్రమత్వస్వీకారాత్; అతఏవ సాక్షిజ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యాని

టఇతి సద్రూప బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన మిథ్యాభూతఘటస్యావభాసనాత్ అథ్యాసలక్షణే ఘటాది జ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్య ఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వేనైవ వానిరుక్తే. తత్ర ప్రమాణాభావాచ్చేతిచేత్. — న తావదనిర్వచనం. స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్యం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గ్రంథకృతైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణం చ ఘటాది మిథ్యాత్వే తత్రైవ గ్రంథకృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వేతు నేదం రజతమితి బాధకప్రత్యక్షం మానం. న చ దేశాంతరీయనైవ్య పురోవర్తిన్యసత్త్వాత్ తదేవ తన్నిష్ఠత్రైకాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయాక్రియతే ఇతి వాచ్యమ్. తస్యాసన్నికృష్టస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తనైవ్య ప్రతిషేధ్యత్వాత్. అనుమానం చ, శుక్తిరజతం, స్వసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగి - దృశ్యత్వాత్. సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్రయాసిద్ధిః. న చానుమానే సంయోగవత్. అవ్యాప్యవృత్త్యత్యంతాభావప్రతియోగిత్యేనార్థాంతరం. సంయోగ తదత్యంతాభావవద్రజతతదత్యంతాభావయోరవచ్ఛేదకభేదేనాప్రతీతే. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్యంతాభావప్రతియోగిత్యముపాధిః. శశీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృక్లే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. న చ విపక్షే బాధకాభావః. రజతస్య పారమార్థికత్వే కా లత్రయేఽపి అత్ర రజతం నాస్తీతి బాధానుపపత్తేర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమిథ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్యథోపపత్తిః. సదసత్త్వయోరాంతరదేశాంతరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరాకృతత్వేన తజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధే. ప్రకారాంతరేణోపపాదయితు మశక్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్య ఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘటాదిజ్ఞానస్యాన్యథ్యాసత్యా

యమాదప్రామాణ్యోక్తిః సామృద్ధాయికానామ్, నను సిద్ధాంతే దేశా
స్థరియ రజతమప్యవిద్యాకార్యమధ్యస్తం చేతి కథం శుక్తిరూప్యస్య
తతో వైలక్షణ్యమితి చేన్న, తస్మాత్ సత్యత్వావిశేషేఽపి కేమాంచిత

త్రతానాథారణం సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్య మథ్యాసలక్ష
ణం యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేక మగృహీతమపి సత్యమిథ్యా
వస్తుతాదాత్మ్యం వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహీతీత్య
త్ర సామృద్ధాయిక సమృతిమాహ—అతవేతి. నను శుక్తిరజతవత్ప్ర
సిద్ధరజతస్య ఘటాదేశాన్ విద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్య
చాభ్యవగమే కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లోకే శుక్తిరూ
ప్యజ్ఞానగతాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిః తజ్జన్యప్రవృత్తౌ విసంవాదప్రసిద్ధిశ్చ న
స్యాదితి శక్యతే—నన్వీతి. కథమిత్యాక్షేపే. న చ శుక్తిరూప్యస్య
ప్రాతిభాసికత్వాద్ఘటాదిభ్యో వైలక్షణ్య మితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తి
రూప్యయో రవిద్యాకార్యత్వేఽపి తస్యైవ ప్రాతిభాసికత్వమిత్యత్ర
ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజకాభావాచ్ఛేతిభావః. పరిహరతి—నత్వ
న్నతేఽపీతి. అయమర్థః. కిం శుక్తిరూప్యస్య ఘటాదివదవిద్యాకార్యత్వేన
వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసికత్వాభావః? ప్రయోజకాభా
వాద్యా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతో రప్రయోజకత్వాత్.
శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వే సంసారదశాయాం బాధానుపపత్తేశ్చ.
అన్యథా న్యాయమతేఽపి శబ్దజ్ఞానేచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థా
యిత్యావత్తే. యదిచ ఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్యం
శబ్దాదేశ్చ తదభావాత్ క్షణికత్వమితి మతం, తదా శుక్తిరూప్యస్య
సంసారదశాయాం బాధితస్య ఘటాదివదర్థక్రియాకారిత్యాభావా న్ను
వ్యావహారికత్వమితి తుల్యం. నచ ఘటస్యైవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసా
రదశాయా మబాధోఽర్థక్రియాకారిత్యంచ కుతో నస్యాదిత్యపి యుక్తా
వాచోయుక్తిః. స్వభావవిశేషస్యైవ తత్ర నియామకత్వాత్ తస్య
చాపర్యనుయోజ్యత్వాదితి. న ద్వితీయః. ఆగన్తుకదోషజన్యత్వస్య ప్రా

క్షణికత్వం కేహంచిత్ స్థాయిత్యమిత్యత్ర యదేవ నియామకం తదేవ
స్వభావవిశేషాదికం మమాపి, యద్వా ఘటాద్యధ్యానే అవిద్యైవ
దోషత్వేనాపి హేతుః, శుక్తిరూప్యాద్యధ్యానే కాచాదయో

తిభాసికత్వప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—యద్యేతి. నన్వాగస్తుకదోష
జన్యత్వం న ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. కాచాదిధ్వంసే తత్సంయో
గాదా తత్సత్త్వాత్కారే చాతివ్యాప్తేః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వ
మిహ వివక్షితమ్. తథా సత్యాగస్తుకవిశేషణవై యర్థ్యప్రసక్తాత్. నచ
ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ ప్రసిద్ధదోషస్య కాచాదే ర్ఘటాదావ
హేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చ దోషత్వేన హేతుత్వే మానా
భావాదిత్యత ఆహ—ఘటాద్యధ్యాస ఇతి. అయంభావః. దోషత్వేన
తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. న చాగస్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యమ్. ఘటాదా
వతివ్యాప్తివారకత్వాత్. నచ ఘటాదే ర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణా
భావః. ఘటాదిః, దోషజన్యః-అధ్యస్తత్వాత్. శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమా
వస్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రయోజకత్వం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనామధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూ
ప్యాదా ప్రసిద్ధభిముఖలే నిశ్చితత్వాత్. నచైవమన్తఃకరణాదికమేవ
ఘటాదా దోషత్వేన హేతుః కల్పితా మిత్యర్థాంతరమితి వాచ్యం.
ప్రకృతిత్వేన క్లృప్తమాయాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వమాత్రకల్ప
నాత్. అన్యథాన్తఃకరణాదే ర్ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతి హేతుత్వం దోష
త్వేషు కల్పనీయమితి గౌరవప్రసక్తాత్. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞానబాధ్యత్వం
బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వం వా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తన్న.
సాన్విషగజాదే ర్నిర్వికల్పకబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వాభావ
ప్రసక్తాత్. —నన్వాగస్తుకదోషజన్యత్వమపి న ప్రాతిభాసికత్వప్రయో
జకం. సుఖాదేరపి ప్రాతిభాససమయసత్త్వాభ్యుపగమేన తత్రావ్యాప్తేః.
నచతూలావిద్యాకార్యసైవ ప్రాతిభాసికస్యాత్ర లక్ష్యత్వా త్సుఖా
దేశ్య మూలావిద్యాకార్యత్వాన్న తదావివత్తిర్దోష ఇతి వాచ్యమ్.

దోషాః, తథాచాగన్తుకదోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్, అతఏవ స్వప్నోపలబ్ధరథాదీనాం ఆగన్తుకనిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభాసికత్వం. నను స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణైవ

తథాసతి స్వప్నగజాదేరపి వక్ష్యమాణరీత్యా మూలావిద్యార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్యేరితి చేత్ — న — తాకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్య ప్రాతిభాసికస్య తాకికపరమార్థత్వా న్నావ్యాప్తిః స్వప్నోపలబ్ధరథాదేశ్య తాకికపరమార్థరథాదివిలక్షణత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. తస్మాదాగన్తుకదోషజన్యత్వం తాకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. ప్రమాణఞ్చ, విమతం రజతం, ప్రతిభాసనమయమాత్రవృత్తి - సమయాస్తరే తత్పత్త్యై ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్ ఆగన్తుకదోషజన్యత్వాద్వా స్వప్నగజాదివత్. నచ ద్వితీయానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వముపాధిః తాకికపరమార్థవిలక్షణత్వావచ్ఛిన్న సాధ్య వ్యాపక త్యాభ్యుపగమా న్న సుఖాదౌ సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యం. లాఘవేనానుగతస్యాగన్తుకదోషజన్యత్వనైవ ప్రయోజకత్వాదితి — అతఏవేతి. అస్య ప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః. నను నస్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదా తస్యానుపపత్తేః నచాపరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సన్నిధానాయ రథాదే రుత్పత్తిరుపేయేతి యుక్తమ్. బహిర్ద్వియాణా ముపరతత్వేన మనసో బహి రస్వాత స్త్రేణచాపరోక్షరథాదిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. న చ ఏథ్యాదౌ రథాదివ్యవహారానుపపత్త్యా సృష్టిః కల్పిత ఇతి వాచ్యం. గౌరవప్రసక్తాత్. వ్యవహారస్య చ స్మర్యమాణే రథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతశ్చ న స్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యఖ్యాతివాదిప్రాభాకరః ప్రత్యవతిష్ఠతే — నన్వితి. స్వప్నే తావత్ రథ్యాదౌ రథాదిగోచరం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నతు ప్రత్యేకగోచరం జ్ఞానద్యయం. అన్యథా విశిష్టవ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రహస్య తత్సహితజ్ఞానద్యయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే పేతుత్వనిరాసాత్. తచ్చ విశిష్ట

వ్యవహారోపపత్తౌ న రథాదిసృష్టికల్పనాగౌరవాదితి చేన్న, రథాదేః
స్త్రుతిమాత్రాభ్యుపగమే రథం పశ్యామి స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యను
భవవిరోధాపత్తేః, 'అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇతి

జ్ఞానం న స్త్రుతిః పూర్వం తత్ర రథాదే రసనుభూతత్వాత్. తతశ్చ
యంరథః అయం గజ ఇత్యాదిజ్ఞానమపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరి
హరతి—నేతి. రథాదిజ్ఞానస్య స్త్రుతిత్వే బాధకమాహ—రథాదేరితి.
సన్నిధియగ్రాహ్యత్వం చ తదా స్తర్యత ఇత్యతః—స్వప్న ఇతి.
రథాద్యవభాసానంతరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నే రథ మద్రాక్షం అన్వభూ
వమితి చానుభవో న స్యాత్. తన్నతే తస్య చక్షుషా తదాసను
భూతత్వాదితి భావః. నను వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సృష్టికల్పనే
చ గౌరవాత్ రథ్యాదా న రథాదివిశిష్టానుభవఇత్యుక్తత్వా త్తుల్యో
ఽనుభవవిరోధ ఇత్యాశంకా స్వప్నరథాదిసృష్టే శృతిసిద్ధత్వాన్న
గౌరవం దోష ఇత్యాహ—అథ రథానితి. జాగ్రద్భౌగప్రదకర్తో
పరమే సతి స్వాప్నభౌగప్రదకర్తాభివ్యక్త్యనంతరం రథాన్ రథయు
క్తాంశ్చ పథః సృజత ఇత్యర్థః. ఏతేన రథాదేరపరోక్షవిశిష్టాను
భవవిషయత్వమాత్రేణ సప్రాతిభాసికత్వసిద్ధిః. వ్యవహితస్యాపి తస్య
స్తర్యమాణస్య రథాదా దోషవశేనారోపసమ్భవాత్. అతఏవ నాను
భవవిరోధః. న వా సృష్టిగౌరవం. తతశ్చ స్వప్నే అయం రథ ఇత్యాది
విశిష్టజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరేవేతి నిరస్తం. స్తర్యమాణారోపమాత్రాభ్యు
పగమే రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేః. కించ నానుభూయ
మానే పురోవర్తిని గజాదేరథ్యాసః. భూతలాదేర్ద్వియాసమ్ప్రయు
క్తత్వాత్. నాపి స్తర్యమాణే తదథ్యాసః. ధర్మప్రత్యక్షాభావాత్.
తస్యైవాపరోక్షాధ్యాసహేతుత్వాత్. కించ తత్ర గజాద్యనుభవో
ఽపి న బహిర్ద్రియేణ. గజాదే రసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తే
శ్చ నిరాకృతత్వాత్. నచ సంస్కారో దోషో వా ప్రత్యాసత్తిః. అప
సీద్ధాంతాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వేచ తతఏవ వహ్వీదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తౌ

రథాది సృష్టిప్రతిపాదక శ్రుతివిరోధాపత్తేషు, తస్మాచ్ఛక్తిరూప్యవత్
స్వప్నోపలబ్ధరథాదయోఽపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతిష్టంతే.
నను స్వప్నే రథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదా
ఽసన్నికృష్టతయా అనిర్వచనీయప్రాతిభాసికదేశోఽభ్యుపగస్తవ్యః. తథా

అనుమానోచ్ఛేదాపత్తేః. నాపి మనసా. బహిరిద్వీయాసమ్ప్రీయుక్తే
తస్మిన్తనసో సామర్థ్యాత్. నచానుమానా తత్ప్రతీతిః. స్వప్నే రథమ
ద్రాక్షుమిత్వనుభవవిరోధాత్. లిక్తాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి గజానుభవస్య
జాయమానత్వాచ్చ. తస్మా న్నస్వప్నగజాదిజ్ఞాన మన్యథాఖ్యాతి రిత్వ
లం విస్తరేణ. తదేతదన్యథాఖ్యాతినిరాకరణం మనసి నిధాయోవ
సంహరతి—తస్మాదితి. ప్రాతిభాసికశబ్దార్థమేవాహ—యావదితి. ప్రతి
భాసనియతసత్తాక ఇతి యావత్. నను తవ మతేఽపి కుత్ర రథాద్య
ధ్యాసః? సతావచ్చైతన్యే. రథాద్యధిష్ఠానతయా దేశవిశేషస్య
పలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాస్తకరణావచ్ఛిన్నస్య వా చైతన్యస్యా
ధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. సహి కిం పారమార్థికః?
ప్రాతిభాసికో వా? నాద్యః, వీధ్యాదిదేశవిశేషస్య పారమార్థికస్యా
సన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే రథాద్యధ్యాసాయోగాత్. న
ద్వితీయః తస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన
అధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వానుపపత్తేః. తస్మా న్న రథాదే రథ్యాస ఇతి
చోదయతి — నన్వీతి. శుద్ధచైతన్యవైవాధిష్ఠానత్వాన్న రథాద్య
ధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి—నచైతన్యస్యేతి. నను చైతన్యమపి
నాజ్ఞాతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయఏవ సమ్ప్రీయుక్తే శుక్తికాదావధ్యా
సదర్శనాదిత్యత ఆహ — స్వయం ప్రకాశస్యేతి. జ్ఞాయమానత్వమే
వాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్. తచ్చ స్వప్రకాశవరప్రకాశ్య
సాధారణమ్. న తు వృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్ప్రీయోగజన్య
జ్ఞానవిషయత్వం వా గౌరవాదితి భావః. నను స్వయం ప్రకాశరూప
మపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినా జ్ఞాయమానే తత్ర జడాధ్యా

చ రథాద్యధ్యాసః కుత్రేతి చేత్, న-చైతన్యస్వైవ స్వయం ప్రకాశస్య రథాద్యధిష్ఠానత్వాత్, ప్రతీయమానో హి రథాదిరస్తీత్యేవ ప్రతీయతే ఇతి సద్రూపేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం, దేశవిశేషోఽపి చిదధ్యస్తః ప్రాతిభాసికః, రథాదావిద్వియగ్రాహ్యత్వమపి సాయోగాదిత్యతలహ—సద్రూపేణేతి. చైతన్యం సత్త్వేన ప్రకాశమానమేవ అధిష్ఠానం నతు సచ్చిదానన్దలక్షణపరిపూర్ణస్వరూపేణ. తద్రూపస్య తస్యశాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా అవృతత్వాదితి భావః. తర్హి సద్రూపేణవా చైతన్యం కథం ప్రకాశతే ఇత్యాశంక్య, సక ఘట ఇతివత్ సక గజః సక రథ ఇతి గజాదేః సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ తస్య చ సత్త్వస్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్తాయాశ్చానభ్యుపగమాచ్చైతన్యమపి తేన రూపేణ ప్రథత ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రతీయమానోహీతి. నన్వేపం అత్రాయం గజ ఇతి దేశవిశేషాధిష్ఠానతయా గజాద్యుపలబ్ధానస్యాదిత్యుక్తమిత్యతలహ—దేశవిశేషోఽపీతి. నను రథాదేశ్చైతన్యాధ్యస్తత్వేతత్ర ఇదంతద్వియగ్రాహ్యత్వయోరసవభాసప్రసక్తః. నహి శుక్తిరూప్యాదావేవ ఇద్వియగ్రాహ్యేదమవచ్చిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతేదన్తాదిరత్రావభాసేతే త్యతలహ—రథాదావితి. అపి రయమనుక్తసముచ్చయే. ఇదంత్యమపీత్యర్థః. నన్విద్వియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వకల్పనే గౌరవమిత్యతలహ—తదేతి. నను దేశవిశేషస్యాధ్యస్తత్వే తదధిష్ఠానమన్తః కరణావచ్చిన్నచైతన్యం తస్వైవ స్వప్నే ప్రతిభాసాత్. 'సఖిఃస్వప్నోభూత్వేమం లోకమనుసంభరతీ'తి శ్రుతేశ్చేతి చేత్. న తావత్ప్రతిభాసాత్ అన్తఃకరణావచ్చిన్నస్యాధిష్ఠానత్వం. సుఖాదివత్ శుద్ధచైతన్యాధ్యానేఽపి తద్విశిష్టప్రతిభాసోపపత్తే. సఖిరిత్యాదిశ్రుతేశ్చ, 'దశభిస్సహపృత్రైశ్చ భారం వహతి గర్దభీత్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనానన్వయవత్, 'అగ్నౌ ఇపత్నీవాస్సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబన్వాహే' త్యత్ర త్వష్ట్రస్సహత్వప్రతియోగినః సాతృత్వానన్వయవచ్చ, ధియా

ప్రాతిభాసికం, తదా సర్వేన్ద్రియాణాముపరమాత్, అహం గజ ఇత్యాదిప్రతీత్యాపాదనం తు పూర్వవన్నిరసనీయం, స్వప్న గజాదయః సాక్షాన్ద్రాయాపరిణామా ఇతికేచిత్, అస్త్యకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్యనేయే, నను గజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారా

సహ వర్తమాన ఆత్మా స్వప్నా భూత్వేత్యనన్వయలక్షణాప్రాధాన్యేఽప్యవసత్తే. తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైతన్యం స్వప్న గజాద్యధిష్ఠానమితి. నన్వస్త్యకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వాభావేఽపి తదధిష్ఠానస్య వస్తుతోఽస్త్యకరణావచ్ఛిన్నతయా సుఖాదివత్ అహం గజ ఇత్యాదిప్రతీత్యాపత్తి రిత్యాశక్య శుక్తిరూప్యవత్తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వా న్నాహమాకారత్వమిత్యాహ—అహం గజఇతి. నను స్వప్న గజాదిజ్ఞానస్య న తత్కాలోత్పన్న విషయత్వం. ఉపాదానాభావాత్. తథాపి. నతావచ్ఛైతన్య ముపాదానం. అపరిణామిత్యేన దూషితత్వాత్. నాప్యవిద్యా. సాహి న మూలావిద్యా, తదుత్పాదకగజాద్యవయవాభావేన తస్యా స్సాక్షాత్తదుత్పాదకత్వాదయాగాత్. ఘటాదేరపి మృత్పిణ్డాదిస్వావయవద్వారైవ మూలావిద్యాకార్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి తూలావిద్యా. సాపి న బాహ్యదేశావచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా, దేశవిశేషస్యాపిప్రాతిభాసికత్వాత్. నచాస్త్యకరణావచ్ఛిన్నాశ్రితా గజాదిహేతుః, అస్త్యకరణస్య గజాద్యుపాదానావిద్యాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వే ప్రమాణాభావాత్. తస్మాన్న గజాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాశక్య మూలావిద్యైవ సాక్షాత్స్వప్న గజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చశుక్తిరూప్యవత్ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా లాకికపరమార్థగజాదేరేవ తదవేక్షత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ—స్వప్న గజాదయ ఇతి. అస్త్యకరణద్వారేతి—నచాత్ర ప్రమాణాభావః. స్వప్నే గజాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా సాక్షాదవిద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలావిద్యాయా స్పృశ్యేన తత్ప్రాతిభాసాపత్తేరితి భావః. ఏతచ్ఛాపాతతః. క్లేష్టజ్ఞానోపాదానాదేవ

భావేన జాగరణేఽపి స్వప్నోపలబ్ధఘటాదయోఽనువర్తేరక, ఉచ్యతే-
 కార్యవినాశో హి ద్వివిధః, కశ్చిదుపాదానేన సహ, కశ్చిత్తు విద్యమాన
 ఏవోపాదానే. ఆద్యో బాధః, ద్వితీయస్తు నివృత్తిః. ఆద్యస్య కారణ
 మధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారః; తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యా
 యా అనివృత్తేః. తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావా త్వస్మిన్ప్రపక్షోష్ఠి
 స్వస్మాన్ధ్యాసోపపత్తేః. న చ సుషుప్తౌ తత్ప్రతిభాసాపత్తిః అన్తఃకరణా
 భావాత్. తస్యచ రాగద్వేషాదివత్ తత్ర నిమిత్తకారణత్వాత్. కిం
 చ, అన్తఃకరణద్వారత్వేఽపి నగజాద్యుత్పత్తిః క్లృప్తగజావయవాదేరభా
 వాత్. యదిచ, ప్రాతిభాసికత్వా న్న తదవయవాపేక్షా. తదామూలా
 విద్యయైవ సాక్షాత్ప్రతిభాసికతదుత్పత్తిసమ్భవే కిమన్తఃకరణేనాన్తర్గ
 దునేత్యాస్తామతివిస్తరః. నను స్వాప్నగజాదేర్హాయాపరిణామస్య శుద్ధ
 చైతన్యాధ్యానే ఇదానీం తదధిష్ఠానబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావేన ఘటా
 దివద్బాధోనస్యాత్? తతశ్చ తస్య జాగరణేఽప్యనువృత్తత్వా త్వప్రతి
 భాసాపత్తిరిత్యాశంకతే—నన్వీతి. బాధానుపపత్తి మజ్జీకరోతి-ఉచ్యత
 ఇతి. తర్హి స్వాప్నగజాదిర్జాగరణేఽప్యనువర్తేతేత్యాశంక్య, బాధాభా
 వేఽపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రథమం భేదేన నివృత్తి
 బాధా నిరూపయతి—కార్యవినాశోహీతి. ఉపాదానేనేతి. అజ్ఞానేన
 సహేతి శేషః. తేన మృత్పిణ్డేన సహ ఘటధ్వంసేఽపి న బాధః. తదుపా
 దానభూతాయా అవిద్యా యా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్. నకేవలం
 స్వరూపతో నివృత్తిబాధయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపీత్యాహ—
 ఆద్యస్యేతి. బాధస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత ఆహ—తదిహేతి. తత్ -
 తస్మాత్-బాధనివృత్త్యోర్భేదాత్. ఇహ-జాగరణేఽపి, మాబాధిష్ట-అవి
 ద్యయా సహ న నివర్తేత ఇత్యర్థః, తర్హి అవిద్యావినాశాభావాద్గజాది
 నివృత్తిరపి న స్యాదిత్యాశంక్య నవ్యాపాదానవినాశాదేవ సర్వత్ర
 కార్యవినాశః. కిన్తు కారణాన్తరేణాపి, గజాదే శ్చ ఘటాదేర్సుల
 ప్రహరేణేవ విరోధివృత్త్యన్తరాదినాపి నివృత్త్యుపపత్తే ర్నవిరోధ
 ఇత్యాహ—ముసలప్రహరేణేతి. నను స్వప్నఏవ గజప్రతిభాసానన్త

మూబాధిష్ట, ముసల ప్రహారణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యంతరోదయేన
స్వజనకీర్ణాతనిద్రాదిదోషవిनाశేన వా గజాదినివృత్తా కో విరోధః? ఏవం
చ శుక్తిరూప్యస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యా కార్యత్వ

రం అశ్వప్రతిభాసనమయేఽపి తజ్జనకనిద్రాఽదృష్టాదిసంస్కారసత్త్వేన త
దాపి గజోఽనువర్తేతేత్యాశక్యః ఫలబలా త్రాత్రాశ్వాదిపరిణామఏవ
విరోధీతి తేనైవ తన్నివృత్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—విరోధీతి. నను స్వ
ప్నే అస్త్యపదార్థస్య వినాశో న స్యాత్? తదనంతరం సుషుప్తా విరోధి
పదార్థానైరానుదయా దిత్యాశక్యః, తత్ర నిద్రాదినాశో నివర్తక ఇ
త్యాశయవానాహ—స్వజనకీర్ణాతేతి. నచాననుగమః. ఫలబలేనానను
గతస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపకమాత్. నన్విదానీ మబాధితస్యాపి స్వప్న

ప్రజ్ఞాస్య ప్రాతిభాసికత్వాభ్యుపగమే శుక్తిరూప్యస్య శుక్తితత్వ
జ్ఞానేఽపి బాధో న స్యాత్? తదభావేఽప్యాగన్తుకదోషజన్యత్వేన ప్రాతి
భాసికత్వోపపత్తేరితి చేత్. కిం శుక్తిరజతస్య తూలావిద్యాపరిణా
మత్వపక్షే బాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే వా?
తత్ర నాద్యిత్యాహ — ఏవంచేతి. కార్యవినాశస్య ద్వైవిధ్యేసిద్ధే
సతీత్యర్థః. శుక్తిరిజ్ఞానేనేతి—నేదం రజతమితి జ్ఞానేనేత్యపి ద్రష్ట
వ్యమ్. భేదగోచరాజ్ఞానకార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేదసాక్షా

త్కారేణైవ బాధ్యత్వాత్. నచైవం 'శుక్తితత్వజ్ఞానమేవబాధకం
నేదం రజత మిత్యనువాద' ఇతి పశ్చపాదికావాక్యవిరోధ ఇతి వాచ్యం.
భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్య శుక్త్యజ్ఞానకార్యరజతాబాధకత్వేన తత్పర
తయా టీకావాక్యోపపత్తేః. న చ రజతస్య తూలావిద్యాకార్యత్వే
ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమాణసోక్తత్వాత్. నను
తూలావిద్యాగ్నే కా రే నానాజ్ఞానాపత్తౌ మాయామిత్యాదిశ్రుతి
విరోధ ఇతి చేన్న. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞానపద
వాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాత్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూప
త్వే తస్య శుక్తితత్వజ్ఞానా నివృత్త్యాపత్తిః. తత్తజ్ఞానాత్తత్త్వవిష

పక్షే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞానేన సహ రజతస్య బాధః. మూలావి
 ద్యాకార్యత్వపక్షేతు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్ర
 నివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తి
 యావరణశక్తేరేవ వినాశాత్. నచైవం సమానవిషయసర్వావరణశక్తి
 నాం యుగపదేవ శుక్త్యాదిజ్ఞానాన్నివృత్తిప్రసక్త ఇతి యుక్తం. సమా
 నవిషయత్వేఽప్యేకై కావరణశక్తేరేవ కార్యబలా తత్త్వజ్ఞానేన ప్రవిల
 యకల్పనాత్. అన్యథాన్యాయమతేఽప్యేకజ్ఞానేనైవ సర్వజ్ఞానప్రాగభా
 వానాం నివృత్తిప్రసక్తః. యదిచ జ్ఞానప్రాగభావానాం ప్రతియోగిజనన
 స్వరూపయోగ్యత్వావిశేషేఽపి ఫలబలకల్పస్వభావవిశేషాదేకవీవ ప్ర
 తియోగినా నివర్తత ఇతి మతం, తదా సమానవిషయతూలాజ్ఞానానా
 మావారకత్వేఽప్యాత్మని పునరజ్ఞానానుభవాత్ శ్రమాంతరోదయా
 చ్చ తత్త్వజ్ఞానాదేకస్మాదేకై కావరణశక్తిర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. నను
 తత్త్వజ్ఞానాదావరణశక్తేరేవ వినాశాభ్యుపగమే ముక్తావప్యజ్ఞానం
 స్యాత్? నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రేరేవ సర్వావస్థాః వినశ్యంతీతి
 ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తావాపాద్యమానమజ్ఞానం అనావర
 కమ్? ఉతావరకమ్? నాద్యః. అనావరకాజ్ఞానే ప్రమాణాభావాత్. ద్వితీ
 యేఽపి న తావద్బ్రహ్మవరకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కృతత్వేన తదావరణ
 శక్జ్ఞానవకాశాత్. నాపి ప్రపంచావరకం. మూలాజ్ఞాననివర్తకేన బ్రహ్మ
 సాక్షాత్కారేణ తన్మూలనిఖిలప్రపంచస్య నివృత్తత్వాత్. అవిషయా
 విద్యావస్థాయాశ్చాభావాత్. భావే వా తస్యాఅపి నిఖిలనివర్తక బ్రహ్మ
 జ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్. తస్మాత్తూలాజ్ఞానస్యానాద్యవస్థాభేదవీవ తూ
 లాజ్ఞానం, తత్పురిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సహాధ్యాయస్య తత్త్వ
 జ్ఞానాన్నివృత్తిరితి యుక్తో బాధః, తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'మూ
 లాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానాని శుక్తికాదిజ్ఞానైస్సహా
 ధ్యానేన నివర్తంత' ఇతి. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే రజతస్య బాధా
 భావమనుమోదతే—మూలావిద్యేతి. నివృత్తిమాత్రమితి. నన్వన్తి

తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రం, ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ. నను శుక్తా రజతస్య ప్రతిభాససమయే సత్త్వాభ్యుపగమే నేదం రజతమితి త్రైకాలికనిషేధజ్ఞానం న స్యాత్, కింతు ఇదానీం ఇదం న రజత మితి స్యాత్ ఇదానీం ఘటః శ్యామా నేతివదితి చేన్న, నహి రజతత్వావచ్ఛి పక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమాత్వాపత్తిః సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ఉక్తలక్షణసత్త్వాత్. నచార్థక్రియాకారిత్య మబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నార్థక్రియాకారీతి నోక్తదోష ఇతివాచ్యమ్. స్వప్నావలబ్ధగజాదేః ప్రసిద్ధగజవదర్థక్రియాకారిత్యాత్. అబాధితత్వస్యాప్యర్థక్రియావిశేషణత్వే ఆత్మాశ్రయాత్, అనవస్థాపాతాత్, స్వప్నస్తీ దర్శనస్య సత్యసమ్బుద్ధి హేతుత్వదర్శనాచ్చ. న చ ప్రాతిభాసికభిన్నవిషయత్వ మబాధితవిషయపదేన వివక్షితమితి యుక్తం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాససమయమాత్రవృత్తిత్వేన తజ్ఞానస్యాప్రమాత్వాపత్తేరితి చేత్. న-ఆగన్తుకదోషాజన్వత్వస్య తదజన్యార్థవిషయకత్వస్య వా అబాధితవిషయపదేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్యచాగన్తుక కాచాదిదోషజన్యత్వా న్న తజ్ఞానేతివాప్యప్తిః. తస్మాద్యుక్తం రజతస్య మూలావిద్యాకార్యత్వం:— నను 'రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తా వినాశ' ఇత్యుక్తమయుక్తం. తస్య తత్రానుత్పత్తేః. దోషసహకృతయా తూలావిద్యయా మూలావిద్యయా వా ప్రతిభాససమయే తత్ర తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే, నేదం రజతం, కాలత్రయేఽప్యత్ర రజతం నాస్తీతి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిరోధాత్. నచ స్వప్నప్రపञ్చవత్ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తిః. తస్య తత్రాప్యసమ్మృతిపత్తేరిత్యాశయేన శంకతే—నన్వీతి. కిం వ్యవహితస్యైవ నిషేధధీవిషయత్వసమ్మవాదస్యథాఖ్యాతిః సిషాధయిషితా? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః? నాద్యః. వ్యవహిత రజతస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేఽపి, కిం అధికరణే కదాచిత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినో రజతస్య సత్త్వాత్ తస్య తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిక త్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వానుపప

న్నప్రతియోగితాకాభావో నిషేధధీవిషయః, కింతు లాకికపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసికరజతప్రతియోగికః, వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాత్. నను ప్రాతిభాసికే రజతే పారమార్థికత్వమవగతం నవా? అనవగమే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానా త్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః, అవగమే అపరోక్షావభాసస్య తత్కాలీనవిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమార్థికత్వమప్యనిర్వచనీయం రజతవదేవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావస్తత్ర కథం వర్తత ఇతి చేత్, స-పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠాత్తిః? ప్రతీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్వా? తత్రాద్యే ఇష్టాపత్తిరిత్యాహ-నహీతి. ద్వితీయమనుపదతి—కింత్యితి. రజతస్య లాకికపరమార్థత్వలక్షణప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేఽపి సదిదం రజతమితి తద్వత్తయా జ్ఞాయమానత్వాన్న నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తి రిత్యాహ—లాకికేతి. లాకికపరమార్థత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రాతిభాసికరజతాభావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థః. నను లాకికపరమార్థత్వం న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న. అభావజ్ఞానం యేన దూషేణ నియమేన ప్రతియోగినం విషయాకరోతి తస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్. తథాపి కథమభావజ్ఞానమితి చేత్. కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగిప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమేఽపసిద్ధాంతః? నాద్యః. లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావభీహేతుత్వాత్. సద్వితీయ ఇత్యాహ—వ్యధికరణేతి. శుక్తిగతేదంతాయాఇవ తద్గతలాకికపరమార్థతాయాఏవ రజతే ప్రతిత్యభ్యుపగమేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తత్రాసత్త్వాన్న తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావానుపపత్తిరితి పరిహరతి.—స, పారమార్థికత్వస్యేతి. తర్హి సర్వత్రాస్యథాఖ్యాత్యాపత్తి రవిశేషాదిత్యతః—యత్రేతి. నన్వారోప్యాసన్నికర్షణలవవ అనిర్వ

చనిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాససమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమార్థికత్వోత్పత్తే
 రసభ్యుపగమాత్, యత్రారోప్యమసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసికవ
 స్తూత్పత్తేరణీకారాత్, అతవవేద్వియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతలొహి
 త్యస్య స్ఫటికేభాససమ్భవాన్నస్ఫటికే ప్రాతిభాసికానిర్వచనీయలొహి
 త్యోత్పత్తిః, నన్వేపం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యాస్తరవ్యవధానాద
 చనీయవత్స్వభ్యుపగమే స్ఫటికేఽపి సన్నిహితజపాకుసుమగతలొహిత్య
 నైవ భానాపత్తౌ అనిర్వచనీయలొహిత్యాభ్యుపగమో విరుధ్యే తేత్యా
 శఙ్క్య కుసుమాసన్నికర్షణలవ తత్రానిర్వచనీయలొహిత్యాభ్యుపగ
 మాదన్యత్ర తదనుత్పత్తావపి నవిరోధ ఇత్యాహ—అతవవేతి. నన్వేపం
 యత్రస్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్తుం జపాకుసుమం హ
 స్తాదినాపిహితం తత్రానిర్వచనీయలొహిత్యావత్తిరితి శఙ్కతే—నన్వేప
 మితి. ఇష్టత్వాదితి. న చ కుసుమాసన్నికర్షేఽపి తత్సహచరితప్రభాయా
 ర్ఘన్నికృష్టత్వాత్తదలొహిత్యమేవ స్ఫటికే భాసతామితి వాచ్యం.
 జపాకుసుమప్రభాయావవాసిద్ధేః. తదుక్తం పశ్యపాదికాచార్యైః.
 'యథా పద్మరాగాదిప్రభానిరాశ్రియాప్యన్ముఖోపలభ్యతే న తథా జ
 పాకుసుమాదేరితి. నన్వేపమన్తరికరణగతకర్తృత్వాదే ర్నిత్యసన్నిహి
 తత్వేన తస్యైవాత్మని భాససమ్భవే కథమనిర్వచనీయకర్తృత్వాభ్యుప
 గమః? ఇతి చేత్. కిం కర్తృత్వాదే రాత్తన్యన్యథాఖ్యాతిః సిహాధయి
 షితా? పారమార్థికతా వా? నాద్యః. ఇష్టత్వాత్. నద్వితీయః.
 అహంకారస్యాత్తన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్య కర్తృ
 త్వాదేః సుతరా మనిర్వచనీయత్వాత్. న హి మహేష్ఠ్రిజాలనిర్మితస్య
 రాజ్ఞస్తదుపకరణం పరమార్థసత్ భవతి. యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాది
 ప్రతిపాదకశాస్త్రప్రామాణ్యయైవ వియదాదివద్వా్యవహారికం తదభ్యు
 పేయతే. న చ కర్తృత్వత్వద్వయవ్యవహారాపత్తిః. ధర్మిణో రాత్తాన్తః
 కరణయో రైక్యాధ్యాసేన ధర్మభేదానవభాసనాత్. నను కుసుమసన్ని
 కర్షణలే స్ఫటికలొహిత్యప్రతీతే రన్యథాఖ్యాతియావత్వే తత్ర ప్రత్య

సన్నికృష్టం తత్ర రాహిత్యప్రతీత్యా ప్రాతిభాసికం రాహిత్యంస్వీక్రి
యేతేతి చేన్మ, ఇష్టత్వాత్, ఏవం ప్రత్యక్షభ్రమాన్తరేష్వపిప్రత్యక్ష
సామాన్యలక్షణానుగమః యథార్థప్రత్యక్షలక్షణాసద్భావశ్చ దర్శ
నీయః ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాన్తరేణ ద్వివిధం, ఇన్ద్రియజన్యం

క్షసామాన్యలక్షణస్యావ్యాప్తిః. రాహిత్యతదాకారవృత్తోర్భిన్నదేశస్థ
త్వేన తదుపహితచైతన్యయాచ్ఛేదాత్. తథా శబ్దపీతత్వాదిభిమే
వ్యాప్తిః. పీతత్వాదే గ్రోళకాదిదేశస్థితపిత్తద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుప
హితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యచ పరస్పరం భే
దాత్. కించ అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయస్య రాహిత్యాదేః
సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తి రిత్యతాహ—ఏవ
మితి. అయమాశయః—న తావత్స్ఫటికరాహిత్యభిమే ప్రత్యక్ష
లక్షణస్యావ్యాప్తిః. అయో దహతీవదస్యానుభూయమానారోప
త్వేన లోహితత్వేన రూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాత్. న చ
లోహితభేదగ్రహణారోపానుపపత్తిః. వివేకగ్రహస్య సోపాధికాధ్యా
సే అప్రతిబద్ధకత్వాత్. నాపి పీతత్వాదిభిమే లక్షణావ్యాప్తిః. శబ్ద
ప్రతిస్ఫాలితానాం నాయనరక్తీనాం పిత్తద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ
దోషవశేన శబ్దే తద్దణశీతత్వగ్రాహకత్వేన పీతత్వతదాకారవృత్తోర్భి
న్నదేశత్వాభావాత్. యత్తు స్ఫటికరాహిత్యాదిభిమే ప్రమాలక్షణ
స్యాతివ్యాప్తిరితి. తత్ర న తావత్సంగ్రాంశేతివ్యాప్తిః. తస్య పురోవ
ర్తినీ బాధితత్వాత్. నాపి రాహిత్యాంశే, తస్యాబాధితత్వేపి అనధిగ
తత్వాభావాత్. ఏవం యోగ్యస్వాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశబ్దపీతత్వాదిప్రత్యక్షభిమవ్యాపక
త్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయో
జకమిత్యుక్తం. సమ్ప్రతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం పున ర్విభజతే—ఉక్తం
ప్రత్యక్షమితి. ఇన్ద్రియాణీతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. రూపాదుః
లబయః-కరణసాధ్యాః. కార్యత్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానస్య 'తమ

తదజన్యం చేతి, తత్రేన్ద్రియాజన్యం సుఖాదిప్రత్యక్షం, మనస ఇన్ద్రి
యత్వస్య నిరాకరణాత్, ఇన్ద్రియాణి-పఞ్చ-ఘాతరసనచక్షుశ్చోత్రత్వ
త్కామస్తంసర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీత్యాగమస్యచ ఇన్ద్రియ
సద్భావే ప్రమాణత్వాత్. — తాని గోళకమాత్రాణీతి సౌగతాః. తచ్చ
క్షయ ఇతి మీమాంసకాః. స తావద్గోళకమాత్రమిన్ద్రియం. తద్విర
హితామపి సర్వాదీనాం శబ్దాద్యుపలభ్యే. అతఏవన తన్నిష్ఠాశక్తిః. తాని
గోళకవ్యతిరిక్తాని శక్తిమద్భ్రవ్యాస్తరాణి సర్వగతానీతి యోగాచారాః
ప్రతిపేదిరే. తదప్యవేశలం, ప్రమాణాభావాత్. నను ఇన్ద్రియాణి-సర్వ
గతాని-సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వాత్. ఆకాశవదిత్యనుమానం మానమితి
చేన్న. హేతో రసిద్ధత్వాత్. యత్ర శరీరం తత్ర సర్వత్రదృష్టకార్య
త్వస్య చ శరీరైఃపి గతత్వాత్. నచేన్ద్రియాణి సర్వగతాని పరోపాధిగ
మనత్వాదాకాశవదితి వాచ్యం. శరీరోపాధిగమనేషు శరీరావయవేషు
వ్యభిచారాత్. సర్వగతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసక్తాచ్చ.
తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే. తదయుక్తం విషయావభాసస్యాణుమా
త్రదేశతాపతౌ సర్వశరీరవ్యాపిశైత్యోపలమ్భానుపపత్తేః. యుగపచ్చ
క్షుపస్సర్వవిషయసంబద్ధాభావేన సమూహాలమ్బనాభావప్రసక్తాచ్చ.
చక్షుశ్చోత్రయోర్ధ్రువభేర్యాదిదేశపర్యస్తగమనే సద్యవవాన్ధత్వాద్యా
పత్తేశ్చ. తాని మధ్యమపరిమాణాన్యవ్యహాజ్కారోపాదానానీతి సా
క్ష్యాః. తదపి మానహీనం. పురాణవచనం మానమితి చేన్న. భూతవి
కారత్వప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేన తస్య స్వాధే అప్రమాణత్వాత్. తత
శ్చ పరిశేషాద్భౌతికత్వసిద్ధిః. ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకభూతారభానీతి వై
శేషికాదయః. తదప్యయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. చక్షుస్తైజసం
రూపాదిషు పఞ్చసు మధ్యే రూపస్యైవాభివ్యజ్జకత్వాత్. ప్రదీపవది
త్యనుమానస్య చ విపక్షే బాధకాభావేనాప్రయోజకత్వాత్. తత
శ్చేన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాఞ్చభౌతికత్వమితి — తాని షడితి నైయామి
కాదయః. తాన్నిరాచక్షే — పఞ్చేతి. ఇన్ద్రియాణ్యప్రాప్య కారీణీతి

గాత్త కాని, సర్వాణి చేద్దీయాణి స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి, తత్ర ఘోరసనత్వగ్నియాణి స్వస్థానస్థితాన్యేవ గర్భరసస్పర్శోపలమ్భాజనయన్తి, చక్షుశ్రోత్రేతు స్వతపవ విషయదేశం గత్వా స్వస్వవిషయం గృహ్ణీతః, శ్రోత్రస్యాపి చక్షురాదివత్పరిచ్ఛిన్నతయాభేర్యాదిదేశగమనసమ్భవాత్, అతపవానుభవః 'భేరిశబ్దో మయా శ్రుతః ఇతి. వీచీతరక్తాదిన్యాయేన కర్ణశఘ్నలీప్రదేశే అనస్త

సుగతాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—సర్వాణిచేతి. అయం భావః. న తావత్ స్పర్శనరససమూహేద్దీయాణామసంయుక్తార్థగ్రాహకత్వం. దూరతపవ స్పర్శరసగన్ధోపలభిప్రసక్తాత్. అతపవ న చక్షుశ్రోత్రయోరప్రాప్యకారిత్యం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వానుమానాత్. నను సర్వేద్దీయాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేఽపి కస్య చిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం, కస్యచిత్ దూరఇతి విభాగః కథమిత్యాశఙ్క్య ఫలబలకల్ప్యస్వభావవిశేషాదిత్యాహ—తత్రేతి. చక్షుశ్రోత్రేతిత్వేతి. నచ చక్షుశ్రోత్రయో ర్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వే యుడిత్యాదిత్యధునివాదిమణ్డలానుభవో న స్యాదితి వాచ్యం. చక్షురాదే రతిస్వచ్ఛద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛిఘ్రిగతినమ్భవాత్. ననుచక్షురిద్దీయం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దూరదేశం గత్వా విషయగ్రాహకం, సర్వగతం తు గగనం కర్ణశఘ్నల్యుపాధినా శ్రోత్రపదవాచ్యం కథం భేర్యాదిదేశం గత్వా శబ్దం గ్రాహయేదిత్యాశఙ్క్యాహ—శ్రోత్రస్యాపీతి. నను భేరీదణ్డసంయోగాదాకాశసమవాయీ భేరీదేశే కశ్చిచ్ఛబ్దః సజ్జాయతే సచాసమవాయీకారణతయా శబ్దాంతరమారభతే ఏవం సోఽపీతి పరమృతయా శ్రోత్రపథమవతీర్ణస్య తేనోపలమ్భః, భేరిశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి ధీరత్ర భ్రాన్తిరేవేతి తార్కికప్రక్రియామాశఙ్క్య నిరస్యతి - వీచీతరక్తాదిన్యాయేనేతి. కదమ్బముకుళన్యాయః ఆదిశబ్దార్థః. భ్రమత్వకల్పనేతి. నేదంరభతమితివ న్నా

శబ్దోత్పత్తికల్పనాయాం గౌరవం. 'భేరిశబ్దో మయా శ్రుత' ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవం చ పాత్యత్. తదేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం వేదాంతపరిభాషాయామ్

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

యం భేరిశబ్ద ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమత్వకల్పనం న యుక్తమితి భావః. పరమప్రకృత ముపసంహరతి—తదేవమితి. ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణా తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరీవిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతపరిభాషాయామ్

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

అథానుమానం నిరూప్యతే. అనుమితకరణం అనుమానం, అను

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా ప్రథమం ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమ్. ఇదానీం శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణం క్రియతే ఇతి ప్రతిజానీతే—అథేతి. ప్రత్యక్షోనంతరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమూహ—అనుమితీతి. నను నానుమితకరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్భూతకానుమితేర్లక్షణాభావేన దుర్నిరూపత్వాత్. నచ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం లక్షణం, తత్త్వేన తజ్జన్యత్వమిహ విపక్షీత మిత్యనువ్యవసాయాదా విషయత్వాదినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః, తత్త్వం చ వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబంధకజ్ఞానవిషయప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం, తచ్చ విశకలితస్థలీయలింగపరామర్శసాధారణమితి నాసమ్భవః ఇతివాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే 'ధూమో వహ్ని వ్యాప్యః ఆయం చాలోకవాని'తి సమూహాలమ్బనాదప్యనుమిత్యాపత్తేః. నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధివైశిష్ట్యవిషయత్వం విపక్షీతమితి యుక్తమ్. సాధ్యగోచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతా వాదిమతే అనుమితో నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతే వ్యతిరేకిలింగపరామర్శస్య సాధ్యాభావాంశేషేన సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వేన తతోఽనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితకరణత్వం నానుమానస్య లక్షణమిత్యాశంకాహ—అనుమితీచ్ఛేతి. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనేతి—వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేనేత్యర్థః. వ్యాప్తిపదం చ వ్యభిచార

మితిశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యా. వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయాదే స్తత్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం. అనుమితకరణం

జ్ఞానవిరోధివరం. నతు గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తివరం. తేన తజ్జనకేనోన్యన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానేకారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ న లక్షణాసమ్భవః, నవా సర్వం ప్రమేయమితి జ్ఞానాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచానోన్యన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అనోన్యన్యాభావగర్భయా అత్యంతాభావగర్భయాశ్చ వ్యాప్తే రభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురువిషయత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాదితి చేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్త్యజ్ఞానేఽపి శబ్దాదినా అత్యంతాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదప్యనుమితదర్శనేన గురువిషయత్వేఽపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితిహేతుత్వాత్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాత్కిమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం న హేతుః స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమస్యోక్తత్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాయాః ప్రయోజనమాహ — అనువ్యవసాయాదేరితి. తజ్జన్యస్త్రుతిశాబ్దజ్ఞానాదిరాదిశబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన స్త్రుతో సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షేఽలివ్యాప్తిః. విరోధిదర్శనత్వేన తత్ర హేతుతయోక్తరూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతి భావః. తత్ర పరామృశ్యమానం లింగం కరణమితి జరన్నైయానికాః. మనఃకరణమిత్యన్యే. తాన్పూర్త్యాహ — అనుమితకరణంచేతి. అయం భావః. న తావదనుమితోలింగం కరణం అయోగ్యలింగకానుమితో వ్యభిచారాత్. తత్ర త్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వాసమ్భవేన తస్య తత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలింగకానుమితో వ్యభిచారాచ్ఛ. నాప్యనుమితో మనఃకరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితో కరణాంతరానుపపత్త్యామనఃకరణం కల్ప్యత ఇతి చేన్న.

చవ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కారోఽవాంతరవ్యాపారః. నతు తృతీయలిజ్ఞ
పరామర్శోఽనుమితౌ కరణం. తస్మానుమితీహేతుత్వాసిద్ధ్యా తత్కర
ణత్వస్యదూరనిరస్తత్వాత్, నచ సంస్కారజన్యత్వేన అనుమితేః స్మృతిత్వా
వ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. కించ అనుమితేర్తనః కరణత్వే మానసత్వా
పత్తిః. కరణాంతరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మానసత్వప్రయోజక
త్వాత్. నచానుమితే ర్చనన్వేన మనోజన్యతయా ఇన్ద్రియత్వేన
తజ్జన్యత్వాభావాన్నమానసత్వమితి యుక్తమ్. కరణాంతరాసహకృత
తజ్జన్యతయా తస్మాప్యాపాతాత్. మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకృత
త్వాచ్చ—వ్యాప్తిజ్ఞానమితి. నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి న కరణం స్మృత్య
నువ్యవసాయాదావపి హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న.
వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన రూపేణ తస్మాన్యత్రాహేతుత్వాత్. నన్వేనమపి
వ్యాప్తిజ్ఞానం న కరణం వ్యాపారాభావాత్, న చ తృతీయలిజ్ఞపరామ
ర్శోవ్యాపారః. తత్కరణత్వనైవ త్వయానభ్యుపగమాదిత్యత
ఆహ-తత్సంస్కార ఇతి. వ్యాప్తిసంస్కార ఇత్యర్థః. “తృతీయలిజ్ఞపరా
మర్శోఽనుమితౌ కరణం తత్సంస్కారోఽవాంతరవ్యాపార” ఇతి న్యా
యైకదేశినః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—నత్వీతి. అయమాశయః—
యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్తతాజ్ఞాన
స్యానుమితీహేతుత్వం. అస్య చ గురుత్వేఽపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వా
పేక్షయా సామాన్యధర్తత్వేనావచ్ఛేదకత్వాచిత్వాత్. కించ పక్షధర్త
తాజ్ఞానం ఉక్తరూపేణైవానుమితీహేతుః, సర్వత్రావ్యభిచారాత్. న
తు త్వదుక్తరూపేణ, వ్యవహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్. న చ
తత్ర ప్రత్యక్షపరామర్శః సమ్భవతి, విశేష్యసన్నికర్షాభావాత్. తత్రా
నుమిత్యాత్మకపరామర్శాదనుమితీరిత్యభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్.
ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యత్వాజ్ఞానేఽపి వ్యవహితధూమస్తరణాదను
మితిదర్శనాచ్చ. న చ మనసా తత్ర పరామర్శః, తస్మాన్మానస్య బహి
రస్వాతన్త్యాత్. న చ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృతత్వాత్. తస్మాన్న

పత్తిః, స్మృతిప్రాగభావమాత్రజన్యత్వస్య సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్య
వా స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంససాధారణసంస్కారజ
న్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్, నచ యత్ర వ్యాప్తిస్సరణాదనుమితి

వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితి హేతురితి. — “పక్ష
ధర్మతాజ్ఞానం కరణం, తత్సంస్కారో వ్యాపార” ఇత్యన్యే. తన్న, ఉద్భు
ద్ధవ్యాప్తిసంస్కారస్య పర్వతాదా పక్షే ధూమాదిదర్శనానంతరం అను
మితేః పక్షధర్మతాసంస్కారస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. నను స్మృతిప్రా
గభావజన్యత్వం సస్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తద్గోచరసాక్షాత్కారస్యాపి
తథాత్వాపత్తిః. కించైవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన గ్రాహ్యభావ
జ్ఞానాప్రతిబంధకత్వేఽపి తత్కాలవిషయగ్రాహ్యభావజ్ఞానాప్రతిబంధకత్వేన
తదభావస్య ప్రతిబంధకాభావత్వేన ప్రాగభావాదిసాధారణస్య గ్రాహ్య
భావానుభవహేతుతయా తస్యాపి స్మృతిత్వాపత్తిః. అపిచ స్మృతిప్రా
గభావజన్యత్వం న ప్రయోజకం. తస్య స్మృతిత్వజ్ఞానాధీననిశ్చయ
త్వాత్. అన్యథానుమిత్యాదిప్రాగభావజన్యత్వస్యైవానుమితిత్యాది
ప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్ర ప్రయోజకాంతరానుసరణవైయధ్యాదిత్య
రుచేరాహ—సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యేతి. సంస్కారత్వావచ్ఛిన్న
కారణతాప్రతియోగికకార్యతాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవాన్య
వృత్తం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమేవ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అస్య
సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వావేక్షయా
లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేః స్మృతిత్వం దుర్వారమితి చేన్న. న్యాయ
మతేఽపి లింగకరణతాపక్షే సంస్కారలింగకానుమితేరపి తత్ప్రసక్తాత్.
సిద్ధాంతే బ్రహ్మభిన్ననిఖిలపదార్థానుభవస్యాభ్యాసతయా పూర్వపూర్వ
భ్రమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసక్తాచ్చ. యద్వా సంస్కారమా
త్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితమ్. అనుమి
తేశ్చ భిన్నవిషయవ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్ని స్మృతిత్వం, నచలింగో
పహితలైక్తికభావపక్షేతదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్పక్షస్యాప్రామాణిక

స్త్ర కథం సంస్కారోహేతురితి వాచ్యమ్, వ్యాప్తిస్తృతిస్థలే తత్సం
స్కారస్యైవానుమితిహేతుత్వాత్. నహి స్తృతేః సంస్కారనాశకత్వ
నియమః. స్తృతిథారాదర్శనాత్. నచానుద్భుద్ధసంస్కారాదప్యనుమి
త్యాపత్తిః. తదుద్బోధకస్యాపి సహకారిత్వాత్. ఏవం చాయం ధూమ
వానితి పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవాహిత

త్వేనానుపాదేయత్వాత్. నచైవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాంతే తత్తాసం
స్కారజన్యతయా తదంశే స్తృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్. ఇప్యత్వాత్.
పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవత్ స్తృతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రావచ్ఛేదక
భేదేన వృత్తా విరోధాభావాత్—కథమితి. వ్యాప్తిసంస్కారో నాను
మితిహేతుః, తదా వ్యాప్తిస్తృతిత్వాతన్నా శేన తత్తన్మితిజన్యానుమితౌ
వ్యభిచారాదితి భావః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్మతాజ్ఞానా దుద్బో
ధః తత్ర కిం వ్యభిచారః? ఉతాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యా
ప్తిసంస్కారోద్బోధేచ సత్యనుమితే రేవోత్పత్తేః. న ద్వితియః. వ్యా
ప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమితిహేతుతయా క్లృప్తత్వేన స్తృతి
స్థలేఽపి తస్యైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యాహ—వ్యాప్తిస్తృతిస్థల ఇతి.
నహితి. నను స్తృత్యనంతరం సంస్కారనాశనియమవదవస్థాసనియమస్యా
ప్యభావేన యత్ర కదాచిద్వ్యాప్తిస్తృతిత్వా తద్విनाశ స్త్ర కథం సం
స్కారోహేతురితి చేన్న. అనుమితౌ కారణాంతరస్యదుర్నిరూపత్వేన
వ్యాప్తిజ్ఞానకారణత్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య వ్యాపా
రత్వేనానన్యగత్యా అనుమితిహేతుత్వకల్పనాత్—సహకారిత్వాదితి.
కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః. అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధ
స్యాపి కారణత్వే తద్ద్వారా వ్యాప్తిసంస్కారఏవ కరణం స్యాత్ న
వ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కారతదుద్బోధపక్షధర్మతాజ్ఞానై రేవానుమితిస
మ్భవే వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావా
చ్ఛ. తథాచ సర్వత్రాపి స్తృతౌ సంస్కారఏవ కరణం, న పూర్వానుభవ
ఇతి బహువ్యాకులీస్యాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిస్తృతి రేవానుమితిహే

సంస్కారోద్భోధే చ సతి వహ్నిమానిత్యనుమితి ర్భవతి, నతుమధ్యే
వ్యాప్తిస్తరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమిత్యాదివిశిష్ట
జ్ఞానం వా హేతుత్వేన కల్పనీయం, గౌరవాత్ మానాభావాచ్చ,
తచ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాంశేషవ కరణం నతు పర్వత
విషయకజ్ఞానాంశఇతి పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్నింశ

తుః నోద్బుద్ధసంస్కారః, నచ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్భోధే
సతి యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్తిస్తరణస్థలే
తస్యానుమితి హేతుత్వేన క్లృప్తతయాన్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యత
ఆహ—ఏవం చేతి. వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కారయో ర్వాపారవ్యాపా
రిభావే సిద్ధే సతీ త్యర్థః. తథాచాయమర్థః—సిం వ్యాప్తిస్త్రుతిరేవా
వాస్తవవ్యాపార ఇత్యభిమతం? కరణమితి వా? నాద్యః సంస్కారో
ద్భోధానస్తరమేవ యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్. నచ
తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతీయలిక్ల
పరామర్శవత్ వ్యాప్తిస్త్రుతేరపి వ్యాపారత్వాద్యోగాత్. అతఏవ
నద్వితీయః నిర్వాపారత్వాచ్చ. నచ తృతీయలిక్లపరామర్శో వ్యాపా
రః తత్కారణత్వస్య నిరాకృతత్వాత్. నచానుమితౌ కరణాస్తరాను
పపత్త్యావ్యాప్తిస్త్రుతిః కరణం లిక్లపరామర్శశ్చ తద్వాపార ఇతి
కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్త్యనుభవస్య సంస్కారవ్యాపారకస్య
కరణాస్తరస్య సత్త్వాదితి.—నన్వేషమపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం నాను
మితిలక్షణమ్. సన్నికృప్తపక్షకానుమితేస్తవమతే సన్నికృప్తవిషయాం
శేననుమితిత్వాభావేన తదంశేతివ్యాప్తే రిత్యతఆహ—తచ్ఛేతి. నను
అనుమితేః సన్నికృప్తవిషయాంశే వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాభావా న్నాను
మితిత్వం. తథభావాచ్చ న తజ్జన్యత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాది
త్యాశంకా, పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమిత్యనుభవ బలా
దేవ జ్ఞానస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో సాధితత్వాది
త్యాహ—తదశ్చఇతి, వను కావ్యాప్తిః? యద్విషయజ్ఞానమనుమితి

ఏవానుమితత్వం, నపర్యతాద్యంశే, తదంశే ప్రత్యక్షత్వసోపపాదితత్వాత్. వ్యాప్తిశ్చ అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపా. సాచ వ్యభిచారాజ్ఞానే సతి సహచారదర్శనేన గృహ్యతే. తచ్చ సహచారదర్శనం భూయోదర్శనం సకృద్దర్శనం వేతి విశేషోఽ

హేతుః స్యాత్. నతావదనాపాధికత్వం. తద్ధి నయత్కించిత్యాధ్యవ్యాపకయత్కించిత్యాధనావ్యాపకశూన్యత్వం. తస్య సద్ధేతావభావాత్. న చ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధనయోర్విశేషణం. తస్య సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం నిషేధ మశక్యత్వాత్. నాపి కార్యకారణభావోవ్యాప్తిః. దణ్డఘటయోరపి తత్ప్రసక్తాత్. పృథివీత్వస్య ద్రవ్యత్వవ్యాప్త్యభావపక్షేశ్చ. తతశ్చ దుర్నిరూపా వ్యాప్తిరిత్యతః—వ్యాప్తిశ్చేతి. యావత్సాధనాశ్రయాశ్రితం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛిన్న సాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. న చ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య వహ్నిత్వాదేః సాధనాశ్రయమహానసాద్యనాశ్రితత్వా దిదమపి లక్షణం నయుక్తమితి వాచ్యమ్. స్వాశ్రయఘటితపరమ్పరాసమ్బుద్ధేన తస్య తద్వృత్తిత్వాత్. నన్వస్తు నిరుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి నతజ్ఞానసమ్భవః. తద్ద్రాహకాభావాత్. నతావత్తర్కస్తద్ద్రాహకః తస్య వ్యాప్తిమూలకత్వే తత్రాపి తర్కాపేక్షాయామనవస్థానాత్. వ్యాప్తిశూన్యత్వేచ తస్య ప్రశిథిలమూలత్వేన తర్కాభాసతయా వ్యాప్తిగ్రహకత్వాదోగాత్. నాపి సహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిగ్రహకం. తద్ధి న సకృద్దర్శనం. సత్యసి తస్తిక వ్యభిచారజ్ఞానే వ్యాప్త్యగ్రహాత్. న చ భూయస్సహచారజ్ఞానం తథా. సహచారజ్ఞానబాహుల్యేఽపి పార్థివత్వాదా లోహలేఖ్యత్యాదివ్యాప్త్యగ్రహాత్. తతశ్చ గ్రహకాభావాత్ దుర్జ్ఞేయా వ్యాప్తిరిత్యశఙ్కాహ—సాచేతి. వ్యభిచారాజ్ఞాన ఇత్యుపలక్షణం. వ్యాప్యత్వాదివిరహజ్ఞానాభావేసతీత్యపి ద్రవ్యవ్యవస్థం. నచైవం వ్యభిచారిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞానాద్వ్యాప్తిగ్రహః స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్.—సహచారదర్శనసేవేతి. నచాస్య సహ

సాదరణీయః, సహచారదర్శనస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్, తచ్చానుమాన మన్వయిరూపకమేవ, నతు కేవలాన్వయి. సర్వస్యాపి ధర్మస్యాస్పృశ్యతే బ్రహ్మనిష్ఠాత్మస్తాభావప్రతియోగిత్యేనాత్మస్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యకత్వరూపకేవలాన్వయిత్వస్యాసిద్ధేః, నాన్వయనుమానస్య వ్యతిరేకి

చారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః అగృహీతసహచారస్య వాన్వృత్తిగ్రహణాభావా దన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య హేతుత్వావధారణాత్. నచైతావతా విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్సాన్వయిదితి వాచ్యమ్, సహచారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాంతే విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాభావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్-కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకన్వయవ్యతిరేకిభేదాదితి నైయామికాదయః. తన్నిరూకరోతి—తచ్ఛేదితి. సర్వస్య ప్రశ్నస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమాదితి భావః—అసిద్ధేరితి. అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః—అత్రబ్రూమః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్మస్తాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వం. తత్సాధ్యకత్వం చ కేవలాన్వయి లిజ్జలక్షణం. ప్రమేయత్వాదేశ్వ స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్మస్తాభావప్రతియోగిత్యేఽపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్మస్తాభావాప్రతియోగిత్వా త్కేవలాన్వయిత్వం. నచ శ్రుతివిరోధః. తస్యాపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్న ద్వైతాభావపరత్వాత్. తదుక్త మష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'ఆగమేన చ ద్వైతస్య తత్త్వాంశబాధా'దితి. నచ లక్షణే స్వవృత్తివిరోధీతి వ్యర్థమ్. తస్యావ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్మస్తాభావాదిసజ్జిహ్వార్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూపేణాపి ప్రమేయత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్వమితి వాచ్యం. బ్రహ్మణోఽపి వృత్తిలక్షణప్రమానిషయత్వాత్. నచైతావతా స్వప్రకాశత్వవిరోధః. అనుపహితస్యైవ తథాత్వాత్. తథాచావలరాచార్యవాచస్పతిమిత్రాః. 'సర్వోపాధివిహీనం హి స్వయంజ్యోతిరితి గీయతే నతూషహిత మపీతి. అతవవాహుః 'నతావదయమేకాన్తేనానిషయ' ఇతి. నచైవ

రూపత్వం, సాధ్యాభావే సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనుపయోగాత్, కథం తస్మి ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి వ్యతిరేకజ్ఞానాదనుమితిః? అర్థాపత్తిప్రమాణాదితి

మపి సాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మణో లక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేఽపి పదజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్. వాచ్యత్వస్యాగ్రే గ్రంథకృతా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నచైవం మేయత్వాదివిరోధివత్తై రప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్యత్వస్య ప్రమేయత్వాదావపి సత్త్వాత్. నచ అయమభిధేయవాక్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వయిలక్షణాన్యవ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. తాదృశాత్యన్తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్యనేహ వివక్షితత్వాత్. తస్మాద్యుక్తం ప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితి సంక్షేపః. —వ్యతిరేకిరూపత్వమితి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిధీజన్యానుమితకరణత్వం వ్యతిరేకిత్వమిత్యర్థః—అనుపయోగాదితి. అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యావ్యవస్థావిజ్ఞానానుమితి హేతుత్వే కృతకత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమా ద్వహ్నీనుమిత్యాపత్తే రితి భావః. నను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమవ్యనుమితకరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానదశాయాం వ్యతిరేకివ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షధర్మతాజ్ఞానే చ సతి సన్నికృప్తపర్వతాదౌ వహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్. నచాతిప్రసక్తః. స్వగతవ్యాప్తిజ్ఞానవత్ స్యాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనానుమితి హేతుత్వకల్పనా దిత్యాశయేనాక్షిపతి—కథంతర్హితి. సత్యం వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి. తథాపి న సానుమితిః. క్లృప్తకారణాభావాత్. కింత్యర్థాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదర్థాపత్తి రిత్యాహ—అర్థాపత్తితి.—వయం తు బ్రూమః. ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి తతో వహ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. తచ్చానుమితిరేవ. వహ్నిమనుషి నోమిత్యనువ్యవసాయాత్, న

వత్సామః, అతఏవానుమానస్య నాన్వయివ్యతిరేకిరూపత్వం, వ్యతిరేక
 చ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాత్ కథమనుమితిరిత్యుక్తమితి
 వాచ్యం. వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞా
 నమ్ తథాపి నానుమితిః తస్యానుమిత్య హేతుత్వాత్. తథాపి. తస్యన
 వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. ఆతిప్రసక్తాత్. నాపి స్వాభావనిరూపిత
 సాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయివ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావ
 హేతుత్వాప్తే. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానే
 తదభావాత్. నచాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథానత్యేకప్ర
 మాణునిశేషాప్తే. నచ తృణారణిమణిన్యాయేనానుమితివిశేషే తత్తా
 రణమితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసాధ్యజ్ఞానేనుమితిత్వస్యైవాసిద్ధేః. క్లృప్త
 తత్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాదితి చేన్న. స్వవ్యభిచారధీరోధి
 ధీవిషయజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వాత్. అస్యచ వ్యతి
 రేకవ్యాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. నహిధూమాభావో యావద్వ
 హ్నోభావాధికరణవృత్తిరితి జ్ఞానే ధూమో వహ్నోభావసమానాధిక
 రణ ఇతి జ్ఞానం సమ్భవతి. నచాతిప్రసక్తః. ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇతి
 జ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యత్వవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్యేన అనిత్యత్వాను
 మితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకతయాపి ప్రామా
 ã్యాభ్యుపగమే తత్రైవాధాపతే రస్తర్భవాపత్తే సాపృథక్ప్రమాణ
 మితి రాధాన్తోభజ్యేతేతి చేత్. తర్వ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశ
 యాద్యత్తరప్రత్యక్షస్థలే చతురాదేః ప్రామాణ్యం న స్యాత్. తత్రా
 నుమితిసామగ్రిసత్తేనానుమితేరేవోత్పత్తే. తథా శబ్దజ్ఞానస్థలేఽపి
 శబ్దో న ప్రమాణం స్యాత్. ఏతే పదార్థాః-తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గ
 వస్త్రః-ఆకాంతాదిమత్పదకదమ్బస్తారితత్వా దిత్యనుమానేనైవ క్లృప్తప్ర
 మాణభావేన తాత్పర్యవిషయసంసర్గప్రమితిసమ్భవాత్. యదిచ స్థాణం
 సాక్షాత్కరోమి శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమిత్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్ష
 శబ్దయోః. పృథక్ప్రమాణ్యం, తదా వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదిఘటితా

వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్, తచ్చానుమానం స్వార్థపరార్థ
భేదేన ద్వివిధమ్, తత్ర స్వార్థం తూక్తమేవ, పరార్థం తు న్యాయసా
ధ్యమ్, న్యాయో నామ అవయవసముదాయః, అవయవాశ్చ త్రయ

నుమితిసామగ్యాగ్ని సత్యామపి వహ్నిజ్ఞానానంతరం ధూమేన వహ్నిం
కల్పయామితి యదానువ్యవసాయః తదాధూమస్యార్థాపత్తివిధయా
ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధివ్యతిరేకసహచారే
ణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకిణ్యపి అన్వయవ్యాప్తి
జ్ఞానమేవానుమితిహేతుః. సహన్యసహచారజ్ఞానాదన్యత్ర వ్యాప్తి
గ్రహేతి ప్రసక్తః. స్వాధికరణనిష్ఠవ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞాన
త్వేన తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నచైవం సత్య
న్వయివ్యతిరేకిణో ర్భేదోన స్వాదితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసహ
చారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీర్యత్రానుమితిహేతుః స వ్యతి
రేకే యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా సానుమితిహేతుః సోఽ
న్వయీ. యత్రోభయసహచారజ్ఞానజన్యా సోఽన్వయవ్యతిరేకితి విభా
గోపపత్తేః. అస్తింశ్చ పక్షే యదాన్వయసహచారేణాన్వయవ్యాప్తి
స్ఫురణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతి
రేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకితయా యదా తు వ్యతిరేకసహ
చారేణవ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవజ్ఞానం తదాఽర్థాపత్తివిధయా ధూమస్య
ప్రామాణ్యమ్. నచ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్ప్రమాణత్వేఽపసి
ద్ధాంతః. మూలగ్రంథేషు శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వాదా తత్ర తత్ర చ
వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్. తస్మాత్త్రివిధమే
వానుమానమితి యుక్తమితి. — అతః శబ్దార్థమాహ — వ్యతిరేకితి. అవ
యవసముదాయ ఇతి. నన్వేపంన్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమ
వయవః. తత్సముదాయశ్చ న్యాయఇత్యనోన్యాయశ్రయః స్వాదితిచేన్న.
అనుమితిచరమకారణపక్షధర్మతాజ్ఞానప్రయోజకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వ
స్యైవవాపయవత్కణత్వాదితి భావః. తద్వ్యవయవత్రితయపక్షే ప్రతి

ఏవ, ప్రతిజ్ఞా హేతుదాహరణరూపాః, ఉదాహరణోపనయనిగమన
 రూపావా, నతు పఞ్చావయవగూపాః, అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తివ
 జ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతుదాహరణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవ
 యవాః? కిం తత్సముదాయోఽపి న్యాయ? ఇతి, నేత్యాహ—ప్రతిజ్ఞేతి.
 ఉక్తరూపాణా ముక్తక్రమాణామేవ కథకసమ్మిదాయసిద్ధత్వాత్
 నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ నతేఽవ్యవయవా ఇతి భావః. ఉదాహరణేతి—
 అత్రేదం ప్రతిభాతి. స యుక్తమవయవత్రయస్యోదాహరణాదిత్వమ్.
 విప్రతిపత్త్యనంతరం శబ్దానిత్యత్వే ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వాదినో
 వా ఆకాంతాయాం ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశస్యైవ కర్తుముచితత్వాత్.
 అన్యథోపనయఏవ ప్రథమం కిం నస్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనక
 త్వేనావిశేషాత్. యదిచ పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంతితత్వేన
 తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తేః. నతత్ప్రదర్శకోపనయస్య ప్రాథమ్యం
 తదావ్యాప్తేరపి సాధ్యనిర్దేశాత్ ప్రాగనాకాంతితత్వాత్ నోదాహర
 ãస్యాపి ప్రాథమ్యమితి తుల్యమ్. ఏతేనోదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవ
 యవమేవ యుక్తం అనుమిత్యోపయికవ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయో
 రవయవద్వయేనైవ సిద్ధేరితి సాగతమత మపాస్తం. ప్రథమం సాధ్యని
 ర్దేశాభావే వ్యాప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అక్షపాదీయానాం
 మతం నిరస్యతి—నతు పఞ్చావయవా ఇతి. అత్రచ పక్షతావచ్ఛేదక
 సాధ్యసామానాధికరణ్యపరత్వేనైవ న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్ర
 యోజకాకాంతోజనకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపరన్యాయావయ
 వత్వం పక్షధర్మతోపదర్శకత్వేనైవ హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉప
 నయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంతోనివ ర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతుదా
 హరణోపనయనిగమనానాం క్రమేణ లక్షణం బాధ్యమ్. కి ముపనయస్య
 వ్యాప్తేః ప్రదర్శనం ప్రయోజనం? ఉతపక్షధర్మతాయాః? ఆహాన్విత్
 వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్త్యః. లింగపరామర్శకారణత్వస్య
 నిరాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య వ్యర్థత్వాత్.

క్షుధర్మతయో రుపదర్శనసమ్భవేన అధికావయవద్యయస్య వ్యర్థత్వాత్, ఆద్యద్వితీయా దూషయతి—అవయవత్రయేణైవేతి. యద్యపునదాహ రణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం తథాపి ప్రతిజ్ఞాయా అప్యాకాంతౌద్వారా వ్యాప్త్యుపదర్శనప్రయోజనతయా తదభిప్రాయేణావయవత్రయేణేత్యుక్తం.—నన్వేషమవ్యభాధితత్వాన త్ప్రతిపక్షితత్వయోః ప్రతిజ్ఞయానుపదర్శితత్వా తత్ప్రదర్శనాయ నిగమనమితి చేత్. న తావన్నిగమన మనుమితి ప్రతిబంధకబాధజ్ఞానవిధూన నాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానస్యైవ వావయవప్రయోజనత్వాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబంధకకామినీజ్ఞానాదినిరాసాయావయవాన్తరాభ్యుపగమా పత్తేః. నాపి తదుపయోగిజ్ఞానాయ. బాధాభావజ్ఞానస్యానుమితికారణత్వే మానాభావాత్. బాధజ్ఞానప్రతిబంధకత్వస్య తదభావకారణత్వే నైవోపపత్తేః. కించ ననిగమనమనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావప్రమాబాధ ఇతి పక్షే తదభావస్య పదవాక్యార్థభిన్నతయా నిగమనాప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధ ఇతి పక్షే చ తదభావస్య సాధ్యరూపతయా తజ్ఞానస్య సాధ్యనిశ్చయపర్యవసన్నత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితివైయర్థ్యాత్. కించ నిగమనస్య సాధ్యవిర్దేశకతయా సాధ్యలక్షణబాధాభావజ్ఞాపకత్వే ప్రతిజ్ఞాయాలపి సాధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనవైయర్థ్యాత్. సిద్ధత్వేన సాధ్యప్రతిపాదకత్వాభావాత్ నైతయా బాధవిధూనన మిత్యేతన్నిగమనే లపితుల్యమ్. లక్షణయా సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబోధకత్వే తస్మాదితి హేత్వన్వయానుపపత్తిః. హేత్వన్వయానన్తరం సాధ్యే సిద్ధత్వాన్వయ బోధకత్వే వహ్ని మత్పదస్యావృత్త్యాపత్తిః. న చేష్టాపత్తిః. తస్మాదిత్యంతాభావేన తస్య వాక్యాన్తరతయావయవాన్తరత్వాపత్తేః. తస్మాన్నాబాధితత్వజ్ఞానం నిమనప్రయోజనం. అతఏవ నాసత్ప్రతిపక్షత్వబోధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్యాత్యన్తమపదార్థత్వాదితి దిక్—ఏవం సప్రపంచమనుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్ప్రతితన్నిరూపణస్య

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ బ్రహ్మభిన్ననిఖిలమిథ్యాత్వసిద్ధిః.

ప్రయోజనమాహ— ఏవమితి. మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి. శాస్త్రీయవిషయ ప్రయోజనసిద్ధిహేతుత్వాత్ ప్రపञ్చమిథ్యాత్వసిద్ధి రనుమాననిరూపణప్రయోజనమితి భావః. నను ప్రపంచః-మిథ్యా-దృశ్యత్వాత్, శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానాత్ సతన్మిథ్యాత్వసిద్ధిః తత్ర హి సతావత్ ప్రపञ్చ ఇతి పక్షనిర్దేశః. ప్రపञ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోఽప్యభిధానేన తస్యాపి పక్షత్వాపత్తౌ బాధాద్యాపత్తేః. న చ 'సర్వే వికారా' ఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః సిద్ధాంతేన అవిద్యాసమ్బంధాదే రవికారతయా పక్షబహిర్భావాపత్తేః. శుక్తిరూప్యాదేరపి పక్షత్వేనాం శతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం సతావత్వసంస్పృజ్యమానాధికరణనిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం. తథాత్వస్య సంయోగాదా సర్వైరభ్యుపగమాత్. సచావిద్యాకార్యత్వం. అవిద్యాదావవ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం సత్యస్యాపి ప్రపञ్చస్య పరైరపీశ్వరజ్ఞాననివర్త్యత్వాజ్ఞీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితిచేన్న. వికల్పసహత్వాత్. తథాహి. న తావత్పద్విలక్షణత్వ మనిర్వచనీయత్వం. అసతోఽపి శశవిషాణాదే ర్మిథ్యాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః, అస్య సత్యత్వావిరోధిత్వాచ్చ. న చ సదసద్భిన్నత్వం. సదసద్రూపప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేః. వస్తునః సదసదన్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వాసమ్భవాచ్చ. అతఏవ న సత్త్వాసాధికరణత్వే సత్యసత్త్వాసాధికరణత్వ మనిర్వచనీయత్వం నిర్ధర్తకే బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వం నామ న తావత్జ్ఞానలక్షణఫలవ్యాప్యత్వం. అతీంద్రియేషు తదభావేన భాగాసిద్ధేః. నాపి వృత్తివిషయత్వం. స్వప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏతేన కార్యత్వవిభక్తత్వాదయో హేతవో నిరస్తాః - తస్మాన్నానుమానాత్ప్రపञ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశంకావహ—తథాహేతి. బ్రహ్మభిన్నమితి. అత్రచ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మభిన్న

తథాహి, బ్రహ్మభిన్నం సర్వం-మిథ్యా - బ్రహ్మభిన్నత్వాత్. యదేవం
తదేవం, యథా శుక్తిరూప్యం, నచ దృష్టాంతాసిద్ధిః, తస్య సాధితత్వాత్,
న చాప్రయోజకత్వం, శుక్తిరూప్యరజ్జుసర్పాదీనాం మిథ్యాత్వే బ్రహ్మ

మితి. సిద్ధసాధనవారణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదా బ్రహ్మ
భిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావపి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధేర్న సిద్ధసాధ
నమ్. అతఏవ ఘటాదా పృథివీత్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి సర్వపృథివీత్వేన
తదసిద్ధేః స సిద్ధసాధనమితి రాధాంతః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వార
మితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే శుక్తిరూప్యాదా మిథ్యాత్వనిశ్చయేఽపి
పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్. పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వఏవ తద
భ్యుచగమాత్. అతఏవ 'అనిత్యే వాజ్ఞననే' ఇత్యత్రాంశతః సిద్ధసాధనమితి
పరస్యాపి రాధాంతః. శుక్తిరూప్యమితి. నచ శుక్తిరూప్యస్యాపి పక్ష
త్వేన కథం దృష్టాంతతా ఇతి సామ్యుతం. నిశ్చితసాధ్యకత్వేన సపక్ష
త్వావిరోధాత్. తస్యైవ లాఘవేన దృష్టాంతత్వప్రయోజకతయా
పక్షభిన్నత్వస్య వ్యర్థత్వాత్. అతఏవాభేదానుమానే పక్షఏవ దృష్టా
ంతః. నను శుక్తిరూప్యం న దృష్టాంతః, ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యా
త్వస్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్తన్నిశ్చయః తద్దృష్టాంతే
వ్యనుమానాంతరాన్నిథ్యాత్వనిశ్చయ ఇత్యనవస్థాపాతాత్. నచాత్ర
శుక్తిరూప్యదన్యోదృష్టాంతః సమ్భవతి. తతశ్చ వ్యాప్తిగ్రహాభావా
న్న మిథ్యాత్వసిద్ధి రిత్యాశంక్య శుక్తిరూప్యస్య నాత్ర రజతమితి త్రైకా
లికాభావప్రతీతివిషయత్వ ముపపాదయతా మయా ప్రత్యక్షప్రమా
ణేన మిథ్యాత్వస్య ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదే సాధితత్వా తదేవ దృష్టాంత ఇత్యా
హ—నచేతి. సాధితత్వాదితి—ఇదంచోపలక్షణం. శుక్తిరూప్యమిథ్యా
త్వస్యాన్తర్యామితి ప్రమాణేనాగ్రే సాధయిష్యమాణత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం.
నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యనిశ్చయేఽవ్యనుకూలతర్కాభావేన వ్యాప్య
త్వాసిద్ధిః హేతుః. నచ హేతో ర్నిరుపాధికత్వభక్త్యాభ్య ఏవ తర్కో
వ్యాప్తిగ్రహక ఇతి వాచ్యం. అవిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వస్యాపాధి

భిన్నత్వస్యైవ లాఘవేన ప్రయోజకత్వాత్. మిథ్యాత్వం చ స్వాశ్రయ
 త్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్మన్తాభావప్రతియోగిత్యం, అభిమతపదమస
 మ్భవవారణాయ, యావత్పదమథాన్తరవారణాయ, తదుక్తం, 'సర్వేషా
 మపి భావానాం స్వాశ్రయత్వేన సమ్యతే, ప్రతియోగిత్యమత్యన్తాభావం
 ప్రతి మృషాత్తతా' ఇతి. యద్వా-అయం పటః - ఏతత్తంతునిష్ఠాత్మన్తా
 భావప్రయోగి-పటత్వా త్పటాన్తరపదిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే
 త్వాత్. తద్వాన్త్యవర్త్యస్య బ్రహ్మణో విపక్షస్య సత్త్వాత్ న పక్షేత
 రత్వ (తుల్యత్వ) మిత్యాశంజ్య, బ్రహ్మభిన్నత్వస్య సామాన్యధర్మస్యా
 విద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వాపేక్షయా లఘుశరీరస్యలాఘవాభ్యతర్కేణ
 మిథ్యాత్వం ప్రతి వ్యాప్యత్వనిశ్చయా న్న సోపాధికత్వం. అతపవ
 న వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—నచేతి. నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం.
 తచ్చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవినాఽనుమానేన శుక్తి
 రూపే జ్ఞాతుం శక్యం, బాధప్రత్యక్షేణావిషయీకరణాత్. తత
 శ్చ దృష్టాన్తాసిద్ధిః తదవస్థైవేత్యాశంజ్య, న్యాయసిద్ధబాధప్రత్యక్ష
 యోగ్యం మిథ్యాత్వ మిహ విపక్షేత మిత్యాహ—మిథ్యాత్వం చేతి.
 న చ అనాశ్రితాకాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. వియదధికరణోక్తన్యా
 యేన తస్యాపి కార్యతయా కారణాశ్రితత్వస్యావశ్యమభ్యుపేతవ్య
 త్వాత్. అసమ్భవవారణాయేతి. నచ స్వాశ్రయే స్వరూపేణ తదత్య
 న్తాభావేఽపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావసత్త్వాన్న బాధ
 ఇత్యభిమతపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం, అస్తిన్నక్షే స్వరూపేణైవ బ్రహ్మణి
 ప్రపంచాభావాభ్యుపగమాత్. చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ—తదు
 క్తమితి. యది కశ్చిత్ 'పక్షభిన్నత్వమపిసపక్షత్వప్రయోజకం, అభేదాను
 మానం చాసిద్ధ'మితి బ్రూయా త్తదా పక్షాన్తరమాహ—యద్వేతి,
 పటత్వాదితి. అవయవిత్యాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. మిథ్యాత్వే ప్రమాణం.
 ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. గుణకర్తాదా చ ఏతత్పటరూప
 మేతత్పటనిష్ఠాత్మన్తాభావప్రతియోగి-సౌపత్వాత్. రూపాన్తరపదిత్వేవ

ప్రమాణం, తదుక్తం, 'అంశిసః స్వాంశగాత్యన్తాభావస్య ప్రతియోగితా', అంశిత్యాదితరాంశీవ దిగేషైవ గుణాదిషు' ఇతి, నచ ఘటాదే ర్నిత్యా త్వే 'సక ఘట' ఇతి ప్రత్యక్షేణ బాధః, అధిష్ఠానబ్రహ్మసత్తాయా ఏవ తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః. స చ నీరూపస్య బ్రహ్మణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాచ్యం, నీరూపస్యాపి యాపాదేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్. నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చక్షురద్యయో గ్యత్వమితినియమః, మన్తతే బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధేః, - గుణాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తే అభిమతం, సహ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతా, నాపి సమవాయికారణతా, సమవాయాసిద్ధేః. అస్తువా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః, తథాపి నీరూపస్య కాలస్యేవచాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వే న విరోధః, యద్వా త్రివిధం సత్త్వం,

మాదిప్రయోగో ద్రవ్యవ్యః. ఆత్రాపి తత్సమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి. దిక్ మార్గః. నిర్గుణస్యేతి.—'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'త్యాది వచనేన బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వావగమాదితి భావః. నాపీతి. అపరిణామిత్వాదితి భావః. నను బ్రహ్మణోఽపి సమవాయికారణత్వం; కేవలస్యా పరిణామిత్వేఽపి మాయావిశిష్టస్య ప్రపంచోపాదానత్వాత్. అన్యథా అభిన్ననిమిత్తోపాదానవాదభక్తాపత్తేః, తతశ్చ బ్రహ్మణో న ద్రవ్యత్వా సిద్ధి రిత్యపరితోపాదాహ—అస్తువేతి. యద్వా అభ్యుపేత్యాహ— అస్తువేతి. కాలఇన్ద్రియవేద్య ఇతి మతేన దృష్టాంతమాహ—కాలస్యేతి. వస్తుతస్తు అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతా యామేవ మహత్త్వే సత్యుద్భూతరూపవత్త్వం ప్రయోజకం బోధ్యం. సనూక్తానుమానం న ప్రపంచమిథ్యాత్వసాధకం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. స చాసావధిష్ఠానసత్తావిషయత్వాత్ భ్రమః, బాధకాభావాత్. సచాస్థూలాదివాక్యేన ప్రత్యక్షబాధః, తర్హి తేనైవ ప్రపంచమిథ్యాత్వసిద్ధావనుమానవైయర్థ్యాత్. ప్రపంచత్వాన్త్యంశబాధపరతయైవ శ్రుత్యుపపత్తేశ్చ. సచోక్తానుమానమేవ

పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః, వ్యవహారికం సత్త్వం ఆకాశాదే, ప్రాతిభాసికం సత్త్వం శుక్తిరజతాదే, తథా చ ఘట స్సృజతి ప్రత్యక్షస్య వ్యవహారికసత్త్వవిషయత్వేన ప్రామాణ్యం. అస్మిన్ పక్షే చ ఘటాదేర్బ్రహ్మణి నిషేధో న స్వరూపేణ, కింతు పారమార్థికత్వేనై

తద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా అనుమానేన బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్నినాన్యాయనుమానేన తదాన్వయప్రత్యక్షబాధాపత్తేః. కించ ప్రవృత్తస్య స్వరూపేణాసత్త్వే తజ్జ్ఞానస్య బాధితార్థవిషయత్వేనాప్రామాణ్యపత్తే 'ఘటాదిజ్ఞానం ప్రమా' 'శుక్తిరూప్యాదిజ్ఞానమప్రమే'తి విభాగాభావః అసత్త్వాతివాదిమతప్రవేశశ్చ ప్రసజ్యేత. కించైవం కర్తకాణ్డమాత్రస్యాప్రామాణ్యపత్తే తత్సామాన్యద్వేదకదేశస్య వేదాంతస్యాప్రామాణ్యపత్తిః. అపి చ ఘటాదేరసత్త్వేతదభావో న నిరూప్యేత. సద్భావమేవాధికరణప్రతియోగి భావమభావనిరూపణాత్. అన్యథా శశవిమాణస్యాప్యభావప్రతియోగిత్యాపత్తిః. అతఏవాహుః. 'సద్భావ మభావో నిరూప్యతే' ఇతి. తతశ్చ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రవృత్తమిథ్యాత్వానుమాన మిత్యరుచేరాహ—యద్యేతి. త్రివిధమితి. పారమార్థికసత్త్వం వ్యవహారికసత్త్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః. తత్ర కాలత్రయాబాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యవహారికసత్త్వం. ప్రతిభాసకాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం. ఏతాని క్రమేణోదాహరతి—పారమార్థికేతి. నన్వేదమప్యుక్తమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః. సర్వస్యాపి స్వాశ్రయే తదత్యంతాభావాద్యోగాత్. నచాభిమతపదాత్తన్నిరాస ఇత్యుక్తమితివాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాప్యుక్త రీత్యా వస్తుతః స్వాశ్రయత్వేన తత్ర తదత్యంతాభావాసమ్భవతాదవస్థ్యాత్. కించ మిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేః స్వాశ్రయత్వాభిమానాభావదశాయాం ఘటాదే ర్మిథ్యాత్వాభావప్రసక్తః. అభిమానోపలక్షితత్వవిషయాయాం తత్కాలోత్పన్నవినిష్ఠస్య సర్వత

వేతి స విరోధః, అస్తిక పక్షే చ మిథ్యాత్వలక్షణే పారమార్థికత్వా
వచ్చిన్నప్రతియోగితాకత్వం అత్యంతాభావవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్, తస్మా
దుపపన్నం మిథ్యాత్వానుమానమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీద్వైవిరచితాయాం

వేదాంతపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః.

గుహాంతర్వర్తినిమిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిరుక్తమిథ్యాత్వం ససత్య
త్వవిరోధి, పరేణాప్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదా తదభ్యుపగమాది
త్యతాహ—అస్తిక పక్ష ఇతి. తథాచ పారమార్థికత్వావచ్చిన్నప్రతి
యోగితాకస్వాత్యంతాభావసామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ఏత
చ్ఛోపలక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వాత్యంతాభావ
త్వంవా మిథ్యాత్వం బోధ్యమ్. అనుమాననిరూపణప్రయోజన
ముపసంహరతి. తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీద్వైత్తజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరీవిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అభోపమానం నిరూపితే - తత్ర సాదృశ్యప్రమాకరణ ముప

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—అథేతి. అనుమాననిరూపణా
నంతరమిత్యర్థః. సూచికటాహన్యాయేన శబ్దనిరూపణా త్ప్రగుపమాన
నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నను సూచికటాహన్యాయాదరే ఉపమాన
స్య ప్రత్యక్షాదపి ప్రాథమ్యం స్యాదితి చేన్న. ప్రత్యక్షానుమానాంత
ర్భావానంతర్భావయోః ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూ
పణసాపేక్షత్వేన తయారేవ ప్రథమనిరూపణీయత్వాత్ — తత్రేతి.
ఉపమానే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యేతి. అత్ర ఉపమితకరణత్వం
లక్షణం. తత్కరణత్వం చ అసాధారణకారణత్వమితిహ వివక్షితం.
నతు వ్యాపారవత్త్వఘటితం. గవయనిష్ఠసాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ
జనయితవ్యాయాం వ్యాపారాభావాత్.—నను నోపమితకరణత్వం
లక్షణం. తస్యావప దుర్వచత్వాత్. తథాపి. నతావత్సాదృశ్యప్ర
మాత్వ ముపమితిత్వం. భ్రమోపమితావవ్యాప్తేః. నచోపమానప్రమా
లక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా న సక్లాగ్రహ్యేతి
వాచ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయో
గాత్. నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్యముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సా
దృశ్యప్రత్యక్షేతివ్యాప్తేః. నచాసన్నికృష్టనిషయత్వం విశేషణం, త
థాపి శబ్దాదినా సాదృశ్యజ్ఞానేతివ్యాప్తేః, నచోపమానజన్యసాదృశ్య

మానం. తథాహి—ప్రాంగణేషు దృష్టగోపిష్ఠాస్య వనం గతస్య గవయేద్ద్వి
యసన్నికర్షే సతి భవతి ప్రతీతిః 'అయం పిష్ఠో గోసదృశ' ఇతి, తదనంత
జ్ఞానత్వం, ఆత్మాశ్రయాద్యాపత్తేః. నచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం,
సాదృశ్యలిక్ష్ణకానుమితౌ తదనువ్యవసాయాదావతివ్యాప్తేః. నచ సా
దృశ్యప్రతియోగిస్తరణసహకృతసాదృశ్యజ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం, త
త్ప్రతియోగిస్తరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోఽక్షీణత్వేన ఫలిభూతసాదృ
శ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్, తదుభయగోచరసమాసహకృత్యేనైతివ్యా
ప్తేశ్చ. తతశ్చ. నయుక్తముపమానలక్షణమితి—ఉచ్యతే—ఉపమితికర
ణత్వమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిశ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వేన సాదృశ్యజ్ఞా
నజన్యా, ఉపమితౌ కరణాంతరానుపపత్త్యా తస్య తత్త్వేన కరణత్వకల్ప
నాన్నాసమ్భవః. తదనువ్యవసాయాదేశ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావా
న్నాతివ్యాప్తిః. నచ గోవిసదృశ ఉష్ణః అనేన విసదృశీ మదీయా
గౌరితి వైధర్మ్యజ్ఞానజన్యోపమితావవాప్తిః. తత్తోపమానప్రామా
ణ్యానభ్యుపగమాత్. నహి కశ్చిదనువ్యవస్యతి, కరణేణ గా ముపమినో
మితి. కేచిత్తు సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానానంతరం పరస్మిన్ సప్రతియో
గికపదార్థజ్ఞానముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితి
సజ్జిహాః. తత్త్వేన తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతిప్రసజ్గ ఇత్యా
హుః.—నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం స ప్రత్యక్షేణ. తదా
గోగవయయో రసన్నికర్షాత్. తదుభయసన్నికర్షేచ తతఏవ సాదృశ్య
ప్రతీత్యాపత్తౌ మానాంతరత్వానుపపత్తేరిత్యాశంకా గవయేద్ద్వియస
న్నికర్షే సతి జాయమానా గోసాదృశ్యప్రతీతిః వ్యవహితదృష్టే గోపి
ష్ఠాంశే పరోక్షా, గవయవాంశే త్వపరోక్షేత్యాహ—తథాహితి. గోస
దృశ ఇతి. గోభిన్నత్వే సతి తద్గతభూయస్సామాన్యవానిత్యర్థః. అథవా
తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వం సాదృశ్యం. నచ
హస్తిమశకయో సాదృశ్యాపత్తిః, ప్రాణిత్యేనేష్టత్వాత్. అతఏవ పుష్టి
మాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషఇవాంశు పురుష ఇతి లోకవ్యవహారః—

రం చ భవతి నిశ్చయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి, తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ఫలం. నచేదం ప్రత్యక్షేణ సమ్భవతి, గోవిజ్ఞప్య తదేన్ద్రియా అన్యేతు సాదృశ్యం, పదార్థాంతరం-క్లప్తపదార్థేష్యనంతర్భవాత్. తథా హి-నతావత్సాదృశ్యం రూపం, గుణ్యత్తిత్వాత్. అతఏవ న గుణః కర్తవా. నచ గుణే సాదృశ్యం నాన్వేయ తత్ర తద్వ్యవహారస్యాశ్రయ సాదృశ్యాదేవోపపత్తిః. తథాచ హేతురసిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్. రూపద్వయం సదృశమితి ప్రతీతే ర్బాధకం వినా ప్రమాత్వాత్. నచ పరమ్పరా సమ్బంధేన ప్రమాత్వోపపత్తిః. సాక్షాత్సమ్బంధే బాధకాభావాత్. ఆశ్రయవైసాదృశ్యేఽపి తద్గతగుణయో సాదృశానుభావాచ్చ, నాపి సామాన్యమ్, సామాన్యవృత్తిత్వాత్. నిషేధరూపత్వేనా ప్రతీతేశ్చ నాభావాంతర్భావః. తస్మాత్సాదృశ్యం పదార్థాంతరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అంతర్భవాత్. తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేన ప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వేఽపి విరోధాభావాత్. నచ సాదృశ్యం సప్రతియోగికం, సామాన్యం తు నిష్ప్రతియోగికమితి కథమస్య సామాన్యరూపత్వం? ఇతరనిరూప్యం హి సప్రతియోగికం తద్గతధర్మవత్త్వలక్షణం (న)తథా. కించ సాదృశ్యం న పదార్థాంతరం. తథాసతి సుసదృశమీషత్సదృశమిత్కుత్కర్తాపకర్తాభావప్రసక్తాత్. సిద్ధాంతేతు సామాన్యాలృభూయస్త్వాభ్యాం తత్ర తదుపపత్తిః. తదుక్తం తర్కసాదే శాస్త్రదీపికాయామ్. 'యేతు సామాన్యయోగాతిరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యన్తే తేషాం ప్రకర్తాపకర్తభేదః కిం నిబంధన ఇతి చింతనీయ'మితి—అనంతరమితి. అనేన అన్వయో దర్శితః. చకారేణ ఏవకారార్థేన వ్యతిరేకః. నన్వస్తన్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యతాహ—తత్రేతి. నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రతికరణత్వావగమః. తయోః కారణతామాత్రనిశ్చయకత్వాత్.

సన్నికర్షాత్, నాప్యనుమానేన, గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అతల్లిజ
త్వాత్. నాపి మదీయా గౌరేతద్గవయసదృశీ ఏతన్నిష్ఠగోసాదృశ్యప్ర
తియోగిత్యాత్. యోయద్గవసాదృశ్యప్రతియోగీ సతత్సదృశః-యథా-
మైత్రనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ చైత్రః మైత్రసదృశః ఇత్యనుమానా
త్తత్సంభవ ఇతి వాచ్యమ్, ఏవం విధానుమానానవతారేఽపి అనేన

నచ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం. క్లృప్తప్రమాణభా
వస్య ప్రత్యక్షాదేస్సత్త్వాదితిచేత్. కిం ప్రత్యక్షం తత్కరణం? అను
మానం వా? ఆద్యేఽపి. కిం తత్కరణం చక్షురాది? అన్తఃకరణం వా?
ఆద్యం దూషయతి—నచేతి. ఇన్ద్రియాసన్నికర్షాదితి. ఇన్ద్రియేణ సాకం
గోక్షిణ్ణవిశేషస్య సంయోగాదేరభావాత్ జ్ఞానప్రత్యాసత్తేషు నిరాకృ
తత్వాదిత్యర్థః. అతఏవ నద్వితీయః ఇన్ద్రియాసన్నికృప్తభావ్యావిషయక
ప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసోఽసామర్థ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను
ప్రత్యక్షేణ గవయే గోసాదృశ్యేగృహ్యమాణే గవ్యసి గవయసాదృ
శ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా గృహీతమేవేతి చేన్న - విశేషణవిశే
ష్యభేదేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వాసిద్ధేః. అనుమానపక్షేఽపి, కిం గో
నిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లిజ్జం? గవయనిష్ఠగోసాదృ
శ్యప్రతియోగిత్యం వా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య భేదగర్భ
తయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యాననుమానకత్వాదిత్యా
హ—నాప్యనుమానేనేతి. ద్వితీయ మాశంక్య నిరస్యతి—నాపీతి.
తత్సమ్భవ ఇతి. గవిగవయసాదృశ్యానుభవసమ్భవ ఇత్యర్థః. పరిహరతి.
ఏవంవిధేతి—ఇదమత్రాకూతం. కిమత్ర సామాన్యవ్యాప్తిర్థాలం?
విశేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్తద్భావ్యమననుగతత్వేన సామాన్య
వ్యాప్తేరనుమానానజ్ఞత్వాత్. న ద్వితీయః, యో గవయనిష్ఠసాదృశ్య
ప్రతియోగీ సగవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః సాగజ్ఞానాత్. కించ
నానుమానా తత్సమ్భవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాధ్యస్యాప్ర
సిద్ధేః. కించ న హేతుః పక్షధర్మతయా జ్ఞాతృం శక్యః. గవయనిష్ఠసా

సదృశీ మదీయా గౌరితి ప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. ఉపమినోమిత్య
 దృశ్యప్రతియోగిత్యస్యాసన్నికృష్టే గవి ప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ
 విశిష్టఘటకపదార్థభేదేన గవి గవయసాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేఽపి గవ
 యే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమానసంవిత్సంవేద్యతయా తత్ప్రతి
 యోగిత్యం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథాఽపి గోరసన్నికర్తృ మదీయా
 గౌరేతద్గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినీతి గోవిశేష్యకపక్షధర్మతాజ్ఞాన
 స్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపనీతే తస్మిన్దానసః పరామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞాన
 ప్రత్యాసత్తే ర్నిరాకృతత్వాత్. అపిచ గవయసాదృశ్యం నానుమితి
 విషయః. కథంచితాస్పద్యహేతు ప్రసిద్ధావపి గవి గవయసాదృశ్యాను
 భవసమయే నియమేన వ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మాదనుమితిసామగ్రివి
 రహః స్మగవి గవయసాదృశ్యానుమితిరితి.—నన్వనుమానానవతారే
 తత్ర గవయసాదృశ్యానుభవోఽసిద్ధవ. లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణభా
 వస్య వ్యాప్తిజ్ఞాననైవ తత్ర కరణత్వకల్పనాదిత్యతలహ—ఉపమినో
 మితి—నైయామికాస్తు-కీదృశో గవయ ఇతి ప్రశ్నానంతరం యథా
 గౌస్తథాగవయ ఇత్యాప్తవాక్యద్వారా లబ్ధోపదేశస్య వనం గతస్య
 తద్వాక్యార్థం స్మరతో నాగరకస్య అయం గోసదృశ ఇతి ప్రత్యక్షే
 భవతి ప్రతీతిః 'అసౌ గవయశబ్దవాచ్య' ఇతి. నైవోపమితిః. తత్కరణం
 చ నాతిదేశవాక్యం. తస్య స్రాక్ పిండప్రత్యక్షాదపి భావాత్. నాపి
 ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యాశ్రవణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేః.
 నాపి మితిలాభ్యాం వాక్యప్రత్యక్షాభ్యాం తాదృశజ్ఞానమితి వాచ్యమ్.
 తయో ర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః. ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యాను
 స్మృతిసంభవేఽపి శాబ్దత్వాపరోక్షత్వయోః సాంకర్యావత్త్యా తాభ్యాం
 విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుపపత్తేః. నచ వాక్యాథా
 నుసన్ధానసహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యుక్తమ్. ప్రత్యక్షానంత
 రం వ్యాసక్లాదినా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేఽపి ఉత్తరకాలం సాదృశ్య
 విశిష్టపిణ్డస్తరణే సతి సమయపరిచ్ఛేదదర్శనాత్. నాన్వనుమానం తత్క

రణం. తదనవతారేఽప్యక్షప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. తస్మాత్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితకరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః. 'సంబంధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞానాసహ, ప్రత్యక్షాదే రసాధ్యత్వాదుపమానఫలం విదురితి. తతశ్చ పృథక్ప్రమాణం తదిత్యావలః—తచ్చిన్త్యం. క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాపి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞానం ఫలమ్? గవయపదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానం వా? ఆద్యేన తావత్ గోసాదృశ్యవతి గవయపదవాచ్యతా ఇతి జ్ఞానం. గోసదృశోగవయపదవాచ్య ఇతి వాక్యాత్సాదృశ్యోపలక్షితే తత్పదవాచ్యత్వస్య జ్ఞాతత్వాత్. నాప్యయం గవయపదవాచ్యః ఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయం పిండో-గవయపదవాచ్యః-గోసదృశత్వాత్. అతిదేశవాక్యవగతపిండవదిత్యనుమానేన తత్ర వాచ్యత్వగ్రహణం భవాత్. అతఏవ గవయత్వవిశిష్టో గవయపదవాచ్య ఇతి జ్ఞానముపమానఫలం. గవయస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్ నాస్య శబ్దాదినా అన్యథాసిద్ధి రిత్యపాస్తమ్. గవయత్వవిశిష్టో, గవయపదవాచ్యః - గోసదృశత్వాదతిదేశవాక్యవగతపిండవదిత్యనుమానేనైవ తత్సంభవాత్. న ద్వితీయః. గవయపదం, సప్రవృత్తినిమిత్తం-పదత్వాత్. ఘటపదవదిత్యనుమానేన; గవయపదం, గవయత్వతదన్యాయతరప్రవృత్తినిమిత్తకం-పదత్వాదితి సామాన్యతో దృష్టేన లాఘవసహకృతేన, గవయపదం, గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం-ఇతరాప్రవృత్తినిమిత్తకత్వే సతి సప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదితి వ్యతిరేకేణా, వా గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకత్వపరిచ్ఛేదసంభవాత్. న చ ఏతాదృశానుమానానవతారదశాయా ముపమానప్రవృత్తిరితి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనాప్రసక్తావనుమానసైవ క్లృప్తప్రమాణభావతయా కల్పనాచిత్యాత్. నన్వస్తన్తే గవయేన గాముపమినోమిత్యనువ్యవసాయబలాదేవ విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిః తతశ్చ తత్కరణం మానాంతరం కల్పిత ఇతి చేన్న-ఉక్తానువ్యవసాయసాన్వితదశేవతసాదృశ్యబుద్ధిపయత్వాత్. నహి గవయేన

నువ్యవసాయాచ్చ, తస్మాదుపమానం మానాన్తరమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం

వేదాన్తపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

గాముపమినోమీ త్యనువ్యవసాయో వాచ్యత్వజ్ఞానవిషయః. అతేషవ
కమలేన లోచనముపమినోమీతి లోకవ్యవహారః. అన్యథా సమయపరి
చ్ఛేదస్య తత్రాభావేన తథా వ్యవహారాభావప్రసక్తః. తస్మాన్న సంజ్ఞా
సంజ్ఞాసంబంధబుద్ధి రుపమానఫలం. తతశ్చోపమినోమీత్యనువ్యవసాయ
బలాత్సాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితిః. తత్కరణం చ తన్నిరూపితసాదృ
శ్యజ్ఞానమిత్యుపమానం మానాన్తరమితి. — తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య
ఉపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్తజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవానమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

అథాగమో నిరూప్యతే - యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యవిషయా

ఉపమానానంతరం శబ్దస్య బహువాదినమృతత్వా దధ్ధాపత్తేః
ప్రాక్ శబ్దో నిరూప్యతే ఇత్యాహ—అథేతి. కేచిత్తు 'స్వసమానవిషయ
వాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజన్యత్వ మితి కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్దలక్ష
ణమూచ్యతే. నైతత్సరం శుకబాలాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః. సచేశ్వరజ్ఞా
నం తద్వాక్యార్థవిషయం తత్రాన్వేషేతి వాచ్యం. ఈశ్వరానన్తీకర్తృ
మతే తథాప్యవ్యాప్తేః. కించ నేదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాది
ప్రయోగస్థలే క్లృప్తపదావళిజ్ఞానాదేవాన్యత్ర శబ్దరచనోపపత్తౌ గౌర
వేణ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాత్. కించ ఇదమసంభవి.
సిద్ధాంతే వియదాదివన్నిత్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగం భిన్నభిన్నానుపూర్వీ
ఘటితపదవాక్యభేదేఽపి స్వరూపేణ తజ్జన్యత్వాభావాత్. సచానుపూ
ర్వీవిశిష్టతయా తజ్జన్యత్వం. ఘటజ్ఞానానంతరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః
తదుచ్చారణాంతరోచ్చారణవిషయత్వలక్షణాయావాఅనుపూర్వాన్యః
ఉపాధితేన అనాదితయా వాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కార
ణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం న యుక్తమితిభిసంధాయ ప్రకారా
ంతరేణ లక్షణమాహ—యన్వేతి. మానాంతరాబాధితతాత్పర్యవిష
యీభూతపదార్థసంసర్గబోధకత్వం యస్య వాక్యస్య తద్వాక్యం ప్ర
మాణశబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాంతరే ప్రమాణశబ్ద

గ్రో మానాన్తరేణ న బాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్,
స్యే చ జ్ఞానే ఆకాంతాయోగ్యతాసత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం

మాప్రసాంక్షీదితి, వాక్యనేత్యుక్తం. పదార్థసంస్కరబోధ
వ్యస్య అగ్నినా సింఛేదిత్యయోగ్యవాక్యేఽపి గతశ్వాత్
తి సంస్కరవిశేషణం. బ్రహ్మపరవాక్యాతిరిక్తసకలవాక్యేషు స్యా
న్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బాధితత్వాదవాప్తి రిత్యత
నానాన్తరేతి. సజాతీయమానాన్తరేత్యర్థః. తథాచ పారమార్థి
కీదశై ర్వేదాన్తైర్లుటానయనాదిసంస్కరస్య యోగస్వగ్గాదిసాధ్య
వస్యచ బాధేఽపి సజాతీయైర్వాక్యవహారికతత్త్వావేదకైః ప్ర
వృత్తైర్బాధభావావాన్నవాప్తిః. అర్థవాదవాక్యే 'సప్రజాపతి
సాముదఖిద'దిత్యాదా శ్రూయమాణపదార్థసంస్కరస్య వ్యవ
యామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యో
మిహప్రమాణలక్షణం. యోగ్యత్వం చ తాత్పర్యవిషయ
ాధః. ప్రమాన్వరూపయోగ్యశబ్దమాత్రస్య లక్ష్యత్వా దనా
నాతిప్రసక్తః. అథవా తాత్పర్యవిషయాబాధితసంస్కరగోచర
జనకత్వం లక్షణం. శాబ్దజ్ఞానం చ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం
జ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యం వా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం
స్ఫుటం.—వై శేషికాస్తు శబ్దో న పృథక్ప్రమాణం. అను
న తదర్థసిద్ధేః. తథాహి, లోకికాని 'గామానయే'త్యాదీని వైది
కోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదీని, తాత్పర్యవిషయ
స్కప్రమాపూర్వకాణి-యోగ్యతాసత్తిమత్పదకదంబత్వాత్.
యేత్యాదివాక్యవత్. ఏతే పదార్థా స్తాత్పర్యవిషయమిథస్సం
యోగ్యపదస్సారితత్వా త్సంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దవిష సంస
జనయతుఅవిశేషాది వాచ్యం. అనుమానస్య క్లృప్తప్రమాణ
తస్యైవ కరణత్వోచిత్యాత్ తస్మాదనుమానవిధయా ప్ర
శబ్దో న స్వాతంత్ర్యేణైతి—తదేతన్నిరాకరోతి. ఆకాంతేతి.

చేతివత్సారికారణాని. తత్ర పదార్థానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వ
యతో వాక్యజన్యజ్ఞానే ఆకాంతోయోగ్యతాసత్తయః కారణాని
అతో వాక్యం పృథక్ప్రమాణ మిత్యర్థః. తథాచ యాదృశజ్ఞానే యో
గ్యతాదే సహకారిత్వం తాదృశం క్లృప్తవిజ్ఞానవిజాతీయం సిద్ధమితి,
తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానజనకమానన్య మానాంతరత్వ మాస్థేయం. అన్యథా శబ్ద
ప్రామాణ్యప్రద్యేషినుతే యోగ్యతాదేః సర్వసిద్ధం సహకారిత్వం
భజ్యేతేతి భావః. నన్వన్ద్యేవాకాంతోదిగుటితలిజ్ఞజన్యసంసర్గానుమితౌ
ఆకాంతోదే రుపయోగః లిక్తాంతరజన్యానుమితౌ తు జిజ్ఞాసాలక్షణా
కాంతోయా స్సిషాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావరూపపక్షతాసం
పాదనద్వారా అన్వయబోధాభావలక్షణాయాశ్చ పక్షతాత్వేన వా
క్యార్థపర్యవసన్న యోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్మృతి
రూపాయా ఆసత్తే ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేన వా ఉపయోగః.
తతశ్చ న విజాతీయజ్ఞానసిద్ధి రిత్యపరితోషాదాహ—తాత్పర్యజ్ఞానం
చేతి. సహితాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితాపుపయోగః. అనుమి
తిత్వావచ్ఛేదేనాహేతుత్వాత్. సచ తాత్పర్యవిశేషితసాధ్యానుమితి
త్వావచ్ఛేదేన విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వ మితి యుక్తం. తథాపి తద
విశేషిత సాధ్యానుమితే తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారి
తాభంగప్రసంగాత్. కించ అసత్యపి వ్యాప్తిజ్ఞానే సత్స్వాకాంతోదిషు
చతుర్షు కారణేషు సంసర్దజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వా న్న శబ్దస్యానుమానేఽ
న్తస్థావః. అపిచ యది శబ్దప్రామాణ్యే అవశ్యం ప్రద్యేషః తర్హ్య
మానమపి పృథక్ప్రమాణం న స్యాత్? తత్రాపి క్లృప్తప్రమాణభావన్య
మనఆదేః ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణత్వాచిత్యాత్. యదిచ తత్ర సాక్షా
త్కరోమిత్యనువ్యవసాయాభావా దనుమినోమిత్యనువ్యవసాయా
చ్చ పృథక్ప్రమాణమనుమానమితి మతం. తదా శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యే
మిత్యనువ్యవసాయా తోఽపిపృథగితి తుల్యం. తస్మాత్సర్వేఽపి లోక
కావైదికాశ్శబ్దాః స్వాతంత్ర్యేణ ప్రమాణమితి సంక్షేపః. ఆకాంతోది

త్వ మాకాంతౌ, క్రియాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే
 మూః కరణశ్రవణే ఇతికర్తవ్యతాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయ
 అజిజ్ఞాసోరిపి వాక్యార్థబోధా ద్యోగ్యత్వ ముపాత్తమ్, తద
 ం చ క్రియాత్వకారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః, అభేదాన్వయే
 నవిభక్తికపదప్రతిపాద్యత్వంతదవచ్ఛేదకమితి తత్త్వమస్యాది
 బ్దిజ్ఞానేనసాధారణకారణ మిత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమనిర్దిష్ట
 ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితా మాకాంతౌ నిరూపయతి—తత్రేతి.
 దావిజిజ్ఞాసావిషయత్వేహి తద్భులేన యోగ్యత్వం కల్పేత
 త ఇత్యాశక్యం, క్రియావాక్యే తావత్తదుపపాదయతి—
 శ్రవణే ఇతి. ఇతికర్తవ్యతాయా ఇతి. అజ్ఞానైత్యర్థః. నను జిజ్ఞా
 సుత్వ మేవాకాంతౌస్తు లాఘవా దావశ్యకత్వాచ్ఛేదకతః
 అజిజ్ఞాసోరితి. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మవచ్ఛేదకాప
 దుర్గహమిత్వత ఆహ—తదవచ్ఛేదకమితి. నన్వస్త్యాకాంతౌ
 యోః క్రియాపరేషు ఘటమానయేత్యాదిషు ‘సమిథో
 దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే’త్యాదిషు చాజ్ఞ
 వాక్యేషు. తత్ర క్రియాకర్తకరణేతికర్తవ్యతాత్వనాం జిజ్ఞా
 సుత్వయోగ్యత్వావచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్. తథాపి తద్రహి
 రిలోఘటో‘సిలోత్పలం’‘తత్త్వమసి’‘అహంబ్రహ్మాస్మి’‘అయమా
 మా’ఇత్యాదిషు సిద్ధార్థవాక్యేషు కథమాకాంతేత్యత ఆహ—
 న్వయేచేతి. అభేదాన్వయప్రతియోగిని తత్త్వంపదార్థాదా
 నచైవ మననుగమః. అవచ్ఛేదకాననుగమేపి వహ్నిజన్యత్వా
 తదవచ్ఛేద్యయోగ్యత్వలక్షణాకాంతౌయా అనుగతత్వాత్.
 సుబోధాభావ ఏవాకాంతౌ తస్యాః ప్రాగభావరూపతయా
 కారణత్వేన క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ—ఏతాదృశేతి. బలాబలా
 ఇతి — తృతీయే స్థితం, ‘శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమా
 సమవాయే పారదార్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్.’ (సూ) అత్ర

వాక్యేషు నావ్యాప్తిః, ఏతాదృశాకాంతాభిప్రాయేదైవ బలాబలాధిక
రణే'సా వైశ్వదేవ్యామితౌ వాజిభ్యో వాజిన, మిత్యత్ర వైశ్వదేవ
యాగస్యామితౌన్వితత్వేన న వాజినాకాంతేత్యాదివ్యవహారః, నను
తత్రాపి వాజినస్య జిజ్ఞాసాఽవిషయత్వేఽపి తద్యోగ్యత్వ మస్త్యేవ ప్రదే

శ్రుత్యాదీనా మేకవిషయసమవాయేన విరోధే సతి బలాబలం విచా
ర్యతే. తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం 'తప్తేషయసి దధ్యానయతి
సా వైశ్వదేవ్యామితౌ వాజిభ్యో వాజిన'మితి. తత్ర సందేహః. కిం
వాజినస్య విశ్వేదేవశేషత్వం? ఉత వాజినామకదేవతాంతరశేషత్వం?
ఇతి. కిం తావత్ప్రస్తుం? విశ్వేదేవశేషత్వమితి. కుతః? 'వాజిభ్యోవా
జిన, మితివాక్యాద్వాజినస్య విశ్వేదేవాం గత్యావగమాత్. నచ వాజి
భ్య ఇతి దేవతాస్తరశ్రవణా త్కథమస్య విశ్వేదేవ సంబద్ధ ఇతి వా
చ్యమ్. వాజం - అన్నం - ఆమితౌ తదేమామస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా వాజిప
దస్య తత్సంబంధివిశ్వేదేవప్రతిపాదకత్వాత్. నచామితౌయా ఏవ
శ్రుత్యా దేవతాసంబద్ధో న వాజినస్య తస్య దుర్బలప్రమాణవాక్యగ
మ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదేవీపదస్యామితౌపదసాపేక్షత్వేన తస్యాపి
వాక్యగమ్యత్వాత్. అస్తువా ఆమితౌసంబద్ధస్య శ్రోతత్వం. తథాపి న
వాజినబాధః. శ్రుతివాక్యయో శబ్దత్వావిశేషేణ తుల్యబలత్వాత్.
తస్మా న్నామితౌయా వాజినబాధః. కింతు తయా సహ వికల్పః సము
చ్చయో వేతి. — ఏవం ప్రాప్తే రాధాస్తః—విశ్వేషాం దేవానా మామి
క్షయైవ సంబద్ధః యుక్తః. తస్మాః వైశ్వదేవీతి తద్గతశ్రుత్యవగమ్య
త్వాత్. న చామితౌపదసాపేక్షత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్గతస్య ఆ
స్యేతి సర్వనామార్థేస్తరణేన తస్యామితౌవాచకత్వాత్. నచైవ మామి
క్షాపదవైయర్థ్యమ్. సన్నిహితార్థావలంబినః ఆస్యేతి సర్వనామ్నః కోఽ
ర్థః? ఇత్యాకాంతాయాం విశేషసమర్పకత్వాత్. అతఏవ అయం ఘటః
ఇత్యత్ర అయమితి పదస్య విశేషసమర్పకఘటపదాపేక్షాయామపి న
శ్రుతిత్వహానిః, నచ వాజినపదం విశేషసమర్పకం. యేనా మితౌవాజి

య ద్రవ్యత్వస్య యాగనిరూపితజ్ఞాసావిషయతావచ్ఛేదకత్వాదితి
 చేత్, న, స్వసమానజాతీయ పదార్థాన్వయబోధ విరహసకృత ప్రదేయ
 ద్రవ్యత్వనైవ తదవచ్ఛేదకత్వేన వాజినద్రవ్యస్య స్వసమాన జాతీ
 యామితౌద్రవ్యాన్వయబోధసహకృతత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభా
 వాత్. ఆమితౌయాన్తు నైవం, వాజినాన్వయస్య తదానుపస్థితత్వాత్,
 నయోస్తులోకే దేవతాసంబంధః. కించ న వాజినపదా ద్విశ్వేదేవోపస్థితిః.
 తస్యాశ్వే రూఢత్వాత్. అపిచ న వాజినస్య విశ్వేర్దేవై స్సంబంధః.
 తత్ర హ్యమితౌయా నిరపేక్షసాధనత్వా న్న సముచ్చయః. నాపి
 వికల్పః. తస్యాష్టదోష దుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం దేవానాం శ్రుత్య
 వగతామితౌవరుద్ధత్వేన నై రాకాంక్ష్యా న్న వాక్యేన వాజిన సంబంధః.
 తదుక్తం భట్టసాదైః. 'శ్రుత్యామితౌవ శేషాహి నైషాం వాక్యేన
 వాజినం, తద్దుర్బలప్రమాణత్వా త్తయా శ్రుత్యా నిరాకృతం, ఇతి—
 ప్రదేయద్రవ్యత్వం యాగనిరూపిత జ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛే
 దకం తచ్చామితౌవద్వాజినేఽవ్యవిశిష్టమితి కథం నై రాకాంక్ష్యమితి
 చోదయతి. నన్వితి—నహి ప్రదేయద్రవ్యత్వం తదవచ్ఛేదకమ్. జని
 తాన్వయబోధాదపి వాక్యా త్పున రన్వయబోధాపత్తేః. కింతు సమభి
 వాహృతపదస్తాఠితపదార్థాన్వయబోధవిరహసహకృత ప్రదేయద్రవ్య
 త్వం. తత్తు ఆమితౌయా మేవేతి పరిహరతి. నస్వసమానజాతీయేతి-
 నన్వస్తు నై శ్వదేవయాగే ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామితౌవ
 నిరాకాంక్షౌ స్యా దిత్యాశంకా, శ్రౌతామితౌసంబంధా త్తత్సాపేక్షమ
 ఘరప్రవృత్త వాక్యప్రమాణక వాజినాన్వయస్య ప్రథమమనుపస్థితత్వాత్
 నామితౌయాం నై రాకాంక్ష్యమిత్యాహ. ఆమితౌయాం త్పితి—నను
 యస్య వాక్యే స్వతః ప్రామాణ్యబుద్ధ్యా ప్రథమం వాజినాన్వయబోధః.
 తదా ఆమితౌయాం నై రాకాంక్ష్యం దుర్వారమితిచేషః. ప్రమాణ
 మూలాన్వయబోధాభావసహకృతప్రదేయద్రవ్యత్వనైవ వాత్ర జ్ఞా
 సావిషయత్వ యోగ్యతావచ్ఛేదకత్వేన వివక్షితత్వాత్. ఏవం శ్రౌతా

ఉదాహరణాస్తరేష్వపి దుర్బలత్వప్రయోజకాంతావిరహ ఏవ మేవద్ర
మితాన్వితే నైశ్వదేవయాగే వాజినస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ తదజ్ఞత్వ
బోధకస్య వాజిన వాక్యస్య దుర్బలత్వ మిత్యుక్తం. సంప్రత్యన్యత్రాపి
తదభావప్రయుక్తమేవ దౌర్బల్య మిత్యాహ. ఉదాహరణాస్తరేష్వపి.
‘ఏద్వ్యాగార్హపత్య ముపతిష్ఠతే’ ఇత్యాద్యుదాహరణాస్తరేష్వ
త్యర్థః.—తత్రపి‘ఏద్వ్యాగార్హపత్యముపతిష్ఠతే’ ఇత్యత్ర శ్రుత్యా
మన్తస్య ‘కదాచన స్తరీరసీ, త్యస్య గార్హపత్యాంగత్వావగమేన నిరా
కాంక్షత్వాత్. ఇన్ద్రేషత్వే లింగస్య స ప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞా
యజ్ఞీయే సాన్ని ‘ఏరంకృతోద్దేయ’మితి శ్రుత్యా ఇరాపదప్రాప్తా
గిరాపదస్య నిరాకాంక్షత్వాత్తత్ప్రకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం.
ప్రతిష్ఠాకామ దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్యసామిధేన్యను
వచనానాం ‘ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్’ ప్రతిష్ఠాకామస్యేతి శ్రుత్యా
అజ్ఞత్వావగతౌ పంచదశసంఖ్యసామిధేన్యనువచనానా మాకాంతా
భావా త్తదంగత్వబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే
పశుకామ ప్రయోగే చమసప్రాపకస్యక్రమస్య ‘యజమానస్య యాజ్యే,
త్యత్ర శ్రుత్యాబుతుయాగేషు యాజ్యాయా యజమానకర్తృకత్వావ
గతౌ పశాత్రసమాఖ్యాయాదుర్బలత్వమ్. తథా ‘సోన్యనంతే సదనం కృ
ణోమి’త్యస్య ‘తస్మిన్తీదే’త్యుచ పురోడాశసదనకరణ ప్రతిష్ఠాపన
యోగ్లింగేన ప్రత్యేకమేవ వినియుక్తత్వాత్ న సకలమన్తస్య వాక్యా
ద్వికల్పేన సముచ్చయేనవా సదనకరణప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః.
సూక్తవాకనిగదస్య ‘ఇదం హవిరజుషేతాం అవీపుధేతా’మిత్యాదే
రగ్నిషోమాదిపదవత్తదేకవాక్యతాపన్నస్య వ్యవస్థయా పర్వద్వయే
ప్రయోగః నతు ప్రకరణాత్తతో విచ్ఛిద్యాన్యత్రాపిప్రయోగః. విదేవ
నాదీనా మభిషేచనీయసన్నిధా వామ్నాతానామపి ప్రకరణా ద్రాజ
సూయాంగత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వాన్నసన్నిధానాదభిషేచనీ
యాంగత్వం. పురోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శపూర్ణమాసకాండే సమా

మూతస్య 'శుంధధ్వ'మితి మస్త్రస్య సన్నిధానాత్సాన్నియపాత్రాజ్ఞ
 త్వేనాన్వితస్య నిరాకాంక్షత్వా న్నుపురోడాశపాత్రాజ్ఞత్వమితి సమా
 ఖ్యాయా స్తతో దౌర్బల్యం. తథాచ సర్వత్రోక్తాకాంక్షాభావపదు
 ర్బలత్వప్రయోజకః. సత్యజనితాన్వయబోధత్వ లక్షణాకాంక్షావిరహః.
 తస్యాసర్వ త్రభావాదితి భావః. — అత్రేద మాలోచనీయం. జిజ్ఞాసా
 విషయత్వయోగ్యత్వం నాకాంక్షా. ఘటః కర్తృత్వమానయనం కృతిః
 అగ్నిః కరణత్వం ఓదనః కర్తృతా పాకః కృతి రిష్టసాధన మిత్యత్ర
 క్రియాత్వాదే స్తదవచ్ఛేదకస్య సత్త్వేన సాకాంక్షత్వాపత్తిః. నచ్చేష్టా
 పత్తిః. తతోఽప్యన్వయబోధప్రసంగాత్. స్వరూపాయోగ్యత్వాన్నా
 న్వయబోధ ఇతి చేన్న. సాకాంక్షత్వేనైవ శబ్దస్యస్వరూపయోగ్య
 తయా తస్యాప్యాపాతాత్. క్షిప్తాన్వయబోధో త్తరకాలమపి పదార్థేషు
 యోగ్యతాలక్షణాకాంక్షాసత్త్వాత్ పునరన్వయబోధాపత్తిః. నచాన్వ
 యబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంక్షేతి
 విషక్షిత మతో నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. అన్వయబోధానన్తరం
 అనేన శబ్దేన పునర్జ్ఞానీయామితిచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్.
 కించైవ మాకాంక్షైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధానన్తరం
 అనేన శబ్దేన పునర్జ్ఞానీయామితిచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్. కిం
 చైవ మాకాంక్షైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధాభావస్య
 ప్రతిబద్ధకాభావతయా పృథక్కారణత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వా
 యోగాత్. అన్యథా సిద్ధ్యభావ సహకృత సిహధయిషావిషయత్వయో
 గ్యత్వమేవానుమితిహేతుఃస్యాత్ తథాచ సిహధయిషావిరహసహ
 కృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతోభజ్యేత. తతశ్చ న యుక్తం జిజ్ఞాసా
 విషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంక్షేతి-అత్రబ్రూమః - జిజ్ఞాసావిరహసహ
 కృతాన్వయబోధాభావః ఆకాంక్షా. అజిజ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే
 విశేష్యాభావాత్ జనితాన్వయబోధే చ విశేషణాభావాత్ విశిష్టాభా
 వసత్త్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. నచైవం ఘటః కర్తృత్వ మిత్యాదా

ష్టవ్యః, యోగ్యతాచ తాత్పర్యవిషయీభూత సంసర్గబాధః, వహ్నినా
సించతీత్యాదా తాత్పర్యసంసర్గబాధాత్ స యోగ్యతా, 'సప్రజాపతిరా
త్తనో వసాముదఖద' దిత్యాదావపి తాత్పర్యవిషయీభూత పశువసా

వపి తత్పత్వేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్తాన్వయబోధవిశేషే. తాదృ
శపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచ సాకాంక్షత్వేన తదప్యాపాద్య
మిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేషే పదవిశేషత్వేనైవ హేతు
త్వాత్. నన్వజిజ్ఞాసితేఽపి వాజినాదావిశేష్యాభావసత్త్వేన సాకాంక్షా
త్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తంనైరాకాంక్ష్యం విరుధ్యేతేతి చేత్.
నహి నైరాకాంక్ష్యపదేన శబ్దజ్ఞానోపయోగ్యాకాంక్షాభావస్తత్రాభి
ప్రేతః. కింతు శ్రుతికల్పనానుకూలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాభావః. అన్యథా
అశబ్దరూపే లిజ్గప్రకరణాదా నైరాకాంక్ష్యవచనమసమంజసం ప్రస
జ్యేత. నచ వాక్యస్య శ్రుతివత్ప్రమాణ్యాన్న శ్రుతికల్పనాపేక్షా యేన
తదుపయోగ్యాకాంక్షాభావరో నైరాకాంక్ష్యశబ్దః స్యాదితివాచ్యమ్.
'చోదనాలక్షణోఽర్థోధర్త, ఇతి ధర్తస్య శ్రుతిప్రమాణకత్వవ్యవస్థాపనేన
సర్వత్ర శ్రుతేతేవ వినియోజకత్వాత్. తదుక్తం బలాబలాధికరణే
భట్టపాదైః. 'వినియోక్తశ్రుతిస్తావత్సర్వేష్వేతేషు సుస్ఫుటా, ధీస్త
స్యాస్సన్నికర్షణ విప్రకర్షణ చ స్థితా, ఇతి. నను నైరాకాంక్ష్యస్యాను
మిత్యర్థాపత్త్యోరదోషతయా శ్రుతికల్పనాప్రతిబద్ధకత్వాభావాత్ శబ్ద
జ్ఞానానుకూలాకాంక్షాభావపరమవ నైరాకాంక్ష్యశబ్దస్తత్రేతి చేత్.
సత్యం, నైరాకాంక్ష్యం న దోష ఇతి. తథాపి నకల్పితాశ్రుతి ర్విని
యోజితా. నైరాకాంక్ష్యోత్తరకాలం కల్పితస్య వచనస్య పౌరుషేయ
త్వేనాప్రమాణత్వాత్. తదుక్తం మన్తాధికరణే. 'నైరాకాంక్ష్యోత్తర
కాలం కల్పితమపి పౌరుషేయత్వా దప్రమాణం స్యా'దితి. ఇయం
చాకాంక్షాస్వరూపసతీ హేతుః. నన్వియంపక్షతాపర్యవసన్నేతి కథం
శబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణమితి చేత్. స తావద్విశేషణసంకరః తత్ర
హ్యనుమితిగోచరేచ్ఛాసిషాధయిషా జిజ్ఞాసాతు శబ్దజ్ఞానేచ్ఛా అనేన
శబ్దేనాముమర్థం జానీయామిత్యేవంయాపా. నాప్యన్వయబోధాభావః

ప్రాశస్త్యాబాధాత్ యోగ్యతా, తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్యపి వాచ్యా
భేదబాధేఽపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధాభావాత్ యోగ్యతా, ఆస
త్తిశ్చ అవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిః, మానాస్తరోపస్థాపితపదా
ర్థస్యాన్వయబోధాభావాత్ పదజన్యేతి, అతవహస్రతస్థలే తత్తత్పదా
ధ్యాహారః. ద్వారమిత్యాదా విధేహీతి, అతవవధిమేత్వేత్యాదా చివ

సాధారణః. అనుమితౌ హి సిద్ధిచూత్రస్య ప్రతిబంధకత్వాత్ సిద్ధ్యభావ
మాత్రం హేతుః. శాబ్దజ్ఞానేతు తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానాభావః. ప్రమాణాస్త
రేణ వాక్యాస్తరేణ వాఽవగతేఽపి వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా ఫలబలేన
తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబంధకత్వాత్. నచైవ మన్వయబోధాభావస్య
ప్రాగభావరూపతయా నాసాధారణ్యమ్. తత్తత్ప్రగభావత్వేన సాధా
రణ్యేఽపి విశేషణాస్తరవిశిష్టతయా, తస్యా సాధారణత్వాత్. తస్మాత్
జ్ఞానావిరహసహకృత్వాన్వయబోధాభావవవాకాంతౌ నైవచ శాబ్దజ్ఞా
నకారణ మిత్యాస్తామతివిస్తరః. యోగ్యతాం. నిరూపయతి-యోగ్యతా
చేతి—తాత్పర్యవిషయసంగ్రో యోగ్యతేత్యర్థః తాత్పర్యవిషయ
పదస్య ప్రయోజనమూహ-సప్రజాపతి రిత్యాదినా—సంప్రదాయమతే
నాహ. వాచ్యాభేదబాధేఽపి—ఇయం చ యోగ్యతా నన్వయాపసతి
హేతుః. శాబ్దభ్రమోచ్ఛేదాత్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్జ్ఞానంశ్చ సంశ
యనిశ్చయసాధారణం కారణమ్. తతశ్చ తత్సంశయవివర్యయయోర్ను
శాబ్దజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాస్తు న పదజన్య పదార్థోపస్థితిః శాబ్దజ్ఞా
నాగ్గం. కింతుపస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాత్. నచాసత్తేః పదవిశేషజన్యో
పస్థితిత్వేనాహేతుత్వే ఘటక కర్తృత్వ మిత్యాదా అన్వయబోధప్రసక్తః.
తస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచైవ మోదనం పచతీత్యత్ర మానా
స్తరోపస్థితకలాపస్యావ్యన్వయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవ తన్నియ
మోపపత్తేః. అన్యథా దైవవశస్తృతకలాపపదోపస్థితస్య తస్య తవ మతే
వ్యన్వయబోధాపత్తిరితి. తదేతన్నిరాచక్షే—ఆసత్తిశ్చేతి.—అయం
భావః. పజ్ఞానజన్యాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితి రేవాసత్తిః. నైవ చాన్వ

ద్వీతిపదాధ్యాహారః, అతవప వికృతిషు 'సూర్యాయజుష్టం నిర్వపామి'తి
యబోధాజమ్. అన్యథా సంస్కారోపస్థితం తీర మాదాయ ఘోషాది
పదైరేవాన్వయబోధసూత్రవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తేః. కించ యది వృత్త్య
నుపస్థితస్యాన్వయబోధ స్తదా సమవాయసంబంధేన ఘటాదిపదైరేవాకా
శోపస్థితిసంభవా దాకాశాదిపదానాం తత్రశక్తిర్నకల్పేయత. న చ
వృత్తిధీరపి శాబ్దధీహేతుః. లాఘవేన పదజన్య పదార్థోపస్థితి త్వేన
హేతుత్వే అతిరిక్తకారణాకల్పనాదితి—యదుక్తం 'ద్వారమిత్యాదౌ
వ్యభిచార, ఇతి తత్రాహ. అతవవేతి—న చార్థవిశిష్టపదకల్పనాద్వార
మావశ్యకార్థకల్పనమితి వాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజన్యపదార్థోపస్థితి
త్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణికత్వేనాదోష
త్వాత్. అన్యథా పిథానాంశే శాబ్దత్వం న స్యాత్. అనుమితిత్వేపరా
మృగజన్యత్వవ చ్ఛబ్దత్వే పదజ్ఞానజన్యత్వస్య ప్రయోజకత్వాత్. ఇషే
త్వేత్యాదావతి—భేదలక్షణేస్థితమ్. 'సమేషు వాక్యభేదః స్యాత్.'
(సూ). యన్వయసమవేతార్థాని వాచనికవినియోగవన్తి యథా 'ఇషేత్వో
రేజ్యేత్యాదీనితేషుసందేహః కింప్రాక్ దృష్టార్థమన్త్రావధేరేకమన్త్రత్వమ్?
ఉతయావదేవమిథస్సంబంధం ఇషేత్వేతి తావదేకం యజుః అన్యత్ప్రయజుర
న్తరమితి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి కుతః? ఏకార్థత్వాత్ - నచ నిరా
కాంక్షత్వాన్నైకమన్త్రత్వం సాకాంక్షత్వే సత్యేకప్రయోజనత్వేనైవ
ఏకమన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితి వాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకం
తత్సాధనశక్త్యభావేన విభజ్యమానసాకాంక్షత్వాత్. నన్వసిద్ధమేక
ప్రయోజనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్య
థా ఏకమన్త్రత్వే ప్రతీకభేదేన వినియోగః 'ఇషేత్వేతి శాఖామాచ్ఛి
నత్తి' ఊరేజ్యేత్యనుమార్జీ, త్వేవమాదిః కథం స్యాదితిచేత్. కిం అర్థా
భిధానలక్షణప్రయోజనస్యభేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః
'వాయవస్థేత్యాదివత్ ఇషేత్వేత్యాదావశ్రుతక్రియాపదేతదయో
గ్యాత్. నచ క్రియాపదాధ్యాహారాదర్థాభిధానభేదఇతి వాచ్యమ్

పదప్రయోగః. పదార్థశ్చ ద్వివిధః—శబ్దో లక్ష్యశ్చేతి. తత్ర శక్తిర్నా
 తత్ర తదభ్యాహారకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావాచ్చ. నద్వితీయః.
 కల్పనీయాదృష్టస్యలాఘవాదేకస్యైవ కల్పయత్వాత్. నచ ప్రతీక
 భేదేన వినియోగభేదానుపపత్తిః. మన్తావృత్త్యాఽపి తదుపపత్తేః. తత
 శ్చమన్తైక్యమితి—ఏవముక్తసూత్రే పూర్వపక్షే సాప్తే బ్రూమః—
 ఇషే త్వేత్యేకం యజుః ఊర్ధ్వేత్వేత్యవరమితియుక్తం. త్వాశబ్దభేదేన
 భిన్నవాక్యరూపావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్. యత్తు ఏకప్రయోజన
 త్వాద్విభజ్యమానసాకాంక్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవ యావభేదేన
 వినియోగప్రయోజనభేదసిద్ధౌ తదుత్తరకాలీనస్యప్రయోజనకల్పనా
 గౌరవస్య తద్భేదాపరిపథిత్వాత్. నచ మన్తభేదస్యాదృష్టభేదేఽప్యవ
 పత్తేః కథమేతావతా భిన్నా అనుమార్జితీ క్రియాపదాభ్యాహారసిద్ధిరితి
 వాచ్యం. కరణత్వేన చోదితేషు మన్తేషు కల్పనీయస్య ప్రయోజనస్య
 క్రియానిర్వర్తనోపాయనైవ కల్పయత్వేన అర్థప్రకాశనస్యైవ తత్కా
 ర్యత్వకల్పనాత్ తస్య చ క్రియాపదాభ్యాహారం వినానుపపత్తేః.
 యథావళుః. 'యావతా వినా చోదితకరణసామర్థ్యం నాస్తి తావద
 నామ్నా తమపి కల్పనీయం భిన్నత్యాదీ, తి. వికృతిష్వతి. 'అగ్నే
 జుష్టం నిర్వపామి, 'ప్రీహీణాం మేధసుమనస్యమాన, ఇతి మన్తావృదా
 హృత్య కిమిమా సౌర్యయాగాదిఘాహితవ్యా? ఉతన ఇతి సుశయే
 ప్రీహ్యగ్నిపథసంయుక్తయోర్నాన్త్రయో ర్ద్వైవ్యదేవతాప్రకాశకతయా
 ప్రకృతౌ దృష్టార్థయో రవ్యైష్ట్యాగార్హపత్యప్రకాశకత్వవత్ నీవార
 సూర్యాదిప్రకాశకత్వస్య గుణవృత్త్యైవోపపత్తేః న తత్ప్రకాశవార్థ
 మూహ ఇతి ప్రాపయ్య, ప్రీహ్యగ్నిపథయో ర్దేవతాదివాచిపదవివ
 ఙ్మయా ప్రయుక్తయో రైద్రీవన్తస్తస్వరూపవివక్షయా ప్రకృతావ
 ప్రయుక్తతయా తత్త్వానే సూర్యనీవారపదప్రక్షేపా వికృతావతి
 నవమే రాధాన్తితమ్. తథాచార్థాభ్యాహారపక్షే మానాన్తరోపస్థిత
 సూర్యాదికమాదాయ మన్తస్యావ్యయభోధకత్వసంభవా న్న సూర్యా

మ పదానామర్థేషు ముఖ్యా వృత్తిః, యథా ఘటపదస్య పృథు
బుధోద్దరాద్యాకృతివిశిష్టవస్తువిశేషే వృత్తిః, సా చ శక్తిః పదార్థాంత

దిపదోహప్రాప్తి రిత్యేతదధికరణవిరోధః స్యాదితి భావః. (నన్వాసత్తిః
పదజన్యత్వవిశేషితాపి న శాబ్దజ్ఞానే హేతుః అనాసన్నేతద్భ్రమేణ
శాబ్దప్రమాభావ ప్రసంగాదితి చేన్న. తాత్పర్యప్రమేణ యోగ్యతా
ప్రమేణ వా తదుపపత్తేః. నచైవమాసత్తేః స్వరూపసత్యా హేతుత్వే
విశేషణజ్ఞానత్వేన కారణత్వాపత్తౌ శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణత్వం న
స్యాదితి వాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ హేతుత్వాభ్యు
పగమాత్. అతఏవ విశేష్యధీరపి శాబ్దధీహేతురితి దిక్.) కేచిత్తు గౌణ
వృత్తివిషయస్యాపి పృథక్ పదార్థతయా తేన సహ పదార్థస్య త్రైవిధ్య
మితి. తచ్చ గౌణ్యావృత్తేర్లక్షితలక్షణాంతర్భావస్య వ్యక్త్యమాణతయా
తద్విషయస్య పదార్థస్య లక్ష్యవవాంతర్భావాదయుక్తమిత్యాశయే
నాహ—పదార్థశ్చేతి. పదనిష్ఠవృత్తివిషయ ఇత్యర్థః. నను గౌణస్య
లక్ష్యోంతర్భావే లక్ష్యస్యాపి తదంతర్భావావశ్యంభావాత్ తేన రూపేణ
విభాగః కిం నస్యాదవిశేషాదిత్యాశంజన్య శక్యో గౌణశ్చేతి విభాగక
రణే కేవలలక్షణాయాః గౌణ్యంతర్భావాభావేన లక్ష్యసంగ్రహాపత్తే
రిత్యభిప్రేత్యాహ—శక్యఇతి. శక్తివిషయత్వం శక్యత్వం తన్నిరూపణా
ధీననిరూపణమిత్యతస్తాం నిరూపయతి - శక్తిర్నా మేతి. లక్షణాం వ్యావ
ర్తయతి ముఖ్యేతి. పదతత్సంబద్ధిమాత్రనిరూపేత్యర్థః. లక్షణాతుపద
సంబద్ధిపదార్థాంతరేణ అన్వయానుపపత్త్యాచ నిరూపేతి వాతివ్యాప్తిః.
ప్రాభాకరాస్తు కార్యాన్నితవవార్థే పదసామర్థ్యం నత్వితరాన్నితే కేవలే
వాతప్రపదానామజ్ఞాతసజ్జతిత్వాదితి. తదేతన్నిరాకరోతి—అర్థేష్వితి.
విషయత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ పదనిష్ఠశక్తిః-కేవలార్థవిషయిత్యర్థః.
కార్యాన్నితే చ శక్తిరగ్రే నిరాకరిష్యతఇతిభావః. శక్తిః సంకేతః స చ
సర్వేశ్వరేచ్ఛా అనేన పదేనేమమర్థం జానీయాదిత్యేవంరూపా నతుప
దార్థాంతరం మానాభావాదితి నైయామికాః ప్రామాణ్యః. తాన్పు

రం, సిద్ధాంతే కారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమాత్రస్య పదార్థాంతర
త్వాత్, సా చ తత్తత్పదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యానుమేయా, తా
దృశశక్తివిషయత్వం శక్యత్వమ్, తచ్చ జాతేరేవ, న వ్యక్తేః, వ్యక్తీనా
త్వాహ—సాచశక్తిరితి. కైముతికన్యాయమాహ—సిద్ధాంతఇతి. నచ
కారణత్వ తదవచ్ఛేదకాలిరిక్తశక్తౌ మానాభావః. దాహాదిలక్షణకా
ర్యానుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. నచ వహ్నిస్వరూపా త్ప్రతిబన్ధకా
భావసహకృతా తదుపపత్తిః. ప్రతిబన్ధకాభావస్యాభావతయా అహే
తుత్వాత్. అనుమానమపి, వహ్నిః - అద్విష్టాతీంద్రియస్థితస్థాపకేతరభా
వాశ్రయః-గుణవత్త్వాత్. ఘటవత్. 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే
న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిదైవ శ్రూయతే
స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ * శక్తయస్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞాన
గోచరాః, యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః * సర్వజ్ఞ
తాత్మప్తిరనాదిబోధః స్వతంత్రతానిత్యమలుప్తశక్తిః, "ఇత్యాదిశ్రుతిస్సృ
తివచనాన్యపి శక్తౌ మానం. తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః. 'పరాస్య
శక్తిర్వివిధా సర్గాద్యాభావశక్తయః, ఇతి శ్రుతిస్సృతిమితా శక్తిః కేన
నివార్యతే, ఇతి నను ప్రమాణాభావాన్నాస్త్వర్థవిషయినీ పదానాం
శక్తిః యేన సా పదార్థాంతరమితి విచార్యతే ఇత్యతఆహ—సాచేతి.
యద్వా నన్వస్తు నిరుక్తా శక్తిః తథాపి శక్యత్వం దుర్వచమ్. న తావ
చ్ఛక్తివిషయత్వం. అన్వయస్యాపి శక్యత్వాపత్తేః. నాపి జ్ఞాయమాన
శక్తివిషయత్వం తథా. తజ్జాపకం న తావత్ప్రేత్యతం. గత్వాదివదను
పలమ్భాత్. నచానుమానం. తద్వాప్యప్రతిజ్ఞాభావా దిత్యతఆహ—
సాచేతి. తాదృశేతి. జ్ఞాయమానేత్యర్థః. నను వ్యక్తిరేవ నామూఖ్యాత
పదవాచ్యా ఆలమ్భప్రోక్షణవిశసనాదిచోదనాయా గామభ్యాజేత్యాది
తాకికచోదనాయా మాననాదిప్రతిషేధస్య చ తత్రైవ సంభవాత్. కథం
తస్మి జాతిలాభ ఇతి చేత్. ఆక్షేపాత్. నచ జాతిరేవ వాచ్యా తత్సం
బధాచ్చవ్యక్తిలాభ ఇతి వైపరీత్యమపి. జాతే ర్వ్యక్తివ్యభిచారేణ తద

మానస్త్యేన గురుత్వాత్, కథం తర్హి గవాదిపదాద్యవ్యక్తిభానమితి
 చేత్, జాతే ర్వ్యక్తిసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి బ్రూమః, యద్వా
 గవాదిపదానాం వ్యక్తౌ శక్తిః స్వరూపసతీన తు జ్ఞాతా జాతౌ తు సా
 నాక్షేపకత్వాత్. తస్మాద్యవ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్య. నేత్యా
 హ—తచ్ఛేతి.—అయం భావః. కిం శుద్ధస్య శక్తే ర్వాచ్యత్వం? జాతి
 విశిష్టవ్యక్తేర్వా? నాద్యః. శబ్దాన్నిర్వికల్పకథీప్రసక్తాత్. నద్వితీయః.
 నాగృహీతవిశేషణాన్యాయేన ప్రథమగృహీతజాతేరేవ నామాదిపదవా
 చ్యత్వాచిత్యాత్. కించ తవ మతేఽపి సంగతిగ్రహః సర్వవ్యక్తివిషయః?
 ఉత ఏకవ్యక్తివిషయః? నాద్యః. అతీతానాగతవ్యక్తీనా మశక్యజ్ఞాన
 త్యాత్. న ద్వితీయః. ఇయం వ్యక్తిస్తద్విషయః ఇయం నేత్యత్ర నియా
 మకాభావాత్. భావేవాసజ్జతిగ్రహస్యాన్యవిషయత్వేన అపూర్వవ్య
 క్తిలాభాభావప్రసక్తాదితి—నను వ్యక్తే ర్నమాదిపదాశక్యత్వే కథం
 తదుచ్ఛారణానంతరం తత్ప్రేత్యయః? కథం వా పశుమానయ పశుమా
 లభేతేత్యాదిచోదనా? నచానేకవ్యక్తివాచకత్వే గౌరవం. ఆలంభాది
 చోదనానుపపత్త్యా వ్యక్తివాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవస్యాదోషత్వా
 దిత్యాశయేనాక్షిపతి. కథం తర్హితి. జాతిభాసకసామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాస
 కత్వస్య ప్రత్యక్షస్థలే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానా దుపపన్నేవ్యక్తిలాభః
 ఇత్యాహ—జాతేరితి. జాతివ్యక్త్యై రైక్యా త్రయో రేకవిత్తివే
 ద్యత్వం? జాతిభాససామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాససామగ్రినైయత్వాద్వా?
 జాతిభాససామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాసకత్వనియమాద్వా? నాద్యః. అసిద్ధేః.
 న ద్వితీయః. స్మృతిస్థలే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానాభా
 వేన తత్సాహిత్యాభావాచ్చ. న తృతీయః. అన్యభాససామగ్యాగ్రి అన్య
 భాసకత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రత్యక్షస్థలే చ సంయోగసంయుక్తతా
 దాత్త్యాదే ర్వ్యక్తిజాతిభాసకస్య సత్త్వాత్. తతశ్చ జాతిభాససామగ్యాగ్రి
 నవ్యక్తిలాభ ఇత్యరుచేరాహ—యదేతి. నను గవాదిపదానాం శక్తి
 ర్యదివ్యక్తౌపపి సా జ్ఞాయత ఏవ అన్యభాత్యప్రామాణికత్వాపత్తిరిత్యా

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

జ్ఞాతాహేతుః, న తు వ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం, గౌరవాత్, జాతిశక్తిత్వజ్ఞానే సతి వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానం వినాపి వ్యక్తిధీవిలంబాభావాచ్చ, అతవ న్యాయమతేఽపి అన్వయే శక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాంతః, జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవ వాచ్యః, అథవా వ్యక్తేర్లక్షణయాఽవగమః, యథా నీలోఘటఇత్యత్ర నీలగుణవిశిష్టే లక్షణా, తథా జాతివాచకస్య తద్విశిష్టే లక్షణా, తదుక్తం 'అన

శఙ్క్య, శక్తిసత్త్వేఽపి తజ్జ్ఞానం నవ్యక్తిశక్తిజ్ఞానత్వేన జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన వా హేతుః కింతు జాతివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ—జాతౌత్వితి. జాతిశక్తిత్వజ్ఞాన ఇతి. తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేఽపి కారణమితి నాతిప్రసజ్గతిభావః. నను సా శక్తిరేకా వా? నానా వా? నాన్త్యః. జాతివ్యక్తితత్సంబంధేషు ప్రత్యేకం శక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్. నాద్యః. జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తేరపి శక్యత్వప్రసజ్గతితత ఆహ—జ్ఞాయమానేతి. పదశక్తిజ్ఞాననిష్ఠసదార్థోపస్థితిహేతుతాయాం విషయతయా వచ్ఛేదకత్వం శక్యత్వ మిత్యర్థః. నను గవాదిపదానాం వ్యక్తిశక్తౌ మానాభావః. నచ పదోచ్చారణానంతరం జాతిప్రతీతివత్త్వప్రతీతే రవ్యనుభవసిద్ధత్వాత్ప్రేన మానమితి యుక్తం లక్షణయాపి తదుపపత్తేః.

అన్యథాతీరాదావపి స్వరూపసచ్చక్త్యభ్యుపగమాపత్తిః. అతవ నాన్వయేఽపి పదస్య స్వరూపసతీ శక్తిః. తస్య వాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్ర సామర్థ్యాభావాత్. నచ వాక్యే శక్తిరిష్టా అస్తిక పక్షే చ శక్తివిషయత్వం శక్యత్వ మితి లక్షణమపి లఘ్విత్యపరితోషాదాహ—అథవేతి. నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్త్యుపస్థితౌ యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధః. నచ లక్షణయోభయోపస్థితిః. అన్యలక్షణాయా అన్యనుపస్థాపకత్వాత్ జాతేశ్చ శక్యత్వేన లక్షణాయా నైవ్యవస్థాయత్వాయోగాదిత్యాశఙ్క్య, స్వాతంత్ర్యేణ జాతే శ్శక్యత్వేఽపి వ్యక్తివిశేషణత్వేన వ్యక్తిలక్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితి సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. లక్ష్య

న్యలభ్యశ్శబ్దార్థ'ఇతి, ఏవంశక్యో నిరూపితః, అథ లక్ష్యపదార్థో నిరూ
ప్యతే- తత్ర లక్షణావిషయో లక్ష్యః, లక్షణా చ ద్వివిధా, కేవలలక్ష
ణా లక్షితలక్షణాచేతి, తత్ర శక్యసాక్షాత్సంబంధః కేవలలక్షణా, యథా
గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహసాక్షాత్సంబంధిని తీరే గంగా
పదస్య కేవలలక్షణా, యత్ర శక్యపరంపరాసంబంధస్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర
లక్షితలక్షణా, యథా ద్విరేఫపదస్య రేఫద్వయశక్తస్య భ్రమరపదఘటి
తపరంపరాసంబంధిని మధుకరే వృత్తిః, గౌణ్యపి లక్షితలక్షణైవ, యథా
సింహో మాణవక ఇత్యత్ర సింహశబ్దవాచ్యసంబంధికౌర్యాదిసంబంధేన
మాణవకస్య ప్రతీతేః. ప్రకారాంతరేణ లక్షణా త్రివిధా, జహల్లక్ష
ణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి, తత్ర శక్యమనంతర్భావ్య
యత్రార్థాంతరస్య ప్రతీతిస్తత్ర జహల్లక్షణా, యథా విషం భుంక్ష్యే

స్య శక్యాధీననిరూపణత్వా త్తన్నిరూపణానంతరం లక్ష్యార్థోనిరూప్యత
ఇతి ప్రతిజానీతే. అథేతి. లక్షణేతి. శక్యసంబంధో లక్షణా తద్విషయో
లక్ష్య ఇత్యర్థః. యత్రేతి. శక్యపరంపరాసంబంధో లక్షితలక్షణా యతస్త
త్పదం స్వశక్యపరంపరాసంబంధినమేవార్థం ప్రత్యాయయతీతి నాసం
భవః. తాదృశం పదముదాహరతి—యథేతి. సన్నిధం గౌణవృత్తావతి
వ్యాపకం తస్యా అపి సింహశబ్దవాచ్యసింహత్వసమానాధికరణ కౌర్యా
దిసంబంధేన దేవదత్తప్రత్యాయకత్వాదిత్యాశంక్య. లక్ష్యత్వాన్న దోషః
ఇత్యాహ—గౌణ్యపీతి. శక్యసంబంధిమాత్రవిషయావృత్తి ర్జహల్లక్షణా
సా చ యద్యపి గంగాయాం ఘోషః ప్రసిద్ధలక్షణాస్థలే గంగాపడేఽపి
తథాపి గజ్ఞాతీరత్వస్య పూర్వముపస్థితస్య కదాచిల్లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వా
త్సా అజహత్సాన్విధాపీతి యత్ర లక్షణా జహత్సాన్విర్థేవ తదుదాహ
రతి—యథా విషం భుంక్ష్యేతి. యద్యపి విషభక్షణం కర్తవ్యత్వాన్య
యయోగ్యం పరస్తు కృతం సద్యోవ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుప
పత్తిః. తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్నభోజననివృత్తౌ తాత్పర్యాత్తదను
పవత్త్యా వాక్యస్య తత్ర లక్షణేతి ధ్యేయం శక్యార్థమితి. శక్యార్థవిశిష్ట

శ్రీత్ర స్వార్థం విహాయ శత్రుగృహే భోజననివృత్తి ర్లక్షితా, యత్ర
 శ్శార్థమస్తర్భావైవాథా స్తరప్రతీతి స్తత్రాజహల్లక్షణా, యథా శు
 గోఘట ఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వార్థం శుక్లగుణ మంతర్భావైవ తద్వతి
 ద్రవ్యే లక్షణమావర్తతే, యత్రహి విశిష్టవాచకః శబ్దఏకదేశం విహా
 య ఏకదేశే వర్తతే తత్ర జహదజహల్లక్షణా, యథా సోఽయం దేవ
 దత్త ఇతి, అత్రహి పదద్వయవాచ్యయో ర్విశిష్టయో రైక్యానుప
 పత్త్యా పదద్వయస్య విశేష్యమాత్రపరత్వం, యథావా తత్త్వమసీ
 త్యాదా తత్పదవాచ్యస్య సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టస్య త్వంపదవాచ్యేన
 అన్తఃకరణవిశిష్టేన ఏకాయోగాదైక్యసిద్ధ్యర్థం స్వయాపే లక్షణేతి
 సాంప్రదాయికాః. వయం తుబ్రూమః, సోఽయం దేవదత్తస్తత్త్వమసీ
 త్యాదా విశిష్టవాచకానాం పదానా మేకదేశపరత్వేఽపి న లక్షణా,
 శక్త్యుపస్థితవిశిష్టయో రభేదాన్వయానుపపత్తౌ విశేష్యయోః శక్త్యుప
 స్థితయోరేవాభేదాన్వయబోధావిరోధాత్, యథా ఘటోఽనిత్యః
 ఇత్యత్ర ఘటపదవాచ్యైకదేశఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేఽపి యోగ్యఘట

విషయత్వంలక్షణమ్. తేన కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతా మిత్యత్ర నాతివ్యా
 ప్తిః. కాకాదేశ్యకార్యస్య విశేష్యత్వేన జహదజహల్లక్షణాయా స్తద్వి
 శిష్టవిషయత్వాభావాత్—యత్రహీతి. శక్త్యైకదేశమాత్రవిషయ
 వృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణా లక్షణ మిహ వివక్షితం. నతు విశిష్ట
 వాచకత్వే ఘటితం. తస్య వ్యర్థత్వాత్. నచ కాకేభ్యో దధిరక్ష్య
 తామిత్యత్రావ్యాప్తిః శునకాదే రేకదేశత్వాభావాదితి వాచ్యం.
 సామృద్ధాయకమతే తస్యానుదాహరణత్వాత్. గ్రన్థకారమతే తు
 శక్త్యాశక్యవిశేష్యకవృత్తిత్వస్య తల్లక్షణత్వాత్. నన్వాకృతిశ్చబ్దార్థః
 ఇత్యభ్యుపగమాత్ దేవదత్తాదే శ్శక్త్యైకదేశత్వాభావా దసంభవ ఇతి
 చేన్న. ఆకృతివిశిష్టవ్యక్తివాచకత్వవాదిమతేన ఏతల్లక్షణప్రణయనాత్.
 సిద్ధాంతేన జహదజహల్లక్షణాయా ఏవాసిద్ధేః. లక్షణాత్రైవిధ్యస్య చ
 మతాస్తరాభిప్రాయత్వాత్. నను విశేషణపరేఽపి నిత్యోఽఘట ఇత్యా

వ్యక్త్యాసహ అనిత్యత్వావ్యయః, యత్ర పదార్థైః దేశస్య విశేషణత
యోపస్థితిః తత్ర స్వాతంత్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణాభ్యుపగమః, యథా
నిత్యో ఘటఇత్యత్ర ఘటపదార్థుటత్వస్య శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణాను
పస్థిత్యా తాదృశోపస్థిత్యర్థం ఘటపదస్య ఘటత్వే లక్షణా ఏవ
మేవ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేఽపి నలక్షణా, శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణోప
స్థితయో స్తత్త్వంపదార్థయో రభేదాన్వయే బాధకాభావాత్,
అన్యథా గేహే ఘటః ఘటే రూపం ఘటమానయేత్యాదా ఘటత్వ
గేహత్వాదేరభిమతాన్వయబోధాయోగ్యతయా తత్రాపి ఘటాదిపదా
నాం విశేష్యమాత్రపరత్వే లక్షణా స్యాత్, తస్మాత్తత్త్వమసీత్యాది
వాక్యే ఆచార్యాణాం లక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా, జహద
జహల్లక్షణోదాహరణం తు కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతా మిత్యాద్యేవ,

దా లక్షణా న స్యాదవిశేషా దిత్యతఆహ—యత్ర పదార్థైః దేశస్యేతి.

స్వాతంత్ర్యేణేతి. విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థితస్య ఘటత్వాదే రన్యాన్విత
తయా నిరాకాంక్షత్వేన స్వతంత్ర్యోపస్థితే రాకాంక్షోన్మాపకతయా
తస్యాఏవాన్వయబోధాజ్ఞత్వాదితి భావః. నను విశిష్టవాచకపదస్య
విశేష్యపరత్వేఽపి లక్షణైవ. తదేకదేశత్వసామ్యాత్. లాఘవేన శక్త్యై
కదేశపరత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అతఏవ న్యాయః, 'పదార్థః
పదార్థేనాన్వేతి న తు తదేకదేశేనే'తి. తథాచ నీలో ఘటః సోఽయం
దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణేత్యతఆహ—అన్యథేతి. ఘటా
దిపదానామితి. నచాత్రాప్యనుమితిః. అపసిద్ధాంతాత్. విశేష్యస్యైకదేశ
త్వేఽపిశక్త్యసస్వాతంత్ర్యేణోపస్థితతయాన్వయబోధోపపత్తౌ పునస్తదుప
స్థితయే లక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చేతి భావః. తర్హి జహదజ
హల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తి రిత్యాశంక్య, విశిష్టవాచకత్వవా
దిమతేన స్వయం తద్విషయమాహ—జహదజహల్లక్షణోదాహరణం
త్వేతి. ఛత్రిణో యాస్తీత్యాదిక మాదిపదగ్రాహ్యం—శక్యేతి. శక్య
తావచ్చేదకేత్యర్థః. నను కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాదా లక్షణా

తత్ర శక్యకాకత్వపరిత్యాగేన అశక్యదధ్యుపసూతకత్వపురస్కారేణ
 కాకేఽపి కాకశబ్దస్య ప్రవృత్తేః. లక్షణాబీజం తుతాత్పర్యానుపపత్తి
 రేవ, నత్వన్వయానుపపత్తిః; కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతా మిత్యత్రాన్వయా
 నుపపత్త్యభావాత్. గణ్ఠాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ తాత్పర్యానుపపత్తే
 రపిభావాత్. లక్షణా చ న పదమాత్రవృత్తిః, కిన్తువాక్యవృత్తిరపి,
 యథా గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యత్ర గంభీరాయాం నద్యా
 యా నాశక్యమాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసక్తాత్. నచ
 శక్యాశక్యవిషయత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రతీతే రిత్యా
 శబ్దః, దధ్యుపసూతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదక మి
 త్యాహ—అశక్యేతి. ఏవం లక్షణా నిరూపితా, సంప్రతి తద్బీజం
 నిరూపయతి—లక్షణాబీజం త్వితి. ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ—నత్వితి.
 కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం? తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపప
 త్తిర్వా? ఆద్య అహ—కాకేభ్య ఇతి. న ద్వితీయః. లాఘవావశ్యక
 త్యాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ లక్షణాబీజత్వాచిత్యాత్. నను
 తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తి ర్ధర్వపి గంగాయాం ఘోషః
 ఇత్యాదౌ క్లప్తత్వాత్ లక్షణాబీజం న తు తాత్పర్యానుపపత్తి రిత్యత
 అహ—గంగాయామితి. లక్షణా-పదమాత్రవృత్తిః-వృత్తిత్వా చ్ఛక్తి
 వదితినైయాంకాః-తాన్ప్రత్యాహ—లక్షణాచేతి. ఉక్తానుమానంచ
 శక్తిత్వేనసోపాధికమితి భావః. నను శక్తేః పదమాత్రవృత్తిత్వే శక్తి
 త్వం న ప్రయోజకం లాఘవేన సామాన్యధర్మస్య వృత్తిత్వవైవ
 తత్ప్రయోజకత్వాదిత్యాశబ్దః, చిత్రగు మానయ గంభీరాయాం
 నద్యాం ఘోష ఇత్యాదౌ గవాదిపదే లక్షణా న చిత్రాదిపదఇత్యత్ర
 నియామకాభావేన పదస్థముదాయవేవ తత్ర లక్షణాయా స్వయాపి.
 స్వీకర్తవ్యతయా గుర్వపి శక్తిత్వం తత్ర ప్రయోజకమిత్యాహ—
 యథా గంభీరాయా మితి శక్యసంబంధోపి లక్షణా వాక్యేచ శక్యనా
 శ్రయే తత్కల్పనం బాధిత మితి చోదయతి—నన్వితి. శక్యసంబంధవచ

మితి పదద్వయసముదాయస్య తీరే లక్షణా, నను వాక్యస్యాశక్యత
యా కథం శక్యసంబంధరూపా లక్షణా? ఉచ్యతే, శక్త్యాత్ పదేన
జ్ఞాప్యతే తత్సంబంధో లక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ యథా పదార్థః తథా వా
క్యార్థోఽపీతి న కాచిదనుపపత్తిః, ఏవమర్థవాదవాక్యనాం ప్రశంసా

లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యం చేహ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ పదా
ర్థజ్ఞానద్వారా వాక్యార్థోఽపీతి వాక్యేఽపి లక్షణా యుక్తేత్యాహ—
ఉచ్యత ఇతి. నను శక్యసంబంధత్వాపేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబంధత్వం
గుర్వితి చేన్న. వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణాంతరసిద్ధత్యేన తత్సాధా
రణగురులక్షణప్రణయనస్య న్యాయత్వాత్. న చ జ్ఞాప్యసంబంధత్వ
మేవ లక్షణమస్తు తస్య వాక్యలక్షణాసాధారణత్వాత్ తతశ్చ లక్షణే
శక్తిపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం. తథాసతి గావ్యాదే రపత్రంశస్య లక్ష
ణాపత్తౌ సాధుత్వాపత్తేః. వృత్తిమత్త్వవైవేచన శబ్దసాధుత్వప్రయోజక
త్వాత్. నచ వాక్యస్య స్వనిష్ఠశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబంధ
రూపాలక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్. శక్త్యా శ్రయస్య పదవైవేచన సము
దాయరూపేణ వాక్యత్వాభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞాప్యసంబంధవ
లక్షణా. నచాపత్రంశస్య సాధుత్వాపత్తౌ యజ్ఞే ప్రయోగాపత్తిః.
వ్యాకరణవ్యుత్పాద్యత్వస్య సాధుత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్.
వ్యాకరణం చ ప్రకృతిప్రత్యయానుఖ్యాయికాస్తృతిరితి నాత్మాశ్రయః.
తతశ్చోపపన్నావాక్యే లక్షణేతి. తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ—న
కాచిదనుపపత్తిరితి. నను చిత్రగుమానయ గంభీరాయాం నద్యాం
ఘోష ఇత్యాదావపి గవాదిపదవలక్షణా. నచ నియామకాభావః.
విశేష్యపదత్వస్య నియామకత్వాత్. అతవవాభేదాన్వయస్థలే నీలో
ఘట ఇత్యాదా విశేషణవిభక్తిః సాధుత్వాత్. నచ పదాంతరవై
యర్థ్యం చిత్రగోస్వామిగంభీరనదీతిరాదా తాత్పర్యద్యోతకత్వాత్. అత
వప ప్రజయతీత్యాదా ఉపసర్గస్య ప్రకృష్టే జయే తాత్పర్యద్యోత
కత్వం న తు శక్తిర్లక్షణా వా. తతశ్చ వాక్యే న లక్షణేత్వత ఆహ—

రూపాణాం ప్రాశస్త్యే లక్షణా, సోఽరోదీదిత్యాదినిందార్థవాదవాక్యా
నాం తు నిన్దితత్వే లక్షణా, అర్థవాదగతపదానాం ప్రాశస్త్యాదిలక్షణా
భ్యుపమే ఏకేన పదేన లక్షణయా తదుపస్థితిసంభవే పదాంతరంవ్యర్థం
స్యాత్, ఏవం చ విధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యరూపపదార్థప్రత్యాయకతయా
ర్థవాదపదసముదాయస్య పదస్థానీయతయా పదం సద్విధినా ఏకవాక్యం
భవతీత్యర్థవాదవాక్యనాం పదైకవాక్యతా, క్వత్స్నివాక్యైకవాక్య
తా? యత్ర ప్రత్యేకం భిన్న భిన్న సంసర్గప్రతిపాదకయోర్వాక్యయో

ఏవమితి. అర్థవాదవాక్యనామితి. నహి 'విశ్వరూపో వై త్వష్ట్రః'
ఇత్యాదావనేకపదసందర్భాత్తకే అర్థవాదవాక్యే విశేష్యపదం లాక్ష
ణికం విశేషణపదస్తు ద్యోతకమితి నియమోఽస్తి. విశేష్యపదానామపి
నానాత్వాత్. తథాచార్థవాదస్థలే వాక్యలక్షణాయాః క్లృప్తత్వేన లో
కేఽపి గంభీరాయాం నద్యాం ఇత్యాదా వాక్యఏవ లక్షణేతి భావః.
అర్థవాదే పదైకవాక్యతాప్రసిద్ధిరపి తత్ర వాక్యలక్షణాయా మ్మాన
మిత్యాహ—ఏవం చేతి. అన్యథా తవ మతే అర్థవాదాంతర్గతస్య
కస్యచిదేవ పదస్య ప్రశస్త్యేనిన్దితత్వరూపార్థప్రత్యాయకతయా
తస్యైవ పదైకవాక్యత్వాపత్తౌ అర్థవాదపదసముదాయే తత్ప్రసిద్ధిర్న
స్యాదితి భావః. ప్రసక్తా ద్వాక్యైకవాక్యతాం నిరూపయితు మాకాం
క్షాముద్భావయతి—క్వ తస్మితి. యద్వా తత్ప్రసిద్ధిర్న వాక్యలక్షణా
యాం ప్రమాణం పదమాత్రవృత్తిలక్షణావాదిమతఏవార్థవాదాంతర్గ
తస్య పదస్య సతః పదాంతరద్యోతితతాత్పర్యవిషయప్రాశస్త్యార్థప్రతి
పాదకతయా పదైకవాక్యత్వసంభవాత్. అన్యథా వాక్యస్యాపి సతః
పదైకవాక్యత్వే కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతా న స్యాదిత్యాక్షిపతి-క్వత
స్మితి. నహి వాక్యయో స్యతో రేకవాక్యత్వం వాక్యైకవాక్యత్వం
కింతు వాక్యార్థభోధకయోః. తథాచార్థవాదస్య వాక్యత్వేఽపి ప్రాశ
స్త్యరూపాబోధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వాభావా న్నవాక్యైక
వాక్యతేత్యాహ—యత్రేతి. విశేష్య విశేషణ మితి న్యాయేన పదార్థ

రాకాంతోపశేన మహావ్యార్థబోధకత్వమ్, యథాదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామాయజేతేత్యాది వాక్యానాం. సమిధో యజతీ త్యాదివాక్యానాం చ పరస్పరాపేక్షితాంగాంగభావబోధకతయ్యైవేకవాక్యతా, తదుక్తం భట్టపాదైః, “స్వార్థబోధే సమాప్తానా మంగాజ్ఞీ త్వద్వ్యవేషయా, వాక్యానా మేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయతే” ఇతి, ఏవం ద్వివిధోఽపి పదార్థో నిరూపితః, తదుపస్థితిశ్చాసత్తిః,

సమూహాలామ్బనాదేవ వైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యేనావాంతరవాక్యార్థబోధ ఇతి వాక్యైకవాక్యతాయాం లోకేకశ్చిద్విప్రతిపద్యేతాపి ఇత్యతో నిస్సందిగ్ధవైదికవాక్య ముదాహరతి—యథేతి. పరస్పరేతి. ప్రకృతీనాం దర్శపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థాంగైర్నివృత్తోపకారకాకాంతాణా మనారభ్యాధీతాంగైః వికృతీనాంచాతిదిష్టాంగైః పరిపూర్ణానాం శరమయాదిభిస్సహ సప్తాశ్వదగ్ధరథవదుత్థితాకాంతోవిరహేఽపి రక్తః పటోభవతీతివదుత్థాపితపరస్పరాకాంతా సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. నను వేదేఽపి నావాంతరవాక్యార్థబోధానంతరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథాసతి వాక్యయో ర్జనితాన్వయబోధ త్వేన నిరాకాంతతయా మహావాక్యార్థబోధో న స్యాదితి చేన్న. అవాంతరవాక్యార్థబోధానంతరం తదనుకూలాకాంతోఽభావేన వాక్యభ్యాం పునరవాంతరవాక్యార్థజ్ఞానాభా వేఽప్య జనితతాత్పర్యవిషయమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవ సంహతాభ్యాం మహావాక్యార్థబోధ సంభవాత్. అత్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ-తదుక్తమితి. నచ వేదేఽపి విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన ప్రథమతపవ విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థబోధోఽస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్. తథాసతి కర్తృస్వరూపజ్ఞానానంతరం ఫలాన్వయబోధః తతః శేషశేషిభావాన్వయబోధ ఇతిరాధ్ధాంతభంగాపత్తేః ఉత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టగుణవిభాగానువపత్తేశ్చేతి — తదుపస్థితిరితి. శక్తిలక్షణాన్యతరసంబంధేన పదజన్యపదార్థస్మృతిరాసత్తిరిత్యర్థః. నన్వస్తు పదార్థోపస్థితిరాసత్తిః తథాపి న తజ్ఞానం శాబ్దబోధే

సా చ శాబ్దబోధే హేతుః, తదైవాన్వయ వ్యతిరేకదర్శనాత్, ఏవం
మహావాక్యార్థబోధేన వాస్తవవాక్యార్థబోధే హేతుః, తదైవాన్వయా
ద్యవధారణాత్. క్రమప్రాప్తం తాత్పర్యం నిరూప్యతే, తత్ర తత్ప్ర
తీతిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వం న తాత్పర్యమ్, అర్థజ్ఞానసూన్యేన పురుషేణో
చ్ఛరితాద్వేదాదర్థప్రత్యయాభావప్రసక్తాత్, ఆయమధ్యాపకోఽప్య
త్పన్న ఇతి విశేషదర్శనేన తత్ర తాత్పర్యభ్రమస్యాప్యభావాత్,
హేతుః. మానాభావాత్. నాపి స్వరూపసతీ. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే
విశేషణత్వేన భాసమానతయా తదుపస్థితేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వా
వత్తే శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణతాభ్యుపగమభంగావత్తే రిత్యతః. -
సాచేతి. ఆసత్తిరేవ హేతుః. నతు తజ్జ్ఞానం. తథా చ పదజన్యపదార్థో
పస్థితీత్వేన హేతు త్వాదసాధరణ్యమితి భావః. నచ తేనరూపేణ
హేతుత్వేనమానాభావభిత్తావా—తదైవేతి. నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన
హేతుత్వం. విశేష్యధియోఽహేతుత్వాసాతాత్. న చోష్టాషష్టిః,
యావదన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితావేవాన్వయబోధః తదభావేనేత్య
న్వయవ్యతిరేక విరోధాదిత్యర్థః. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణం నిరూప్య
తద్విశేషకారణమాహ—ఏవమితి. న చోక్తన్యాయేన వైదికమహావా
క్యార్థజ్ఞాన ఏవావాస్తవ వాక్యార్థజ్ఞానం హేతుః నతు లోకేఽపి
తత్ర సమూహాలమ్బనాత్తదుత్పత్తౌ విరోధాభావాదితి వాచ్యం. వైది
కస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వస్యైవా వాస్తవవాక్యార్థజ్ఞాన
జన్యతావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబనమాత్రాత్
మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. అన్యథాకదాచిదాకాంతౌదివశాద్య
త్రావాస్తవవాక్యార్థజ్ఞానం తత్ర తన్నస్యాత్. యది చ పదార్థ సమూ
హాలమ్బనాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదా తజ్జన్యమహావాక్యార్థజ్ఞా
నత్వం తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇతి బోధ్యమ్. మానిశ్లో
కాదావవ్యాప్తిరితి దోషేనత్యేవ దోషాస్తరమాహ—అర్థజ్ఞానసూన్యే
నేతి. తత్ర కిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమాదూపం? భ్రమరూపంవా?

తాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్న కోఽపి దోషః, ఏవం తాత్పర్యస్య తత్ప్రతితిజనకత్వరూపస్య శాబ్దజ్ఞానజనకత్వే సిద్ధే చతుర్థవర్ణకే తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతితిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వరూపతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం, అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాంత

నకోఽపి దోష ఇతి. తథావ్యవచ్ఛేదకత్వ మనుగతమితి నోక్తదోషావకాశః. అన్యథా పదశక్తావప్యగతేరితి భావః. నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాంతః వివరణాదా తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యా శబ్దా నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతుత్వస్యాన్వయ వ్యతిరేకప్రమాణ సిద్ధత్వేన తద్వాక్యస్యాన్వాదృశతాత్పర్యనిరాసపరతయా పుష్పపత్తేర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఏవమితి. తాత్పర్యజ్ఞానమాత్ర హేతుత్వనిరాసపరత్వే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను న తావదిదం తాత్పర్యం వ్యవహారోపయోగి తదితరప్రతితిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వనైవ తత్పరపద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన శేషవైయర్థ్యాత్. నచ గేహే ఘటఇతి వాక్యే పటసంసర్గార్థపరతావారణాయ తత్ప్రతితిజనకత్వ ముపాత్తమితి వాచ్యం. ఘటసంసర్గపరస్య తస్య పటసంసర్గాన్యప్రమితువ్యద్వేషకత్వేన తత ఏవ తద్వారణాత్. న హి కశ్చి త్పటసంసర్గేచ్ఛయా గేహే ఘటఇతి ప్రయుక్తే. శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగస్యాన్వాయత్వాత్. ప్రయోగే వా పటసంసర్గపరత్వస్యేష్టత్వాత్. గజ్ఞాదిపదవత్ లక్షణయా తస్య తత్ప్రతితిస్వరూపయోగ్యత్వాత్. అతఏవ నై తత్తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి. విశేష్యమాత్రవిషయతయా తస్య హేతుత్వ సమ్భవే విశిష్టవిషయతయా తత్వే గౌరవాత్. నచ వైపరీత్యమర్హం నైష్ఠవమానయేతి వాక్యస్యాన్వయసంసర్గప్రతితిజనకత్వజ్ఞానే లవణపరత్వజ్ఞానదశాయా మశ్వానుభవాసమ్భవాత్. నచ తత్ప్రతితిజననస్వరూపయోగ్యత్వమేవ తాత్పర్యం తదవచ్ఛేదకం చ తదన్యప్రతితిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం తథాచ తజ్ఞానమేవ హేతురితి వాచ్యం. లాఘవేన తత్ప్రతితిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వనైవ వావచ్ఛేదకత్వాచిత్యాత్. కించ తదన్యప్రతితిచ్ఛ

విచారనై యర్థప్రసక్తాత్, కేచిత్తు శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తత్ర
తాత్పర్యజ్ఞానం న హేతు రిత్యేవం పరం చతుర్థవర్ణకవాక్యం, తాత్పర్య
సంశయవివర్యయా త్తరశాబ్దజ్ఞానవిశేషే చ తాత్పర్యజ్ఞానం హేతు
యానుచ్ఛరితత్వాప్రతిస్థానేఽపితత్ప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వజ్ఞానే సతి
ప్రసక్తౌన్నస్య వాక్యాదన్వయబోధదర్శనాన్న తజ్ఞానమన్వయధీ హేతుః.
నచ తేన తాదృశానుచ్ఛరితత్వమనుమాయ తతోఽన్వయమనుభవతీతి
వాచ్యం. తద్వాప్తిమవిదుషోఽపి తేనాన్వయబోధస్యానుభవసిద్ధ
త్వాత్. నచ తదపి. తస్య త్వయైవ దూషితత్వాత్. ఏతదప్రతిస్థా
నేఽపి తదన్వప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్ఛ. తస్మా
న్నోక్త తాత్పర్యం కారణమితి—అత్రబ్రూమః—తత్ప్రతీతిచ్ఛయా
నుచ్ఛరితత్వం తదన్వమాత్రప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం చ తాత్పర్యం.
న చ పరస్పరవ్యభిచారాన్నోభయమపి హేతుః స్యాదితి
వాచ్యం. తదన్వమాత్రప్రతీతిత్వద్వేష్యకత్వజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞాన
త్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నహి తత్ప్రతీతిత్వద్వేష్యక
త్వజ్ఞానముదేతి. నచోక్త తాత్పర్యజ్ఞానం న కారణం మానాభావాదితి
వాచ్యం. సైన్ధవమానయేతి వాక్యస్య లవణపరత్వజ్ఞానదశాయాం
సత్యామప్యాకాంతాదిఘటితసామగ్రిమశ్వపరత్వజ్ఞానవిరహేణాశ్వ
సంసర్దజ్ఞానాభావాత్ ఆయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతా
మిత్యత్రాన్వయపరత్వసందేహే తద్వ్యతిరేకనిశ్చయే చ శాబ్దజ్ఞానప్రతి
బద్ధాచ్ఛ. కేచిత్తు తాత్పర్యనిశ్చయస్య శాబ్దజ్ఞానప్రతిబద్ధక తత్సంశయ
తద్వ్యతిరేకనిశ్చయనివృత్త్యుపక్షేణత్వా న్న హేతుత్వమితి. తన్న.
సిద్ధాన్తే ప్రతిబద్ధకాభావస్య హేతుత్వానభ్యుపగమాత్. కించ య
త్సంశయేత్వాదివ్యాప్తిబలా త్తాత్పర్యనిశ్చయే హేతుః. నతు తద్వ్య
తిరేకజ్ఞానాభావః. తస్యాభావత్వేన గురుత్వాత్. అన్యథా వ్యాప్తి
నిశ్చయస్యాప్యనుమిత్య హేతుత్వాపత్తిరితి—అభేదరత్న కారమత మా
హ—కేచిత్త్వతి —అత్రేదమనభిమతిబీజం. తాత్పర్యజ్ఞానజన్యతావ

రేవ, ఇదం వాక్యమేతత్పరముతాన్యపరమితిసంశయే తద్విపర్యయే చ
 తదుత్తరవాక్యార్థవిశేషనిశ్చయస్య తాత్పర్యనిశ్చయం వివాదుపపత్తే
 రిత్యావళి. తచ్చ తాత్పర్యం వేదే మిమాంసాపరిశోధితన్యాయాదే
 వావధార్యతే, లోకేతు ప్రకరణాదినా, తత్ర లోకీకవాక్యనాం మా
 నాంతరావగతార్థబోధకతయానువాదకత్వం, వేదేతు వాక్యార్థస్యాపూ
 ఛేదకం శాబ్దజ్ఞానే శాబ్దజ్ఞానత్వం. లాఘవాత్. నతు తాత్పర్యసంశయ
 విపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానత్వం. గౌరవాత్. నచాసత్వపి తాత్పర్యనిశ్చ
 యేతత్సంశయాదివిరహే శాబ్దబోధదర్శనేన వ్యభిచారాన్న హేతుత్వ
 మితి వాచ్యం. ఉక్తలాఘవేన తద్ధేతుత్వక్లప్తా తదభావే శాబ్దజ్ఞాన
 స్వైవాసిద్ధేః. అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయోఽపి తత్సంశయవిపర్యయో
 త్తరానుమితో హేతుః స్యాదితి మహద్వైతసమాపద్యేతేతి. —నన్వేష
 మపి నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న హేతుఃతస్య వాక్యార్థగమ్యత్వేన ప్రథ
 మం దుర్ద్రవీత్వాత్. న చ ప్రమాణాంతరేణ తద్ద్రవీహః. వైదికవా
 క్యార్థస్యాపూర్వాదే ర్థానాంతరాయోగ్యత్వాత్. ప్రమాణాంతరేణ
 ప్రథమం తద్ద్రవీహే చ శబ్దవైయర్థ్యాద్యత ఆహ—తచ్ఛేతి. వాక్యార్థ
 గర్భమపి తాత్పర్యం వేదే లాఘవానుగృహీతేన అనుమానేన తదుప
 జీవినా వా ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చీయతే. యథా 'కపిజ్జలానాలభేతే'త్య
 త్ర లాఘవాత్. త్రిత్యసంఖ్యాపరత్వం. నతు త్రిత్యాదిపరార్థపర్యస్త
 సంఖ్యాపరత్వం. గౌరవాత్. లోకేతు తాత్పర్యం ప్రకరణాదిలిజ్జకాను
 మానేన ప్రత్యక్షాదినావాఽవధార్యత ఇత్యర్థః. నచైవం వాక్యార్థస్యా
 వ్యవగమేనాజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంతావిరహాచ్ఛాబ్దజ్ఞానం న
 స్యాదితి వాచ్యం. తథాపి తచ్ఛబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాభావాత్ తస్యై
 వాకాంతాత్వాదితి భావః. నను శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తాత్పర్యజ్ఞా
 నస్య హేతుత్వే లోకీకవాక్యవద్యేదస్యానువాదకతాపత్తిః. తాత్పర్య
 గ్రహే తద్లటకవాక్యార్థస్య భానాత్. తథాచ లోకీకం వాక్య మను
 వాదకం న వైదిక మితి రాధాన్తో భజ్యేతేత్యాశంక్య కిమవశ్యాపేక్ష

ర్వతయా నానువాదకత్వం, తత్ర లోకే వేదే చ కార్యపరాణామివ
 జీయనిరవేక్షప్రమాణజనితసమానవిషయావగతివిశిష్టార్థబోధకత్వమను
 వాదకత్వం వేదస్యాపాద్యతే? స్వానుపజీవిప్రమాణజన్య సమానప్రకా
 రవిశేష్యకప్రమితివిషయత్వయోగ్యార్థబోధకత్వం వా? నాద్యః. ప్రాభా
 కరసమ్మతస్యాస్యాస్తాభిర్లోకేఽప్యనజ్ఞీకారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూష
 యతి—తత్రేతి. తయో ర్మధ్య ఇత్యర్థః—అపూర్వతయేతి. స్వానుపజీ
 విప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితి విషయత్వాయోగ్యత
 యేత్యర్థః. తథాచ తాత్పర్యగ్రాహకేణ వైదికానీమాని పదాని స్వర్గ
 కామనియోజ్యకయాగవిషయకనియోగపరాణీత్యవగమేఽపి స్వర్గకామ
 నియోజ్యకం యాగవిషయం కార్యమిత్యవగమాత్ న వేదస్యానువా
 దకత్వమితి భావః. నన్వస్త్యాకాంతాదినహకారివశాచ్ఛబ్దస్య పునఃకృ
 మాణ్యం. తథాపి న వేదాంతానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. తేషాంసిద్ధా
 ర్థబోధకత్వాత్ కార్యాన్నితవ సజ్జతిగ్రహేణ తత్పురాణామేవ సర్వ
 త్ర ప్రామాణ్యవధారణాత్. తథాపి ప్రయోజకవృద్ధోదీరితగా
 మానయేతి వాక్యశ్రవణసమనంతరభావి ప్రయోజ్యవృద్ధసమవేతగవాన
 యనచేష్టాముపలభమానోబాలస్తయా తత్కారణగవానయనగోచర
 ప్రవృత్తిమనుమాయ తదనుమితే చ కార్యసంసృప్తపదార్థజ్ఞానే వాక్య
 స్య సామర్థ్యమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపద్యతే. పునశ్చ గాం పశ్య
 గాం బధాన అశ్వమానయేత్యాదిప్రయోగాంతరేష్వావాపోద్వాపా
 భ్యాం గవి గోపదసామర్థ్యం గృహ్లా కార్యాన్నితవ గృహ్లాతి. అన్య
 థా ప్రథమావగతకార్యాన్నితవృత్తృత్తిబాధాపత్యే. న చ సిద్ధాధేఽపి
 ప్రథమం వృత్తృత్తిగ్రహః. హానోపాదానక్రియానన్వితస్యాబుభుత్సిత
 తయా వక్తృవివక్షాభావేన శబ్దస్యైవ తత్రాప్రయోగాత్. ప్రయోగే
 వా నభిహితక్రియాపదత్వాత్తస్మాత్ నఖాలో వృత్తృత్త్యతే. తల్లిజచే
 స్టాదేరభావాత్. తస్మాత్కార్యాన్నితార్థేషు పదానాం శక్తిః. తతశ్చ
 సిద్ధాథానాం న ప్రామాణ్యమితి. తదేతన్ని రాకరోతి—తత్రేతి.—ఇద

సిద్ధార్థానా మవ్యపూర్వతయా ప్రామాణ్యం. పుత్రస్తే జాతః కన్యా తే
గర్భిణీ. త్యాదిషు సిద్ధార్థేషుపి పదానాం సామర్థ్యవహారణాత్. అత
ఏవ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. యథాచైతత్తథా
విషయపరిచ్ఛేదే వక్ష్యతే, తత్ర వేదాంతానాం నిత్యసర్వజ్ఞపరమేశ్వర
ప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యమితి నైయామికాః. వేదానాం నిత్యత్వేన నిర
మత్రాకూతం. కార్యాన్నితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యగ్రహేఽపి న
తదనురోధాత్తత్రైవ పదవాచ్యత్వం. గౌరవాత్. అన్యథా ప్రమాణా
ంతరగ్రహ్యత్వస్యావ్యభిచారాత్తద్విశిష్టస్య వాచ్యత్వప్రసక్తః. కించ
కార్యాన్నితత్వం ఇతరాన్నితత్వం వా న వాచ్యతావచ్ఛేదకం. కార్య
స్య తద్వాచకలిజాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయస్య చ వాక్యాదేవ లాభాత్
అన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్. అన్యథాఽన్వయవిశేషేఽపి
వాచ్య స్వాదితి వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించ కార్యస్య కార్య
ంతరాభావా న్ను కార్యస్వయోఽవచ్ఛేదకః. యత్తు కేవలాద్ధేవదశక్తిగ్ర
హే వాక్యస్య ప్రథమగృహీతా శక్తిః కార్యాన్నితే బాధ్యేతేతి. తద
యుక్తం ఇష్టత్వాత్. పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదౌ భూతార్థేఽపి ప్రథ
మం వ్యుత్పత్తిగ్రహాచ్ఛ. న చ తత్ర వ్యుత్పత్తిగ్రహాభావః హ్యేదే
స్తల్లిజత్వాత్. న చ సుఖప్రసవాదినాపి తదుపపత్తిః. పుత్రపాదాంకిత
పటప్రదర్శనవత్ సుఖప్రసవసూచకస్యాభావాత్. తతశ్చ పరిశేషా
త్పుత్రజన్మసిద్ధౌ తత్ర పదవాచ్యత్వగ్రహః—తదుక్తం. 'దృష్టచైత్రసు
తోత్పత్తేశ్వరణాంకితవాససః, వార్తాహారేణభాతస్య పరిశేషవినిశ్చితి'
రితి—అతఏవేతి. యతఏవ సిద్ధార్థే వాక్యానాం ప్రామాణ్యమిత్యర్థః.
నను తథాపి వేదాంతానాం బ్రహ్మణి న ప్రామాణ్యమ్. తేహం ప్రతి
పత్తివిధిపరత్వేన తత్పరత్వాభావాత్. సత్యంజ్ఞాసమిత్యేవమాదీనాం చ
విధ్యపేక్షితవిషయసమర్పకత్వాత్. తథాచ 'వాచంధేనుముపాసీతే'
తివన్నవిషయబ్రహ్మపరా వేదాంతాఇతి తత్రాహ—యథా చేతి. నను
వేదాంతమితే వేదమాత్రస్య పురుషాధీనోత్పత్తికతయా పుండోపవ

స్తసమస్తపుండూషణతయా ప్రామాణ్యమితి అధ్వరమీమాంసకాః,
అస్తాకం తు మతే వేదో న నిత్యః, ఉత్పత్తిమత్వాత్, ఉత్పత్తి
మత్త్వం చ 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యద్భగ్వేదో
యజుర్వేదస్సామవేద' ఇత్యాదిశ్రుతేః, నాపి వేదానాం త్రిక్షణావస్థా
యిత్యం, యవవేదో దేవదత్తేనాధీతస్సవవ మయాపీత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞా

త్వ సభవాత్ లౌకికవద్వేదాన్తానాం న ప్రామాణ్యమిత్యాశంకా,
స్వయం ప్రకారాంతరేణ వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం సాధయితుం
ప్రథమంపరాభిమతం తత్ప్రకార మనూద్య దూషయతి. తత్రేత్యా
దినా. వేదాంతగ్రహణం వేదమాత్రోపలక్షణమ్. నిత్యేతి. స్వతం
త్రేతిశేషః. సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య వేదాన్తిభిరవ్యభ్యుపగమా
దిత్యవధేయమ్. వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన పుండోషాదిప్రా
మాణ్యం స్యాదిత్యత ఉక్తం—సర్వజ్ఞేతి. యది మన్వాదయోఽపి స
ర్వజ్ఞా స్తదా తత్ప్రణీతత్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తే న పరమేశ్వరా
పేక్షిత్యత ఉక్తం నిత్యేతి. తేషా మనిత్యత్వేన నానాత్వా క్షారవేణ
న తత్ప్రణీతత్వమితి భావః. భ్రమప్రమాద విప్రలిప్సా కరణాపాట
వాదిదోషాభావ ఏవ ప్రామాణ్యే హేతుః. తత్ర హేతుమాహ—
నిత్యత్వేనేతి. కిం వర్ణనిత్యత్వం వేదస్య నిర్దోషత్వే హేతుః? ఉతా
నుపూర్వీవిశిష్ట వేద నిత్యత్వం? నాద్యః. లౌకికవాక్యస్యాపి నిర్దోష
త్వాపత్తేః. న ద్వితీయః. వర్ణానామనిత్యత్వేన తత్సమూహాత్తకపదస్య
తత్సముదాయస్య చ వాక్యస్యా నిత్యతయా తత్పుండోహాత్తకవేదస్య
సుతరామనిత్యత్వా దిత్యభిప్రేత్య వేదానిత్యత్వే హేత్వంతరమాహ.
అస్తాకంత్యితి. 'ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే' ఇత్యాది శ్రుతిరాది పదగ్రాహ్యః,
నన్వియం శ్రుతి ర్న వేదోత్పత్తిపరా. వేదస్య క్షణమాత్రస్థాయిత్యేన
తదుత్పత్తేర్లోక సిద్ధత్వాత్. నా పి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తిపరా. పురు
షత్వేన సర్వేశ్వరస్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్ తస్మా త్స్వ
తంత్రపురుషాధీనోత్పత్తిపరైవ శ్రుతిః. మహత్పదస్య స్వతంత్రవా

విరోధాత్, అతపవ గకారాదివర్ణానామపి న క్షణికత్వం సోఽయం
 గకార ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, తథాచ వర్ణపదవాక్యసముదా
 యరూపస్య వేదస్య వియదాదివత్సృష్టికాలీనోత్పత్తికత్వం ప్రశయకా
 లీనధ్వంసప్రతియోగిత్వం చ, నతుమధ్యే వర్ణానాం ఉత్పత్తివినాశౌ,
 అనన్తగకారాదికల్పనాయాం గౌరవాత్, అనుచ్ఛారణదశాయాం
 వర్ణానామనభివ్యక్తిస్తదుచ్ఛారణరూపవ్యజ్ఞాకాభావా న్న విరుధ్యతే,
 అన్తకారస్థఘటానుపలమ్భవత్, ఉత్పన్నో గకార ఇత్యాదిప్రత్యయస్తు
 చిత్వా దిత్వాశయవతో నైయాయికస్యా శంకాం నిరాకరోతి.
 నాపీతి. అనేకవర్ణసముదాయగర్భస్య వేదస్య స్వరూపతః క్షణికత్వమ్?
 వర్ణక్షణికత్వాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి—యపవేతి. ద్వితీయం
 నిరస్యతి—అతపవేతి. అతః శబ్దార్థమాహ—సోఽయమితి. నను వేదస్య
 క్షణికత్వాభావే నిత్యత్వాపత్తౌ ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్నిర్విషయా స్యాది
 త్యత ఆహ—తథాచేతి. పరాభిమతోత్పత్తౌ నిరాకృతాయామిత్యర్థః.
 శబ్దస్య నాశకత్వాభిమతశబ్దాంతరాదీనా మంతరా సమ్భవేఽపి
 బహుకాలస్థాయిత్యాభ్యుపగమే కదాపి నాశో నస్యాదిత్యత ఆహ—
 ప్రలయేతి. తథాచ ప్రలయకాలపవ నాశక ఇతిభావః. వేదస్య
 వర్ణానాం చ న వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వం, ఇదానీం గకారః
 ఉత్పన్నః ఇదానీం వినష్ట ఇతి ప్రతీతి విరోధాత్. న చ ప్రత్య
 భిజ్ఞయోత్పాదవినాశభేద ప్రతీతి బాధః. బహుప్రతీతి బాధకల్పనే
 గౌరవేణ 'త్యజేదేకంకులస్వార్థ'ఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధస్యైవో
 చితత్వాత్. తతశ్చ వేదస్య వర్ణాదీనాం చ మధ్యే వ్యుత్పాదవినాశావి
 త్యాశక్యాహ—నర్హితి. సజాతీయానంతవేదకల్పనాయాం చ
 గౌరవం బోధ్యం. తథాచోత్పాదవినాశభేదప్రతీతీనాం ఉక్తగౌరవ
 ధరాహతం ప్రామాణ్యం. తద్బహుత్వం చాంధబహుత్వవన్నప్రయో
 జక మితి భావః. శబ్దస్య స్థాయిత్యే బాధకమాశక్యః, నిరాకరోతి.
 అనుచ్ఛారణేతి. నను న్యాయమతే ఉత్పాదాదిప్రత్యభిజ్ఞాపి సోఽయం
 గకార ఇతి తద్గత్వావచ్చిన్నాభేద విషయా గత్యజాతిఘటితపరంపరా

సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధా దప్రమాణం, వర్ణాభివ్యజ్ఞక
 భస్మనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్మన్ధవిషయత్వేన ప్రమాణం వా,
 తస్మాన్న వేదానాం ఊణికత్వం, నను ఊణికత్వాభావేఽపి వియదాదిప్రప
 ఙ్గువత్ ఉత్పత్తిమత్వేన పరమేశ్వరకర్తృకతయా పౌరుషేయత్వాత్
 అపౌరుషేయత్వం సదానామితి తవాపి సిద్ధాంతో భజ్యేతేతి చేన్న,
 నహి పురుషేణోచ్చార్యమాణత్వం పౌరుషేయత్వం, గురుమతేఽపి
 అధ్యాపకపరమ్పరయా పౌరుషేయత్వాపత్తే, నాపి పురుషాధీనోత్పత్తి
 కత్వం పౌరుషేయత్వం, నైయాయికాభిమతపౌరుషేయత్వానుమా
 నేఽస్తదాదినా సిద్ధసాధనాపత్తేః, కింతు సజాతీయోచ్చారణానవేక్షోచ్చా
 సంబంధ విషయత్వేన ప్రమాణం తవ తు తాసా మప్రామాణ్యం స్యాది
 త్యతలహ—వర్ణాభివ్యంజకేతి. శ్యామో ఘటో నప్టః రక్త ఉత్పన్నః
 ఇతి ప్రతీతివదితి భావః. ఉపసంహరతి-తస్మాదితి. నను వేదో న ఊణికః
 నాపి వియదాదివదుత్పాదవిరాశీలః కింతు నిత్యఏవ ఉత్పత్తిశ్రుతి
 శ్చాభివ్యక్తిపరా అన్యథా పరమేశ్వరకర్తృకత్వే తస్య పౌరుషేయత్వా
 పత్తే అపసిద్ధాస్త ఇతి జైమినీయశ్శబ్దతే—నన్వీతి. 'అన్య మహత'
 ఇత్యాదిశ్రుతి ర్వేదోత్పత్తిపరైవ తత్పరత్వే బాధకాభావాత్. యత్తు
 వేదస్య పౌరుషేయత్వం బాధక మితి. తద్వేదా వికల్ప్య దూషయతి.
 నహిత్యాదినా. మహానిశ్లోకో న పౌరుషేయః స్యాదితి దోషే సత్యేవ
 దోషాన్తరమాహ—గురుమత ఇతి. సజాతీయేతి. ఆనుపూర్వాన్య
 సాజాత్యం. నచమహానిశ్లోకే ఽవ్యాప్తిః. తస్యాపి కదాచిత్కేనచిదుచ్చరి
 తత్వాత్. అన్యథా తస్యాలీకత్వాపత్తేః. ఉచ్చారణపదస్య ప్రతిసన్ధాన
 పరత్వా ద్వా. నను మాఘాత్ ఊణికో వేదః తథాపి వేదః స్వతంత్ర
 పురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీతత్వాత్ వేదభిన్నతత్ప్రణీతవాక్యవత్
 అన్యథా పరమేశ్వరస్య మాణవకవదుచ్చారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్త
 దాదితుల్యత్వాపత్తే సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాభ్యుపగమభక్తిప్రసక్తః తత

రణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం, తథాచ సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః
పూర్వసర్గసిద్ధవేదానుపూర్వీకం వేదం విరచితవా న తు తద్విజాతీయం
వేదమితి న సజాతీయోచ్ఛారణానపేక్షోచ్ఛారణవిషయత్వం పౌరుషే
యత్వం, భారతాదీనాం తు సజాతీయోచ్ఛారణమనవేక్ష్యేవోచ్ఛారణ
మితి తేషాం పౌరుషేయత్వం, ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదే
నాగమో ద్వివిధో నిరూపితః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం

వేదాంతపరిభాషాయా మాగమపరిచ్ఛేదః.

శ్చాపౌరుషేయో వేద ఇత్యతః—తథాచేతి. సర్గాద్యకాలే సర్వే
శ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధేయమానుపూర్వీ వేదస్యేతి జ్ఞాత్వా తత్సమానాను
పూర్వీకం వేదం రచయామితి సజ్జల్ప్య తాదృశం వేదం కృతవా
నతు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సర్గాదిసమయే వేదస్య పూర్వ
సర్గసిద్ధవేదసజాతీయత్వా తాదృశవేదాధ్యయనస్యేవాభ్యుదయ నిశ్చే
యసహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్విజ్రతయానర్థసహేతుత్వా
పక్షే. తథాచేశ్వరః పరశక్తిరపి పూర్వసర్గసిద్ధానుపూర్వీసమానాను
పూర్వీకం వేదం రచయన్నస్వతంత్ర ఇతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వమితి
భావః. నను నేదం పౌరుషేయత్వం వ్యవహారప్రయోజకం. భారతరా
మాయణాదావవ్యాప్తే. తస్యాపి శబ్దజాతీయోచ్ఛారణసాపేక్ష
త్వాత్. సచానుపూర్వాస్యాసాజాత్యం తత్ర నేతి వాచ్యం. తథాపి
పత్యమాన భారతాదావవ్యాప్తే రిత్యాశక్యం సాజాత్యమానుపూ
ర్వైవ వివక్షితం సిద్ధాంతే చ పత్యమానాద్యభారతయోచ్ఛేదాభావా
న్నవ్యాప్తి రితిభిప్రేత్యాహ—భారతాదీనాం త్వితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

ఇదానీ మర్థాపత్తి ర్నిరూప్యతే, తత్రోపపాద్యజ్ఞానేనోపపాదక
కల్పనమర్థాపత్తిః, తత్రోపపాద్యజ్ఞానం కరణం, ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం,

సజ్జతిం దర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి.
తత్రేతి. అర్థాపత్తౌ నిరూపణీయాయా మిత్యర్థః—ఉపపాద్యేతి. ఉప
పాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమర్థాపత్తి రిత్వర్థః. తేన తదనువ్యవసాయా
దానాతివ్యాప్తిః. నచ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః. తస్యాః ప్రాగేవ
నిరస్తత్వాత్. తదగ్గీకారే వా వ్యతిరేకసహచారజన్యాయవ్యాప్తి
జ్ఞానన్వైవ తత్ర హేతుతయా తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవి
షయోపపాద్యజ్ఞానస్యా హేతుత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. అస్తు వా వ్యతి
రేకసహచారజన్యవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః. తథాపి తస్య వ్యభి
చారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానతయా హేతుత్వేన తదభావవ్యాపకా
భావప్రతియోగిత్వజ్ఞానత్వేనాహేతుత్వా న్నాతిప్రసజ్జ ఇతి దిక్.
తత్ర ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం ఫలభూతార్థాపత్తిలక్షణం.
తత్కరణత్వం చార్థాపత్తిప్రమాణలక్షణం. తత్కరణం చ నాంతః
కరణం. న చాన్యత్. కింత్యనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞానమివ తత్సంస్కార
వ్యాపారకం అనేన వినా ఇద మనుపపన్న మిత్తుపపాద్యజ్ఞానమేవే
త్యాహ—తత్రేతి. నను ఉపపాదకజ్ఞానం న ఫలం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వా
దిత్యాశङ్క్య సామాన్యతః సిద్ధావపి దేవదత్తో రాత్రే భుజ్య ఇత్య

యేన వినా యదనుపపన్నం తత్తత్ప్రపాద్యం, యస్యాభావే యస్యాను
 పపత్తిః తత్తత్ప్రపాదకం, యథా రాత్రిభోజనేన వినాదివా
 భుజ్జానస్య పీనత్వ మనుపపన్న మితి తాదృశం పీనత్వముపపాద్యం
 యథా వా రాత్రిభోజనస్యాభావే తాదృశపీనత్వస్యానుపపత్తిరితి
 రాత్రిభోజనముపపాదకం, రాత్రిభోజనకల్పనారూపాయాం ప్రమితౌ
 అర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతి షష్ఠీసమానేన అర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే,
 కల్పనాకరణే పీనత్వాదిజ్ఞానే తు అర్థస్యాపత్తిః కల్పనాయస్తాదితి బహు
 వ్రీహిసమానేన వర్తత ఇతి ఫలకరణయో రుభయో స్తత్పదప్రయో
 గః, సాచార్థాపత్తి ర్ద్వివిధా, దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేతి. తత్ర
 దృష్టార్థాపత్తి ర్యథా, ఇదం రజత మితి పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య రజత
 జాతీయస్య నేదం రజత మితి తత్రైవ నిషిధ్యమానత్వం సత్యత్వేనుప
 పన్నమితి రజతస్య సద్భిన్నత్వం సత్యత్వాభావవత్త్వం వా మిథ్యాత్వం
 కల్పయతి, శ్రుతార్థాపత్తి ర్యథా, యత్ర శ్రూయమాణవాక్యస్య

పపాద్యాధికరణవ్యక్తివిశేషవృత్తితయా తదసిద్ధే స్తదేవ ఫలమిత్యా
 హ—ఉపపాదకేతి. నను వ్యాప్యత్వముపపాద్యత్వం వ్యాపకత్వం ఉప
 పాదకత్వం న హి పీనత్వస్య రాత్రిభోజనవ్యాప్యత్వం ప్రాగవగత
 మిత్యాశంక్య తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వముపపాద్యత్వం
 తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వ ముపపాదకత్వ మిత్యాహ—
 యేనేతి. నన్వర్థకల్పనాకారణత్వం చేదర్థాపత్తిలక్షణం తర్హి తదేవార్థా
 పత్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం వాచ్యం వ్యావృత్తివ్యవహారాతరస్య లక్షణప్ర
 యోజనత్వాత్. తథాచ రాత్రిభోజనాదికల్పనాయాం తద్వ్యవహారో
 న స్వాదిత్యాశంక్య ఫలకరణయో ర్జ్ఞానపదప్రయోగవన్న విరోధః

ఇత్యాహ—రాత్రిభోజనేతి. యద్యప్యన్యత్రాప్యజ్ఞేన దృష్టార్థాపత్తిః
 శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ. తథాప్యర్థాపత్తినిరూపణస్య ప్రఖ్యమిథ్యాత్వాది
 సిద్ధిః ప్రయోజనమితి సూచయన్ ఉదాహరతి—దృష్టార్థాపత్తిరితి.
 స్వమతేన శ్రుతార్థాపత్తి ముదాహృత్య జైమినీయస్యాపి సమ్మతాంతా

సాన్విధానుపపత్తిముఖేనార్థాన్తరకల్పనం, యథా 'తరతిశోకమాత్మవిది'
 త్యత్ర శ్రుతస్య శోకశబ్దవాచ్యస్య బద్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్యానుపపత్త్యా
 బద్ధస్య మిథ్యాత్వం కల్ప్యతే, యథావా జిహ్వే దేవదత్తో గృహేనేతి
 వాక్యశ్రవణానన్తరం జీవినో గృహాసత్త్వం బహిస్సత్త్వం కల్పయతీతి,
 శ్రుతార్థాపత్తిస్త్వద్వివిధా, అభిధానానుపపత్తిరభిహితానుపపత్తిశ్చేతి,
 యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణే అన్వయాభిధానానుపపత్త్యా అన్వయాభి
 ధానోపయోగిపదాన్తరం కల్ప్యతే తత్రాభిధానానుపపత్తిః, యథా
 ద్వారమిత్యత్ర పిదేహీత్యధ్యాహరః, యథావా 'విశ్వజితాయజేతే'
 త్యత్ర స్వర్గకామపదాధ్యాహరః, నను ద్వారమిత్యాదావన్వయాభిధా
 నాత్పూర్వం ఇదమన్వయాభిధానం పిధానం పిధానోపస్థాపకపదం వినాను
 పపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితి చెన్న, అభిధానపదేన కరణవృత్త్యంత్యా
 తాత్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్, తథాచ ద్వారకర్తృకపిధానక్రియాకసంస
 ర్గపరత్వం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం తత్రాపి సమ్భా
 వ్యతే, అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యైవగతోఽర్థోనుపపన్నత్వేన
 జ్ఞాతః సన్నర్థాన్తరం కల్పయతీతి తత్ర ద్రష్టవ్యా, యథా 'స్వర్గకామో
 జ్యోతిష్టామేన యజేతే'త్యత్ర స్వర్గసాధనస్య క్షణికతయా సాక్షాత్
 యాగగతస్య స్వర్గసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యవర్త్యపూర్వం కల్ప్య
 ముదాహరతి—యథావేతి. యత్ర వాక్యైకదేశేతి. యార్థాపత్తిరన్వ
 యాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలా సాభిధానానుపపత్తి రిత్యర్థః.
 అన్యథాయథాశ్రుతే అర్థాధ్యాహరమతే అవ్యాప్త్యావత్తేరితి బోధ్యం.
 పదాధ్యాహరమతే నాహ—యథేతి. కృత్వా చింతా మూర్చిత్యాహ-
 యథావావిశ్వజితేతి. 'స స్వర్గః సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాది' త్యత్ర సూత్రే
 చతుర్థాధ్యాయే స్వర్గపదాధ్యాహరస్య సాధితత్వాదితి భావః. అన్వ
 యాభిధానానుపపత్త్యేత్యత్ర భావవృత్త్యంతి మభిప్రేత్య శబ్దతే—
 నన్వీతి. కల్పాపూర్వమతేనాభిహితానుపపత్తి ముదాహరతి—యథా
 స్వర్గకామశ్చితి. నైయామకమతం నిరాకరోతి—నచేయమితి. కిమర్థాప

తే, నచేయ మథాపత్తిరనుమానేనై నర్భవితు మర్హతి, అన్వయవ్యాప్త్య
జ్ఞానేనాన్వయిన్యనై నర్భవాత్, వ్యతిరేకీణశ్చానుమానత్వం ప్రాగేవ
నిరస్తం, అతవవార్థాపత్తిస్థలేనుమినోమితి నానువ్యవసాయః, కింతు
అనేనేదం కల్పయామితి, నన్వార్థాపత్తిస్థలే ఇద మనేన వినానుపపన్నమితి
జ్ఞానం కరణ మిత్యుక్తం తత్ర కిమిదం తేన వినానుపపన్నత్వం? తదభావ
వ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్యమితి బ్రూమః, ఏవమథాపత్తేర్దానా
స్తరత్వసిద్ధౌ వ్యతిరేకినానుమానాస్తరం, పృథివీత రేభ్యోభిద్యతే గన్ధ

త్తేరన్వయిన్యస్తర్భావః! ఉతవ్యతిరేకిణి! తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం
నిరస్యతి—వ్యతిరేకీణశ్చేతి, నన్వార్థాపత్తిస్థలే లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణ
భావస్య అనుమానస్యైవ కరణత్వం నన్వార్థాపత్తేః గౌరవా దిత్యతాపా-
అతవవేతి. ననుయద్యనుమినోమిత్యనువ్యవసాయాభావా తత్ర

నానుమానం కరణం తర్హి తద్విలక్షణానువ్యవసాయాభావా న్నార్థా
పత్తిరపి ప్రమాణం స్యాదితి చోదయతి—కింతితి. నను కిమిదం తేన
వినానుపపన్నత్వం? న తావత్. తదభావప్రయుక్తాభావప్రతియోగిత్యం.

తద్ధి తదభావజన్యాభావప్రతియోగిత్యం? తదభావవ్యాప్త్యాభావప్రతి
యోగిత్యం వా? నోభయమసీతి శఙ్కతే—నన్వితి. వ్యాపకత్వం ప్రయు
క్తత్వ మిహ వివక్షిత మిత్యాహ—తదభావేతి. యద్వా తేన వినాను

పపన్నత్వం హి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్యం. అన్యానిరుక్తే.
తథాచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం తవాప్యవశ్యకం. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధి
జ్ఞానత్వేనానుమితి హేతుతయా చ క్లృప్తమిత్యనుమితిమేవ జనయేత్. న

విలక్షణప్రమితిమర్థాపత్తిమిత్యాశయేనాక్షిపతి—నన్వితి. నహ్యత్రవ్యతి
రేకవ్యాప్తిజ్ఞానం నేతి బ్రూమః. కింతవనేదం కల్పయామితి విలక్ష
ణానువ్యవసాయబలా దర్థాపత్తివిధయా తత్ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య

సమాధత్తే—తదభావేతి. మానాస్తరత్వేతి. యథాచ వ్యతిరేకిమా
నాస్తర మర్థాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్త మనుమానపరిచ్ఛేదే.
నను పృథివ్యాదావితరభేదసిద్ధేరనన్యాధీనత్వాత్ వ్యతిరేకి మానాస్తర

వత్సాదిత్యాదా గన్ధవత్త్వమితరభేదం వినానుషఙ్గమిత్యాదిజ్ఞానస్య కరణత్వాత్, అతవవానుష్యవసాయః పృథివ్యామితరభేదం కల్పయామితి.

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయామర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః [౫]

మిత్యాశబ్ద్య అర్థాపత్తేరేవ పీనత్వాదిస్థలే క్షప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయామికాభిమతవ్యతిరేకస్థలే నైవ ప్రమాణ మిత్యాహ— పృథివీతి. నన్వన్యత్రానుష్యవసాయబలాదస్తస్వినుపపత్తిజ్ఞానం కరణం అత్ర తు న తథేత్యత ఆహ—అతవవేతి—యతవవానుషపత్తిజ్ఞానం తత్త్వేన కరణమిత్యర్థః.

ఇతిశ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానేవేదాంతపరిభాషణౌ

అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైత వేదాంత పరిభాషా

అనుపలబ్ధి పరిచ్ఛేదః.

ఇదానీం పద్ధం ప్రమాణం నిరూప్యతే-జ్ఞానకరణాజన్యాభావా
నుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్, అనుమానాది
జన్యాత్మీంద్రియాభావానుభవహేతావనుమానాదావతివ్యాప్తివారణా
యాజన్యాస్తమ్, అదృష్టాదాసాధారణకారణేతివ్యాప్తివారణా
యాసాధారణేతి, అభావస్తృత్యసాధారణహేతుసంస్కారేతివ్యాప్తి
వారణాయానుభవేతి విశేషణమ్, సచాత్మీంద్రియాభావానుమితిస్థలేన
పలభ్యైవాభావో గృహ్యతామ్ విశేషాభావాదితివాచ్యం, ధర్మాధర్మాద్య
నుపలబ్ధినత్తేవైపి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలభ్యేరేవాభావ
గ్రహకత్వాత్. నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః? కిం యోగ్యస్య ప్రతి
యోగినోఽనుపలబ్ధిః? ఉత యోగ్యేఽధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః,
నాద్యః, స్తమ్భే పిశాచాదిభేదస్యాప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, నాన్యః, ఆత్మని
ధర్మాధర్మాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి చేన్న, యోగ్యాచాసా

జ్ఞానకరణకాభావానుభవకరణత్వ మనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం.
తత్కరణత్వం చ వ్యాపారాభావాదసాధారణకరణత్వం వివక్షితమి
త్యాహ—జ్ఞానకరణేతి. భావానుభవకరణే చక్షురాదావతివ్యాప్తివార
ణాయాభావపదం. నను జ్ఞానకరణాజన్యేతి వ్యర్థం అభావానుమితిస్థలే
ప్రమాణమనుపలభ్యైవాభావగ్రహసంభవాత్ లాఘవేన కేవలానుపలభ్యేరేవ
ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణవైయర్థ్యాదిత్యాశంకా, నిరాక

వనుపలభిక్షేతి. కర్మధారయాశ్రయణాత్, అనుపలభ్యేరోగ్యతా చ
 తర్కితప్రతియోగిసత్త్వప్రసజ్జితప్రతియోగికత్వం, యస్యాభావో
 గృహ్యతే తస్య యః ప్రతియోగీ తస్య సత్త్వేన అధికరణే తర్కి-
 తేన ప్రసజ్జనయోగ్యం ఆపాదనయోగ్యం యత్ప్రతియోగిఉపలభిస్య
 రూపం యస్యానుపలమ్భస్యతత్త్వం తదనుపలభ్యేరోగ్యత్వమితి,
 తథాహి స్థితాలోకవతిభూతలే యది ఘటః స్యాత్ తదాఘటో
 పలమ్భః స్యాదిత్యాపాదనసమ్భవా త్తాదృశభూతలే ఘటాభా-
 వోఽనుపలభిగమ్యః, అన్ధకారే తు తాదృశాపాదనసమ్భవాత్ నాను-
 పలభిగమ్యతా, అతఏవ స్తమ్భే తాదాత్మ్యేన విశాచసత్త్వే స్తమ్భవ-
 రోతి—నచేతి. నను అనుపలభ్యేరోగ్యత్వం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం.
 తవ మలే తస్యః ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలభి-
 యోగ్యత్వం. ఆత్మాశ్రయాదిత్యతపహ—అనుపలభ్యేతి. నన్వన్య
 ప్రతియోగ్యుపలభిప్రసంజనాదన్యాభావప్రత్యయాపత్తిః? యత్రచ న
 తత్ప్రసంజనం తత్ర నాభావగ్రహః స్యాదిత్యాశంకా, యత్ప్రతి-
 యోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయుక్తప్రసంజనయోగ్యప్రతియోగికత్వం
 యస్యానుపలమ్భస్య సోఽనుపలమ్భస్తదభావం ప్రతియోగ్య ఇతి తేన
 సేవ గృహ్యతే నాన్యస్యాభావ ఇత్యాహ—యస్యేతి. నన్వన్ధకారవతి
 భూతలే ఘటోపలభిప్రసంజనాభావేఽపి తద్యోగ్యత్వానసాయాత్త-
 త్రాపి తదభావానుపలభిః స్యాదిత్యాశంకా—తథాహీతి. తథాచ
 ప్రతియోగితదావ్యవేతరయావత్ప్రతియోగ్యుపలమ్భక సమవహితత్వ
 మేనానుపలభ్యేరోగ్యత్వం వివక్షితమితి నాతిప్రసజ్జః. యద్వా యో-
 గ్యే అధికరణే ప్రతియోగ్యుపలభి రోగ్య్యానుపలభిః. తద్యోగ్యత్వం
 చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయోజ్యప్రతియోగ్యుపలభిప్రసంజన
 విషయత్వయోగ్యత్వం యోగ్యతావచ్ఛేదకం చాధికరణస్య తాదృశ
 ప్రతియోగ్యుపలమ్భకసమవధానం. తేనాన్ధకారే ఘటాభావః ఆత్మని
 ధర్మాద్యభావశ్చనానుపలభి ఇతి భావః. పూర్వోక్తదోషం నిరస్యతి—

త్ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా తదభావోఽనుపలభిగమ్యః, ఆత్మని ధర్మాధర్మస
త్తేఽప్యస్యాతీద్వియతయా నిరుక్తోపలమ్భాపాదనాసమ్భవాత్ సధర్మా
ధర్మాద్యభావస్యానుపలభిగమ్యత్వం, వసు ఉక్తరీత్యా అధికరణేద్వియ
సన్నికర్షస్థలే అభావస్యానుపలభిగమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్లృప్తేద్వియ
మేవాభావాకారవృత్తావపి కరణం ఇద్వియాన్వయవ్యతిరేకానువిధా
నాదితి చేన్ని, తత్ప్రతియోగ్యనుపలభ్యే రప్యభావగ్రహహేతుత్వేన
క్లృప్తత్వేన కరణత్వమాత్రస్య కల్పనాత్, ఇద్వియస్యాభావేన సమం
సన్నికర్షాభావేనాభావగ్రహహేతుత్వాత్, ఇద్వియాన్వయవ్యతిరేక
యో రధికరణజ్ఞానోఽక్షీణత్వేనాన్యథాసిద్ధేః, నను భూతలే ఘటో
నేత్యాద్యభావానుభవస్థలే భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వ ముభయసిద్ధమితి
తత్ర వృత్తినిర్గమస్యావశ్యకత్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్తన్నిష్కఘటా
భావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షతైవ
సిద్ధాంతేఽపీతిచేత్! సత్యం - అభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కర

అతవవేతి. ఇద్వియసన్నికర్షానంతరం భూతలాదావభావజ్ఞానమితి నిర్వి
వాదం తత్ర క్లృప్తప్రమాణభావమిద్వియమేవ కరణం. నతు కల్ప్యాను
పలభిః గౌరవాదితి షష్ఠప్రమాణప్రద్యేషీ నైయాయికః ప్రత్యవతి
ష్ఠతేనన్వీతి. విచారితం గౌరవ మిత్యాహ—తత్ప్రతియోగ్యనుపలభ్యే
రితి. సన్నికర్షాభావేనేతి. నచేంద్రియస్యాభావేన సమం సంయుక్తవిశేష
ణతాసంబంధః. తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్చేతి భావః.
సన్నిద్వియస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అభావగ్రహహేతుత్వక్లృప్తాతద
నురోధాత్ సన్నికర్షోఽపి కల్పితే ఇత్యాశంకా—ఇద్వియేతి.
ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదో హి జ్ఞానస్య విషయాంశే
తవ మతే ప్రత్యక్షత్వం తథాచ చతుస్సన్నికర్షద్వారా అంతఃకరణస్య
నిర్గతత్వేన వృత్తివిషయోపాధ్యోరేకదేశస్థతయా వృత్తవచ్ఛిన్నచైత
న్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వేన భూతలే ఘటాభావ ఇతి
జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వం స్యాత్,

ణస్యానుపలభే ర్థానాన్తరత్వాత్, నహి ఫలిభూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్ష త్వే తత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణతానియమః, తత్త్వమసి దశమ స్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కరణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్న ప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్, ఫలవైజాత్యం వినా కథం ప్రమాణభేద ఇతి చేన్న, వృత్తివైజాత్యమాత్రేణ ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః, తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తి ర్నేంద్రియ జన్యా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నికర్హాత్ కింతు ఘటానుపలభిరూప మానాన్తరజన్యేతి భవత్యనుపలభేర్థానాన్తరత్వమ్, నన్వనుపలభిరూప మానాన్తరపక్షేఽప్యభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వే ఘటవతి ఘటాభావప్ర మస్యాపి ప్రత్యక్షత్వావత్తై తత్రాప్యనిర్వచనీయఘటాభావోఽభ్యుపగ మ్యేత? నచేష్టాపత్తిః, తస్య మాయోపాదానకత్వే అభావత్వానుప పత్తిః, మాయోపాదానకత్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదాన

తత్తత్త్వ కథమనుపలభ్యేర్విజాతీయప్రమాకరణత్వమితి చోదయతి—
నన్వీతి. యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభే దేఽప్యభావస్య ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వాభావా చ్ఛబ్దజన్యస్వనిష్ఠధర్మాది జ్ఞానవన్నప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షులక్షణే యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేష ణత్వేనోక్తత్వాత్. తథాప్యభ్యుపేత్వాహ—సత్యమితి. అనుపలభిః స ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్న త్వాదిత్యాశశ్కేయమభి ప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితివా? నాద్యః, తత్త్వమసీతి వాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూష యతి—అభావప్రతీతేరితి. నహీతి. ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్య మితి స నియమః తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భావః. నన్వాపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేర్నిమిలితనయస్య చ దశమత్వాజ్ఞానా ద్భవతు తత్ర ప్రత్యక్షస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షప్రమాణ జన్యత్వం ప్రకృతే బాధకాభావాత్. అభావప్రతీతే రిద్ధియజన్యత్వం కిం వస్యాదిత్యాశశ్క్య, పూర్వోక్తబాధకం స్తారయతి—తథాచేతి. అనిర్వ

త్వానుపపత్తిరితి చేన్న ఘటవతి ఘటాభావభ్రమో న తత్కాలోత్పన్న ఘటాభావవిషయః కింతు భూతలరూపాదా విద్యమానో లౌకిక ఘటాభావో భూతలే ఆరోప్యత ఇత్యన్యథాఖ్యాతిరేవ, ఆరోప్య సన్నికర్షస్థలే సర్వత్రాన్యథాఖ్యాతే రేవ వ్యవస్థాపనాత్, అస్తుహ ప్రతియోగిమతి తదభావభ్రమస్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వం, తథాపి తదుపాదానం మాయైవ, నహ్యుపాదానోపాదేయయో రత్యస్తసాజాత్యం, తస్తుపటయోరపి తంతుత్వపటత్వాదినా వైజాత్యాత్, యత్కించి త్వాజాత్యస్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్య చమిథ్యాత్వధర్మస్య విద్యమానత్వాత్, అన్యథా వ్యావహారికం ఘటాద్యభావం ప్రతి కథం మాయోపాదానమితి కుతో నాశజ్ఞేథాః? నచ

చనీయేతి. యద్యన్యభావస్వేంద్రియవేద్యత్వవాదినులే సుతరామ భావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వాదిదండూషణం సమానమేవ. తథాపి న్యాయమతే సర్వత్రారోప్యలే అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమా న్న దోష ఇతి భావః. అతవనాన్యథాఖ్యాతిమవలంబ్య పరిహరతి—న ఘటవతీతి. ఆరోప్య సన్నికర్షస్థల ఇతి. ఆరోప్యాన్యవధానస్థలే ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్థలేఽన్యన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే యద్యపసిద్ధాంతఇతి బ్రూయా త్తదాపతౌస్తరమాహ-అస్తువేతి. అనిర్వచనీయత్వమితి. ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వమభ్యుపేక్షోక్తమ్. వస్తుత స్తస్మినుపలభ్యాభావస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావా న్నాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్. తథాచానుమిత్యాదిస్థలే ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమతి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథాఖ్యాతిత్వా న్నానిర్వచనీయత్వమితి బోధ్యం. కిమభావస్య సర్వాకారేణ మాయాసాజాత్య మాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రం వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరసృతి—యత్కించిదితి. విజాతీయాపి మాయా యద్యుపాదానం స్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాధ మిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. నను బ్రహ్మణో విభ్రమాధిష్ఠానత్వలక్షణోపాదానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాంతో విరుధ్యే

విజాతీయయో రపుపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మైవ జగదుపాదా
నం స్యాదితి. వాచ్యం, ప్రపంచవిభ్రమాధిపానత్వయావస్య తస్యేష్ట
త్వాత్, పరిణామిత్వరూపసోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుప
పత్తేః, తథాచ ప్రపంచస్య పరిణామ్యుపాదానం మాయా నబ్రహ్మైతి
బ్రహ్మసిద్ధాంత ఇత్యలమితి ప్రసక్తేన, సచాభావశ్చతుర్విధః ప్రాగభావః
ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యాభావశ్చేతి, తత్ర మృత్పి
ష్టాదా కారణేకార్యస్య ఘటాదే రుత్పత్తేః పూర్వం యోఽభావః స
ప్రాగభావః, స చ భవిష్యతీతి ప్రతీతివిషయః, తత్రైవ ఘటస్య ముద్గరపా
తానంతరం యోఽభావః సప్రధ్వంసః, ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకపాలనాశే
తేత్యాశంజ్య తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వాన్ని విరోధ ఇత్యా
హ—తథాచేతి. ప్రాగభావం లక్షయతి—తత్ర మృత్పిష్టాదాదితి.—
అత్ర సమవాయికారణమాత్రవృత్తిత్యే సతి ప్రతియోగిజనకాభావ
త్వం ప్రాగభావత్వ మితి న భ్రమితవ్యం. తథాసతి సత్యంతవైయర్థ్యా
పత్తేః. నచైతావన్తాత్రమేవ లక్షణం మృత్పిష్టాదాదిత్యాదివాక్యం
నియతాధికరణపరమితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేఽపి వృత్త్యభ్యు
పగమాత్. జనకత్వస్యప్రాగభావగర్భత్యేనాత్మాశ్రయాచ్చ. తస్మాన్ని
ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికా
లాన్యావృత్తిత్యే సతి కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనాభావత్వం. ధ్వంసాతి
వ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనేతి. అత్యంతాభావాదా
తద్వారణాయ సత్యంతం. అసంభవనిరాసాయ కాలేతి. అయంచా
భావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వం తత్కారణత్యేనావశ్యమభిపేయః.
అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునః ఘటోత్పత్తిప్రసక్తాత్. నచోత్పన్నో
ఘటః ప్రతిబద్ధకః. తస్య తత్కారణత్వేన విశ్రమాదితి—తత్రమా
నాంతరమాహ—సచేతి. నచాత్యంతాభావేన భవిష్యతీతి ప్రతీతే రన్య
థాసిద్ధిః. విచిత్రప్రతీతే ర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితి భావః.
ధ్వంసం నిరూపయతి—తత్రైవేతి. మృత్పిష్టాదాదిత్యర్థః. తథాచ

నాశ ఏవ, నచ ఘటోన్మజ్జనాపత్తిః, ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపి ఘటప్రతి
యోగికధ్వంసత్వాత్, అన్యథా ప్రాగభావధ్వంసాత్తకఘటస్య వినాశే
ప్రాగభావోన్మజ్జనాపత్తేః, నచైవమపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం
తత్రకథం ధ్వంసనాశ ఇతి వాచ్యమ్, తాదృశ మధికరణం యది చైతన్య
వ్యతిరిక్తం తదా తస్యనిత్యత్వమసిద్ధం, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య బ్ర
హ్మజ్ఞాననిర్వృతాయావక్ష్యమాణత్వాత్, యది చ ధ్వంసాధికరణం
చైతన్యం తదా అసిద్ధిః, ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంసస్యాధిష్ఠానే ప్రతి
యమాసన్యాధికరణమాత్రత్వాత్, తదుక్తం, 'అధిష్ఠానావశేషో హి

కార్యసమవాయికాలన్యావృత్తిప్రతియోగ్యజనకో యో ౭భావః స
ప్రధ్వంసః. సచ ఘటో వినష్ట ఇత్యాదిప్రతీతివిషయఇతి భావః. ప్రధ్వం
సాభావో౭నంత ఇతి న్యాయమతం నిరస్యతి—ధ్వంసస్యాపీతి. నను నా
శకశూన్యత్వాత్ ధ్వంసో౭వినాశీత్యతాహ—స్వాధికరణేతి. ఘటోన్మ
జ్జనేతి. ప్రాగభావధ్వంసానాథారకాలస్య ప్రతియోగికాలత్వనియమా
దితిభావః. కాలస్య ధ్వంసానాథారత్వమసిద్ధ మిత్యాహ—ఘటధ్వంస
ధ్వంసస్యేతి. యథాహి ఘటోత్పత్తేః పూర్వం ఘటో భవిష్యతి తద్ధ్వం
సోభవిష్యతీతి ప్రతీతే గ్లాఘవాదేకన్యైవ ప్రాగభావస్య ఘటతద్ధ్వంసప్ర
తియోగికత్వం తద్వత్ ధ్వంసధ్వంసకాలే ఘటో వినష్టఇతి ప్రతీతే
గ్లాఘవాచ్చ తన్యైవ ఘటప్రతియోగికత్వమితి భావః. నను ధ్వంసస్య
ప్రతియోగిజన్యత్వనియమా దజనకో ఘటో న ప్రతియోగీత్యతాహ-
అన్యథేతి. తథాచ ప్రాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వే౭పి ఘట
'ధ్వంసకాలే ప్రాగభావో నష్ట ఇత్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంస
స్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్యమితి యది తదా ప్రకృతే౭పి తుల్యమితి
భావః. నిత్యాధికరణవృత్తిధ్వంసస్య వినాశకాభావా దనంతత్వసిద్ధౌ
తత్సామాన్యాదితరో౭పి ధ్వంస స్తథేత్యాశంకన్య నిరాకరోతి—నచై
వమితి. తత్కిమా కాశాదనిత్యాధికరణత్వేన వివక్షితమ్? ఉత బ్రహ్మ?
తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి—యదిచేతి. అసిద్ధిః-

నాశః కల్పితవస్తునః, ఇతి. ఏవం శుక్తిరూప్యవినాశోఽపీద మవచ్ఛిన్నమై
తస్యమేవ, యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేఽప్యభావః సోఽత్యన్తా
భావః, యథా వాయూరూపాత్యన్తాభావః, సోఽపి వియదాదివద్ధ్వంస
ప్రతియోగ్యేవ, ఇదమిదంనేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః, అయ
మేవ విభాగః భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవప్రియతే భేదాతిరిక్తవిభా
గాదా ప్రమాణాభావాత్, అయంచాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య
సాదిత్వే సాదిః, యథాఘటే పటభేదః, అధికరణస్యానాదిత్వే అనాది
రేవ, యథా జీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి జీవభేదః, ద్వివిధోఽపి భేదో
ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ, అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవ
శ్యంభావాత్, పునరపి భేదోద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి,
తత్రోపాధిసత్త్వావ్యాప్యసత్త్వాకత్వం సోపాధికత్వం, తచ్ఛాన్యత్వం
నిరుపాధికత్వం, తత్రాద్యోయథా-ఏకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధి
-భేదేన భేదః, యథావాఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః,
యథాచ ఏకస్యైవ బ్రహ్మణానంతరకరణభేదాద్భేదః. నిరుపాధికభేదో
యథా, ఘటే పటభేదః, నచ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపంచభేదాభ్యుపగమే అదై
తవిరోధః, తాత్త్వికభేదాదేరనభ్యుపగమేన వియదాదివద్ధ్వంతా
వ్యాఘాతాత్, తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః, 'అక్షమా భవతః కేయం
ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః. బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపమారోపాధిష్ఠాన
త్వాదిద మవచ్ఛిన్నమైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాన్తాసిద్ధి మాశంక్యాహ—
ఏవమితి. అతిరిక్తకల్పనే గౌరవా దప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతీతేశ్చ
రాహు శ్చిర ఇతి వదుషపత్తే రాతిరిచ్యతే ధ్వంస ఇతి భావః. అత్య
న్తాభావం లక్షయతి—యత్రేతి. త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధ ముదా
హరతి—యథేతి. న్యాయమతం నిరాకరోతి—అయమేవేతి. భేదం విభ
జతే. అయం చేతి. అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం న స్యాది
త్యాశఙ్క్య అవిద్యావన్నవిరోధ ఇత్యాహ—ద్వివిధోఽపీతి. కల్పి
తద్వై తాంగీకారమాత్రాన్నాద్వైతవిరోధ ఇత్యత్రాభియుక్తసమ్మతి

సాధకత్వప్రకల్పనే, కిం న పశ్యసి సంసారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పిత' మితి, అతఏవ వివరణేఽవిద్యానుమానే ప్రాగభావవ్యతిరేకత్వం విశేషణమ్ తత్త్వప్రదీపికాయాం చావిద్యాలక్షణే భావత్వవిశేషణం చ సజ్జచ్ఛతే, ఏవం చతుర్విధానా మభావానాం యోగ్యానుపలభ్యా ప్రతీతిః తత్రా మాహ—తదుక్తమితి. నను నృసింహ శ్రమశ్రీచరణైః ప్రాగభావస్య నిరాకృతత్వా త్తదంగీకరణం సిద్ధాంతవిరుద్ధమిత్యాశంక్య, తదక్షీకార ఏవ సిద్ధాంతానురోధీ వివరణాదా తదభ్యుపగమాదిత్యాహ—అత ఏవేతి. స చ పరమతేనైతదితి వాచ్యం. స్వమతే బాధకాభావాత్, ఉక్తప్రమాణసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. తత్రానుపలబ్ధిర్జానాంతరమితి.— అత్రేదమూలోచనీయం, కిమనుపలభ్యే రభావప్రమాయాం కారణాంతరానుపపత్త్యా మానాంతరత్వ మాస్థీయతే? అనుభవబలాద్వా? నాద్యః క్షిప్రప్రమాణభావస్యేన్ద్రియనైవ తత్కరణత్వసంభవాత్. సచేంద్రియాభావయో స్సంబంధానిరూపణమ్. సంయుక్తసంబంధనైవ సత్త్వాత్. సచాత్ర ప్రమాణాభావః. భూతలే ఘటాభావ ఇత్యాథారాధేయభావసంబంధప్రతీతేః. ఘటాభావజ్ఞానం-సంబంధవిషయకం - విశిష్టజ్ఞానత్వాత్. దండీపురుషఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వావత్తే 'ధ్వంసస్య సాధికరణ కపాలనాశేనే'త్యాదివర్ణనం 'అధికరణస్య సాదిత్యే' ఇత్యాదినా భేదదైవవిధ్యనిరూపణం చ విరుద్ధేత. స చ సంబంధః స్వరూపసంబంధోఽన్యో వేత్యస్యచేతత్. న ద్వితియః. నిర్లుటం భూతలం పశ్యామితి విపరీతానువ్యవసాయాత్. అన్యథాపర్యతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతివద్భూతలాభావయో ర్విలక్షణానువ్యవసాయాపత్తిః. కించ ప్రత్యక్షప్రమాయాం ప్రత్యక్షప్రమాణం కరణమిత్యుత్పర్గః. సచ బలవతా బాధకేనా పోహ్యతే. ప్రకృతే చాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్ర చ ప్రత్యక్షప్రమాణ మిన్ద్రియమేవకరణం. బాధకాభావాత్. ఇన్ద్రియాభావయోః సమ్బంధస్య చ సాధిత్యాత్. తతశ్చ కథమనుపలబ్ధిర్జానాంతరం. తస్మాదత్ర

నుపలబ్ధిర్హానాంతర మితి, ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం
స్వతపవోత్పద్యతే జ్ఞాయతేచ, తథాపి, స్మృత్యనుభవసాధారణం
సంవాది ప్రవృత్త్యనుకూలం తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వం ప్రామాణ్యమ్,

సమాధానం చిన్త్యమ్—ప్రసక్తాదాహ—ఏవమితి. ప్రమాణానా
మితి. ప్రమారూపాణా మిత్యర్థః. నను యద్యత్ జ్ఞానగత ప్రామాణ్యం
న తత్సర్వం స్వత ఉత్పద్యతే జ్ఞాయతే వా తదభావవతి తత్ప్రకార
కత్వాభావస్య విశేష్యావృత్త్యప్రకారత్వాదేశ్వ ప్రామాణ్యస్య తద
యోగాదిత్యతాహ—తథాపితి. భ్రమేతిప్రసక్తవారణాయ తద్వ
తీతి. తద్వద్విశేష్యకత్వే సతీత్యర్థః. ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం న స్వతో
గ్రాహ్యమిత్యత ఉక్తం-జ్ఞానత్వమితి. నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతిసాధా
రణమితి తత్ర ప్రామాణ్య వ్యవహారప్రసంగఇత్యాశంక్య ప్రవృత్త్యను
కూలస్యైవ ప్రామాణ్య స్యాత్త్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతిసాధారణస్య చ
తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వా న్న దోష ఇత్యాహ—సంవాదితి. నను
ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య కథం ప్రవృత్తిహేతుత్వం ప్రమాణాభావాదితి
చేన్న- నిష్కంఘ ప్రవృత్తిః- ప్రామాణ్యనిశ్చయసాధ్యా- తద్వ్యతిరేక
జ్ఞానత్వావచ్చిన్నప్రతిబధ్యత్వాత్. సామాన్యవ్యాప్తౌ వ్యాప్తినిశ్చయ
సాధ్యానుమితివదిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్. నచప్రా
మాణ్యశక్త్యానివృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర చాన్యథాసిద్ధిః
ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యైతి వాచ్యమ్. లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చ
యస్యైవ హేతుత్వాచిత్యాత్. నచ స్వతస్సిద్ధవేవ యత్రప్రామా
ణ్యశక్త్యావిరహస్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్. దోషాభావసహితజ్ఞా
నగ్రహకసామగ్ర్యం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్. అన్యథా
దోషే సత్యప్రామాణ్యస్యైవ గ్రహాపత్తౌ తన్నివృత్త్యనుపపత్తేరితి. నను
ప్రామాణ్యస్య ససోత్పాద్యత్య ముత్పత్తౌ స్వతస్త్వం. ఆత్మాశ్రయాత్.
నచ జ్ఞానసామగ్రిమాత్రజన్యత్వం తథా ప్రామాణ్యస్యాపాధిత్యేనాజ
న్యత్వాదిత్యతాహ—తచ్ఛేతి. ప్రామాణ్యం పరత ఉత్పద్యతే పర

తచ్చ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిప్రయోజ్యం, నత్యధికం గుణమపేక్షతే,
ప్రమాత్రే అనుగతగుణాభావాత్, నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం
భూయోఽవయవేంద్రియసన్నికర్షః, రూపాదిప్రత్యక్షే ఆత్మప్రత్యక్షేచ
తదభావాత్, సత్యపి తస్మిన్ సీతశ్శబ్దాభితి ప్రత్యక్షస్య ప్రమత్వాచ్చ,
అతఏవ సల్లిజ్ఞపరామర్శాదికమవ్యనుమిత్యాదిప్రమాయాం న గుణః,
అసల్లిజ్ఞపరామర్శస్థలే విషయాబాధేనానుమిత్యాదేః ప్రమాత్వాత్,
నచైవమప్రమాపి ప్రమా న్యాత్ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిమవిశే
షాదితి వాచ్యమ్, దోషాభావస్యాపి హేతుత్వాజ్ఞీకారాత్, నచైవం

తస్త్వం చ ఉత్పత్తౌ తస్య జ్ఞానజనకసామగ్రితిరిక్తకారణప్రయో
జ్యత్వ మితి నైయామికాదయః. తాన్పరిత్యాహ—నత్వీతి. ప్రమాణా
భావాదితి భావః. అనుగతగుణాసమ్భవాదపి నతదపేక్షేత్యాహ—ప్ర
మామాత్ర ఇతి. భూయోఽవయవేంద్రియసన్నికర్ష సల్లిజ్ఞపరామర్శయో
గ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారేణ ప్రమాత్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వా
యోగా దితి భావః. నన్విత్ర ప్రత్యక్షప్రమాత్వాదికమేవ తజ్జన్యతావ
చ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇత్యాశంకాహ—నాపీతి. తథాపి ప్రమా
మాత్రే అనుగతగుణాసంభవ ఇతి దోషే సత్యేవ దోషాంతరమాహ—
రూపాదీతి. నన్వయం సన్నికర్షో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్షప్రమాయామేవ
గుణ ఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆత్మప్రత్యక్షేచ వ్యభి
చారో దోష ఇత్యపరితోషాదాహ—సత్యపీతి. తథాచాన్వయవ్యభి
చారఇతి భావః—అసల్లింగేతి. సత్యపి సల్లింగపరామర్శే గర్భస్థాగభా
వావచ్ఛేదేన గర్భానుమితే రప్రమాత్వాచ్ఛేత్యపి బోధ్యం.—దోషా
భావస్యేతి. తస్మిన్ సవవానిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతు రనుగ
తత్వాదితి చేన్న అపసిద్ధాంతాత్. దోషస్య ప్రతిబంధకతయా తదభావ
స్యాస్యత్రక్తప్రతిబంధకాభావత్వేన హేతుత్వోపపత్తౌ గుణత్వేన
హేతుత్వే మానాభావాచ్ఛేతి భావః. ప్రమాణ్యస్య దోషాభావ
ప్రయోజ్యత్వే జ్ఞానసామగ్రితిరిక్తప్రయోజ్యత్వేనాప్రామాణ్య

పరతస్త్వం, ఆగన్తుకభావకారణావేషాయామేవ పరతస్త్వాత్, జ్ఞాయతే
చ ప్రామాణ్యం స్వతః, స్వతో గ్రాహ్యత్వం చ దోషాభావే సతి యా
వత్స్విశ్రయగ్రాహకసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం, స్వాశ్రయో వృత్తిజ్ఞానం
తద్ద్రాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానే గృహ్యమాణేతద్గతంప్రామా
ణ్యమపి గృహ్యతే, నచైవం ప్రామాణ్య సంశయానుపపత్తిః, తత్ర సం

దుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాదిత్యాశంక్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. జ్ఞాన
సామాన్య ప్రయోజకస్య ప్రమోత్పత్తౌవద్బద్ధాదిసాపేక్షత్వా త్పర
తస్త్వం స్యాదిత్యత ఉక్తమాగంతుకేతి—జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యర్థః.
దోషాభావ మాగంతుకమాదాయ తద్వారణాయ భావేతి. తథా
చాగంతుకభావకారణ సహకృత జ్ఞానత్వప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వ
ముత్పత్తౌ పరతస్త్వం. స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణా నవేక్షజ్ఞానసా
మాన్య ప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వమితి భావః. ప్రామాణ్యమితి.
తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వ మిత్యర్థః. దోషాభావే సతీతి. అత్ర తత్ప్ర
కారీభూత ప్రకారకత్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యకత్వేన చ స్వాశ్ర
యగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకపదేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా
తదగ్రహే న్న దోషః. పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా
తద్గ్రహసీద్వికారాదిత్యత ఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహక విశేష
ణమ్. తాదృశసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ
యత్ర దోషవశాదప్రామాణ్యనిశ్చయః తత్సంశయో వా తత్ర తద్వ
శ్యాపి సామగ్ర్యా ప్రామాణ్యగ్రహద్బాధ ఇత్యత ఉక్తం - దోషా
భావ ఇతి. తథాచ దోషాసహకృత తాదృశయావత్స్విశ్రయ
గ్రాహక సామగ్రిగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తాన్వితస్త్వం—
తదుక్తం ప్రథమవర్ణకే సృసింహాశ్రమ శ్రీచరణైః—‘దోషాసహకృత
జ్ఞానసామగ్రిమాత్ర గ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తా ప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వ’
మితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వ ముపపాదయతి—స్వా
శ్రయ ఇతి. సంశయస్థలీయాపి సామగ్రి దోషాసహకృతేతి మన్వానో

శయానురోధేన దోషస్యాపి సత్త్వేన దోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యవైవాగ్రహత్, యద్వా యావత్సాన్నిశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వ యోగ్యత్వం స్వతస్త్వం, ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్త్వేపి దోషవశేనాగ్రహాన్న సంశయానుపపత్తిః. అప్రామాణ్యం తు న జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిప్రయోజ్యం, ప్రమామూమప్యప్రామాణ్యపత్తేః, కింతు దోషప్రయోజ్యం, నాప్యప్రామాణ్యం యావత్సాన్నిశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యం, అప్రామాణ్యఘటకతదభావత్వాదే ర్వృత్తిజ్ఞానానుపనీతత్వేన సాక్షిణాగృహీతు మశక్యత్వాత్, కింతు విసంవాదిప్రవృత్త్యాది లిజ్జకానుమిత్యాది విషయ ఇతి పరతపవా ప్రామాణ్య ముత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ.

ఇతి వేదాస్తపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

నైయామిక శోధయతి—నచైవమితి. యద్వా సామగ్ర్యం దోషాసహకృతత్వ విశేషణ మజానాన శ్శబ్దతే—నచైవమితి. పరిహరతి—తత్రేతి. స్వతస్త్వమితి. జ్ఞప్తా ప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నేదం స్వతస్త్వం ప్రయోజకం, సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేఽపి ప్రామాణ్యానుమితిహేతు వ్యాప్తిజ్ఞానలిజ్జపరామర్శాభావవశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రహేఽపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేపి సత్త్వాత్. తథాః పూర్వోక్తవ తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్త్యా రప్రామాణ్యస్య పరతస్త్వముపపాదయతి—అప్రామాణ్యం త్వితి. అప్రామాణ్యం స్వతో గ్రాహ్యం పరతో గ్రాహ్యత్వాభావేనతి గ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానత్వవదితి శబ్దతే—కింతితి. ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రమాణం విసంవాదిప్రవృత్తిజ్ఞానకత్వాత్ సుమానగ్రాహ్యత్వాద్ధేత్వసిద్ధి రిత్యాహ—విసంవాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరిద్వారాత్తజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాస్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాస్తపరిభాషాయామ్

అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

విషయపరిచ్ఛేదః.

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం, వ్యావహారికతత్త్వావేదకత్వం పారమార్థికతత్త్వావేదకత్వం చేతి, తత్ర బ్రహ్మస్వరూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానా మాద్యం ప్రామాణ్యం, తద్విషయాణాం వ్యవహారదశాయాం బాధా భావాత్, ద్వితీయం తుజీవబ్రహ్మైక్యపరాణాం 'సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యాదివాక్యానాం 'తత్త్వమసీ'త్యన్తానాం, తద్విషయస్య జీవస రైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్, తచ్చైక్యం తత్త్వం పదార్థజ్ఞా నాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థో లక్షణప్రమాణాభ్యాం నిరూ ప్యతే. తత్ర లక్షణం ద్వివిధం, స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణం చేతి,

ప్రమాణానామితి. ప్రమాకరణానాం తత్కరణత్వే లక్షణం ప్రామాణ్యం ద్వివిధ మిత్యర్థః. వేదాంతానాం పారమార్థికవస్తుగోచర ప్రమాకరణత్వే. హేతుమాహ—తద్విషయస్యేతి. తర్హ్యాదౌ విషయ నిరూపణమేవ క్రియతా మిత్యాశంక్య, తన్నిరూపణస్య తత్త్వం పదార్థనిరూపణాధీనత్వాత్తత్పూర్వం తత్పదార్థాది నిరూపణ మేవో చిత మిత్యాహ—తత్త్వంపదార్థేతి. ప్రథమమితి, నచ త్వంపదార్థని రూపణమేవ ప్రాగ్భావి స్యా దవిశేషాదితి వాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థే త్యత్ర ప్రథమం తత్పదార్థస్యోపాత్తత్వాత్ త్వంపదార్థస్య కథంచిల్లో

తత్ర స్వరూపమేవ లక్షణం స్వరూపలక్షణమ్, యథా
సంతం బ్రహ్మే, త్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్

కావగతత్వేన తదవేక్షయాన్యా త్యన్తదుర్జ్జయతయ

శిష్యజ్ఞానీతత్వాదితి భావః. లక్షణమితి. అసాధార
వస్తు ప్రతిపత్తై స్వరూపలక్షణస్య ప్రధానత్వాత్ త
త్వాచ్చ ప్రథమం తల్లక్షయతి. తత్రేతి. ఇతరానిరూప
తత్త్వరూపలక్షణ మిత్యర్థః. యద్యపి ప్రకృష్టప్ర
లోకేపి స్వరూపలక్షణం ప్రసిద్ధం, తథాపి వైదికస్య
ప్రకృతత్వాత్ తదుదాహరతి. యథేతి. జ్ఞానానందా
తథాచ సత్యం జ్ఞానమానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః
నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం. తస్య ప్రపంచోపాధికత్వేన
దితిభావః. నన్విదం బ్రహ్మస్వరూపమితి కథ మవగమ్య
సత్యమితి. నను 'అస్య జగతో జన్తస్థితిభజ్జం యతః స
కారణాత్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష' ఇతి వ
భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వరూ
త్వాత్ తద్విరోధ ఇతి చేత్. తస్య సర్వావభాసనద
ప్రాయత్వాత్. తదుక్తం వివరణాచార్యైః—'అనేన
వభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యత' ఇతి. కేచిత్
కత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం, నతు సత్య
లక్షణం తథాపి—న తావత్సత్త్వం లక్షణం, తస్య
త్వాత్. నచ సత్యత్వే సతి జ్ఞానత్వం, తస్య జ్ఞానేపి
నాపి జ్ఞానానందత్వం, సత్త్వరహితస్య జ్ఞానానందాత్
భిరవ్యంగీకారాత్, తస్మా త్సచ్చిదానందాత్క కత్వమేవ
—తస్య. సిద్ధాంతే ఘటాదేః పారమార్థిక సత్యతా
సంస్కర్మాత్, సిద్ధాంతే నైవ తల్లక్షణప్రణయనాత్.
మత జగత్కారణస్య సచ్చిదానందాత్క కత్వాభావేన

సస్య స్వవృత్తిత్వాభావే కథం లక్షణత్వమితి చేన్న, స్వస్యైవ స్యాపే
క్షయా ధర్మధర్మిభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్, తదుక్తం, 'ఆన
న్దోవిషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్తి ధర్మాః అపృథక్త్వేఽపి చైత
న్యాత్మృగివాభాసస్త, ఇతి. తటస్థలక్షణం నామ యావల్లక్ష్యకాలమ
నవస్థితత్వే సతి యద్వాప్తవర్తకం తదేవ, యథా గన్ధవత్త్వం పృథివీల
క్షణం, మహాప్రళయే పరమాణుషు ఉత్పత్తికాలే ఘటాదిషు గంధా
భావాత్. ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదికారణత్వం, అత్ర జగత్పదేన కార్య
జాతం వివక్షితం, కారణత్వం చకర్తృత్వం, అతోఽవిద్యాదా నాతి
వ్యాప్తిః, కర్తృత్వం చ తత్తదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞానచికిర్షాకృ
తిమత్త్వమ్, ఈశ్వర్యస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞాన సద్భావే
చ 'య స్సరజ్ఞ స్సర్వవిత యస్యజ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్భ్రష్టా నా
గాత్, తతస్చ సత్యత్వాది ప్రత్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి. స్వరూ
పం న లక్షణం ధర్మత్వాభావాదిత్యాక్షిపతి—నన్వితి. పరిహరతి—నస్వ
స్యైవేతి. లక్షణలక్షణే పారమార్థిక ధర్మత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజక
త్వాదితి భావః. అత్ర పంచపాదికాచార్య సమ్మతి మాహ—తదుక్త
మితి. స్వరూపలక్షణేఽతివ్యాప్తివారణాయ యావదితి. లక్ష్యవృత్తి
తాదృశధర్మే తద్వారణాయ వ్యావర్తకపదం. పరమతేనాహ—మహా
ప్రళయ ఇతి. ఉభయమతేనాహ—ఉత్పత్తికాల ఇతి. బ్రహ్మణస్తటస్థల
క్షణ మాహ—ప్రకృతేచేతి. నను బ్రహ్మణో జగచ్ఛబ్దార్థాస్తఃపాతి
మాయాదికారణత్వాభావా దసంభవః, జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శే
కులాలాదేరపి యత్కించిత్కార్య కారణత్వేనాతివ్యాప్తి రిత్యతలహ.
అత్రేతి—కార్యజాతమితి. సర్వం కార్యమిత్యర్థః. నను యావత్కార్య
జన్తకారణత్వం నబ్రహ్మలక్షణం. తస్య ప్రధాన మాయా పరమాణు
జీవ శూన్యసాధారణత్వా దిత్యాశంక్యాహ—కారణత్వం చేతి.
కర్తృత్వ మితి. అదృష్టాద్వారకతావదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞాన
చికిర్షాకృతిమత్త్వ మిత్యర్థః. తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీనాం

మరూపమన్నం చ జాయత, ఇత్యాదిశ్రుతి ర్తానం. తాదృశచిక్షీర్దాస
ద్యావే చ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతి
ర్తానం, తాదృశకృతా చ 'తన్నోఽకురుతే, త్యాదివాక్యం. జ్ఞానేచ్ఛా
ద్యన్యతమగర్భం లక్షణత్రయం వివక్షితం, అన్యథా వ్యర్థవిశేషణత్వా
ప్రత్యే, అతఏవ జన్తస్థితిభ్యంసానా మప్యన్యతమన్వైవ లక్షణే ప్రవేశః,
ఏవం చ నవ లక్షణాని సంపద్యంతే. బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణత్వే చ

నిరాస ఇతి భావః. నను జగత్కారణస్య తావదుపాదానగోచరాపరో
క్షజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్రమాణం. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్.
నచ 'సక్షాత్ చక్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిః. తస్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమా
ణత్వాదిత్యాశంకాహా—ఈశ్వరస్యేతి. యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకా
రేణ. సర్వవిత్ విశేషతః. యస్య-భగవతః, జ్ఞానమయం తపః-బోపాధిక
మీక్షణ మితి యావత్. తస్మాత్ - ఈక్షణసహకృతాత్ కారణా
ద్భిష్టాణః. ఏతత్ - కార్యం, బ్రహ్మ-హిరణ్యగర్భః. నామ - ఘట
ఇత్యాది. రూపం - శుక్లాది, తదపి వ్యాకృతం సత్వవ్యాకృతం,
'తపసాచీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతే, అన్నాత్ప్రిణో
మనస్సత్యం లోకాః కర్తసుచామృత, మితి పూర్వవాక్యే అన్నపద
వేదనీయావ్యాకృతనామరూపసృష్టే రభిధానాత్. అన్నం - వీహీయ
వాది. 'యః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య' ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపద
గ్రాహ్య. తాదృశేతి. తావదుపాదానగోచరేత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి.
జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి. సకలకార్యోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానాశ్ర
యత్వం తాదృశ చిక్షీర్దాశ్రయత్వం తాదృశకృత్యాశ్రయత్వం చేతి
లక్షణత్రయం వివక్షితమిత్యర్థః. తాదృశజ్ఞానేచ్ఛాకృత్యాశ్రయత్వస్య
బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్న గౌరవమిత్యాహ—అన్యథేతి. తస్మిన్ స్థితిభంగ
గర్భమవ్యేకలక్షణం న స్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యా పరిహరతి—అత
ఏవేతి. వ్యర్థవిశేషణత్వాదేవేత్యర్థః. నను స్థిత్యాదిగర్భస్యాపి న ప్రత్యే
కలక్షణత్వం, స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వన్వైవ లక్షణత్వేన శేషవైయధ్యా

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి,
 యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతీ, త్యాదిశ్రుతిర్దానం, యద్వా నిఖిలజగదు
 పాదానత్వం బ్రహ్మణో లక్షణం, ఉపాదానత్వం చ జగదధ్యాసాధిష్ఠా
 దిత్యాశంక్య, జన్మగర్భలక్షణవత్ స్థితిగర్భం లయగర్భం చ లక్షణత్రిత
 యమేన వివక్షితం, తథాచ బ్రహ్మణ స్తటస్థలక్షణాని నవ సంపద్యంత
 ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. నను బ్రహ్మణో జగజ్జన్మకర్తృత్వం న లక్షణం,
 తద్ధి సకలకార్యో పాదాన విషయాపరోక్షజ్ఞాన వత్త్వం? సకలకార్యా
 నుకూలత్వ విశేషిత తాదృశజ్ఞానవత్త్వం వా? నాద్యః కార్యాను
 కూల తాదృశజ్ఞానవత్త్వనైవ కర్తృత్వ వ్యవహారప్రయోజకత్వేన
 తస్య కర్తృత్వాప్రయోజకత్వాత్. సహి తదేవ తత్ప్రతికారణం.
 తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగతమిత్యసరితోపాదాహ—బ్రహ్మణ ఇతి.
 తథాచ మాయాభిన్నత్వే సతి జగజ్జన్మ హేతుత్వం స్థితిహేతుత్వం
 తద్విలయహేతుత్వ మితి లక్షణత్రయమేవ వివక్షితం. యద్వా
 బ్రహ్మణ్యేవ జగతో జన్మస్థితిలయోపన్యాసాత్తస్య జగదుపాదానత్వం
 సూచ్యతే—తదుక్తం భామత్యామ్—‘త్రిభిరసోపాదానత్వం సూ
 చ్యత’ ఇతి. తథాచ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణ స్తటస్థ
 లక్షణమ్. ఉపాదానత్వంచాకర ఏవ స్ఫుటమితి స మాయాయా మతి
 వ్యాప్తిరితి భావః. నను జగదుపాదానత్వం న లక్షణం, తద్ధి సకల
 కార్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తథాసత్యకార్యవస్థానం బ్రహ్మణోఽన్య
 త్రేత్యద్వితీయబ్రహ్మాసిద్ధి ప్రసక్తాదిత్య పరితోపాదాహ—యద్యేతి.
 శుక్త్యవచ్చిన్నచైతన్యేతివ్యాప్తివారణాయ నిఖలేతి. అసమ్భవవార
 ణాయ జగత్పదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమ్. నను న సమవాయికారణత్వ
 ముపాదానత్వం, సమవాయాసభ్యుపగమాత్, నాపి తదాకారేణపరిణా
 మమానత్వం, మాయాయా మతివ్యాప్తే, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వే
 నాసమ్భవా చ్ఛేత్యతలహ—ఉపాదానత్వం చేతి. తదధ్యాసాధిష్ఠా
 నత్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదం తు ప్రకృతాభిప్రాయమితి బోధ్యం.

నత్వం, జగదాకారేణ పరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వం వా, ఏతాదృ
జగదాకారేణేతి. జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం విపక్షితం నిఖిలపదం
చానుషజ్జనీయమ్, తథాచ పూర్వోక్తవిశిష్టచైతన్యే నాతివ్యాప్తి
ర్నవాఽసమ్భవః. యద్యపి మాయాధిష్ఠానత్వమాత్ర మేవ బ్రహ్మణో
లక్షణమస్తు తస్య 'మాయినం తు మహేశ్వర' మిత్యాదావీశ్వరాసా
ధారణధర్మత్వావగమాత్. తథాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ
తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భావనాయా మధికరణాంతరప్రమితస్య
జగతో 'నేహనానాస్తీ' త్యాదినా బ్రహ్మణినిషేధావగమేపి చత్వరప్ర
తీతఘటపన్నిధ్యాత్వానాపత్తావదైవతబ్రహ్మసిద్ధిప్రసక్తాత్. నచ విశిష్ట
లక్షణేపి జగత్పరిణామిత్యస్య మాయాయామేవావగమాదుక్తదోష
తాదవస్థ్యమ్, బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగతత్వా
వశ్యంభావాత్. ఆతపవ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠా జ్ఞానపరిణామ
రూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాధాస్తః. నను బ్రహ్మణో న నిఖిలప్ర
ఖ్యాభ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా
'యతోపే' త్యాదిశ్రుతిర్దాన మితి వాచ్యమ్. తస్యా స్వకలభూతోపా
దానత్వే ప్రమాణత్వేపి బ్రహ్మణో నిఖిలప్రఖ్యాభ్యాసాధిష్ఠానత్వే
ప్రమాణత్వాభావా దిత్యాహ—ఏతాదృశమేవేత. ఇదం సర్వమితి.
బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'ఇదం బ్రహ్మ ఇదం క్షత్ర మిమే లోకా
ఇమాని భూతానీదం సర్వం యదయ మాత్మే'తి. అస్యార్థః. యదిదం
బ్రహ్మాదిభూతపర్యంత మిదం బ్రహ్మాత్యాదిపూర్వవార్యోపాతం తత్స
ర్వమయమాత్మేతి. అత్రచ యః స్థాణుః సపుమానితివద్భృహ్మసత్తాతిరిక్త
సత్తాకప్రపంచనిషేధోఽభిప్రేతః. నచైతావతా బ్రహ్మాణ్యధ్యస్తత్వం
ప్రపంచస్య న సిద్ధ్యతితి వాచ్యమ్. తత్సత్తాతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వవైస్వర్య
తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యాయానిరుక్తే. నచ 'అయ్యురైవ్యుత' మి
తివత్ నిమిత్తతయా 'బ్రహ్మణో దేవతే' తివత్ ఆధారతయా 'అదిత్యో
యూప' ఇతివత్ సద్భూతతయా వాసామానాధికరణ్యోపపత్తిరితి వా

శ మేవోపాదానత్వమభిప్రేత్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా * సచ్చత్య
చ్ఛాభవత్ * బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మప్ర
పంచయోస్తాదాత్మ్యవ్యవదేశః, ఘటస్సః ఘటోభాతి ఘటః ఇత్యాది
తాకికవ్యవదేశోఽపి సచ్చిదానంద స్వరూపబ్రహ్మైక్యాభ్యాసాత్, నన్వా

చ్యమ్, తత్రైవ ప్రతిజ్ఞా తస్య 'ఆత్మని ఖల్విరే దృష్టే శ్రుతేమతే విజ్ఞాతే
ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమిత్తాదిపక్షే
బాధాపాతాదితి భావః. తథాచ 'సచ్చత్యచ్ఛాభవది' తి తాదాత్మ్యవ్య
వదేశోఽపి ప్రపञ్చస్య బ్రహ్మణ్యభ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ—సచ్చేతి.
వృథివ్యాదిస్థూలభూతత్రయమపరోక్షత్వాత్. సత్. వాయాకాశే
పరోక్షత్వాత్ త్యత్. నను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే' త్యత్ర పూర్వ
వాకోపాత్తానాం బ్రహ్మక్షేత్రలోకప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చే
త్యత్ర చ స్థూలభూతానాం బ్రహ్మణ్యభ్యాససిద్ధావప్యవ్యాకృతనామ
రూపయో ర్నాధ్యస్తత్వసిద్ధి రిత్యస్వరసాదాహ—బహుస్యామితి. సర్వ
వికారకారణబ్రహ్మనిష్కేతుణస్య సర్వవికారవిషయత్వావశ్యంభావేన
సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేన చ 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే
యే' త్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్సర్వాభ్యాససిద్ధిరితి భావః.
నన్వేవమప్యకార్యప్రపञ్చస్య న బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం. ఉక్తవాక్యానాం
బ్రహ్మణి వికారాభ్యాస ఏవ ప్రమాణత్వాదిత్యపరితోషాదాహ—
ఇత్యాదిశ్రుతిష్వితి. 'ఏకమేవాద్వితీయం * నేహ నానా స్తికించన * యత్ర
త్యస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * మాయామాత్ర మిదందైవితమదైవితం
పరమార్థత' ఇత్యాదిశ్రుతయ ఆదిపదగ్రహ్యః. లోకకాభేదవ్యవహారోఽపి
బ్రహ్మణి ప్రపञ్చాభ్యాసే మానమిత్యాహ—ఘటస్సన్నితి. నన్విచ్ఛా
విషయత్వమిష్టత్వం తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం. తజ్జ్ఞానాదేవ తద్వ్యవ
హారః. నత్వానన్దాత్మకబ్రహ్మైక్యాభ్యాసాత్. అన్యథా దుగభే సదాన
న్దాత్మకబ్రహ్మభేదవ్యవహారాత్ దుగభిస్యాపీష్టత్వాపత్తిరితి చోదయతి.

సద్భావకచిదభ్యాసాద్భూతాదేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదభ్యాసాత్
తత్రాపీష్టత్వాది వ్యవహారాపత్తి రితి చేన్న, ఆరోపే సతి నిమిత్తాను
సరణం న తు నిమిత్తమస్తీత్యారోప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదా సచ్చి
దంశాభ్యాసేఽపి ఆనందాంశాభ్యాసాభావాత్, జగతి నామరూపాంశ
ద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్త కనామరూపసంబంధాత్, తదు
క్తం, 'అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామచేత్యంశపశ్చుకం, ఆద్యత్రయం
బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయ, మితి, అథ జగతో జన్తక్రమో
నిరూప్యతే, తత్ర సర్వాద్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమానప్రపంచవై

సన్నితి. దుఃఖే బ్రహ్మగతస త్వచిత్త్వాభ్యాసేఽపి ఆనందత్వాభ్యాసా
భావా న్నేష్టత్వవ్యవహారః సహ్యాన్యగతకించిధర్మాభ్యాసే తద్గతసర్వధర్మ
స్యాభ్యాస ఇతి నియమోఽస్తి. తజ్జనకదోషాభావాద్దోషస్య చ కార్యో
న్నేయత్వాదిత్యాహ — నారోపఇతి. నను ఘటాదావిష్టత్వాదే
ర్నాభ్యాసో యుక్తః తత్ర ప్రతీయమానసర్వధర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన
తదీయస్వాభావికధర్మాభావా త్సర్వత్రాంశాంతరవత్సేవాంశాంతరాభ్యా
సస్య దృష్టత్వా దిత్యాశంకా ప్రపశ్చస్యాస్తీవావ్యవహారిక మంశద్వయ
మిత్యాహ — జగతీతి. ఉక్తేఽర్థేభియుక్తసమృతి మాహ — తదుక్తమితి.
ననుపరమేశ్వరః కర్తృసాపేక్ష సన్నిఖిలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షోవా?
నాద్యః. కర్తృణో జగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. అన్యథా కర్త
జైవ సృష్ట్యుపపత్తౌ ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్. నాన్త్యః. విషమసృష్టిం నిర్మ
మాణస్య పుణ్యనవద్రాగద్వేషాపత్రేరిత్యత్యహ — సృజ్యమానేతి. —
అయం భావః. పరమేశ్వరః కర్తృసహకృత ఏవ జగత్సృష్టి హేతుః.
సచాత్ర ప్రమాణాభావః. సృష్టేరేవాత్ర ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా
విచిత్రకార్యానుపపత్తేః. తస్య విచిత్రకారణజన్యత్వనియమాత్.
'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్తృణా భవతి పాపకపాపేనే. త్యాదిశ్రుతేశ్చ.
అతఏవ న విషమసృష్టావీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః. ప్రేషాయవాది
సృష్టౌ పద్ధత్యవ జ్జగత్సృష్టావీశ్వరః సాధారణకారణం. తత్తద్బిజానీవ

చీత్ర్య హేతుప్రాణికర్త సహకృతాపరిమితానిరూపితశక్తివికేషవిభజ్యమా
యాసహిత స్పన్నామరూపాత్మక నిఖిలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధా
వాకలయ్య ఇదం కరిష్యామితి సంకల్పయతి, 'తదైక్షిత బహుస్యాం

వ్రీహీయవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదత్యస్తదుగఖభాజః కాంశ్చిదత్యస్తసుఖ
భాజః కాంశ్చిత్సుఖదుగఖభాజః కరోతీతి విషమసృష్టే జీవగతకర్తాణి
అసాధారణకారణ మితి—నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృ
కత్వ దర్శనాత్ కథమసహాయస్యేవ్వరస్య విచిత్రప్రపञ్చకర్తృత్వ
మిత్యత ఆహ—అపరిమితేతి. నన్వావశ్యకత్వాన్తాయైవ కర్తృసహకృతా
దధిపరిణామిక్షీరవత్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కిమీశ్వరేణ. 'యతో
వేత్త్యాదిశ్రుతేశ్చ అచేతనేఽపి సమ్భవాదితి చేత్. న. 'అనన్దాద్ధేవ ఖల్వి
మాని భూతాని జాయంత్యితి వాక్యేన చేతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్
ఇతి భావః—నామరూపేతి. యథాహి కులాలో బుద్ధావలిఖ్య నామ
రూపే తదైవ సజ్జల్ప్య ఘట ఇతి నామ్నా రూపేణ కమ్ముగ్రీవా
దినా ఘటముత్పాదయతి తథేవ్వరోఽప్యత్పత్తేఃపూర్వం యస్య
కార్యస్య యన్నామ యచ్ఛాస్య రూప మస్తరా కలయతి తదైవచ
తద్వస్తు కరిష్యామితి సజ్జల్పయతి తదైవచ కరోతీత్యర్థః. తత్రప్ర
మాణమాహ—తదితి. 'తస్యనోఽకురుతే' త్యాదిశ్రుతి రాదిపదగ్రహ్య-
తత ఇతి. ఈక్షణసజ్జల్పప్రయత్నానన్తర మిత్యర్థః—ఆకాశాదీనీతి.
ప్రథమ మాకాశ స్తదనన్తరం వాయు స్తతస్తేజ స్తతో జలం తతః
పృథివీత్యేవం క్రమవంతి పృథుభూతాని అపఖ్యేకృతాన్యత్పద్యస్త
ఇత్యర్థః. నను ఛాందోగ్యే తేజఆదికా సృష్టి శ్మూయతే 'తత్రేబోఽస్మ
జతే'తి. ప్రశ్నోపనిషదిప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతే'తి. ఐతరేయేత్వక్ర
మైవ 'సఇమాన్ లోకానసృజతాం భో మరీచీర్షరుమావ' ఇతి.
తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితి చేత్. న తావదాకాశాదిత్వే
ప్రమాణాభావః. తైత్తిరియకే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ
స్సంభూతః. ఆకాశాద్వాయుః. వాయో రగ్నిః అగ్నే రాపః. అద్భ్యః

ప్రజాయేయేతి* సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, తా
శ్రుతేః, అత్రాకాశాదీని పంచభూతాన్యపంచీకృతాని, తన్మాత్రః
ప్రతిపాద్యాన్యత్పద్యంతే, తత్రాకాశస్య శబ్దో గుణః వాయో
శబ్దస్పర్శా, తేజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి, అపాం తు శబ్దస్పర్శరూ
రసాః, పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః, నతు శబ్దస్యాకాశ
త్రగుణత్వం, వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్. నచాసౌ భ్రమః, బా
కాభావాత్, ఇమాని చ భూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రి

పృథివీతి సృష్టే రాకాశాదిత్వస్యావగమాత్. నచ శ్రుత్యంతర వి
ధః, వితరేయేఽపి గుణోపసంహారన్యాయేనాన్యత్ర శ్రుతక్రమన
వశ్యం కల్పనీయత్వాత్, నాపి ఛాందోగ్యశ్రుతివిరోధః. తస్మాన్దై
జనిప్రధానత్వేన శ్రుత్యంతరావగతాకాశాదిత్వ నివారణే సామర్థ్య
భావాత్. ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. 'తత్తేజోఽ
జతే, త్యత్ర 'ఆకాశా ద్వాయు' రితివ త్క్రమవాచక శబ్దాభావా
తిభావః. 'మహాభూతాని పంచైవ భూరాపోఽగ్ని ర్తరున్నభః, తన్మాత్ర
ణిచ తావంతీతి పురాణే మహాభూతత్వన్మాత్రాణామేవావగతేః 'ఽ
తాని పంచత్వన్మాత్రాణి పంచమహాభూతానీ, తి మహోపనిషద్యపి త
వావగమాత్ కథం తద్వైతిరేకేణాపంచీకృతానా మభ్యుపగమ ఇత్వ
ఆహ—తన్మాత్రేతి. యద్యపి తన్మాత్రేషు గుణానోపలభ్యంతే తథా
తత్కార్యేషు గుణదర్శనేన తత్కారణేష్యపి కారణత్వేన గుణా
మానా దిత్యభిప్రేత్య తత్ర విశేషగుణానాహ—తత్రేతి. శబ్దస్పర్శ
వితి. యద్యపి పుర్వః సాధారణగుణః తథాపి పార్థివవాయవీయదే
రనుష్ణాశీతత్వం తైజసాప్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవం రసేఽపి వైజాత్యమ
భవసిద్ధ మస్తీత్యసాధారణ్యం బోధ్యం. నైయామికమతం నిరాకర
నత్వేతి. వాయ్వాదావితి. ప్రత్యక్షవాయాదా విత్యర్థః. తథాచ త
త్రేషు తదనుమానమితి భావః. బాధకాభావాదితి.—ఇదమాపాతే
జలాదావపి గర్భోపలంభాత్ సోఽపి పృథివీమాత్రగుణో న స్యా

ణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగుణోపేతైః శ్రోత్రత్వకృతూరససమూహాని
పంచేంద్రియాణి విలితైశ్చ మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాని చ జాయంతే,
శ్రోత్రాదీనాం పంచానాం క్రమేణ దిగ్వాతార్కవరుణాశ్వినోఽధిష్ఠా
త్పదేవతాః, మనఃకాదీనాం చతుర్థాం క్రమేణ చంద్రాచ్యుత చతుర్ముఖ
శంకరా అధిష్ఠాత్పదేవతాః, ఏతైరైవ రజోగుణోపేతైః సుచభూతైః
యథాక్రమం వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాభ్యాని కర్తేంద్రియాణి

నచాయ మాపాధికః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదంతర్య
ర్తిపార్థివభాగసంబంధా త్తదుపలంభితీ చేత్ వాయూవ్యస్తరస్త్వర్తి
వ్యాపకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం. వస్తుతస్తు 'శబ్దస్పర్శరూప
రసగంధాశ్చ తే పృథివీగుణాః తేషు గంధపీనాశ్చత్వారోఽపాంగుణాః
తేషు గంధరసపీనాస్త్రయోగుణాఅగ్నేః శబ్దస్పర్శావితి ద్వావాయోః
శబ్దపక ఆకాశస్యే'తి శారీరోపనిషద్వచనం శబ్దస్య వాయూద్విగుణత్వే
మానమితి బోధ్యం. భూతానాం త్రిగుణత్వే హేతుమాహ—త్రిగు
ణమాయేతి. మాయాయా సృత్వైరజస్తమోగుణత్వే 'అజామేకాం
లోహిత, మిత్యాది శ్రుతిర్తాన మిత్యుక్త మథస్తాత్. భూతానాం
సర్వదా గుణత్రయోపేతత్వేఽపి కార్యవిశేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావి
ర్భావ ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఏతైరితి. సత్త్వగుణోపేతై రపంచీకృతై
రాకాశాదిభి రిత్యర్థః. మనఃకాదీ. ఏకస్యాప్యంతఃకరణస్య వృత్తిచాతు
ర్విధ్యా చ్ఛాతుర్విధ్యం. తదుక్తం భాగవతే 'మనోబుద్ధిరహంకా
రశ్చిత్తమిత్యస్తరాత్మకం, చతుర్థాలక్ష్యతే భేదోవృత్త్యాల్పక్షణదూష
యే'తి. అత్రచ మనఃకాదీనాం గళాంతర్వదన హృదయనాభయః స్థా
నాని. 'మనస్థానం గళాంతం బుద్ధే ర్వదనం అహంకారస్య హృదయం
చిత్తస్య నాభి' రితి. శారీరకోపనిషది శ్రవణాదితి ధ్యేయం. శ్రోత్రా
దీనామితి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. అచేతనాసీంద్రియాణి-చేతనాధిష్ఠి
తాన్యేవ కార్యం జనయంతి-అచేతన కారణత్వాత్సృష్టద్వదిత్యనుమానస్య
మానత్వాత్. నచ జీవేన సిద్ధసాధనం. అనపేక్షితదుర్గంధజ్ఞానస్యోపేక్షిత

జాయంతే తేహం చ క్రమేణ వహ్నిర్ద్యోపేంద్రమృత్యుప్రజాపతయో
 ౭ధిష్ఠాతృదేవతాః, రభోగుణోపేతైః పంచమహాభూతై ర్మిలితైః పంచ
 వాయవః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాఖ్యాజాయంతే తత్ర సాగ్ర
 తృణాదిజ్ఞానస్య చ దర్శనాత్. దిగాదిదేవతానాం చ ప్రాణికర్తృవశేనాస్య
 త్రాపి ప్రేరణసంభవాత్. తథా (శ్రోత్రేణ) కర్ణా (చ) దిశఇత్యాది
 భాగవతవచనంతత్రప్రమాణం. వస్తుతస్తు చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణరస
 నత్వగ్నిన్ద్రియాణాం క్రమేణాదిత్యదికృణీవరుణవాయవో ౭ధిష్ఠాతృ
 దేవతాః. సుబాలోపనిషది 'స్థానాని స్థానిభ్యో యచ్ఛతీ' త్యుపక్రమ్య
 'చక్షు రధ్యాత్తం ద్రష్టవ్య మధిభూత మాదిత్య స్తత్రాధిదైవతం, శ్రో
 త్రమధ్యాత్తం శ్రోతవ్య మధిభూతం దిశ స్తత్రాధిదైవతం, నాసాధ్యా
 త్తం ఘ్రీతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రాధిదైవతమ్, జిహ్వీధ్యాత్తం
 రసయితవ్య మధిభూతం వరుణ స్తత్రాధిదైవతం, త్వగధ్యాత్తం స్పృశ్మ
 యితవ్య మధిభూతం వాయు స్తత్రాధిదైవతం, ఇత్యామ్నానాదితి
 బోధ్యం. — చంద్రాచ్యుతేతి. చంద్రబ్రహ్మశంకరవిష్ణవః క్రమేణమన
 ఆదీనాం అధిష్ఠాతృదేవతాః. 'మనో ౭ధ్యాత్తం మంతవ్య మధిభూ
 తం చంద్రస్తత్రాధిదైవతం' బుద్ధి రధ్యాత్తం బోధ్యవ్యమధిభూతం
 బ్రహ్మ తత్రాధిదైవతం, అహంకారో ౭ధ్యాత్తం అహంకర్తృవ్యమధి
 భూతం రుద్ర స్తత్రాధిదైవతం, చిత్తమధ్యాత్తం చేతయితవ్యమధి
 భూతం క్షేత్రజ్ఞస్తత్రాధిదైవతం, ఇతి సుబాలోపనిషదిశ్రుతేః. —
 వహ్నింద్రేతి. 'వాగధ్యాత్తం వక్తవ్య మధిభూతమగ్ని స్తత్రాధిదై
 వతం, హస్తావధ్యాత్తం ఆదాతవ్యమధిభూతం ఇంద్ర స్తత్రాధిదైవతం,
 పాదావధ్యాత్తం గంతవ్య మధిభూతం విష్ణుః తత్రాధిదైవతం, పా
 యురధ్యాత్తం విసర్జయితవ్య మధిభూతం మృత్యు స్తత్రాధిదైవతం,
 ఉపస్థోధ్యాత్తం ఆనందయితవ్య మధిభూతం ప్రజాపతి స్తత్రాధిదైవత
 మితి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ప్రాణం లక్షయతి—తత్రేతి. ఊర్ధ్వ
 గతిమత్త్వం ప్రాణస్య లక్షణం. న చోదానే ౭తివ్యాప్తిః. తస్యోత్పాద

మనవా న్యాయుగ ప్రాణః, నాసాదిస్థానవర్తి, అర్వాగ్గమనవానపానః
 పాయాదిస్థానవర్తి, విష్వగ్గమనవాన్వాసన అఖిలశరీరవర్తి, ఉర్ధ్వం
 న్నికాలే ఉర్ధ్వగతిమత్త్వేపి సర్వదా తదభావాత్. తస్యైవ ప్రాణలక్ష
 ణత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ ప్రాణస్యోర్ధ్వగతిమత్త్వే ప్రమాణాభావః
 ఇతివాచ్యం. 'తథ యోఽయ మూర్ధ్వముత్క్రామతి ఏష వా వసప్రాణః'
 ఇతి మైత్రేయోపనిషది తదైవ ప్రాణస్యాభిహితత్వాదతి భావః. తస్యా
 సాధారణస్థానం నాసికేత్యాహ—నాసేతి. 'వాయుగ ప్రాణో భూత్వా
 నాసికే ప్రావిశ' దిత్యైతరేయశ్రుతి రత్ర మానమ్. అన్యథా తదధిష్ఠా
 తృవాయుదేవతాయాః నాసాస్థానవర్తిత్వం న స్యాదితి బోధ్యమ్. అపా
 నలక్షణమాహ—అర్వాగితి. తస్యార్వాగ్గమనత్వే చ 'అథ యోఽయ
 మర్వాచం సజ్క్రామతి ఏష వా వసోపాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్ప్ర
 మాణం ఇతి భావః—పాయాదీతి. నాభిమారభ్య పాయుపర్యంతం
 తిష్ఠతీత్యర్థః. నత్వపానగపాయుప్రదేశమాత్రవర్తి. తథాసతి 'మృత్యుర
 పానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ' దితి నాభివర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయ
 త్వప్రతిపాదకైతరేయ శ్రుతివిరోధావత్తేరితి భావః. వ్యాసలక్షణ
 మాహ—విష్వగితి. 'యేనైతా స్సిరా అనువ్యాత్తా ఏష వావస
 వ్యాన' ఇతి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ఉదానం లక్షయతి—ఉర్ధ్వ
 మితి. సమూర్ధ్వగతిమత్త్వం న లక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రాతి
 వ్యాప్తే రిత్యాశంక్య, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం. తేన వివక్షిత
 మిత్యాహ—ఉత్క్రమణేతి. ఉత్క్రమణం చాత్ర దేహదూర్ధ్వగతి
 ల్లోకాంతరయాత్రాభిప్రేతా. 'అదైకయోర్ధ్వముదానః పుణ్యేన పుణ్యం
 లోకం నయతి పాపేన పాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి
 ప్రశ్నోపనిషద్వచనం తస్య లోకాంతరగమయితృత్వే ప్రమాణ మిత్య
 వధేయమ్. అథవా పీతాశితపానీయాన్నాద్యుద్ధారక్రియాహేతు
 ర్వాయు రుదానః. 'అథ యోఽయం పీత మశితముద్గిరత్యేషవా వస
 ఉదాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషద్ సత్ర ప్రమాణత్వాదితిభావః.—అశి

గమనవా నుత్కృమణవాయుః ఉదానః కంఠస్థానవర్తి, అశితపీతాన్నర
సాదిసమీకరణస్సమానః నాభిస్థానవర్తి, తైశ్చ తమోగుణోపేతై రపం
చీకృతభూతైః పఞ్చీకృతాని భూతాని జాయంతే, 'తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకై కా మకరోది, తి త్రివృతకరణశ్రుతేః పంచీకరణోపలక్ష
ణార్థత్వాత్, పంచీకరణప్రకారశ్చేత్థం-ఆకాశమాదా ద్వేభా విభజ్య
తయో రేకం భాగం పునశ్చతుర్థా విభజ్య తేషాం చతుర్థా మంశానాం
వాయ్వాదిషు సంయోజనం, ఏవం వాయుం ద్వీభా విభజ్య తయో
తేతి. అశితపీతాన్నపానీయయోః స్థవిష్ఠం భాగం పురీషమాత్రోపా
దానం బహీర్నిర్యాపయితుమపానే స్థాపయతి మధ్యమం భాగం మాంస
లోహితోపాదానం సూక్ష్మంచ మనఃప్రాణోపకారకమజ్ఞోపాక్షేషసమా
నయతి ససమాన ఇత్యర్థః. 'అథ యోఽయం స్థవిష్ఠమన్నం యాతు మపా
నేస్థాపయతి అణిష్ఠం చాక్షే సమానయత్యేష వా వసమాన' ఇతి తత్రై
వావగతేః. అయం చ సకలాజ్ఞవర్తి. అన్యథా సకలాక్షేష్వశితాదిసమీ
కరణానుపపత్తేరితి భావః. మహాభూతోత్పత్తిమాహ—తై శ్చేతి. పఞ్చీ
కరణే పురాణవాక్యం ప్రమాణమితి భావః. నను త్రివృత్కృతి ప్రతి
పాదకచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుతివిరోధేనపురాణాదివాక్యాన్నపఞ్చీకృతినీధ్విరిత్యాన్త
శబ్ద్యతస్యాపి త్రివృత్కృతిపరత్వేనపఞ్చీకృతినీవృత్తిపరత్వాభావాత్
ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాభావా దిత్యభిప్రేత్యాహ—తాసా
మితి. నను పఞ్చతన్త్రాత్రైః సముదితై రేక మహాభూత్పత్తిర్యది పఞ్చీ
కరణశబ్దార్థస్తదా పఞ్చతన్త్రాత్రాణామేక త్రైవోపక్షయా న్నహాభూతా
స్తరోత్పత్తి ర్నుస్యాత్ తాని భూతాని ప్రత్యేకం పఞ్చభా విభజ్య
తత్తద్భూతాంశపఞ్చకసముదాయాకరణం పఞ్చీకరణమిత్యభ్యుపగతా
వేకైకత్రమహాభూతేషువివాదిపఞ్చవ్యవహారాపత్తిరిత్యాశబ్ద్యపఞ్చీ
కరణప్రక్రియామాహ—పఞ్చీకరణప్రకార ఇతి. నన్వస్త్యేకభూతార్థ
భాగే తదితరభూతార్థ చతుర్థాంశానాం చతుర్థాం సంయోజనం పఞ్చీ
కృతిః తథాపి న వ్యవహార సామ్యరస్య ప్రతీకార ఇత్యతః—

రేకం భాగం చతుర్థా విభజ్య తేహం చతుర్ణా మంశానాం ఆకాశా
దిషు సంయోజనం, ఏవం తేజఆదీనామపి తదేవ మేకైకస్య భూత
స్వార్థం స్వాంశాత్తకం అర్థాంతరం చతుర్విధభూతమయమితి పృథి
వ్యాదౌ స్వాంశాధిక్యాత్పృథివ్యాది వ్యవహారః, తదుక్తం 'వై శేష్యా
త్తద్వాదస్తద్వాదః, ఇతి, తైశ్చా పంచీకృతభూతై ర్నిజశరీరం పరలోకతః
యాత్రా నిర్వాహకం మోక్షపర్యంతస్థాయీ మనోబుద్ధిభ్యా ముపేతం

తదేవమితి, అత్ర సూత్రకారసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి.—కేచిత్తు
తేజోఽబన్నాని త్రీణ్యేవ భూతాని. త్రివృత్కృతాని న తు పఞ్చభూ
తాని పఞ్చీకృతాని. తథాసత్యాకాశే పార్థివాంశస్యాపి భానే రూప
వత్తేన చాక్షుషత్వాపత్తేః. అభానే తద్వ్యవహారభావేన పఞ్చీకృతి
వైయర్థ్యాత్. కించ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకై కా మకరోదితి తస్యైవ శ్రుతత్వాత్. నపఞ్చీకృతిః. అన్యః
ఆశ్రవణాత్. తదుక్తం కల్పతరౌ. 'సమ్ప్రదాయాధ్వనా పఞ్చీకరణం
యద్యపి స్థితం, తథాపి యుక్తీదృష్టత్వాద్వాచస్పతిమతం శుభం, పృథి
వ్యబలనాత్తత్వం గగనే పవనేఽపి చేత్, రూపవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం
చాక్షుషత్వం ప్రసజ్యతే. 'అర్థభూయస్త్యతః క్షీత్యాద్యవిభావనకల్పనే,
వ్యవహారపథా ప్రాప్తౌ ముఖాపఞ్చీకృతి ర్భవేత్, అనవేక్ష్యఫలం
వేదసిద్ధేత్యేవేష్యతే యది, త్రివృత్కృతి శ్శ్రుతా పఞ్చీకృతి ర్నక్య
చనశ్రుతా' ఇతి. త్రివృత్కరణప్రకారశ్చైవమ్. తేజోఽబన్నాని త్రీణి
భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూతమేకైకమర్థం ద్విధా
ప్రసోఢ్య ఇతరభూతార్థద్వయేయోజనమితి.—తన్న, గగనపవనయోః
స్వాంశాధిక్యాత్ పృథివ్యబద్ధ్యంశావిభావనేన రూపవత్త్వాభావాత్.
ఏచ వ్యవహారప్రయోజనాభావాద్వ్యర్థం పఞ్చీకరణ మిత్యుక్త మితి
వాచ్యమ్. త్రివృత్కరణవత్తే పృథివ్యవైజసో ర్గ్రంథవత్త్వాదివ్యవహారా
భావేన దోషసామ్యాత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృ
త్కృతిశ్చ తేషు తన్నివృత్తిపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మా

జ్ఞానేంద్రియపంచక కర్తేంద్రియ పంచకప్రాణాది పంచకసంయుక్తం జాయతే, తదుక్తం, 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేంద్రియసమన్వితం, అపంచీకృత భూతోత్థం సూక్ష్మాజ్ఞం భోగ సాధనమి, తి, తచ్చ ద్వివిధం, పరమపరం చ, తత్ర పరం హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరం, అపరం అస్తదాదిలిజ్జశరీరం, తత్ర హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరం మహత్తత్వం అస్తదాదిలిజ్జశరీరమహంకార ఇత్యాఖ్యాయతే, ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్యః పంచీకృతభూతే

త్సుష్మాక్తం 'పంచీకృతాని భూతాని జాయంత' ఇతి—పాఞ్చభౌతికం హి శరీరం. 'తేషాం సముదాయశ్శరీర' మితి మైత్రేయశ్చ తేః. తచ్చ ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మం చేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మం తు ప్రాణేంద్రియాదిసప్తదశావయవోపేతం. తచ్చాపంచీకృతపాఞ్చభూతై రుత్పద్యత ఇత్యాహ—తైశ్చేతి, నను పరిదృశ్య మానస్థూలశరీరేణైవ జీవస్య సకలకార్యసమ్భవాత్ కిమనేన లిజ్జశరీరేణైవైతదహ—పరలోకేతి. స్థూలశరీరస్వేపావ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తే స్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాజ్ఞ మవశ్య మేష్టవ్య మితి భావః. తస్యపరలోకయాత్రానిర్వాహకత్వే హేతు మాహ—మోక్షేతి. ప్రాకృతప్రళయపర్యంతస్థాయీత్యర్థః. నను 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోభిభూత స్సుఖరూపమేతీ' త్యాదౌ సకలకార్యలయశ్రవణేన లిజ్జశరీరస్యాపి నాశా త్కథం కార్యబ్రహ్మవినాశపర్యంతస్థాయీత్వ మితి చేన్న-జ్ఞానశక్తివిశిష్టతన్నా శేఽపి క్రియాశక్తి విశిష్టస్య తస్య సత్త్వాభ్యుపగమాదితి భావః. ఉక్తావయవోపేతలిజ్జశరీరే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. లిజ్జశరీరం విభజతే—తచ్ఛేతి. పరం బ్రహ్మాణ్ణివాసి అపరం తదవ్యాపీత్యర్థః. హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరస్య మహత్తత్త్వవ్యవదేశ స్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదౌ హిరణ్యగర్భశరీరం మహత్ తదితరజీవలిజ్జశరీరమహంకారమాత్రమితి వ్యవదేశో న స్యాదిత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్య ఇతి—'తస్మాత్తమస్సంజాయతే తమసో భూతాది ర్భూతాదే రాకాశం ఆకాశా

భోక్తృ భూమ్యంతరిక్షస్వర్గహర్షనస్తపస్సత్యాత్మకస్య ఊర్ధ్వలోకసప్త
కస్య అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాభ్యస్యాధో
లోకసప్తకస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జాఖ్యచతు
ర్విధస్థూల శరీరాణాం చోత్పత్తిః, తత్ర జరాయుజాని జరాయుభోక్తృ
జాతాని మనుష్యపశ్వాదిశరీరాణి, అణ్ణజాని అణ్ణేభోక్తృ జాతాని పక్షి
పన్నగాదిశరీరాణి, స్వేదజాని తు స్వేదా జ్జాతాని యూకమశకాదీని,
ఉద్భిజ్జాని తు భూమిముద్భిద్య జాతాని వృక్షాదీని, వృక్షానామపి పాప
ఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం, తత్ర పరమేశ్వరస్య పంచతంత్రా

ద్వాయు ర్వాయో రగ్ని రగ్నే రాపః అద్భ్యః పృథివీ తదండం సమభ
వత్ తత్సంవత్సరమాత్ర ముపిత్వా ద్విధాఽకరోదధస్తాద్భూమి ముప
రిష్టా దాకాశ' మితిసుఖలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణ
యుక్తోత్పన్నత్వే ప్రమాణం. అత్ర చ భూమ్యాకాశశబ్దయో రధో
లోకసప్తకోర్ధ్వలోకసప్తక పరత్వాత్. అతవ సన్నాసనిధాయిన్యా
రణ్యశ్రుతిరపి 'భూర్లోకభువర్లోక సువర్లోక మహర్లోక జనోలోకతపో
లోక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితలసుతల తలాతలరసాతలమహా
తల బ్రహ్మాండం చ విసర్జయే, దితి చతుర్దశభువనాత్మకం బ్రహ్మాండమా
హేతి భావః—వృక్షాదీనామితి. 'శరీరజైః కర్తదోమైః యాతి స్థావ
రతాం నర, ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన తజ్జన్యదుగిభ
భోగాయతనత్వా చ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణో న సకలజగత్క
ర్తృత్వం. సుఖలోపనిషది 'బ్రహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ' దిత్యాదినా
బ్రహ్మత్వత్రాది సృష్టేః తత్రైవ 'అపానాన్నిషాదా యతా రాక్షసా
గంధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పరస్యా లోమభ్యః ఓషధివనస్పతయ' ఇత్యా
దినా నిషాదాదిసృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వేదస్య చ లిప్యాది
సంప్రదాయస్య చాశరీరేణ కర్తు మశక్యత్వాత్. న చ శరీరసాధ్యం
కర్త హిరణ్యగర్భః కరోతి తదసాధ్యం తు బ్రహ్మేతి వాచ్యం. తస్మి
బ్రహ్మైవ సకలజగత్కారణమితి వ్యాహస్యేతేత్యాశక్యహ—

ద్యుత్పత్తౌ సప్తదశావయవోపేత లిజ్జ శరీరోత్పత్తౌ హిరణ్యగర్భస్థూల
శరీరోత్పత్తౌ చ సాక్షాత్కర్తృత్వం, ఇతరనిఖిలప్రపంచోత్పత్తౌ చ
హిరణ్యగర్భాదిద్వారా 'హస్తాహ మిమా స్తిస్తో దేవతా అనేన జీవేనా
త్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ, తి శ్రు తేః, హిరణ్యగర్భో
నామ మూర్తిత్ర యాదన్యః ప్రథమో జీవః, 'సవై శరీరీ ప్రథమః
సవై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తత *
హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర, ఇత్యాది శ్రుతేః, ఏవం భూత భౌతికసృష్టి
ర్నిరూపితా, ఇదానీం ప్రళయో నిరూప్యతే, ప్రళయో నామ త్రైలో

అత్ర చేతి. లింగశరీరేతి. ఉభయవిధలిజ్జశరీరేత్యర్థః—హిరణ్యగర్భస్థూ
లశరీరేతి. 'మధ్యేతు పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుషః సహ
స్రాక్ష స్సహస్రపాత్ సహస్రబాహు రితి సుఖాలోపనిషద్వచ
నం బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భశరీరకర్తృత్వే ప్రమాణం. నచాత్రోత్పత్తి
వాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్య చ శబ్దస్యాశ్రవణాత్ కథం తత్క
ర్తృత్వ సిద్ధి రితి వాచ్యం. 'తస్మాత్తమస్సం జాయతే, ఇతి పూర్వదాక్ష్యే
శ్రుతస్య తదుభయస్యాత్రానుషంగాత్. నను హిరణ్యగర్భకర్తృకం
కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృకం స్యాత్? న హి కులాలేన కృతం కువిందే
న కృతం భవతీత్యాశంక్య తత్ర ఛాందోగ్యశ్రుతిం ప్రమాణ
యతి—హంతేతి. నను 'అనేన జీవేనే' తివాక్యే హిరణ్యగర్భోనాభిధీ
యతే తస్య బ్రహ్మవిష్ణురుద్ర లక్షణయూర్దిత్రయాంతర్భావేన జీవత్వా
భావా దిత్యుపేతహ—హిరణ్యగర్భోనామేతి. తత్ర ప్ర మాణ మాహ-
సవైశరీరీతి. తస్య తదన్యత్వే మంత్రవర్ణం చ ప్రమాణయతి—హిరణ్య
గర్భ ఇతి. 'బ్రహ్మదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువ
వస్య గోప్తా, ఇతి ముండకశ్రుతిరపి తస్య ప్రథమజీవత్వే ప్రమాణమితి
బోధ్యం. జగజ్జన్మనిరూపణ ముపసంహరతి—ఏవమితి. స్థితే రేకయాప
త్వేన తత్ర నిరూపణీయాంశాభావా జ్ఞన్మనిరూపణానంతరం ప్రళయో
నిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి. ప్రళయస్వరూపే హి జ్ఞాతే
తద్విభాగ ఇతి ప్రథమం తల్లక్షయతి—ప్రళయో నామేతి. సకలకార్య

కృష్ణవినాశః, స చతుర్విధః నిత్యః, ప్రాకృతో, నైమిత్తికః, ఆత్మన్తికశ్చేతి,
తత్ర నిత్యః ప్రళయః సుషుప్తిః, తస్యా స్వకలకార్యప్రవిలయరూప
త్వాత్, ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం చ తదా కారణాత్తనా అవస్థానం,
తేన సుప్తాంత్యతస్య న సుఖదుఃఖాద్యనుపపత్తిః, నవా స్మరణానుపపత్తిః,
న చ సుషుప్తావంతఃకరణస్యాపి వినాశే తదధీనప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః,
వస్తుతః శ్వాసాద్యభావేఽపి తదుపలభ్యేః పురుషాంతరవిభ్రమ మాత్ర
త్వాత్ సుప్తశరీరోపలబ్ధవత్, నచైవం సుప్తస్య వరేతాదవిశేషః,

నాశః ప్రళయ ఇత్యర్థః, నిత్యప్రళయం నిరూపయతి—తత్ర నిత్య ఇతి.
ప్రతిదినం ప్రతిసుప్తిజాయమానో లయో నిత్యః సుషుప్తికాలీనశ్చ
ప్రళయస్తథేత్యర్థః. నను సుషుప్తికాలే సకలేంద్రియవ్యాపారోపర
మేఽపి న సర్వకార్యవిలయః మానాభావా దిత్యతః—తస్యా ఇతి.
‘సుషుప్తికాలే సకలే విలీన, ఇతి కైవల్యోపనిషది తత్కాలే సకల
కార్యవిలయస్య శ్రవణాదితి భావః. నను సుషుప్తికాలస్య సకలకా
ర్యప్రవిలయాధారత్వే ధర్మాధర్మయో స్పృశిహేతుసంస్కారస్య చ
తదావినాశేన సుప్తాంత్యతస్య సుఖదుఃఖానుభవో ఘటాదిస్పృశిత్వ న
స్వాదిత్యతః—ధర్మాధర్మేతి. కారణాత్త నేతి—అవిద్యాత్త నేత్యర్థః.
నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్వాదిద్యాత్తనావస్థితత్వేన స్వరూపేణ వినా
శాత్ శ్వాసాది క్రియానుపపత్తి రిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. కిం
సుషుప్తా క్రియానుపపన్నా? తదుపలబ్ధిర్వా? నాద్యః. ఇష్టాపత్తేః. నద్వి
తీయ ఇత్యాహ—వస్తుత ఇతి. ఏవం సతి సుషుప్త్యత్కాంత్యో ర్భేదోన
స్వాదిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచైవమితి—సంస్కారాత్త నేతి. నాశా
ఖ్యసంస్కారోఽవిద్యాతదాత్త నేత్యర్థః. నను సుషుప్తా సకలకార్యలయా
భ్యుపగమే సుప్తాంత్యతస్య ధర్మాదివినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తి ర్దుర్వారా.
కారణాత్తనావస్థానమితి చేత్. కిమవిద్యాత్తనావస్థానమిత్యనేన వివ
క్షితం? ఉత ధర్మాదేరసి స్వకార్యకారణత్వేన స్వరూపేణావస్థానం? ఆద్యే
ధర్మాదికారణమవిద్యేన తదావర్తత ఇత్యర్థః స్వాత్. తథాచ సుఖాది

సుప్తస్య హి లిङ్గశరీరం సంస్కారాత్తనా అత్యైవ వర్తతే పరేతస్య
తు లోకాంతర ఇతి వైలక్షణ్యాత్, యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వే శక్తి
జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి, తత్ర జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తా
వినాశః, న తు క్రియాశక్తివిశిష్టస్యేతి ప్రాణాద్యవస్థాసమవిరుద్ధం, 'య
దాసుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాన్తిక్ ప్రాణవైకథా భవతి
అథైవం వాక్ సర్వైర్నామభి సృహంస్యేతి * సతా సౌమ్య తదా సం
పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'త్యాదిశ్రుతిరుక్తసుషుప్తా మానం,

కారణ ధర్మాభావాదుక్తదోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే 'సకలే విలీనే'
ఇతి. శ్రుతి విరోధః. అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసోపలభ్యః
భ్రమత్వప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యస్వరసాదాహ—యద్వేతి. శక్తిఇతి.
శక్తిః సామర్థ్యం తచ్చ ఫలోపధానం వివక్షితం. నస్వరూపయో
గ్యత్వం. తస్య సర్వదాసత్తేన'జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తా
వినాశ' ఇత్యుత్తరగ్రంథవిరోధాత్.—ప్రాణాదీతి. అత్రాదిపదేన సావ
యవ లింగశరీర ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం పరిగ్రహః. నచ ధర్మాదేర్వి
కథం స్వరూపేణావస్థానం అన్యథా 'సుషుప్తికాలే సకలేవిలీన, ఇతి
శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి వాచ్యం. ధర్మాదికార్యస్య సుఖాదే ర్వివాదేన
తస్య కార్యవిశిష్టకారణనాశపరత్వాత్. అతవవ కైవల్యోపనిషది
'పునశ్చ జన్మాన్తర కర్తయోగాత్ సవవ జీవన్ముక్తిప్రబుద్ధ' ఇతి తదు
త్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మాదేః స్వరూపేణ
వినాశే తద్విరోధాపత్తేః. అతవవ మాండుక్యోపనిషది'యత్ర సుప్తో
నకంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్త
మితి' సుషుప్తినిర్వచనం. అతవవ 'అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంప
రిష్వక్తో న బాహ్యం కించ న వేదే'తి బృహదారణ్యశ్రుతిరపి. సుషుప్తా
సకలకార్యవిలయే కాపీతకీం శ్రుతిం ప్రమాణమాహ—యదేతి. తత్ర
ఛాన్దోగ్యశ్రుతిం చప్రమాణయతి—సతా సౌమ్యేతి. ప్రాకృతేతి.
ప్రకృతౌ మాయాయాం భవః ప్రాకృతః ప్రళయ ఇత్యర్థః. నచ సౌమ్య

ప్రాకృతప్రళయస్సు కార్యబ్రహ్మవినాశనిమిత్తకః సకలకార్యనాశః, య
దాతు ప్రాగేవోత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండా
ధికారలక్షణ ప్రారంభకర్తృసమాప్తౌ విదేహకైవల్యాత్మికా పరమ
ముక్తిః తదా తల్లోకవాసినా మపుత్యన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం
బ్రహ్మణా సహ విదేహకైవల్యమ్, 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే
ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరం పదమితిశ్రుతేః,
ఏవం సత్యలోకవాసిభి స్సహ కార్యబ్రహ్మణి ముచ్యమానే తదధిష్ఠిత
బ్రహ్మాండ తదంతర్నర్మర్మిఖలలోక తదంతర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికానాం
భూతానాం చ ప్రకృతో మాయాయాం లయః, నతు బ్రహ్మణి, బాధ
యాపవినాశస్యైవ బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్, అతః ప్రాకృత ఇత్యుచ్యతే, కార్య
బ్రహ్మణో దివసాపసాననిమిత్తకస్త్వైలోక్యమాత్రలయో నైమిత్తి
కప్రళయః, బ్రహ్మణో దివస చతుర్యగసహస్రపరిమితః కాలః, 'చతు
ర్యగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యత' ఇతి వచనాత్, ప్రళయకా

ష్టిక ప్రలయేఽతివ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివినాశస్యాంత్యకరణనిష్ఠత్వా
దితి భావః. —తల్లోకవాసినామితి. సత్యలోకవాసినా మిత్యర్థః. యద్యపి
కార్యబ్రహ్మవినాశ ఏవప్రకృతోపయోగీ. తథాపి తత్ప్రమాణత్వేన
వక్ష్యమాణవచనే 'కృతాత్తాన'ఇతిపద ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కార
వత్పరం 'ప్రవిశంతి పరం పద'మితి విదేహకైవల్యపరం నతు లోకా
న్తరావాప్తిపర మితి దర్శయితుం తదభిధానమితి ధ్యేయమ్. నన్వయం
ప్రళయో న ప్రాకృతః బ్రహ్మనిష్ఠత్వా దిత్యాశంక్య, మాయానిష్ఠప
వాయం ప్రళయః పరిణామ్యుపాదానకాలీననాశస్య తన్నిష్ఠత్వాభ్య
వగమాత్. అతఏవ ఘటాదినాశో మృత్పిణ్డాదనిష్ఠ ఇత్యభిప్రేత్యాహ.
నత్వితి. బాధేతి. ఇదం చ నాశస్య బ్రహ్మేత్యవభ్యుపేత్యోక్తమ్.
వస్తుతస్తు బాధోఽపి న బ్రహ్మనిష్ఠః తస్యాధిష్ఠానావశేషత్వాదితి బోధ్యం.
నైమిత్తిక ప్రళయం నిరూపయతి—కార్యబ్రహ్మణ ఇతి. త్రైలోక్యమా
త్రేతి. సత్యలోకతదంతర్నర్మకార్యవ్యతిరక్తసకలకార్యవినాశ ఇత్యర్థః.

లోఽపి దివసకాల పరిమితః, రాత్రికాలస్య దివసతుల్యత్వాత్, ప్రాకృత
ప్రళయే నైమిత్తిక ప్రళయే చ పురాణవచనాని ప్రమాణాని, 'ద్విప
రార్థేత్వతిక్రాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః, తదా ప్రకృతయస్స ప్తకల్పంతే
ప్రళయాయహి, ఏషప్రాకృతికో రాజ్ఞః ప్రళయో యత్ర లీయత' ఇతి
వచనం ప్రాకృతప్రళయే మానం, 'ఏష నైమిత్తికః ప్రాక్తః ప్రళయో
యత్ర విశ్వపుట', శేతే సంతాసనో నిత్య మాత్మ సాత్కృత్యచాత్మ
భూరి' తి వచనం నైమిత్తికప్రళయే మానం, తురీయః ప్రళయస్తు
బ్రహ్మసాక్షాత్కారసమిత్తకః సర్వమోక్షః. సచైకజీవవాదే యుగప
దేవ, నానాజీవవాదేతు క్రమేణ, 'సర్వ ఏకీభవంతి' శ్రుతే, తత్రాద్యా
త్తయోఽపి ప్రలయాః కర్తోపరమనిమిత్తకాః, తురీయస్తు జ్ఞానోదయని
మిత్తోఽజ్ఞానేన సహావేతి విశేషః, ఏవం చతుర్విధప్రళయో నిరూపితః,
తస్యేదానీం క్రమో నిరూప్యతే, భూతానాం భౌతికానాం చ సకార
ణలయక్రమేణ లయః, కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమంత
రేణావస్థానానుపపత్తేః, కింతు సృష్టిక్రమేణ, తత్తత్కార్య వాశే తత్త

తురీయః-చతుర్థః—సర్వమోక్ష ఇతి. సర్వకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. నను
మోక్షస్యాపి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాది ప్రలయాదవిశేషావత్తా తద్వ
దేవ మోక్షస్య పురుషార్థత్వం న స్యాదిత్యతాహ—తత్రేతి. తథాచ
మోక్షస్యానర్థహేత్యవిద్యానివృత్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితి భావః.
జన్మవత్ లయస్యాపి క్రమాకాంక్షత్వా తత్క్రమనిరూపణం ప్రతిజా
నీతే—తస్యేతి. తర్హ్యత్పత్తిక్రమఏవ ప్రళయేఽప్యస్తు న తు విపరిత
క్రమః క్లృప్తత్వాదిత్యతాహ—భూతానామితి. ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్మా
గ్జీకారే బాధకమాహ—కారణేతి. ఆశ్రయమంతరేణేతి. సచ వినశ్య
దవస్థాయామాశ్రయమంతరేణైవావస్థానం అతఏవ'అనాశ్రితాఅప్యవతి
ష్ఠస్త'ఇతి న్యాయసిద్ధాంత ఇతి వాచ్యం. తథాసతి సర్వదా నిరా
శ్రయత్వాపత్తేః. నను క్రమాంతరాభావా దగత్యా సపేవ క్రమః కల్ప్య
తే ఇతి చోదయతి—కింతితి. తదభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—సృష్టితి.

జ్ఞానకాదృష్టానాశస్యైవ ప్రయోజకతయా ఉపాదాననాశస్యాప్రయోజకత్వాత్, అన్యథా న్యాయమతే మహాప్రళయే పృథవీపరమాణుగత రూపరసాదే రవినాశాపత్తేః, తథాచ పృథివ్యా అప్పు అపాం తేజసి తేజసో వాయూ వాయో రాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్య చ పౌరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చావిద్యాయా మిత్యేవం దూషవప్రళయః, తదుక్తం విష్ణుపురాణే, 'జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యపు ప్రలీయతే, తేజస్యాపః ప్రలీయంతే తేజో వాయూ ప్రలీయతే, వాయుశ్చ లీయతే

నన్వాశ్రయనాశాంతరమేవ కార్యనాశః తస్యైవ తద్ధేతుత్వాదిత్యత ఆహ—తత్తత్కార్యేతి.—అయం భావః. న తాపదాశ్రయనాశః కార్యనాశమాత్రే హేతుః. పాకరక్తే ఘటే శ్వామనాశ ఆత్మని గుణనాశశ్చ న స్యాత్. న చాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః. ద్వ్యణుకనాశాభావప్రసక్తాత్. న చ తత్రాసమవాయికారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకరక్తే ఘటే చ విరోధిగుణావిర్భావాద్గుణనాశ ఇతి న దోష ఇతి వాచ్యమ్. అననుగమాత్. కార్యజనకాదృష్టనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్మపేక్షననుగమన్యా న్యాయ్యత్వాదితి—అదృష్టనాశస్య కారణత్వానన్వీకారే బాధకమాహ—అన్యథేతి. సిద్ధాంతే పరమాణో రసభృష్పగమాదాహ-న్యాయమత ఇతి. తథాచాదృష్టనాశస్య క్షప్తత్వాత్సవసంస్వత్త ప్రయోజక ఇతి భావః. పృథివ్యాదే రబాదా లయే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. వస్తుతస్త్వాకాశస్యేన్ద్రియేష్యేవ లయః ఇన్ద్రియాణాం తన్తాత్రేషు తేషాం జీవాహంకారే తస్య చ పౌరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చ మాయామామిత్యేవ బోధ్యమ్. 'పృథివ్యపు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసిలీయంతే తేజో వాయూ విలీయతే వాయు రాకాశే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్తాత్రేషు తన్తాత్రాణి భూతాదా విలీయంతే భూతాదిర్నహతి విలీయతే మహాసవ్యక్తే' ఇతి సుబాలోపనిషది తథైవ శ్రవణాత్. నను తత్పదార్థనిరూపణే సక్రమప్రళయనిరూపణస్య కః ప్రసక్తి ఇత్యాశంక్య తస్య

వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయతే, అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మణి నిష్కళే సం
ప్రలీయతే, ఇతి, ఏవం విధ ప్రళయకారణత్వం తత్పదార్థస్య బ్రహ్మణ స్త
టస్థలక్షణం, నను వేదాన్తైర్బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యమానే
సతి సప్రపంచం బ్రహ్మస్యాత్ అన్యథా సృష్టివాక్యానాం అప్రామాణ్యా
వత్త్రితి చేస్తు, న హి సృష్టివాక్యానాం సృష్టౌ తాత్పర్యం, కిం త్వద్వి

ప్రకతోపయోగమాహ—ఏవం విధేతి. నను ప్రపంచోపాధికం జగజ్జ
న్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణ స్టటస్థలక్షణ మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం.
ప్రమాణాభావాత్. నచ 'యతోవే'త్యాదివాక్యం తత్ర ప్రమాణా
మిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మమాత్రపరాణాం వేదాంతానాం తత్ర
ప్రామాణ్యాభావాత్. అన్యథా సప్రపంచం బ్రహ్మశాస్త్రార్థః స్యాదితి
చోదయతి-నన్వితి. న హి యోయోఽర్థగ ప్రతీయతే స సర్వోఽపి శాస్త్రా
ర్థః 'న సురాం పితౄణాం త్యాదౌ సురాపానక ర్తవ్యత్వస్యాపి శాస్త్రార్థత్వా
వత్తే. కింతు యస్తాత్పర్యవిషయః యత్పరశ్శబ్దః సశబ్దార్థ ఇత్యభ్యుపగ
మాత్ సృజ్యమానప్రపంచస్తు శ్రుతిప్రతిపాద్యోఽపి స తాత్పర్యవిషయ
ఇతి స స శాస్త్రార్థః. న చ నిర్దాశ్రవణేన ప్రాయశ్చిత్తోపదేశేన చ సురా
పానక ర్తవ్యతాయాః శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాభావేఽపి ప్రకృతే తద
భావేన సప్రపంచం బ్రహ్మతాత్పర్యవిషయః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'ఉదర
మస్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరో
త్యస్తరం మిథః, తస్య భిన్నదృశో మృత్యు ర్విదధే భయముల్బణమ్ *
అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యే కేచాత్మహనో జనాః * యోఽన్యథా సస్త
మాత్మానం అన్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపం వోరేణాత్మా
పహరిణా' ఇత్యేవమాదిభేదదర్శననిర్దావచనస్య బహుళముపలంభాత్
ప్రపంచస్య లోకావగతత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్త్వేన
శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్. ప్రపంచపరత్వే 'నేహనాస్తీతి ప్రతి
షేధానుపపత్తే శ్చేత్యాశయేనాహ—నహీతి. నను సృష్ట్యాదివాక్యా
నాం కథ మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ వినియోగః. న తావత్పుచ్చబ్రహ్మ
ప్రతిపత్తౌ అన్నమయాదివాక్యవత్ స్థూలారుణతీన్యాయేన సూక్ష్మబ్రహ్మ

తీయే బ్రహ్మణ్యేవ, తత్ప్రతిపత్తౌ కథం సృష్టే రుపయోగః, ఇత్థం, యది
 సృష్టి మనుష్యస్య ప్రపంచస్య నిషేధో బ్రహ్మణి ప్రతిపాద్యేత తదా బ్ర
 హ్మణి ప్రతిషిద్ధస్య ప్రపంచస్య వాయా ప్రతిషిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మ
 హోఽన్యత్రావస్థానశంకాయాం న నిర్విచికిత్సమద్వితీయత్వం ప్రతిపాదితం
 యోగే, తతః సృష్టివాక్యాద్బ్రహ్మోపాదేయత్వజ్ఞానే సతి ఉపాదానం
 రివా కార్యస్యాస్యత్ర సద్భావశంకాయా నిరస్తతయా 'నేతి నేతి'
 త్యాదినా బ్రహ్మణ్యపి తస్యాసత్తోపపాదనే ప్రపञ్చస్య తుచ్ఛత్వా
 యగమే నిరస్తనిఖలదై వితవిశ్రమమఖణ్డసచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మసిద్ధ్య
 తి వరమ్మరయా సృష్టివాక్యానా మవ్యద్వితియే బ్రహ్మణ్యేవ తాత్ప
 ర్యమ్, ఉపాసనా ప్రకరణపతితసగుణబ్రహ్మవాక్యానాం తూపాసనావిధ్య
 ప్రతిపత్తావ్రుపయోగః. తద్వత్ప్రపञ్చస్య బ్రహ్మత్వేనానుపదేశాత్. నా
 స్యూపాసనా వాక్యవద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యస్తకరణశుద్ధిద్వారా. ఉపా
 సితేత్యత్రా శ్రవణాత్. న చ ప్రతిషేధ్యప్రపञ్చసమర్పకతయా తత్తో
 పయోగః. అనోఽన్యత్సస్యాపి ప్రపञ్చస్య తత్ర ప్రతిషేధసమ్భవేన
 బ్రహ్మకీనసృష్ట్యభిధానవైయర్థ్యాపాతాత్. తథాచ సృష్ట్యాదివాక్యానాం
 ప్రపञ్చబ్రహ్మపరత్వాభావే అప్రామాణ్యాపత్తౌ న నిష్ప్రపञ్చం బ్రహ్మ
 శాస్త్రార్థ ఇత్యాక్షిపతి—తత్ప్రతిపత్తావితి. యద్యప్యన్యాధీనస్యాపి ప్రప
 ఙ్చస్య బ్రహ్మణి ప్రతిషేధః సమ్భవతి. తథాపి వాయా ప్రతిషిద్ధరూ
 పన్నిషేధ్యస్య పారమార్థికత్వేఽపి సమ్భవేన తన్నిభ్యాత్వాసిద్ధ్యా
 బ్రహ్మహోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసజ్ఞః. బ్రహ్మకీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు
 ప్రపంచస్య బ్రహ్మోపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదినా
 కత్రైవ నిషేధే శుక్తిరూప్యవన్నిభ్యాత్వావగతో అద్వితీయం బ్రహ్మ
 సిద్ధ్యతీత్యాహ—ఇత్థమితి. ప్రసజ్ఞా ద్వ్యాక్యాంతరస్యాపి తదుపయోగ
 రూపా—ఉపాసనేతి. యద్వా నను యథా 'యపిహోఽన్తరాదిత్యే పిర
 జ్జయః పురుష' ఇత్యాదివాక్యానాం సగుణబ్రహ్మపరత్వం తద్వత్సృష్టి
 వాక్యానామపి సప్రపञ్చబ్రహ్మపరత్వం స్యాదిత్యాశంకా కిముపాస

పేక్షితగుణారోపమాత్రపరత్వం న గుణపరత్వం, నిర్గుణప్రకరణపతితానాం సగుణవాక్యానాం తు నిషేధవాక్యపేక్షితనిషేధ్యసమర్పక

నాప్రకరణపతితానాం హిరణ్మయాదివాక్యానాం గుణపరత్వం? ఉత నిర్గుణప్రకరణపతితానాం 'ద్వేవావబ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తం చేత్యాదీనాం? తత్రాద్యం దూషయతి—ఉపాసనేతి. గుణారోపేతి. 'వాచంధేనుముపాసీతే'త్యాదివద్వాస్తవగుణాభావేఽపి తదారోపమాత్రేణోపాసనసమ్భవాత్. నచైవమపి తదారోపపరత్వం న బ్రహ్మపరత్వమితి వాచ్యమ్. ఫలానుషజ్జరహితానాం ముపాసనానాం సాక్షాదన్తగరణశుద్ధిహేతూనాం తద్ద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాత్. అత ఏవ 'యోగినఃకర్తృకుర్వన్తి సజ్జం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయ' ఇతి భగవదీతావచనం 'దదామిదేయమిత్యేవ యజే యష్టవ్యమిత్యపీ' త్యాదివర్ణనాదుక్తిణీం ప్రతి ద్రావదీవచనం చ. ఫలోద్దేశేన క్రియమాణానాం చోపాసనానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి-నిర్గుణేతి. బృహదారణ్యకే హి 'మూర్తం చామూర్తం చ మర్త్యంచామృతం చేత్యుపక్రమ్య 'తదేతన్నూర్తం యదన్యద్వాయోరన్తరితాచ్చే, త్యాదినావాయ్వన్తరిక్షవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయ్వన్తరిక్షం చామూర్తమిత్యాదిభౌతిక ముపన్యస్య 'అథాథ్యాత్మమి'త్యాదినా ప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తం ప్రాణశ్చామూర్తమిత్యాథ్యాత్మికమభిధాయ 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి'నిషేధి. తత్ర మూర్తాదిగుణవాక్యానాం నిషేధవాక్యపేక్షితనిషేధప్రతియోగిసమర్పకతయా ప్రకరణార్థనిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగః ఇత్యర్థః. ననుకర్తృకాణ్డవాక్యానాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభావాత్ స్వార్థపరత్వం తథాసృష్ట్యుపాసనావాక్యానామపి అస్తు స్వార్థమాత్రపరత్వం. కించ బ్రహ్మణోనిష్ప్రవిష్ణుత్వే కర్తృవాక్యానాం యాగస్మర్తాదిసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకానామసతిస్మర్తాదిలోకప్రపంచే కథం ప్రామాణ్యమితి చేత్. న తావదప్రామాణ్యం. స్మర్తయాగాదీనాం వ్యావహారికత్యాభ్యుపగమాత్. నాప్యనుపయోగః. అగ్నిహోత్రాదీనామపి

తేన వినియోగః ఇతి న కిచ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాద
నేన విరుధ్యతే, తదేవం స్వరూపతటస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్య
మిశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిమ్బరూపమితి కేచిత్, తేషామయ
మాశయః. జీవపరమేశ్వరసాధారణచైతన్యమాత్రం బిమ్బం, తస్యైవ
బిమ్బస్యావిద్యాత్తి కాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బమిశ్వరచై
తన్యం, అస్తాకరణేషు ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం, 'కార్యోపాధిరయం
జీవః కారణోపాధి రిశ్వర' ఇతి స్మృతేః, ఏతన్నతే జలాశయగతశరావ

ఫలానుషజ్జరహితానా మారాదుపకారకత్వస్య 'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞా
దిశ్రుతే రశ్వవది'త్యత్ర సూత్రకారేణాంగీకృతతేన చిత్తశుద్ధావృష
యోగసమ్భవాత్. తదేతదాహ—న కిచ్చిదపి వాక్య మద్వితీయబ్రహ్మ
ప్రతిపాదనేన విరుధ్యత ఇతి. నన్విదం లక్షణద్వయ మయుక్తం. లక్ష్యా
భావాత్. తథాపి న తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం. తద్ధి న చిద్రూపం. జీవ
స్యాపి తథాత్వాత్. నాప్యవిద్యావచ్చిన్నో జీవః మాయావచ్చిన్న
ఈశ్వర ఇతి వాచ్యమ్. 'తరత్యవిద్యామి'త్యాదా మాయావిద్యయో
స్సామానాధికరణ్యవ్యవదేశా న్న తయో ర్భేద ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మా
ల్లక్ష్యానిరూపణాత్ లక్షణద్వయం న యుక్తమిత్యాశంకాహ—
తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బరూప మిశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం
తదేవ స్వరూపలక్షణతటస్థ లక్షణయో ర్లక్ష్య మిత్యర్థః. నన్వివిద్యాప్రతి
బిమ్బో జీవః తత్కథ మిశ్వరస్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వ మిత్యాశంకాహ
ఏతన్నతే—ప్రస్తావనకరణప్రతిబిమ్బవేవ జీవ ఇత్యాహ—తేషామితి. అస్తాకర
ణావచ్చిన్నో జీవః తదనవచ్చిన్న ఈశ్వర ఇతి కేచిత్. తన్న. స్మృతివిరో
ధాదిత్యాహ—కార్యేతి. కార్యమస్తాకరణం కారణ మవిద్యా. కించ
జీవేశ్వరావస్తాకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బానితి యుక్తమ్. నత్వవచ్చిన్నాన
వచ్చిన్నో. తథాసతి జీవేశ్వరయోరత్యస్తభేదావత్రేరిత్యాహ—ఏతన్నత
ఇతి. అపిచేశ్వరస్యానవచ్చిన్నరూపత్వే బ్రహ్మాణ్యస్య సర్వజీవాక్రాంతత
యానవచ్చిన్నస్య బ్రహ్మణో ౭ణాద్భూహిరేకావస్థానావత్ సర్వగతత్వ
సర్వోపాదానత్వ సర్వాన్తర్యామిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అవిద్యా

గతసూర్యప్రతిబిమ్బయోరివ జీవపరయో ర్భేదః, అవిద్యాత్వకోపాధే
 ర్వాపకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం, అన్తఃకరణస్య
 పరిచ్ఛిన్నతయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వం, ఏతన్నతే అవిద్యా
 కృతదోషా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేఽపి స్యుః ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతి
 త్యాదిత్యస్వరసాత్ బిమ్బాత్మక మిశ్వర చైతన్య మిత్యపరే. తేషా
 మయమాశయః, ఏకమేవ చైతన్యం, బిమ్బత్వాక్రాంత మిశ్వరచై
 తన్యం, ప్రతిబిమ్బత్వాక్రాంతం జీవచైతన్యం, బిమ్బప్రతిబిమ్బకల్పనోపా
 ధిశ్చ ఏకజీవవాదే అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్తఃకరణాన్యేవ, అవిద్యా
 న్తఃకరణోపాధిప్రయుక్తో జీవపరభేదః, ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతిబిమ్బ
 ఏవ వర్తన్తే, న తు బిమ్బే పరమేశ్వరే, ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతి

ప్రతిబిమ్బత్వపక్షే తు సర్వ ముపపద్యత ఇత్యాశయేనాహ-అవిద్యేతి.
 జీవస్య తు న వ్యాపకత్వం తదుపాధే ర్వాపకత్వాదిత్యాహ-అన్తఃక
 రణన్యేతి. ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బా జీవ ఇతి తత్ర జీవేశ్వర
 విభాగో న స్యాదితి ప్రతిబిమ్బత్వే దోషే సత్వేవ దోషాన్తరమాహ-
 ఏతన్నత ఇతి. నను సిద్ధాన్తే బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రభేదేన చైతన్యనైవ
 బిమ్బప్రతిబిమ్బాత్మకతయా కథమేకత్వేన జీవేశ్వరభావ ఇత్యాశజ్ఞా
 తస్య బిమ్బత్వేనేశ్వరత్వం ప్రతిబిమ్బత్వేన జీవత్వం చానిరుద్ధ మిత్యా
 హ—ఏకమేవేతి. నను బిమ్బప్రతిబిమ్బభావో యది పారమార్థికః తదా
 నిష్కళజ్ఞత్వ విరోధః. ఉపాధిశ్చ నిత్యసన్నిహితః పారమార్థికః స్యాది
 త్యద్వితీయత్వవ్యాఘాతః. యది కల్పితః తత్కల్పనోపాధి ర్యద్యన్తఃక
 రణం తదా ఏకజీవవాదానవకాశః. యద్యవిద్యా తదా నానాజీవవాద
 విరోధః ఇత్యాశజ్ఞా మతభేదేన వ్యవస్థితోపాధిమాహ—బిమ్బేతి.
 మతభేదేన భేదమాహ—అవిద్యాన్తఃకరణేతి. పూర్వమతోక్తదోషా
 నాత్ర మతే ప్రసరతీత్యాహ—ఉపాధేరితి. అతఏవ దర్పణగతముఖ
 ప్రతిబిమ్బఏవ శ్యామావదాతత్వాదికమితి భావః. ననూపాధికృతో
 భేద ఇత్యయుక్తం స్వరూపత ఏవ భేదసమ్భవాదిత్యత ఆహ—ఏతన్నత

త్వాత్, 'ఏతన్న తే చ గగనసూర్యస్య జలాదా భాసమానప్రతిబిम्బ సూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః, నను గ్రీవాస్థముఖ్య దర్పణప్రదేశ ఇవ బిమ్బచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే ఆభావాత్ తస్య సర్వాంత ర్యామిత్యం న స్యాదితి చేన్న, సాభ్రనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదా ప్రతిబిమ్బితత్వే బిమ్బభూతమహాకాశస్యాపి జలాదిప్రదేశసంబంధదర్ప నేన పరిచ్ఛిన్నబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశాసంబంధిత్యే ద్రవ్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశసంబంధావిరోధాత్, నచ రూపహీనస్య బ్రహ్మణో న ప్రతిబిమ్బసంభవః రూపవత ఏవ తథాత్వదర్శనాదితి వాచ్యం, నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్, నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య ప్రతిబిమ్బభావనియమః, ఆత్మనో ద్రవ్యత్వాభావస్యోక్త త్వాత్, 'ఏకభావహుంధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్, యథాహ్వా యం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోనుగచ్ఛన్నుపాధినా

ఇతి. ఈశ్వరస్య బిమ్బత్వే బాధక మౌళజ్జతే—నన్వీతి. సర్వాంతర్యా మిత్యం న స్యాదిత్యుపలక్షణం సర్వోపాదానత్వం చ న స్యాదిత్యపి బోధ్యం. పరిచ్ఛిన్ననైవ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశావృత్తిత్వనియమః నాపరిచ్ఛిన్నస్యేత్యాహ—నేతి. నను మహాకాశో జలాదా న ప్రతి బిమ్బితే తత్రాన్యాకాశనైవ భాససమ్భవాదిత్యాశంకా—సా భేతి. న చాభ్యాదికమేవ తత్ర ప్రతిబిమ్బితేన మహాకాశ ఇతి వాచ్యం. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. ఓం నీరూపే ప్రతిబిమ్బభావనియమః? ఉత నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్యద్వితీయం, దూషయతి—నచేతి. ఆత్మాన ద్రవ్యం. తద్ధి న సమవాయికారణమ్. సమవాయానభ్యుపగ మాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాదిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణి కల్పితగుణాణ్ణీకారా న్న నిర్గుణశ్రుతివిరోధః. నచాకాశవత్ బ్రహ్మనీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబిమ్బతామితి వాచ్యం. తత్రాప్యభ్రనక్ష త్రాదేరేవ రూపవతః ప్రతిబిమ్బితత్వే సమ్భవే నీరూపాకాశప్రతి బిమ్బస్యాసమ్మితిపన్నత్వాదిత్యత ఆహ—ఏకధేతి. తత్ఫదార్థనిరూపణ

క్రియతే భిన్నరూపా దేవః క్షేత్రేష్వేవ మణోఽయమాత్మే, త్యాది
 వాక్యేన బ్రహ్మప్రతిబిమ్బభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ, తదేవం
 తత్పదార్థో నిరూపితః, ఇదానీం త్వంపదార్థో నిరూప్యతే. ఏకజీవవాదే
 ముపసంహరతి—తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బ ఇతి. ఏకైవావిద్యా.
 'అజామేకామి'త్యాదిశ్రుతేః. న చ 'ఇన్ద్రోమాయాభి'రితి బహువచన
 విరోధః. తస్య తద్గతశక్తిభేదపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాచా
 విద్యోపాధే 'రేకత్వా తత్ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవ ఏక ఇత్యర్థః.—
 జీవైకత్వం చ సమ్ప్రదాయాధ్వనా స్థితమిత్యేతావత్తైవ తత్పక్ష ఉప
 న్యస్తః. న త్వయం యోగో యుక్తః. తథాపి.—ఏకజీవవాదే అవిద్యాయాః
 ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రపంచానుపలంబూపత్తేః. పూర్వం
 ముక్త్యభావే వామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవిరోధాత్.
 వామదేవాదీనా ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణా మప్యముక్తా అర్వా
 వీనానాం 'ఆమాధవాతే చలతి ద్విపేద్దే' చక్రీవతో వారధిరేవ కాష్ఠే'
 తి న్యాయేన ముక్తి ర్దూరోత్సరితా స్యాత్. నచైవం వివరణాచా
 ర్యైర్జీవైశ్చోక్తేస్తద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్. తదుక్తే ర్జీవపదప్రతిపాద్యః
 ఏకవేది శాస్త్రదృష్టజీవైక్యపరత్వాత్. అన్యథా తద్వచనస్య లోకసిద్ధ
 జీవభేదప్రతిషేధకత్వే'అనంతజీవనిర్భాసాస్పద మేకరసం బ్రహ్మే'త్యహం
 కారణీకాయాం పద్మపాదాచార్యైర్జీవభేదస్యాభిధానా తద్విరోధా
 పత్తేః. అత ఏవ వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసజ్జిహే గ్రన్థాంతరే
 దేవతాధికరణే 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తద
 భవత్ తథర్హిణాం తథా మనుష్యాణామి'తి వాక్యోదాహరణేన యస్య
 జ్ఞానం తస్యైవ ముక్తి రిత్యుక్తం. అత ఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితి
 రాధికారికాణామిత్యత్ర వసిష్ఠాదీక బ్రహ్మజ్ఞానిన ఉదాహృత్య తేషాం
 పారోహిత్యాద్యధికారలక్షణప్రారబ్ధపర్యంతమవస్థానం తత ఉద్ధర్ష్య
 ముక్తి రిత్యుక్తమ్. తదేతత్పారమర్షం 'సూత్రం భోగేన త్వితర
 క్షయత్యాసమ్మద్యన్తే' ఇతి. తస్మాత్, శ్రుతిసూత్రస్ఫుటిన్యాయవిరో

అవిద్యాప్రతిబింబా జీవః, అనేకజీవవాదే త్వంతరికరణప్రతిబింబః, సచ
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థా త్రయవాన్, తత్ర జాగ్రద్దశా నామ
ధా తదభావతః, జీవైకత్వప్రవాదోఽయం నాదర్శవ్యః పరిక్షితైః.-
జీవైకత్వమతేన జీవస్య లక్షణముక్త్వా తదనేకత్వమతేన తల్లక్షణ
మాహ—అనేకజీవవాదేత్వితి. అన్తరికరణప్రతిబింబువన జీవః నత్వ
విద్యావచ్చిన్న ఇత్యర్థః. తదుపాధే రేకత్వేన జీవనానాత్వానుపపత్తేః.-
నన్వవిద్యావచ్చిన్నో జీవః సచ నానైవ. మాయాభిరతి శ్రుత్యా తదు
పాధే రనేకత్వావగమాత్. అజామిత్యేకవచనశ్రుతే రేకం వన మితి
వత్ సముదాయాభిప్రాయత్వాదితి చేన్న—కార్యోపాధిరయం జీవః
ఇతి స్మృతివిరోధాత్. కించ‘స్వరూపీతోభవతీ’ త్యాదిశ్రుతౌ సుప్తా
బ్రహ్మణ్యోపాధికో లయః శ్రూయతే. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వ
చనం స స్యాత్; అవిద్యాయా స్తదా వినాశాభావాత్. అపిచైవం జీవ
స్యోత్కృన్తిగత్యాగతయో నోపద్యేరన్. అవిద్యాయా వ్యాపక
త్వేన తదవచ్చిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తేః—ఉపాధేః ప్రతిబింబువత్
పాతిత్వా తత్కృతాదోషాః ప్రతిబింబువన వర్తన్తే ఇత్యుక్తం. కే
తే దోషా ఇత్యాకాంతాయా మాహ—సచేతి. అవస్థా త్రయవానిత్యు
పలక్షణం ‘తురీయనామకావస్థా న్తర మాదాయావస్థా చతుష్టయవానితి
ద్రష్టవ్యం. సచ ‘ఏకవవాత్తా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిష్వి’
త్యమృతబిందూపనిషద్వచనవిరోధః. తస్యా వస్థాంతరోపలక్షణార్థ
త్వాత్. ‘జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపంచం యత్ప్రకాశతే’ఇతి కైవ
ల్యోపనిషద్వాదిపదేన తస్యాభిధానాత్. సుఖలోపనిషది‘యోఽయం
విజ్ఞానఘన ఉత్కృష్ట ప్రాణం నవతీత్యుపక్రమ్య జాగరితం స్వప్నం
సుషుప్తం తురీయం చేతి తురీయపదేనావస్థాంతరాభిధానాత్. ‘జాగ్ర
త్స్వప్నః సుషుప్తిస్తురీయమితి చతుర్విధావస్థా’ ఇతి శారీరకోపనిషది
స్పష్టమేవావస్థాచాతుర్విధస్యోక్తత్వాచ్చ. స చ లక్షణతః సుషు
ప్త్యాదావేవాంతర్భావ ఇతి వాచ్యం. శ్రుతిసిద్ధవిలక్షణావస్థాంతరాను

ఇంద్రియజన్యజ్ఞానావస్థా, అవస్థాంతరే ఇంద్రియాభావా న్నాతివా
 ి, ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం చ అంతఃకరణవృత్తి. స్వరూపజ్ఞానస్యానాది
 త్యాత్, సాచాంతఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవాద్ధేత్యేకం మతం తథా
 తోభన తద్వ్యవృత్త సుషుప్త్యాదిలక్షణస్య సుషుప్త్యాదివ్యావృత్తావ
 వస్థాంతర లక్షణస్య చ అవశ్యం కల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్ష
 ణేననివర్తనాయోగాత్. నచైవమూర్ఖానుమరణాభ్యాం పఞ్చిధాస్య
 రవస్థా ఇతి వాచ్యం. తయో రవస్థాంతరత్వే ప్రమాణాభావాదితి
 ిక్—తత్రజాగ్రదవస్థానిరూపయతి—తత్రేతి. ఇంద్రియజనేతి. ఇంద్రి
 యజన్యజ్ఞానోపలక్షితకాలో జాగ్రదిత్యర్థః. తేన జాగ్రతి సుఖాద్యను
 భవకాలే ఔదాసీన్యకాలే చ తద్విశిష్టత్వాభావా న్నా సంభవః ఇంద్రి
 యపదవ్యావర్త్యచూహ—అవస్థాంతర ఇతి. నచైవమపి స్వప్నేతి
 వ్యాప్తిః. తత్రేంద్రియసత్త్వేఽపి తద్వ్యాపారోపరమాదితి. భావః. నను
 సుషుప్తానింద్రియ సదృశ పక్షే తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యాశంక్య, కిమపి
 ద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యాప్తిః? ఉత స్వరూపజ్ఞాన మాదాయ?
 నాద్యః. జాగ్రతి జాయమానభావ్యాగోచరాంతఃకరణవృత్తే రేవేంద్రి
 యజన్యత్వేన సర్వోపరమలక్షణసుషుప్తికాలవృత్త్యవిద్యావృత్తే సజ్జ
 న్యత్వాభావాదిత్యాహ—ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం చేతి. ద్వితీయం దూష
 యతి—స్వరూపజ్ఞాననేతి. నను నిష్ప్రయోజనేయమంతఃకరణవృత్తి
 రతో నాపేక్ష్యాస్యాదిత్యతాహ—సాచేతి నను చైతన్యప్రకాశసంబ
 ధేనైవ ఘటాదిస్ఫురణోపపత్తే ర్నావరణభంగార్థా వృత్తి రిత్యాశంక్య,
 కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉత్తేశ్వరచైతన్యం? జీవచైతన్యం
 వా? నాద్యః. కాస్తార్థబ్రహ్మణో నిర్వికారత్వేన విషయానవభాసకత్వాత్.
 నద్వితీయః. కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన
 జీవస్య వ్యావహారికభేదేన మయావగత మితి సంబంధానవభాస ప్రసం
 గాత్. సర్వదా సర్వవిషయావభాసాపాతాచ్చ. న తృతీయః. అంతః
 కరణావచ్ఛిన్నోజీవ ఇతి పక్షే. తస్య ఘటాదిసంబంధాభావేనానవభాస

హి, అవిద్యోపహితచైతన్యస్య జీవత్వపక్షే ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్య జీవరూపతయా జీవస్య సర్వదా ఘటాదిభానప్రసక్తౌ ఘటాద్యవచ్ఛిన్న చైతన్యావరకమజ్ఞానం మూలావిద్యావరతంత్రం అవస్థాపదవాచ్య మభ్యుపగంతవ్యం, ఏవంసతి సర్వదా ఘటాదే ర్భానప్రసంగః, అనావృ తచైతన్యసంబంధస్యైవ భానప్రయోజకత్వాత్, తస్య చావరణస్య సదా తనత్వే కదాచిదపి ఘటాదిభానం న స్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగ కత్వాత్. అవిద్యాప్రతిబింబః సర్వగతో జీవ ఇతి పక్షే తస్యావభాస కత్వ మితి చేత్తత్రాహ—తథాహితి. జీవరూపతయేతి. తదుపాధ్యోర్లు టావిద్యయో రేకదేశస్థత్వాదితి భావః. నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదత్యంతభేదే నానాజ్ఞానాపత్తౌ ఏకాజ్ఞానశ్రుతివిరోధః ఇత్యాశంక్య, తత్తద్విషయావరణస్య మూలాజ్ఞానగతశక్తిభేదతయా తత్పారతంత్ర్యాన్నాత్యంతభేద ఇత్యాహ—మూలావిద్యేతి. అతఏ వోక్తం వివరణార్హైః. 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదా నానీ'తి. నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమిత్యతాహ— ఏవం సతీతి. తథాపి కథం న భానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయా వభాసకత్వా దిత్యాశంక్య, రూపప్రత్యక్షజ్ఞానసమయే ఘటే తద్గత పరిమాణాదిగ్రహణత్వా తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవ వాచ్యతయా గౌరవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ—అనావృతేతి. నను ఘటాదివిషయావరణం బ్రహ్మవరణవత్ సంసారదశాయా మని వర్తమావరణత్వాదిత్యాశంక్య తద్వదేవేదానీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ—తస్య చేతి. నన్వావరణభంగస్యాపి చైతన్యేనైవోపపత్తేః న తదధ్ధావృత్తిరిత్యాశంక్య కిం చైతన్యమాత్రం తన్నివర్తకం ? విశిష్ట చైతన్యం వా? నాద్యితిత్యాహ—తద్భంగజనకమితి. తద్భాసకస్యేతి యద్యపి తృణాది ప్రకాశకస్యాప్యగ్నేః తన్నాశకత్వదర్శనాన్నభాసకత్వ వివర్తకత్వయో ర్విరోధః. తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పూర్వం తత్సత్త్వేఽపి తదావరణభానస్యైవ దర్శనేనాన్వయ వ్యభిచారాన్న నివర్తకత్వ

జనకం న చైతన్యమాత్రం, తద్భాసకస్యతదనివర్తకత్వాత్, నాపి వృత్త్యుపహితచైతన్యం, పరోక్షస్థలేఽపి తన్నివృత్త్యాపత్తే రితి పరోక్షవ్యాప్తృత్వవృత్తివిశేషస్య తదుపహితచైతన్యస్య వాఽవరణభజ్జనకత్వమిత్యావరణాభిభవాద్ధా వృత్తి రిత్యుచ్యతే. సమ్బద్ధార్థా వృత్తిరిత్యపరం మతం, తత్రాప్యవిద్యోపాధికో పరిచ్ఛిన్నో జీవః, స చ ఘటాదిప్రదేశే విద్యమానోఽపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం న ఘటాదికమవభాసయతి, ఘటాదినా సమం సమ్బద్ధాభావాత్, తత్తదాకారవృత్తిదశాయాంతు భాసయతి, తదా సమ్బద్ధసత్త్వాత్, నన్వవిద్యోపాధికస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య స్వతవ సమస్తవస్తుసమ్బద్ధస్య వృత్తివిమిత్యత్ర తాత్పర్యం. ద్వితీయం దూషయతి-నాపీతి. వృత్తివిశేషస్యేతి. యా వృత్తి ర్యద్విషయా ప్రత్యక్షం సా తదావరణభంజకేత్యర్థః. నను వృత్తి ర్ననివర్తికా యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తక మితి ముఖ్యజ్ఞానస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాదిత్యత ఆహ—తదుపహితేతి. అస్మిన్ పక్షే తు వృత్తే రవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజనకత్వ మితి బోధ్యం. ఉపసంహరతి—ఇత్యావరణాభిభవాద్ధేతి. అవరణాభిభవానామ చిత్తగతి ప్రతిబింబిత్యేకే. అవరణశక్తినాశ ఇత్యన్యే. తత్ప్రతిబింబ ఇత్యపరే. ఖద్యోతాదిప్రకాశే మహాంధకారస్యైవ అజ్ఞానస్యైకదేశేన నాశ ఇతి సంప్రదాయవిదః. తదుక్తం తత్పదీపనే 'ప్రతికర్తవ్యవస్థాయామవరణాభిభవశబ్దేనావచ్ఛిన్నాత్తాజ్ఞాననివృత్తి'రితి. జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే వృత్తే సంబంధార్థత్వస్య సునిరూపత్వాదపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే తావత్తదుపపాదయతి—తత్రేతి. నన్వపరిచ్ఛిన్నత్వ పక్షే జీవస్యావిద్యోపాధివత్సకలవిషయసంయోగితయా కథంతస్సంబంధార్థా వృత్తి రిత్యాశక్త్య సంబంధసత్త్వేఽపి ఘటాదిభానప్రయోజకసంబంధాభావాత్తద్ధా వృత్తి రిత్యాశయేనాహ—సచేతి ఆశయ మవిద్యానాశంకతే—నన్వీతి. వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావా దిత్యేతత్ సంబంధసామాన్య నిషేధపరం! పారిమార్థికతన్నిషేధ పరం వా? తత్రాద్య

రహదశాయాం సమ్మన్ధాభావాభిధానమసజ్జతమ్, అసజ్జత్వదృష్ట్యా
సమ్మన్ధాభావాభిధానే చ వృత్తనస్తరమపి సమ్మన్ధో న స్యాదితి చేదు
చ్యతే, నహి వృత్తివిరహదశాయాం జీవస్య ఘటాదినా సహ సమ్మన్ధ
సామాన్యం నిషేధామహే, కిం తర్హి, ఘటాదిభానప్రయోజకం సమ్మన్ధ
నివేశేషం, స చ సమ్మన్ధనివేశేషః విషయస్య జీవచైతన్యస్య చ వ్యజ్ఞ్యవ్య
జ్ఞాకాభావలక్షణః కాదాచిత్కః తత్తదాకారవృత్తినిబద్ధనః, తథాపి,
తైజసమన్తకరణం స్వచ్ఛందవ్యత్వా త్వత్వవ జీవచైతన్యాభివ్యజ్ఞ
నసమర్థం, ఘటాదికం తు న తథా, అస్వచ్ఛందవ్యత్వాత్, స్వాకార
వృత్తిసంయోగదశాయాం తు వృత్త్యభిభూతజాడ్యధర్మకతయా వృ
త్త్యుత్పాదితచైతన్యాభివ్యంజనయోగ్యతాశ్రయతయా చ వృత్త్యుప
యానస్తరం చైతన్యమభివ్యనక్తి, తదుక్తం వివరణే, 'అన్తఃకరణం

నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—అసంగత్వ దృష్టేతి. 'అసంగో న హి
సజ్జత' ఇత్యాది శ్రుత్యా పారమార్థిక ప్రపంచసంబద్ధనిషేధావగ
మాదిత్యర్థః—సంబద్ధో న స్యాదితి. పారమార్థిక ఇతి శేషః. స్వాశయ
ముద్ధాటయతి—నహితి. నను ఘటాది స్ఫురణప్రయోజకో న సంయోగః
అతిప్రసంగాత్ నాపి సమవాయః. అనభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమే
వాతస్య నిత్యత్వాదిత్యతాహ—సచేతి. వ్యంగ్యేతి. జీవస్య ఘటాది
భాసకత్వే తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం తద్భాస్యత్వే ఘటాదే ప్రదా
కారవృత్తివిషయత్వం ప్రయోజక మిత్యర్థః నను చైతన్యవద్వృత్తిరపి
యది ప్రకాశస్యభావా తర్హి నైవాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన.
జడాత్తికా చేత్ తర్హి వస్త్రాదినేవ తయా ఘటాదే రావరణాపత్తే
రిత్యాశంక్య, సవిత్సక్తిరణస్య దర్పణసంబద్ధనేవాత్యచ్ఛాన్తఃకరణ
సంబంధా చైతన్యస్యవిషయప్రకాశకత్వ ముపపద్యత ఇత్యాహ—తథా
హితి. తర్హి ఘటాదే రస్వచ్ఛతయాఽపవభాసకత్వే విషయస్యాపరోక్షస్థ
లేదభివ్యంజకత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యతాహ—స్వాకారవృత్తితి.
చైతన్య మభివ్యనక్తిత్యత్ర ఘటాదిక మిత్యనుషంగః. నను యస్యస్య

స్వస్తిన్నివ స్వసంర్థిణ్యపి ఘటాదా చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామా
 పాదయతీతి, దృష్టం చాస్వచ్ఛసాస్యసిస్వచ్ఛద్రవ్యసమ్బంధశాయాం
 ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యం, యథా కుడ్యాదే ర్జలాదిసంయోగదశాయాం
 ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా, ఘటాదే రభివ్యంజకత్వం చ తత్ప్రతిబి
 మ్బగ్రాహిత్యం, చైతన్యసాస్యభివ్యజ్జ్యత్వం చ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్,
 ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తేరవరోక్షస్థలే బహి ర్నిర్గమ
 నాంగీకారః, పరోక్షస్థలే తు వహ్నిదే ర్వృత్తిసంయోగాభావేన చైత
 న్యానభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం, ఏతన్నతే చ విషయాణాం అప
 రోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజత్వ మితి ద్రష్టవ్యం, ఏవం జీవసాస్యపరిచ్ఛిన్న
 త్వేఽపి వృత్తే సుమ్బంధార్థత్వం నిరూపితం, ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే

చ్ఛతా తస్యైవాస్తాకరణస్య వ్యంజకతా న తు తత్సంయోగినోఽపి
 విషయస్యేత్యతః—దృష్టంచేతి. నను ఘటాదే ర్నచైతన్యాభివ్యంజక
 త్వం. ఇన్ద్రియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్. న చాలో
 కవత్ ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణతమోనివ ర్తకతయా విష
 యస్య వ్యంజకత్వ మితి వాచ్యం. వృత్తేరేవావరణనివ ర్తకత్వేనోక్తత్వా
 దిత్యాశంక్యాహ—ఘటాదేరితి. నను వృత్తి విషయస్యఘటాదేః కథం
 వృత్తిసంయోగాదివశాదభివ్యంజకత్వం ? లాఘవేన వృత్తి సంబంధ
 నైవ తత్ప్రయోజకత్వోపపత్తేరిత్యత ఆహ—ఏవంవిధేతి. అన్యథా
 సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వ ప్రయోజకత్వే వృత్తే రవరో
 క్షస్థలే బహి ర్నిర్గమనవైయర్థ్యాపత్తేరితి భావః. కించ తత్సంబంధమాత్ర
 స్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థలే వహ్నిదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్ప్ర
 మ్బంధిత్వేనా పరోక్షత్వాపత్తిః. వృత్తిసంయోగస్య ప్రయోజకత్వే తు
 నాయం దోష ఇత్యాహ—పరోక్షేతి. నను సంబంధస్య ప్రయోజకత్వే
 వహ్నిదే రపి వ్యంజకత్వేఽపి నావరోక్షత్వం. సంవిదభిన్నత్వస్య విష
 యప్రత్యక్షలక్షణత్వేనోక్తస్య తత్రాభావాదిత్యతః—ఏతన్నతే ఇతి.
 జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి ఘటాద్యధిష్ఠాన చైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతః

సమ్మన్ధార్థత్వం నిరూప్యతే. తథాపి, అన్తఃకరణోపాధికో జీవః, తస్య చ న ఘటాద్యుపాదానతా, ఘటాదిదేశాసమ్మన్ధాత్, కింతు బ్రహ్మైవ ఘటాద్యుపాదానం, తస్యమాయోపహితస్య సకలఘటాద్యన్వయిత్వాత్ అతఏవ బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞతా, తథాచ జీవస్య ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదమన్తరేణ ఘటాద్యవభాసాసమ్భవే ప్రాప్తే తదవభాసాయ ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదసిద్ధ్యర్థం ఘటాద్యాకారా వృత్తి రివ్యతే, నను వృత్త్యాపి కథం ప్రమాతృచైతన్యవిషయచైతన్యయో రభేద స్సమ్పాద్యతే ఘటాన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన తదవచ్ఛిన్నచై తన్యయో రభేదాసమ్భవాదితి చేన్న, వృత్తే ర్విషయదేశనిర్గమనాంగీకారేణ వృత్త్యన్తఃకరణవిషయాణామేకదేశస్థత్వేన ఉపధేయభేదాభావ స్యోక్తత్వాత్, ఏవ మపరోక్షస్థలే వృత్తే ర్నతభేదేన వినియోగఉపపా దితః, ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరోక్షాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థాస్వప్నా వస్థా, జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థ మిన్ద్రియాజన్యేతి, అవిద్యావృత్తిమ త్యాం సుషుప్తావతివ్యాప్తివారణాయాంతఃకరణేతి, సుషుప్తిర్నమ

తత్సంబంధితయా కథం వృత్తేః సంబంధార్థత్వ మిత్యాశంక్య కిం జీవస్య స్వతేవ ఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తిసంబంధాపేక్షా? తదుపాదాన చైతన్యాభేదాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి—తస్యచేతి. తస్మి చైతన్యమాత్రం నోపాదానం స్యాత్ నిష్కలంకత్వ శ్రుతివిరోధేన శుద్ధచై తన్యస్యావ్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే—కింత్యితి. కల్పితబింబభావమీ శ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యాహ—బ్రహ్మైవేతి. ద్వితీయే తు కల్పితభేదస్య జీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదోన వృత్తిం వినా సంభవతీతి వృత్తిసంబంధాపేక్షా దుర్వారేత్యాహ—తథాచేతి. వృత్తిప్రయోజన ముపసంహరతి—ఏవమితి. ఏవ మిన్ద్రియాజన్యాన్తఃక రణవృత్త్యవస్థాం జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థాం నిరూప్య స్వప్నావస్థాం నిరూపయతి—ఇన్ద్రియాజన్యేతి. యథాచ స్యాష్టజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యం తథోపాదితమధస్తాత్. సాక్షాదవిద్యోపాదానా వృత్తిరవిద్యావృత్తిః.

అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా, జాగ్రత్స్వప్నయో రవిద్యాకార
 వృత్తేరంతఃకరణవృత్తిత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః, అత్ర కేచిన్మరణమూర్ఛ
 యోరవస్థాన్తరత్వ మాహుః, అపరేతు సుషుప్తావేవ తయో రంతర్భావ
 మాహుః, తత్ర తయో రవస్థాత్రయంతర్భావబహిర్భావయో స్తవిం
 పదార్థనిరూపణే ఉపయోగాభావా న్నాత్ర ప్రయత్యతే, తస్య చ
 మామోపాధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అంతఃకరణోపాధ్యపేక్షయా చ
 నానాత్వం వ్యవప్రియతే, ఏతేన జీవస్యాణుత్వం ప్రత్యుక్తం, 'బుద్ధే
 ద్గుణేనాత్మగుణేనచైవహ్యరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇత్యాదౌ
 జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాంతఃకరణపరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్,
 సచ జీవః స్వయం ప్రకాశః, స్వప్నావస్థా మధికృత్య 'అత్రాయం పురు
 షా చ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యాగోచరా చ. అతఏవ సుప్తాంతి
 తానుభవః సుఖ మహమస్వాప్నం న కించిదవేదిషమితి. తదవస్థా సుషు
 ప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహం నజానామిత్యవిద్యాగోచరాం పరం
 పరయా తదుపాదానాన్తఃకరణవృత్తి మాదాయ జాగ్రత్స్వప్నయో
 ర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ—జాగ్రదితి. రామానుజాదిమతం మాహ
 యతి—ఏతేనేతి.—చైతన్యాత్మకస్య జీవస్య కిం పారమార్థికమణుత్వం?
 ఔపాధికం వా? నాద్యః. అద్వితీయత్వాది శ్రుతివిరోధేన తదయో
 గాత్. నద్వితీయః. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాప
 కత్వాత్. అన్తఃకరణోపాధికత్వపక్షే చ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపా
 ధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య ఘటావచ్ఛిన్నాకాశాదా దర్శనాత్.
 'బుద్ధే గ్గుణేన ఆం గ్రమాత్ర' ఇత్యోపాధికపరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచి
 దణుత్వశ్రవణస్య దుర్జ్ఞేయత్వాభిప్రాయత్వాత్. అన్యథా 'అహో రణీ
 యాని' తి శ్రవణా దాత్మా అహో రప్యణుః స్యాత్. అణుత్వే చ ప్రత్య
 క్తత్వానుపపత్తేః. శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానాపత్తేశ్చ న చాత్మత్వ
 మణుత్వత్తి-ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిత్వాత్పుధివీత్యవత్. మనోఽన
 ణుత్వపక్షే మనస్తేవ వ్యభిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వసోపాధికత్వాత్

మః స్వయంజ్యోతి' రితి శ్రుతేః, అనుభవరూపశ్చ, 'ప్రజ్ఞానఘనవేతి శ్రుతేః, అనుభవామితి వ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యమాదా యోపపద్యతే, ఏవం త్వం పదార్థో నిరూపితః. అథునా తత్త్వం పదార్థ

ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వవదితి ప్రయో గాచ్చ. తస్మా న్నాణు ర్జీవ ఇతి—ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పితం ధర్మం నిరూప్య సమృత్తి తస్య పారమార్థికం రూపం నిరూపయతి— సచేతి. తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి—స్వప్నావ స్థామితి. నచాయమాత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. సమనంతరవాక్యవిరో ధాత్. తథాపి. 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి రిత్యుక్త్వా 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతి స్వయం పురుషో జాయమానః శరీరమభిసమ్పద్యమానః పాప్తభి స్సంసృజ్యతే సఉత్కామతి మ్రియమాణ, ఇతి చోక్త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహృత్య స్వయం నిర్తాయ శ్వేన భాసా ప్రస్వపిత్యత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి రిత్యాదినా స్వప్రకాశవైవ స్వప్నావస్థా ముపదర్శయంతో వేదాంతాః జీవాత్మానమేవ స్పృష్టముపస్థాపయన్తి. తథాచాస్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూ పమిత్యర్థః రాహో శ్చిర ఇతి వత్ పఠ్యుపపత్తేః. తదేతదభిప్రేత్యాహ- స్వప్నావస్థా మధిక్యత్యేతి. కించ జీవః స్వప్రకాశశ్చిద్రూపత్వా చ్చిద్య త్. స్వప్రకాశత్వం చ సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం. న చ చిద్రూ పత్వమసిద్ధం తస్య శ్రవణాదిత్యాహ—అనుభవరూపఇతి. 'యోఽయం విజ్ఞానఘన, ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్యః. కించ ఘటజ్ఞానయోః సమ్బంధ ఆత్మనిష్ఠః జ్ఞాననిష్ఠత్వా త్పత్తావత్. అపిచాత్మా జ్ఞానరూపః ఆత్మాన్యవిషయాన్యత్వాత్ జ్ఞానవత్. నచాప్రయోజకతా. ఆత్మాయది యావత్స్వస్థితిసమానకాలీనజ్ఞానావిషయత్వే సతీ జ్ఞానరూపోనన్యాత్ స్వనిష్ఠప్రకారకస్వవిశేష్యకసంశయాదివిషయః స్యాత్ ఘటాదివ దితి బాధకతర్కసత్త్వాత్. తతశ్చ జీవః స్వప్రకాశః. విషయప్రతి యోగినిరూపణానంతరం విషయనిరూపణం ప్రతిజానీతే—అథునేతి.

యోచైక్యం మహావాక్య ప్రతిపాద్యమభిధీయతే. నను నాహ మిశ్వరః
 ఇత్యాదిప్రత్యక్షేణ కించిజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్తాశ్రయత్వాది
 లింగేన 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాది శ్రుత్యా 'ద్వావిమా పురుషే లోకే తుర
 త్వాతురవవ చ, తుర స్పర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽతుర ఉచ్యతే'
 ఇత్యాదిస్త్రుత్యా చ జీవపదయో ర్భేదస్యావగతత్వేన తత్త్వమస్యాది
 వాక్యం 'అదిత్యోయాపః * యజమానః ప్రస్తర' ఇతి వాక్యవదుపచరి
 తార్థమేవేతి చేన్న, భేదప్రత్యక్షస్య సమ్భావితకరణదోషస్య అసమ్భా
 వితదోషవేదజన్యజ్ఞానేన బాధ్యమానత్వాత్, అన్యథా చంద్రగతాధిక
 పరిమాణగ్రాహిణ్యోతిశ్చాస్త్రస్య, చంద్రప్రాదేశికత్వగ్రాహిప్రత్యక్షేణ
 బాధాపత్తేః, పాకర క్షుతే రక్షోఽయం సశ్యామ ఇతివత్ సవిశేషణేహీతి

మహావాక్యేతి. 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే'తి వాక్యం అవాన్తర
 వాక్యం. 'తత్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మ' త్యాది
 వాక్యం మహావాక్యం. తేన శక్త్యా లక్షణయా వా తదైక్యం ప్రతిపాద్య
 మిత్యర్థః. అనేన చాస్య విషయత్వముక్తం. అన్యప్రతిపాద్యత్వేన సతి
 తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్. ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమిమాంసా
 సుపరికరధర్మనిరూపణపరా. న సిద్ధార్థబ్రహ్మపరా. విధివాక్యానామేవ
 తత్ర విచారితత్వాత్. వేదాంతాశ్చ న విధిపరాః. తాత్పర్యావిషయ
 బ్రహ్మాసిద్ధిప్రసక్తాత్. తథాచ న సత్యేనాసిద్ధిరితి. తత్త్వమస్యాదివాక్యం
 న జీవేశ్వరయోరభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిబహుప్రమాణవిరో
 ధాదితి శబ్దతే — నన్వితి. కించిజ్జత్వేతి. జీవేశ్వరా పరస్పరభిన్నా
 కించిజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్తాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినవదిత్య
 ర్థః. తస్మి తత్త్వమస్యాదివాక్యం న ప్రమాణం స్యాదిత్య ఆహ—తత్త్వ
 మస్యాదీతి. నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రబలత్వేన బాధకత్వ మిత్య
 తఆహ—అన్యథేతి. తస్మి భేదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణ్యకల్పనమేవా
 భేదప్రామాణ్యే బాధకమిత్యతఆహ—పాకేతి. అనుమానం చ న భేదే

న్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్య విశేషణీభూతధర్మభేదవిషయత్వాచ్చ, అతవచ నానుమానమపి ప్రమాణం, అగమబాధాత్, మేదుపాపాణమయత్వానుమానవత్, నాప్యగమాంతరవిరోధః, తత్పురాతత్పరవాక్యయోస్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదానువాదిద్వాసుపర్ణేత్యాదివాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమోపసంహారాద్యవగతాద్వైతతాత్పర్యవిశిష్టస్య తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య ప్రబలత్వాత్, న చ జీవపరైక్యేవిరుద్ధధర్మశ్రయత్వానుమపత్తిః, శీతస్యైవ జలస్య జౌపాధికాష్ట్యాశ్రయత్వవత్ స్వభావతో నిర్గుణస్యైవ జీవస్యాంతఃకరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్యాశ్రయత్వప్రతిభాసోపపత్తేః, యది చ జలాదా జౌష్ట్యమారోపితం తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యం, న చ సిద్ధాంతే కర్తృత్వస్య క్వచిదప్యభావాత్ ఆరోప్య ప్రమాహితసంస్కారాభావే కథ మారోప ఇతి వాచ్యం, లాఘవేనారోప్యవిషయకసంస్కారత్వేనైవ తస్య హేతుత్వాత్, న చ ప్రాథమికారోపే కా గతిః? కర్తృ

ప్రమాణం. నరశిరశ్చౌచానుమానవ దాగమబాధా దిత్వాహ—అతవచేతి. భేదగ్రాహిశ్రుతిస్త్పరివిరోధం నిరస్యతి—నాప్యగమాంతరేతి. నను 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాదివాక్యం ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధకాభావాత్ ఇత్యాశంక్య శాస్త్రస్యాజ్ఞాతార్థపరత్వాత్ భేదస్య చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాత్ న తత్పరత్వమిత్యాహ — లోకసిద్ధేతి. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం. ప్రస్తరాదివాక్యవత్తస్యోపచరితార్థత్వేనోక్తత్వా దిత్వాశంక్య, కిం బాధకసత్త్వాదభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రహకాభావాద్వా? నాద్యః. ప్రస్తరస్య యజమానత్వే బాధకవత్ అభేదే బాధకాభావాత్. నచ ప్రస్తరాదివాక్యవత్ స్తుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం 'ప్రస్తరం ప్రహరతీ'తి విధిశేషతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య స్తుతివిషయత్వేఽపి జీవేశ్వరయోర్విధ్యన్వయాదర్శనేన స్తుతివిషయత్వాద్యోగాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—ఉపక్రమేతి. అర్థాపత్తి మాశంక్య నిరాకరోతి—నచేతి. నమ్మ)

త్వాద్యధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాత్, తత్త్వంపదవాచ్యయో ర్విశే
ష్టయో రైక్యాయోగేఽపి లక్ష్యస్వరూపయో రైక్య ముపపాదితమేవ,
అతఏవ తత్ప్రతిపాదకవాక్యానామఖండార్థత్వం, సోఽయ మిత్యాది
వాక్యవత్. నచ కార్యపరాణామేవ ప్రామాణ్యం, చైత్ర పుత్ర స్తే

దాయమతేనాహ—లక్ష్యస్వరూపేతి. నన్వస్తు వాక్యస్య లక్ష్యస్వరూప
మాత్రపరత్వం తతఃకిమిత్యత ఆహ—అతఏవేతి. నను వేదాంతాః న బ్రహ్మ
పరాః. పదానాంకార్యాన్నితశ్చ క్త్యనురోధేన కార్యపరత్వేనైవ ప్రామా
ణ్యావధారణాత్. తథాచ 'ఆదిత్యోబ్రహ్మే'తివత్ తత్త్వమసీత్యభేదో
పాసనాపరమిత్యాశ్చ సిద్ధేఽపిసజ్జతిగ్రహస్యోక్తత్వాదితీయాపయతి.
నచేతి.—కించ నాభేదోపాసనాఽత్రవిధేయా. ఉపాసీతేత్యశ్రవణాత్.
తత్త్వమస్యంతే 'తద్ధాస్యవిజ్ఞావి'తి బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ శ్రవణాచ్చ.
కించ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నోపాసనాపరం. 'అభయం వై జనకప్రా
ప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైత్ ఆహం బ్రహ్మసీ'తిస్పష్టార్థశ్రుత్యన్తరాను
సారేణాస్పష్టార్థశ్రుతేరపి వాఖ్యానాచిత్యాత్. అతఏవ 'తం చతుర్థా
కరోతి'తి వచనం స్పష్టార్థకవచనాన్తరానుసారాదాగ్నేయవిషయం
వాఖ్యాతం. నచాహం బ్రహ్మేత్యత్రాప్యభేదోపాసనమితి యుక్తం.
'ఆవైది'తి శ్రుతివిరోధాత్. 'ఆత్మానం చ ద్విజానీయాదహమస్మీతి
పూరుషః, కిమిచ్ఛక్ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్ *తత్రో
మోహః క శ్శోక ఏకత్వ మనుపశ్యతః, ఇత్యేకత్వజ్ఞానస్యైవ శ్రుతా
పుమర్థత్వప్రతిపాదనాచ్చ. 'జాగ్రత్స్విప్న సుషుప్త్యాది ప్రపञ్చం యత్ప్ర
కాశతే, తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధా త్ప్రముచ్యతే, మయ్యేవ
సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం, మయి సర్వం లయం యాతి
తద్బ్రహ్మద్యయమస్త్వహం'ఇతి కైవల్యోపనిషద్వచనాచ్చ. 'యథానదీ
నదా లోకే సాగరేణైకతామియుః, తద్వదాత్మాక్షరేణాసౌ నిష్కలేనై
కతా మియాత్' ఇతిహూర్తపురాణవచనాచ్చ. యదస్థూలమనణ్వాఖ్యం
అప్రమేయమవర్ణకం, తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమృద్ధ్యతే ధృవ

జాతః ఇత్యాదా సిద్ధేఽపి సంగతిగ్రహాత్, ఏవం సర్వప్రమాణావిరుద్ధం శ్రుతిస్త్రుతిహాసపురాణప్రతిపాద్యం జీవపరైక్యం వేదాంతశాస్త్రస్య విషయః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః. [౭]

మి'తి విశ్వామిత్రస్త్రుతేశ్వ. అహమేవ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మవ్యయమ్, ఇతి స్యాన్నిశ్చితోముక్తో బద్ధవవాన్యథా భవేత్' ఇతి వర రుచివచనాచ్చ. 'అత్రాత్మస్యతి రేకేణ ద్వితియం యో న పశ్యతి, బ్రహ్మ భూత స్సవవేహ దక్షపక్ష ఉదాహృత' ఇతి దక్షస్త్రుతేశ్వ. 'సర్వభూ తాంతరస్థాయినీత్యశుద్ధచిదాత్మనే, ప్రత్యక్షైతస్యరూపాయ మహ్య మేవ నమో నమః' ఇతి వాసిష్ఠరామాయణవచనాచ్చ. అన్యథా తత్త్వ మస్యాదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభేదే ప్రామాణ్యా భావే ఉక్తశ్రుతిస్త్రుతిపురాణవచనాని బాధ్యేరణ. తస్మాత్ సిద్ధం. తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవపరైక్యపరత్వం.—తదేతత్సర్వమభిప్రేతోఽ పసంహరతి—ఏవమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ

విషయపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.
శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.
అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే, యదవగతం సత్స్వవృత్తి తయేష్యతే తత్ప్రయోజనమ్, తచ్చ ద్వివిధం-ముఖ్యం గౌణం చేతి, తత్ర సుఖదుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనే, తదన్యతరసాధనం గౌణ ప్రయోజనం, సుఖం చ ద్వివిధం సాతిశయం నిరతియం చేతి, తత్ర

యదవగతమితి. యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ తత్తవైష్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అనాగతసు ఖాదికం చస్వవృత్తిసుఖత్వేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేన రూపేణేష్యతే సుఖం మే భూయాదితి. పశుపుత్రాదికం త్విష్టసాధనత్వేనావగతమి చ్చావిషయ ఇతి తేన రూపేణ ప్రయోజనం. తథాచ సుఖాదేర్గుణ త్వాదినావగతౌ సుఖత్వాదినా స్వాత్మని బాధదళాయాం చేచ్ఛావిర హేఽపి నదోషః. నచ పశుపుత్రాదీనాం కథం స్వవృత్తిశ్చో పరమ్పరా సమ్బంధేన స్వవృత్తిత్వే అతిప్రసక్తాదితివాచ్యం. స్వత్వలక్షణసమ్బంధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వత్వరూపసంబంధస్యాపి సాత్మాత్సమ్బంధ త్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ—ముఖ్యమితి. యత్సాధారణరూపేణావగతం సదిష్యమాణం తస్తుఖ్యప్రయోజనం అతిరిక్తధర్మజ్ఞానాపేక్ష మిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తదుభయం క్రమేణోదాహరతి—తత్రేతి. సిద్ధాంతేచ సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ—సుఖంచేతి. తత్ర జన్య సుఖం సాతిశయమిత్యాహ—తత్ర సాతిశయేతి. యథాకాచిదన్తరిక

సాతిశయం సుఖం విషయానుషంగజనితాంతరికరణవృత్తితారతమ్య
కృతానందలేశావిర్భావవిశేషః, 'పతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని
మాత్రాముపజీవంతీ'త్యాదిశ్రుతేః, నిరతిశయసుఖం చ బ్రహ్మైవ, 'ఆ
నందో బ్రహ్మైతివ్యజానాత్ * విజ్ఞాన మానందంబ్రహ్మై'త్యాదితి శ్రు
తేః, అనన్దాత్త కబ్రహ్మవాప్తిశ్చ మోక్షః, శోకనివృత్తిశ్చ 'బ్రహ్మవేద
బ్రహ్మైవ భవతి * తరతి శోక మాత్మవిదిత్యాది'శ్రుతేః, న తు లోకాన్త

రణవృత్తిః స త్వగ్గుణజన్యతయా చైతన్యగతజ్ఞానాంశప్రతిబిమ్బగ్రా
హిత్యేన జ్ఞానం తథా తాదృశీ వృత్తిస్తద్దత్తానందలేశప్రతిబిమ్బగ్రాహ
కత్వా త్సుఖమితి వ్యవదిశ్యతే. తస్మాత్త చ సుఖలక్షణాయాం వృత్తా
వన్యయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రకృష్టనవనితాదివిషయసమ్ముద్ధో హేతుః. అ
తపవ తత్తారతమ్యా త్సుఖతారతమ్యం. అతపవ చాన్తదాదిసుఖాద్రాజసు
ఖముత్కృష్టం తస్మాత్సార్వభౌమసుఖముత్కృష్టతరం తతశ్చేన్ద్రాదిసు
ఖముత్కృష్టతమమితి. నను యద్యానందప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యాదంతరికరణ
వృత్తిరేవ సుఖం తదానన్నిహితపరిపూర్ణానందస్యాపి గ్రహణసమ్భవేన
సర్వమపి సుఖమేకరూపం స్యాదితి చేన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవదఖణానందస్య
మూలావిద్యావృతత్యేన ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశ
యానన్దాత్తకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యతఆహ—అనన్దాత్తకేతి. నను న
బ్రహ్మవాప్తిర్హోక్షః తస్యా స్పృహారదశాయామపి భావాత్. నివృత్త
శోకః పరిపూర్ణానందో న ప్రాగితి చేత్. తద్భావశ్యకత్వాత్తైస్స ముక్తి
రిత్యత స్తజ్జేవ పక్షాన్తరమాహ—శోకనివృత్తిరితి. అనర్థహేత్వవిద్యా
నివృత్తిరిత్యర్థః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ—బ్రహ్మైతి. తరతి శోక
మిత్యత్ర శోకహేతుత్వాత్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణం చాత్ర'తరతి
బ్రహ్మహత్యా' మితివన్నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు 'నేతుం తరతి'
తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తిరేవ
ముక్తిరితి తాన్త్రికాః కల్పయన్తి. తాన్త్రిత్యాహ—నన్వీతి. లోకా
న్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజ

రావాప్తితజ్జన్యవైషయికానందో వా మోక్షః, తస్య కృతకత్వేనా
 నత్వాభావాదితి భావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషం గతానా మాన
 ద్వావిర్భావో భవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానన్దాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే
 లోకాన్తరగమనవైయర్థ్యాత్. నను స లోకాన్తరావాప్తిః స్వతో
 మోక్షః కింతు తత్రత్యవైషయికానన్దద్వారా స చ తత్రైవేతి సలోకా
 న్తరగమనవైయర్థ్యమితి చేన్న. కింనైవ ముక్తిః? ఉత తత్రత్యవైషయి
 కానన్దః? నాద్యః. ఆవశ్యకత్వాన్తుభ్యుప్రయోజనత్వాచ్చ తస్యైవ ముక్తి
 త్వాచిత్వాత్. అన్యథా ముక్తేః స్వతః పురుషార్థత్వాభావప్రసక్త్యాత్.
 స ద్వితీయ ఇత్యాహ—తజ్జన్యేతి. వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య
 స్వరూపేణ జన్యతయా సర్గాదివదనిత్యత్వం స్యాదిత్యాహ—తస్యేతి.-
 కించ విషయజన్యానందో నమోక్షః తస్య స్వర్గాదివత్సానిత్యత్వాపత్తౌ
 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * యావన్తోక్షం తు భేదః స్యాజ్జీ
 వస్య చ పరస్య చ, తతః పరం స భేదోఽస్తి భేదసేతో రభావతః *
 విభేదజనకేజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద
 మసన్తం కఠి కరిష్యతీ, త్యాదివచనవిరోధాపత్తిః. కించ ముక్తిదశాయాం
 శరీరాభావేన వైషయికానన్దానుపపత్తిః. తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్.
 అతఏవ స్వగ్నే శరీరకల్పనం. నచాత్రాపి తత్కల్ప్యత ఇతి యుక్తం.
 'అశరీరం వా వసంతం' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. కించ స బ్రహ్మవిదాం
 లోకాన్తరగమన మస్తి. 'స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి అత్రైవ సమ
 వలీయన్త' ఇతి శ్రుతేః. నచార్చిరాదినాగమనం స్మాయత ఇతి వాచ్యం.
 తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్గమనస్యానభిధానాత్.
 అతఏవ బ్రహ్మవిదామపి పశ్చాద్విద్యోపాసకానాం అర్చిరాదినా
 గమనం. నచైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగతౌ 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానాః
 ఇమం మానవమూవర్తన్నావర్తన్త' ఇతి అర్చిరాదినా గతానామపున
 రావృత్తిశ్రవణం విరుధ్యేతేతి వాచ్యం. సగుణోపాసకానా మర్చిరాది
 నాగతానాం 'అశ్శివరోమూణి విధూయ పాప' ఘిత్వాదిశ్రుత్యవగత

నిత్యత్వే ముక్తస్య పునరావృత్త్యాపత్తే, నను తస్య తేఽప్యానన్దావాప్తి
రనర్థనివృత్తేషు సాదిత్వే తుల్యో దోషః అనాదిత్వే మోక్షముద్దిశ్య
నిరస్తమస్తదోషాణాం బ్రహ్మలోకవసంపాదిత శ్రవణాదిసాధనానాం
తత్రైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారసంపాదనేన బ్రహ్మణా సహ పరమముక్త్య
భ్యుపగమేనావిరోధాత్ కించ లోకస్య ప్రశయేఽప్యవినాశే 'సదేవసా
మ్యేద మగ్రఽసీ' దిత్యాదిశ్రుతివిరోధః. వినాశే ముక్తిశాస్త్రవై
యర్థ్యం. అపిచ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాం ముక్తత్వే జయవిజయా
దీనాం భగవద్దావారికాణాం మునిశాపాదినా రాక్షసాదిదేహ
ప్రాప్తిర్న స్యాత్. నచార్చిరాదిగమనస్య పరంపరయా అపునరా
వృత్తిహేతుత్వేన జయవిజయాదయస్తవ మతేఽపి నావరేరన్నితి
వాచ్యం. సహి జయవిజయావర్చిరాదినా బ్రహ్మలోకం గతా. కింతు
వైకుంఠాఖ్యం లోకాంతరం. సహి తస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వం. 'ప్రజా
పతే సుఖాం వేత్తప్రతిపద్య' ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మధిష్ఠితదేశ
విశేషస్యైవ బ్రహ్మలోకవదేనాభిధానాత్. అపిచ 'బ్రహ్మచేదబ్రహ్మైవ
భవతి * బ్రహ్మైవసా బ్రహ్మేవేతి'త్యాదిశ్రుతయో వైషయికానంద
స్య మోక్షత్వేన సామంజస్యోపపద్యేరక. అతవస 'మాముపేత్య
తు కాంతేయ పునర్జన్మ న విద్యత'ఇతి స్పష్టమేవ స్వస్యప్రాప్యత్వం భగ
వత్తేవోక్తం 'ఏకాంతిన స్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే,
తేహం తత్పరమం స్థానం యద్వైపశ్యంతి సూరయః'ఇతి విష్ణుపురాణే
పరమస్థానపదేన బ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన తాంత్రికాణాం
ముక్తా తారతమ్యకల్పన మపాస్తం. బ్రహ్మైక్యే అజ్ఞాననివృత్తౌ వా
విశేషాభావాత్. తస్మాన్నిరస్తమస్తక్లేశమభివ్యక్తపరిపూర్ణానందమా
త్మాభిన్నం బ్రహ్మైవ మోక్ష ఇతి శ్రుతిస్త్రుతిహింసపురాణన్యాయ
కోవిదైరభ్యుపగంతవ్య మితి సంక్షేపః. —నన్వానన్దావాప్తి రనర్థహేత్వ
విద్యానివృత్తిద్వారా మోక్ష ఇత్యుపగచ్ఛతస్తవ మతేఽపి తదుభయం
సాది? అనాది వా? అద్యే కృతకత్వేనానిత్యత్వాత్ అపునరావృత్తి

శ్రవణాదా ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితి చేన్న, సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య
మోక్షస్యాసిద్ధత్వప్రమేణ తత్సాధనే ప్రవృత్త్యుపపత్తేః, అనర్థనివృత్తి
రవ్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధేవ, లోకేఽపి ప్రాప్తప్రాప్తిపరి
హృతపరిహారయోః ప్రయోజనత్వం దృష్టమేవ, యథా హస్తగతవిస్మృ
తసువర్ణాదా తవ హస్తే సువర్ణమిత్యాప్తోపదేశా దప్రాప్తమివ ప్రాప్తో
తి, యథా వావలయితచరణాయాం స్రజి సర్పత్వభ్రమవతః నాయం
సర్ప ఇత్యాప్తవాక్యాత్ పరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహారః, ఏవం
ప్రాప్తస్యాప్యానర్థస్యప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తి ర్లోకః

శ్రుతివిరోధః. ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధత్వగర్భసాధ్యత్వాభావేన తత్సా
ధనశ్రవణాదా ప్రవృత్తి ర్న స్యాదితి తాన్త్రికః పరిచోదయతి—నన్వీతి.
ఉభయవిధస్యాపి మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపతయానాదిత్వేఽపి న
ప్రవృత్త్యనుపపత్తి రిత్యాహ—సిద్ధస్యైవేతి — అసిద్ధత్వప్రమేణేతి.
లాగువేనేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణతత్సాధనతాజ్ఞాన
త్వేనైవ ప్రవర్తకత్వమితి భావః. అనర్థనివృత్తిరేవ ముక్తిః సాచ బ్ర
హ్మస్వరూపాతిరిక్తతత్త్వజ్ఞానాత్పాగిగసిద్ధేవ అదైవతశ్రుతేశ్చ భావా
దైవతపరత్వాన్న తద్విరోధ ఇతి యే మన్యంతే తేహిం మతం దూష
యతి—అనర్థనివృత్తిరపీతి. ఆనందలక్షణముక్తివదనర్థనివృత్తిరపి బ్రహ్మ
స్వరూపైవ. అన్యథా అదైవతశ్రుతివిరోధాత్. భావాదైవతవా
దస్య చ ప్రక్రియామాత్రత్వేనాయుక్తత్వాదితి భావః. నన్వస్తస్య
సాధ్యత్వేఽపి ముక్తేః తత్సాధనత్వ ప్రమాత్మభంబిచ్ఛానాదా
ప్రవృత్తిః తథాపి కథం పురుషార్థత్వం సాధ్యమైవ లోకే పురుషార్థ
త్వదర్శనేన సాధ్యత్వస్య పురుషార్థత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాశంకా,
కిమేతత్పురుషార్థత్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకం వా? నాద్యః. వ్యాప్య
భావేఽపి వ్యాపకసత్త్వే విరోధాభావాత్. దుఃఖాదా వ్యభిచారాచ్చ
న ద్వితీయః. ప్రాప్తేష్టపరిహృతానిష్టప్రాప్తిపరిహారయో రసాధ్యత్వేన

ప్రయోజనమ్, సచక్షానైకసాధ్యః, 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *
నాన్యగ పథా విద్యతేఽయనాయే, త్యాదిశ్రుతేః, అజ్ఞాననివృత్తేః జ్ఞానై
కసాధ్యత్వనియమాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానంబ్రహ్మత్వైక్యగోచరమ్. 'అభయం
వైజనకప్రాప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైదహం బ్రహ్మాస్మి' త్యాదిశ్రుతేః,
'తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధక'మితి నారదీయవచ
నాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానమపరోక్షరూపం, పరోక్షత్వే అపరోక్షప్రమనివర్త
కత్వానుపపత్తేః, తచ్చాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదితి కేచిత్, మనన

వ్యభిచారాదిత్యాహ—లోకేఽపీతి. నన్వసిద్ధత్వప్రమా చ్ఛ్రివణాదా
ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్ష సిద్ధత్వజ్ఞానమాత్రా త్కథం తద్భ్రమని
వృత్తిః! కథం వా తన్మూలాఽవిద్యానివృత్తిః! తదుభయస్య విరోధిసా
క్షాత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న. తత్త్వమస్యాదివాక్యజ్యోతిసాపి జ్ఞాన
స్యా పరోక్షత్వా భ్యుపగమాత్. అతఏవ అనురూపదృష్టాంతమాహ-
యథేతి. 'హిరణ్యదా అమృతత్వం భజంతీ' త్యాదిశ్రుత్యా మోక్షస్య
కర్తృసాధ్యత్వావగమాత్ జ్ఞానకర్తృణో సముచ్చయ ఇతి యేవదంతి
తాన్ని రాచప్ట్వే—సచేతి. నాన్య ఇతి. తథాచ ముక్తావసాయాంతర
ప్రతిషేధేన 'హిరణ్యదా అమృతత్వ' మిత్యాదేః ప్రళయవర్యంతస్థాయి
స్వర్గాది ఫలాభిప్రాయత్వా న్నదర్శపూర్ణమాసవత్ జ్ఞానకర్తృణోః ఫలే
సముచ్చయః. కించ మోక్షస్య కర్తృజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వర్గాదివ
త్సాతిశయతా త్కయిష్ణుతా శరీరసంబంధశ్చ స్యాత్ అపిచానందావి
ర్భావో మోక్షః. అవిర్భావశ్చావిద్యానివృత్తిః. సాచ శుక్తిరూప్యాది
ఫలే విరోధి సాక్షాత్కారమాత్ర సాధ్యత్వావధారణాన్న కర్తృసాధ్యే
త్యాహ—అజ్ఞాననివృత్తేరితి. నన్వేవమపి జీవపరైక్యజ్ఞానం న ముక్తి
హేతుః మానాభావాత్. 'తరతి శోకమాత్మవిది' త్యాదిశ్రుతేశ్చ. భేద
జ్ఞాన పక్షేఽప్యపపత్తే రిత్యతలహ—తచ్ఛేతి. నను వాక్యజన్యజ్ఞానం
నానర్థనివర్తకం తస్య పరోక్షత్వనియమాదిత్యత అహ — తచ్ఛేతి.
తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం చాభేదజ్ఞాన మపరోక్షరూపమేవేతి తన్ని

నిదిభ్యాసనసంస్కృతా న్నరకరణాదేవేత్యపరే, తత్ర పూర్వాచార్యాణా
మయ మాశయః, సంవిదాపరోక్ష్యం న కరణవిశేషోత్పత్తినిబంధనం కింతు
ప్రమేయవిశేషనిబంధన మితుపపాదితమ్, తథాచ బ్రహ్మణః ప్రమాతృ
జీవాభిన్నతయా తద్గోచరం శబ్దజన్యమపి జ్ఞాన మపరోక్షం, అతవప్ర
తర్దనాధికరణే ప్రతర్దనం ప్రతి 'ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తా తం మా మా
వర్తకమిత్యర్థః. నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షాధీ
రిత్యాశక్త్యాహ—తచ్ఛేతి. తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి. సాక్షాదితి
శేషః. తత్త్వమస్యాదివాక్యవగతే బ్రహ్మణి మనననిదిభ్యాసనజనితా
సంభావనావిపరీతభావనా నివృత్తిసహకృతాదంతఃకరణా త్ప్రత్యక్ష
ప్రమాణాదేవా పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే న తు వాక్యాదిత్యాచార్య
వాచస్పతి మిశ్రావ్యాచక్షతే. తన్నత మాహ—మననేతి. నను కరణ
విశేషాయత్తం కార్యం. సహి కుటజబీజాద్యవాంకురోత్పత్తి ర్దృష్ట
పూర్వేత్యాశంక్య, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదోక్తమర్థం స్థారయతి—తత్ర
పూర్వాచార్యాణామితి. శబ్దప్రమాణకం చ జ్ఞాన మపరోక్షమిత్యత్ర
శాస్త్రదృష్టిసూత్రముపోద్బలయతి—అతవవేతి. యతో వాక్యజన్య
జ్ఞానం అపరోక్షం అతః 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవ'దిత్యత్ర
సూత్రే శాస్త్రాత్ దృష్టి రితి వ్యుత్పత్త్యా తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య
మహంబ్రహ్మేతి జ్ఞానం శాస్త్రదృష్టి శబ్దేనోక్తమితి సంబంధః. నను
యథా 'బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్, ఇత్యత్ర దృష్టిశబ్దేనోపాసనా త
థాత్రాపి నైవ వివక్షితానాపరోక్షాధీరిత్యాశంక్య. ప్రతర్దనాధికరణం సం
గ్రహేణ దర్శయతి—ప్రతర్దనేతి—అస్తిహి కాపీతక బ్రాహ్మణోపని
షది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసింద్రస్య
ప్రియంథామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యామ్నాతా.
తస్యాం శ్రూయతే 'సహోవాచప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తా తం మామాయు
రమృత ముపాస్సే'తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయు రభిధీయతే? ఉతేం
ద్రః? ఉతజీవః? పరం బ్రహ్మ వా? ఇతి చతుర్విధ లింగసమ్భవా చ్చతు

యురమృత ముపాస్మ్యే, తీర్థప్రాక్తవాక్యే ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మ
పరత్వేనిశ్చితే సతి మాముపాస్మ్యేత్వస్తచ్చబ్దానుపపత్తిమాశఙ్క్య
తదుత్తరత్వేన ప్రవృత్తే 'శాస్త్రదృష్టితూపదేశో' వామదేవపదీ'త్యస్తిం
త్సూత్రే శాస్త్రాద్వలప్తిః శాస్త్రదృష్టిరితి తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహం

ధాసంశయే 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి వాయువికార ప్రాణ
లింగస్య 'వక్తారం విజానీయాది'తి జీవలింగస్య 'మామేవ విజానీహీ'
తీంద్రలింగస్య 'ఆనందో జరోమృత'ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాబ
ల్యవివేకాభావాదనిర్లయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రయపవాత్త్రో
పాస్యాః. నచైవం వాక్యభేదో దోష మావహతి. వాక్యార్థావగమస్య
పదార్థావగమపూర్వకత్వాత్. పదార్థానాం చోక్తేన మార్గేణ స్వాతంత్ర్య
త్వాత్. తస్మాదుపాస్యభేదాదుపాసనాత్త్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే
ప్రాప్తే - ఇదముచ్యతే - 'ప్రాణ స్థానానుగమాత్' ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం
బ్రహ్మవిజ్ఞేయం పౌర్వాపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగ
మాత్. ఉపక్రమే హి 'తమేవ వరంవృణీష్య యం త్వం మనుష్యాయ
హితతమం మన్యస' ఇతి హితతమత్వేన ప్రాణ ఉపదిశ్యతే. తథా ఉప
సంహారేఽపి 'ఆనందో జరో మృత' ఇత్యానందత్వాదినా, నచేదం బ్రహ్మ
ణోఽన్యత్సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాం చ తదానుగణ్యేన నేతవ్య
త్వాత్. అన్యథా భిద్యేత వాక్యం. న హి సంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్య
భేదో యుజ్యతే. తదాహు రాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'తస్మాదనన్య
థానీధబ్రహ్మలింగానుసారతః 'ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం'
ఇతి. తస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ. తథాచేంద్రోక్త ప్రాణశబ్దస్య
బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ సూత్రస్థదృష్టిశబ్దస్య నోపాసనాపరత్వం. కింత్య
పరోక్షజ్ఞాన పరత్వం. అతఏవోపక్రమగతం 'మామేవ విజానీహీ'తి
వచనం సంగచ్ఛత ఇతి - నను విషయవిశేషనిబంధనస్య ప్రత్యక్షలక్ష
ణస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సత్త్వాత్ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధాచ్చ అచా
ర్యవాచస్పతే స్తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థజ్ఞానే పరోక్షత్వోక్తిరయక్తే

బ్రహ్మేతిజ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి, అన్యేషాంత్యేవ మాశయః, కరణ విశేషనిబద్ధనమేవ జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వం న విషయవిశేషనిబద్ధనం, ఏక స్థిన్నేవ సూక్ష్మవస్తుని పటుకరణాపటుకరణయోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వ వ్యవహారదర్శనాత్, తథాచసంవిత్సాక్షాత్తేన్విగ్నియజన్యత్వస్యైవప్రయోజకతయా న శబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వమ్, బ్రహ్మసాక్షాత్కారేఽపి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసంస్కృతం మన ఏవకరణం, 'మనసై వాను

త్యాశజ్ఞానా—అన్యేషాం త్వితి. కరణవిశేషేతి. ఇంద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయత్తత్యే సూక్ష్మవస్తుని పరోక్షప్రమాణజన్యమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షంస్యాద్విషయభేదాభావాత్. నచేష్టాపత్తిః. తత్రాప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్. ఆస్తిహి సూక్ష్మవస్తుని లిపిలేఖాదా నవశ్యామ్యహం లిపిమితి పటుకరణస్య యూనః స్థవిరస్య తు కరణాపాటవవతో నవశ్యామితి వ్యవహారిత్యాహ—ఏకస్థిన్నితి. నన్విగ్నియజన్యత్వం నప్రత్యక్షత్వం. మనసోఽనింద్రియత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షప్రతీతావవ్యాప్తేః. ఇంద్రియజన్యేచానుమిత్యాదావతివ్యాప్తే రిత్యాశజ్ఞాన, నహింద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వం కింత్యింద్రియత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం అనుమిత్యేవ మనస్తేన తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. ఏతస్మిన్తేచ మనస ఇంద్రియత్వాభ్యుపగమా న్న సుఖాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ—తథాచేతి. నన్యన్యత్రయథాతథా వాస్తుభౌపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరాప్రవృత్తేః అనర్థనివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్ప్యతే. నచ మనః కరణం. ఇదానీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాపత్తే రిత్యత ఆహ—బ్రహ్మేతి. మనవవేతి. ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్య క్లృప్తత్వాదితి భావః. మనసో బ్రహ్మసాక్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణాంతర మాహ—మనసైవేతి. తస్య మనోగమ్య త్వేబాధకమాశంక్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. అపూర్వస్య వేదవేద్యత్వేఽపి తదుపజీవ్యనుమానార్థపత్తివేద్యత్వవత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేఽపి బ్రహ్మణో మననాదిసంస్కృతతదుపజీవిమనోవే

ద్రష్టవ్య'మిత్యాదిశ్రుతేః, మనోఽగమ్యత్వశ్రుతిశ్చఅసంస్కృతమనోవి
షయతయా. నచైవం బ్రహ్మణ బౌద్ధనిషదత్వానుపపత్తిః, అస్మదుక్తమనసః
వేదజన్యజ్ఞానానస్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వేదోపజీవిత్యాత్, వేదానుప
జీవిమానాస్తరగమ్యత్వన్యైవ వేదగమ్యత్వవిరోధిత్యాత్. శాస్త్రదృష్టి
సూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్య శాస్త్రప్రయోజ్యత్వాదు
పపద్యతే, తదుక్తమ్, 'అపి సంరాధనే సూత్రా చ్ఛాస్త్రార్థభావనజా
ప్రమా, శాస్త్రదృష్టిర్తతా తాం తు వేత్తి వాచస్పతిః పరమి'తి. తచ్చ
జ్ఞానం పాపక్షయాత్ భవతినచ కర్తానుష్ఠానాదితి పరమ్పరయా కర్తృణాం

ద్యత్వం న విరుద్ధమిత్యాహ—అస్మదుక్తేతి. శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధ
ముద్ధరతి—శాస్త్రేతి. కల్పతరుకారసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి—
అనయోశ్చ పూర్వపుతమేవ యుక్తం గ్రన్థకృదభిమతం చ. తథాపి.
నతావత్కరణ విశేషనిబంధనం సంవిత్ప్రత్యక్షత్వం మనస ఇంద్రియత్వ
నిరాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తేః. కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య
విషయచైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్. సూక్ష్మపస్తుస్య సమర్థేంద్రియస్య
సన్నికర్షాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్ నోక్తదోషః.
తథాచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్యాది వాక్యమేవ 'మనసైవాను
ద్రష్టవ్య'మితి శ్రుతిశ్చతత్సహకారిత్వవిషయా. అన్యథా మనః
కరణకకామినీసాక్షాత్కారవద్ధ్యానసహకృతతజ్జన్యతయాతస్యాప్రమా
త్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదార్ధ్యాత్ ప్రమాణ్యమితి చేత్. తద్వ్యా
వశ్యక త్వేనోపనిషదపవ దశమస్త్యమసీలివత్ప్రమాణత్వోపపత్తేః.
తథాచ మనోగమ్యత్వా భావశ్రుతిరపి ముఖ్యాన్ధాసమర్థితాభవతీతి—
తత్త్ర యజ్ఞాదీనాం శ్రేయఃపరిపంథికల్పచనిబర్హణద్వారోపయోగఇతి
కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానే సతి సంచితస్య కర్తృణో నివృత్తత్వేనముక్తి
ప్రతిబంధకత్వా యోగాత్. ప్రారబ్ధస్య చ భోగైకనాశ్యత్వేన యజ్ఞా
దినిబర్హణీయత్వా యోగాత్. తస్మాత్కర్తృణాం న ముక్తా వినియోగః.
కింతు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్యాహ—

వినియోగః, అతపవ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి
యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే, త్యాదిశ్రుతిః 'కషాయే కర్తభిః
పక్ష్యే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే' ఇత్యాదిస్త్రుతిశ్చ సజ్గచ్ఛతే, ఏవం శ్రవణ
తచ్ఛేతి. తత్ర ప్రమాణమాహ—అతపవేతి. తమేతమితి.—తమేత
మాత్తానం వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపోభి ర్వేత్తు మిచ్ఛంతీతి
చ్ఛాసాధనతయా వేదానువచనాదీని విధీయంతే. నతు విదంతీతి జ్ఞాన
సాధనతయా. వస్తుతః ప్రధానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థతయా శబ్దతో
గుణత్వాదిచ్ఛాయాశ్చ ప్రత్యయార్థతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానేన
చకార్యసంప్రత్యయాత్. నహి రాజపురుషమానయేతి వస్తుతః ప్రధా
నమపి రాజా పురుషవిశేషణతయా శబ్దత ఉపసర్జనమాసీయతే. అపితు
పురుషపవ శబ్దత స్తస్య ప్రాధాన్యాత్. ఏతాని చ నసాక్షాద్వివిదిషా
హేతవః. కింతు దురితనిబర్హణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా 'యన్యైతే
చత్వారింశత్సంస్కారా' ఇత్యాదిశ్రుతేః 'మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీ
యం క్రియతే తనుః, జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్తవ్య
ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్. తతశ్చ నిత్యనైమిత్తిక కర్తాణి
మలాపకర్షణ లక్షణపురుష సంస్కారద్వారా వివిదిషాహేతవ ఇత్యా
చార్యవాచస్పతిమిశ్రావ్యాచక్షతే.—వివరణాచార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ
కర్తాణి 'తమేతం వేదానువచనేనే, త్యాదినా జ్ఞానసాధనత్వేన విధీయంతే.
నత్విచ్ఛా సాధనతయా. శబ్దతః ప్రధానాయా అపి ఇచ్ఛాయా యజ్ఞా
దిసాధ్యత్వాయోగాత్. వేదనస్య తూపసర్జనస్యాపి స్వర్గాదివత్సాధ్యత
యా పురుషార్థతయాచభావ్యత్వేనాన్వయోపపత్తే. తథాచ ఆత్మాను
భవకామో యజ్ఞాదీననుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి.—ననుకర్తృణాం
సాపనివృత్తి ద్వారా జ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యం స్యాత్ ఇత్యా
శంక్య, నహికర్తృభిః సాపనివృత్తిస్తయా చాహత్యజ్ఞానమితి ప్రణాళీవివ
క్షితా. కింతుకర్తానుష్ఠానా త్పాపనివృత్త్యా శుద్ధపత్వోదయే సతి విష
యదోష సందర్శన సంభూతవై రాగ్యాదిసాధనసంపత్తౌ శ్రవణాదిద్వారే

మనననిధిభ్యాసనాన్యపి జ్ఞానసాధనాని, మైత్రేయీబ్రహ్మణే—‘ఆత్మా
త్యభిప్రేత్యాహ—ఏవమితి. నను శ్రవణాదేర్న బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం,
మానాభావాత్. శ్రోతవ్య ఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపవప్రమాణ
త్వాత్. ‘సస్వర్గః సర్వాస్మత్ప్రవిశిష్టత్వాది న్యాయేన స్వర్గాది ఫల
త్వకల్పనయైవ విధే ర్భావ్యా కాంక్షోపశమాదిత్యాశంక్య ‘ఏతావదరే
ఖిల్వమృతత్వ. మిత్యర్థవాదావగతమోక్షసాధనత్వేన బోధితస్య స
న్నిహితస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తే ర్నాశ్రుతస్వర్గాది పరికల్ప
నావకాశ ఇత్యాశయవానాహ—మైత్రీయీతి. విధానాదితి.—ఏతచ్చ
నియమవిధిమభ్యుపేత్య. శ్రవణస్య శ్రూయమాణావ్యవహిత
యోగ్యసాక్షాత్కారజనకతయా అన్వయవ్యతిరేకసహకృతప్రత్యక్ష
సిద్ధతయా బ్రహ్మవిచారేఽపి తన్మూలానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార
హేతుత్వ సిద్ధేః అపూర్వవిధిత్యా యోగాత్. వస్తుతస్తత్ర నియమోఽపి
న సంభవతి. వ్యావర్త్యాభావాత్. తథాపి. ‘ఆత్మావారే శ్రోతవ్య’
ఇత్యత్ర కిం విషయనియమ ఆత్మైవ శ్రోతవ్యఇతి? కిం వా భాత్వర్థని
యమః శ్రోతవ్యవేతి అవహన్యాదేవేతివత్? నాద్యః. తరతి శోకమా
త్త విదిత్యాది శ్రుత్యా ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావగమే
నానాత్మవిచారస్యాప్రాప్తేః. నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివిరోధాత్. నచ
ఆత్మజ్ఞానాయ వేదాంతవాక్యమేవ విచారయే దితి నియమవిధిః తేన
పురాణవాక్యాదివ్యావృత్తిసిద్ధే రితి వాచ్యం. ‘ఆత్మావారే
ద్రష్టవ్య’ఇత్యాదిషు వేదాంతవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రవణాత్ అపదా
ర్థనియమేచాతిప్రసంగాత్. ‘విభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రత
రిష్యతి, ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయే. ది’తి సంభవ
పర్యణి వేదార్థనిర్ణయోపాయత్వేన ఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ
ప్రతిపాదనాచ్చ. కించ శ్రవణం నామ తాత్పర్యావధారణం? తదను
కూలమానసీ క్రియావా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానే హేతుః. తత్ర
నియమవిధ్యాశ్రయణే శ్రవణమేవ శాబ్దజ్ఞానహేతు ర్నాన్యదితిస్యాత్.

కాఁడత్రస్త్వయ్య ఇతి దర్శన మనూద్య తత్సాధనత్వేన 'శ్రోతవ్యో మస్త
వ్యోవిధిక్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణమనననిదిక్యాసనానాం విధానాత్,
'శ్రవణం నామ చేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూలా
మానోక్రియా, మనసం నామ శబ్దావధారితేర్థే మానాస్తరవిరోధశ
క్యాహం తన్ని రాకరణానుకూలతర్కాత్తక్షణసజనణో మానసోవ్యా
పారః, నిదిక్యాసనం నామ అనాదిదుర్వాసనయా విషయేష్యాకృష్య

తర్క స సంభవతి. ఆకాంతాదేస్తద్ధేతుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్.
అవ్యవస్థాన ర్వస్యాప్రసీద్ధేః. సచైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే
వర్ణకోద్దేశేన శ్రవణం విధీయతఇత్యసంగతం స్యాదితి వాచ్యం. సిద్ధాంతే
శాబ్దజ్ఞానస్యా పరోక్షరూపతయా విరోధాభావాత్. ఉక్తస్య శ్రవణస్య
తాత్పర్యవిషయః త్వేపి పరంపరయా ఆత్మవిషయతయా శ్రోతవ్య ఇతి
విర్ణకో వ విరుధ్యతే. కించ న వేదాంతానాం శ్రవణాదివిధిపరత్వం.
వాక్యభక్తప్రసంగాత్. అస్యథా బ్రహ్మపరత్వాభావే బ్రహ్మణోఽసిద్ధి
ప్రసంగః. నమ 'సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యా
దిప్ దిత్వత్ శ్రోతవ్య ఇత్యాదివాక్యానాం విధాయకత్వాంగీకారాత్
తద్విరోధ ఇతి చేన్న. పక్షేణేతి వదతా సూత్రకృతా నిపుణానాం
విధ్యపక్షిత్వం వినేయజడానాం తు సర్వసంగపరిత్యాగపూర్వకం
బ్రహ్మణేప్రవృత్తిర్న స్యాదితితేమామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విధ్యంగీకరణ
మితి సూచితమ్. అస్యథా పక్షేణేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. నచాను
బాధవైయర్థ్యం. ఇత్థం హ్యయమాపనిషద ఆత్మా యతో మోక్షహేతు
సాహకారసాధన విచారవిషయ ఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో 'విష్ణురు
హిమ్యస్తవ్య' ఇతి సత్ స్తుత్యర్థత్వేనోపపత్తేః. అతఏవ భాష్యకృతా
సమన్వయసూత్రే 'లింగాదయః స్కూయమాణా అప్యనియోజ్య విషయ
త్వాత్ ముక్తిభవంతీ'త్యుక్తం. అతఏవ ద్వితీయవర్గకే త్రికా కృతా
'యత్కేవం కింవిధినా న్యయమేవ నిర్జాతహేతా పురుషార్థసాధనే
ప్రవృత్తే' ఇతి విధ్యభావః కంఠరచేణాంగీకృతః. తత్తే వ చ వివగణా

మాణచిత్తస్య విషయేభ్యోఽపకృష్టాత్తవిషయకత్వవైర్యానుకూలం
 మానసో వ్యాపారః, తత్రనిదిధ్యాసనం బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సాక్షా
 త్కారణం, 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగు
 ణై ర్నిశూఢా'మిత్యాదిశ్రుతేః. నిదిధ్యాసనేచ మనసం హేతుః అకృత
 మననస్సార్థదార్థ్యాభావేనతద్విషయకనిదిధ్యాసనాయోగాత్, మననే
 చ శ్రవణం హేతుః, శ్రవణాభావే తాత్పర్యానిశ్చయేన శాబ్దజ్ఞానా
 యోగేన శ్రుతార్థవిషయకయుక్తత్వనిశ్చయానుకూలమననాయో
 చారై ర్నిదిధ్యాసితవ్య ఇతిచాత్మప్రతిపాదనపరవాక్యే వాక్యభేదా
 భావాయ స్తుతి. పరత్వాదితి. తస్మాదర్హార్థద్రష్టవ్యపదసమభివ్యాహారేణ
 ప్రాయోదర్శనన్యాయేన శ్రోతవ్యఇత్యాదే రవ్యర్హార్థత్వ మేవ యుక్తం
 న విధాయకత్వ మిత్యాస్తామతివిస్తరః—నను దర్శనవచ్ఛ్రవణాదేరపి
 జ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వ మిత్యాశంక్య, శ్రవణాదిస్వరూపం నిరూప
 యతి—శ్రవణం నామేత్యాదినా. ననుధ్యానస్యనిదిధ్యాసనపదవేద
 నీయస్య ధ్యేయగోచరసాక్షాత్కారమాత్రే హేతుత్వస్య కామిన్యాది
 సాక్షాత్కారస్థలే క్లృప్తతయా తస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారే కారణత్వేఽపి
 మననశ్రవణయో ర్న హేతుత్వం. ధ్యానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్ప
 త్తిసమయే తయో రభావాదిత్యాశంక్య, నహి తేషా మేకరూపేణ
 హేతుత్వమిహ వివక్షితం కింతు ధ్యానస్య సాక్షాత్ శ్రవణమనన
 యోస్తు మనననిదిధ్యాసనద్వారేత్యాహ—తత్రేతి. సాక్షాదితి. యద్యపి
 శక్తితాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతావధారణనైవా పరోక్షజ్ఞానేసాక్షాత్కార
 ణత్వం. తథాపి శాబ్దజ్ఞాన పరోక్షనియమవాదిమతే ధ్యాననైవ సాక్షా
 త్తదేతుత్వాభ్యుపగమాత్తదభిప్రాయేణోక్తమ్. అథవాఅప్రతిబద్ధబ్ర
 హ్మపరోక్షజ్ఞానమేవా నర్థనివృత్తిహేతుః. అన్యథా తత్త్వమస్యాది
 వాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞాన జనకత్వవాదిమతే మనననిదిధ్యాసనవైయర్థ్యాత్.
 తత్ర చ ప్రతిబంధకనివర్తకధ్యానస్య సాక్షాత్కారణత్వమ్. నను శ్రవ
 నాదీనాం న తావద్ధర్మపూర్ణమూసవత్సమప్రధానభావేన బ్రహ్మజ్ఞాన

గాత్, ఏతాని త్రిణ్యపి జ్ఞానోత్పత్తౌ కారణానీత్యేతావన్మాత్రం కేచి
 రాచార్యా ఉచిరే, అపరేతు శ్రవణం ప్రధానం మనననిదిధ్యాసన
 యోగైశ్చ శ్రవణాత్పరాచీనయోరపి శ్రవణఫల బ్రహ్మదర్శననిర్వర్త
 తయా ఆరాదుషకారకతయాఽజ్ఞత్యమిత్యాహుః, తదవ్యజ్ఞత్వం న
 తార్థియశేషత్వయాపం, తస్య శ్రుత్యాద్యన్యతమప్రమాణగమ్యస్య
 ప్రకృతే శ్రుత్యాద్యభావేన అసమ్భవాత్, తథాపి, 'ప్రీహి
 ర్యతే' 'దధ్నజుహోతి'త్యాదావివమననిదిధ్యాసనయోరంగత్యే
 న కాచిత్తృతీయా శ్రుతిరస్తి, నాపి 'బర్హిర్దేవసదనం దామీ'
 త్యాదిమన్తాగాం బర్హిః ఖండనప్రకాశసామర్థ్యవత్ కించిల్లింగమస్తి,
 నాపి ప్రదేశాంతరపతితస్య ప్రవర్తస్య 'అగ్నిష్టోమే ప్రవృణక్తి' తి
 వాక్యవత్ శ్రవణానువాదేన మనననిదిధ్యాసనవినియోజకం కించిద్వా
 యమగ్నీ, నాపి 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'తి
 హేతుత్వం. తేషామేకరూపేణాహేతుత్వాత్, నాపి ప్రయాజదర్శన
 వత్ శేషశేషభావేన. శ్రుతిలింగాదేస్తత్ప్రమాణస్యాభావాదిత్యా
 రణ్య, ప్రధానాప్రధానాదాసీన్యేన కారణత్వమాత్రం వివక్షితమి
 త్యాహ—ఏతానీతి. నతార్థియేతి. తృతీయాధ్యాయనిరూపితశేషత్వ
 లక్షణమంగత్వం నేత్యర్థః. నను కారణతాగ్రాహకాదేవ ప్రమాణాంతన
 వాదే రంగత్వమవసీయత ఇత్యాశంక్య, ప్రధానసాధారణత్వాత్ న
 త్య ఏక్వాయత్వ మిత్యభిప్రేత్యాహ—తస్యేతి. శ్రుత్యాద్యభావమే
 వావసాదయతి—తథాపీతి. సాక్షాద్వినియోజకాంశ్రుతినిరాకృత్వ
 తదనుమానద్వారా వినియోజకాని లింగాదీన్యాశంక్య, నిరస్యతి—
 తాదీతి. నను మనన నిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణా
 ద్వివక్షణంగత్వ మవగమ్యతే ఇత్యాశంక్య సిద్ధేహి శ్రవణస్య జ్ఞాన
 లక్షణ ఫలసాధనత్వేన ప్రాధాన్యే తదాకాంతాలక్షణం ప్రకరణం స్యాత్.
 తదేవేతు నాద్రి మానాభావాత్. తథాపి. కిం దర్శపూర్ణమాసవ
 ద్వివక్షణేత్యేకమదశ్రవణ త్ఫలాన్వయః? ఉత సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహర

వాక్యవగతఫలసాధనతాకదర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదీనా
మివ ఫలసాధనత్వేనావగతస్య శ్రవణస్య ప్రకరణే మనననిదిధ్యాస
నయో రామ్నానం, నను ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనానువాదేన శ్రవణే
విహితే సతి ఫలవత్తయా శ్రవణప్రకరణే తత్సన్నిధావామ్నా
తయో ర్తనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాదేవాంగ
త్వమితి చేన్న, 'తేధ్యావయోగానుగతా అపశ్యన్ని'త్యాదిశ్రుత్యంత
రే ధ్యానస్య దర్శనసాధనత్వేనావగతస్యాంగాకాంతాయాం ప్రయా
జన్యాయేన శ్రవణమననయోరేవాంగత్వాపత్తేః, క్రమసమాఖ్యేచ
యూరనిరస్తే, కించ ప్రయాజాదావంగత్వవిచారస్సప్రయోజనః పూర్వ
పక్షే వికృతిషు న ప్రయాజానుష్ఠానం సిద్ధాంతే తు తత్రాపి తదన్యుష్ఠా
నమితి, ప్రకృతేతు శ్రవణం నకస్యచిత్ప్రకృతిః, యేన మనననిదిధ్యాస
నయో స్తత్రాప్యనుష్ఠానం అంగత్వవిచారఫలంభవేత్, తస్మాన్నతార్థి
యశేషత్వం మనననిదిధ్యాసనయోః, కింతు యథా ఘటాదికార్యే
మృత్పిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రాదీనాం సహకారికారణతేతి
ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యవదేశః-తథా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామపీతి

రే సిద్ధం సాధ్యామోఽయుజ్యత ఇతి న్యాయాత్. తత్రాద్యం నిరా
కృత్య ద్వితీయ ముక్తాయతి—నన్వీతి. 'శృణ్వంతోఽపి బహవో'యం
నం విద్యు, రితి వాక్యం శ్రవణస్య జ్ఞానసాధనత్వే వ్యక్త్యామానం.
తథాచ శ్రవణమేవ ప్రకరణీతి యదిబ్రూయాత్తదా దోషాంతర
మూహ—కించేతి. వికృతిష్యితి. సౌర్యయాగాదిష్విత్యర్థః, ఏవం సతి
ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యవదేశం సమర్థయతి—కింతుయథేతి. శ్రవణమనన
నిదిధ్యాసనానామధ్యే శ్రవణం ప్రధానకారణంమననం నిదిధ్యాసనంచ
తత్సహకారీత్యర్థః. నచ ధ్యానమేవ సాక్షాత్కారణతయా ప్రధానమితి
వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతావధారణ లక్షణశ్రవణస్య ప్రమేయా
వగమంప్రతి కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్. ఇదమేవప్రాధాన్యం ప్రథమ
వర్ణకే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ—సూచితంచేతి. నను జ్ఞాన

మంతవ్యమ్, సూచితం చైతద్వివరణాచార్యైః 'శక్తితాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావ
ధారణం ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానేన కారణంభవతి ప్రమా
ణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ మనననిదిధ్యాసనేతుచి
త్తస్య ప్రత్యగత్తప్రవణతాసంస్కాగపరినిష్పన్నతదేకాగ్రవృత్తికార్య
ద్వారేణ బ్రహ్మనుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యేతేతి ఫలం ప్రత్యవ్యవహి
తకారణస్య విశిష్టశబ్దావధారణస్య వ్యవహితేమనననిదిధ్యాసనేతదంగే
అంగీక్రియేతేతి, శ్రవణాదిషుచ ముముక్షూణామధికారిః, కామ్యేకర్ష
ణిఫలకామస్యాధికారిత్యాత్, ముముక్షూయాంచ నిత్యానిత్యవివేకస్య
ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరమతీతి తాసమాధానశ్ర
ద్ధానాంచవినియోగః, అంతరింద్రియనిగ్రహశ్శుమః, బహిరింద్రియని

సాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం. తత్రాధికారనిశ్చయాత్.
వైదికే కర్తృణి తన్నిశ్చయస్య ప్రవృత్త్యజ్ఞత్వాత్. నచ నిత్యానిత్యవివేక
వైరాగ్య శమదమాది సంపన్నోఽధికారీతి వాచ్యమ్. శమదమాదీనాం
ప్రకరణేన ప్రమాణేనాజ్ఞత్వావగమేన అధికారనిమిత్తత్వాద్యోగాది
త్యతః—శ్రవణాదిష్టితి. ముముక్షూణామితి. మోక్షసాధన బ్రహ్మ
జ్ఞానకామానామిత్యర్థః. శ్రవణాదేః బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ
తత్రాధికారాచిత్యాత్. ఉక్తంచైతత్ప్రజ్ఞచువర్ణకేషుపాదికాచార్యైః
'బ్రహ్మజ్ఞానకామేనేదం శాస్త్రం శ్రోతవ్యమి, తి. నను సర్వాధికారమిదం
కింసన్యాదిత్యతః—కామ్యితి. ముముక్షూయామితి, యద్యపి మోక్ష
సాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చిక్లీర్హయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యా
నిత్య వివేకాదీనాం యుక్తో వినియోగః. తథాపి లేహం మోక్షచిక్లీర్హ
ద్వారైవ తత్ర వినియోగభిదర్శయితుం ముముక్షోపన్యాసః. నహి
మోక్షమకామయమానస్తత్సాధనం జ్ఞానం కామయతే. నచ నిత్యా
నిత్యవివేకాదేః ఫలకామనాహేతుత్వే మానాభావభివాచ్యమ్. శ్రవ
ణవిధిప్రకరణే తత్సంకీర్తనస్యైవ మానత్వాత్. అన్యథా సంకీర్తన
వైఫల్యత్. తథాపి 'సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి విధిప్రకరణే 'తద్యథే

గ్రహోదము, విక్షేపాభావఉపరతిః, శీతోష్ణద్వంద్వసహనం తిలిహా, చిత్రై కాగ్ర్యంసమాధానం, గురువేదాంతవాక్యవిశ్వాసశృద్ధా, అత్రోపరమశబ్దేన సన్న్యాసోఽభిధీయతే, తథాచ సన్న్యాసినామేవ శ్రవణాదా

హకర్తృచిత్ర ఇత్యాదినా నిత్యానిత్య వివేకః 'పరిక్ష్యలోకాన్కర్తృచితా' నిత్యాదినా చ ఇహముత్రార్థ ఫలభోగవిరాగః 'కాంతోదాంతఉపరత స్థితితురి' తిచ శమాద్దిర్భృతః. విజిజ్ఞాసన్వే, తి విచారవిధిప్రకరణే 'వరుణం పితరముపససారే' తిశ్రుత్యంతరేచ'తద్విజ్ఞానార్థం సగురు మేవాభిగచ్ఛే, దితిచ గురూపసదనందర్శితమ్. నచ సర్వత్ర ఫలశ్రుతేస్తేషాం ఫలవవ వినియోగః స్యాదితివాచ్యమ్. అంగేషు ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వేన కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థత్వేన వా ఫలశ్రుతేరుపపత్తేః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః. 'సర్వత్ర ఫలశ్రుతయః కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థాః' ఇతి. శమదమాదిశబ్దార్థాభేదేన వాచ్యప్తే—అన్తర్నిర్నియేత్యాదినా. అత్ర సన్న్యాసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారఇత్యత్రోపరమశబ్దం ప్రమాణయన్తః 'సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇతి శ్రుతింతాత్పర్యశ్రమాదుపోద్బలయన్తః 'సమిత్పాణిశ్శ్రీతియం బ్రహ్మనిష్ఠ' మిత్యాదిశ్రుతింజనకరైకవసిష్ఠానాంబ్రహ్మవిచారప్రతిపాదికా మాఖ్యాయికాం 'గృహస్థోఽపి విముచ్యత' ఇతి స్మృతించాచ్ఛాదయన్తః తదుపోద్బలతయాచ స్వాశ్రమస్యమోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యుక్త్యాభాసంసదంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాంగప్రణామమాత్రేణ స్వాత్మాసమధికంయస్యమానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్యేషమాత్రేణ కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ—అత్రేతి. అస్తూపరమశబ్దార్థః సన్న్యాసస్తతః కిమిత్యాశంక్య, సన్న్యాసస్యముముక్షోద్వారా విచారాధికారనిమిత్తత్వాత్సన్న్యాసినామేవాధికారః సిద్ధ్యతీత్యాహ—తథాచేతి. కిం ఉపరమశబ్దేనశక్త్యాసన్న్యాసావగమః? ఉత్తారాత్? లక్షణయావా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—

పథికార ఇతి కేచిత్, అపరే తూపరమశబ్దస్య సన్న్యాసవాచకత్వాభా
 వాత్ నిక్షేపాభావమాత్రస్య గృహస్థేష్య పి సమ్భవాత్ జనకాదేరపి
 బ్రహ్మవిచారస్య శ్రుయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధారణం శ్రవ
 ణాదివిధాన మిత్యాహుః, సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యిద్వారా
 నిర్వికేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతుః, తదుక్తం, 'నిర్వికేషం పరం
 నిక్షేపేతి. బ్రహ్మవిచారవిరోధివిషయాంతరవ్యాసజ్ఞాభావస్య గృహస్థే
 ష్యపి కేషుచిత్సమ్భవేన తస్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాద్వ్యాపాదిత్యర్థః.
 తృతీయం దూషయతి—జనకాదేరపీతి. తథాచ గృహస్థాదే భృష్టా
 విచారప్రతిపాదకశ్రుత్యంతరవిరోధా న్న లక్షణాకల్పన మితి భావః.
 తత్తస్య ముముక్షుసంపాదకానాం నిత్యానిత్యవేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్ర
 సాధారణత్వేనాధికారనిమిత్తస్య ముముక్షుత్వస్యాపి సర్వసాధారణ
 త్వాత్. ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాదివిధాన మిత్యాహ—
 సర్వాశ్రమేతి. నను మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానాయశ్రవణాదీని కర్తవ్యా
 నీత్యుక్తమ్. తదయుక్తం సగుణోపాసకానాం పారణ్యగర్భలోకం గతా
 నానుకృతవేదాంతశ్రవణానామపి తత్రైవాంతే ముక్తిశ్రవణా దిత్యా
 శ్చిజ్ఞ, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారంచోదయసి?
 ఉత శ్రవణాదే! నాద్యః. 'నాన్యసి పథావిద్యతేఽయనాయ * సకర్తణాన
 ప్రజయాధనేన, తివ ప్రతిషేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపాసనస్యాపి
 సాక్షాత్సక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—
 సగుణేతి. చిత్తైకాగ్ర్యిలక్షణనిదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి
 బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతురిత్యర్థః. నను సగుణవిషయం వ్యూపాసనం
 తత్కథం నిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగి. అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే
 ఆతిప్రసంగాత్. ప్రాగపి వైరాగ్యాదిసమ్మన్నస్య ఇహైవ శ్రవణమనన
 నిదిధ్యాసనసమ్మవేన తత్సవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తే సగుణోపాసన
 ద్వారానిదిధ్యాసనకల్పనే గౌరవం చేత్యాశ్చిజ్ఞ, కల్పతరు కారోక్తం
 సమాధానమాహ—తదుక్తమితి. యేహి వైషయికఫలానుపజ్గరహిత

బ్రహ్మసాక్షాత్కర్తృమనీశ్వరాః, యేమందాస్తేఽనుకమ్యంతే సవిశేష
నిరూపణైః, వశీకృతే మనస్వేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్, తదేవా
విర్భవేత్సాక్షాదపేతోపాధికల్పనమితి, సగుణోపాసకానాం చ అర్చి
భవాస్తరానుష్ఠితకర్తృజనితచిత్తవైమల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విష
యగోచరాముత్సాద్య తద్దూషితంచిత్రం విషయేభ్యోఽపకృష్య తేన
నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమీశతే తేనాత్రాధికారిణః. కింతు యే అనాది
దుర్వాసనాజనితవిషయాంతరవిక్షేపవశాత్ప్రాగుపాస్తేః నిర్విశేషం
బ్రహ్మధ్యాతుమశక్తతయా తత్త్వం సాక్షాత్కర్తృ మసమర్థా స్తపవ
మద్దానిరూపితసగుణోపాసనాస్వధికారిణః. తథాచాధికారిభేదాన్నోపా
సనావైయధ్యమితి భావః. ఆద్యం దోషం నిరస్యతి—వశీకృత ఇతి. యేషాం
సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణబ్రహ్మధ్యానాభ్యాసా ద్బ్రహ్మజ్యేష్ఠ
స్థిరీకృతే సతి నిరుపాధికస్వాపి ధ్యానసమ్భవేన తదేవ ధ్యానం నిరుపా
ధికతయా సాక్షాత్కృతం భవతీత్యర్థః. తథాచ విషయభేదాభావాన్నా
తిప్రసక్త ఇతి భావః. నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తానాం నిరు
పాధిక బ్రహ్మధ్యానాదిహైవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యయుక్తం. తథా
సతి ప్రారబ్ధకర్తృయే సత్యత్రైవ విదేహకైవల్యాపత్తౌ ఉపాసకానాం
కార్యబ్రహ్మణా సహ ముక్తిరిత్యభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యాశంక్య, నహి
సర్వేషాముపాసకానాం ఇహైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార ఇతి బ్రూమః.
కింతు నిశ్చితతాత్పర్యకవేదాంతావగతం తదనుకూలానుమానేనచ సంభా
వితం నిర్విశేషం బ్రహ్మసగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కృతయా
ధ్యాతుం సమర్థాస్తేషామేవ నిరుపాధికధ్యానాభ్యాసజనితబ్రహ్మసా
క్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధకర్తృయేసత్యత్రైవముక్తిః. అన్యేషాం త్వకృతబ్రహ్మ
విచారాణాం సగుణోపాసకానాం బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ
సాధితశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కృత బ్రహ్మభావానాం కార్య
బ్రహ్మణా సహ ముక్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—సగుణోపాసకానామితి.
ఉపాసకానాం కేన మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనమిత్యాకాంక్షాయా
మాహ—అర్చిరాదీతి. యత్ప్రాగ్నినావాయాద్యయో గచ్ఛాణాం

రాదిమూర్తేణ బ్రహ్మలోక గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యత్పన్న
 బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణాసహ మోక్షః, కర్తవతాం తు
 ధూమాదిమూర్తేణ పితృలోకం గతానాం ఉపభోగేన కర్తవ్యయే సతి
 పూర్వకృతసుకృతదుష్కృతానుసారేణ బ్రహ్మదిస్థావరాంతేషు పునరు
 త్పత్తిః, తథాచ శ్రుతిః 'రమణీయచరణారమణీయాం యోని మాపద్య
 నేతారః సోఽర్చిరాదిమూర్తః. తథాచ శ్రుతిః, 'సవతం దేవయానం పథాన
 మాపద్యాన్ని లోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం సవరుణలోకమితి.
 తేఽర్చిషమభిసమ్భవంతీ'తిచ, నను యథాగ్రామం జగమిషం ప్రతి కింఞ్చి
 ద్ధ్యార్థచిహ్నం ఉపదిశతి 'ఇతో వనం ప్రాప్య తతో గిరిం తతో న్యగ్రోథం
 తతో గ్రామం ప్రాప్నోతీ'తి. ఏవ మర్చిరాదిరపి మార్గచిహ్న మేవోపది
 శ్యతే. అచేతనత్వాత్. అథవా అర్చిరాదయో భోగభూమయః లోక
 శబ్దశ్రవణాదితి చేన్న. అర్చిగాదే ద్ధ్యార్థచిహ్న త్వే భోగభూమిత్వేవా
 గంతుణాం గమయిత్రభావేన గమనానుపపత్తే. నచ స్వాతంత్ర్యేణ
 గమనమ్, మూర్చితాదివ త్రస్య సంపిండకరణత్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభి
 మానపదగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తః తేనాతివాహ్యతేవాయుస్వా
 మికం చ ప్రాప్తో వాయునేత్యభ్యసంగంతవ్యం. తథాచాపలరాచార్య
 వాచస్పతిమిశ్రాః 'సంపిండకరణానాం హి సూక్ష్మదేహవతాం గతా'న
 స్వాతంత్ర్యం నచాగ్నిద్యానేతారోచేతనాస్తుతే, ఇతి. నను విద్యాభే
 దేన మార్గద్వయే సతి సగుణవిద్యావతా మర్చిరాదిమూర్తేణేతి విశే
 షోక్తి ర్యజ్యతే. నచనిర్గుణవిద్యావతాం మార్గోఽస్తీత్యాశంక్య,
 పుణ్యకర్తృణాం మార్గాంతరసద్భావాత్తదవేత్తయా మార్గవిశేషకీర్తన
 మిత్యాహ—కర్తవతామితి ధూమాదీతి. 'తే ధూమం సంభవంతి
 ధూమాద్రాత్రి' మిత్యాదిశ్రుతేరితిభావః—పితృలోకం గతానామితి.
 యద్యపి కర్తవతానాం మార్గవిశేష జ్ఞానాయాం తత్కీర్తనమేవ యుక్త
 మ్. తథాపి ప్రసంగా త్రేమాం ఉపభోగపునరుద్భవాదికీర్తనం. అతఏవ
 వత్సృతి 'ఇత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రవృత్తినోతి. దుష్కృతకారిణాంతు
 న ధూమాదినా అర్చిరాదినా వా మూర్తేణ గమనప్రసక్తిః. కింతు

నే కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమితి, ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం
తు రౌరవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్ప్రాప్తోచితతీవ్రదుఃఖమనుభూయ శ్వ
సూకరాదితిర్యగ్యోనిషు స్థావరాదిషు చోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాదాగ
తప్రపంచేన! నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్స్తు న లోకాంతరగమనం, 'న
తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి శ్రుతేః, కింతు యావత్ప్రాగ్భక్త
క్షయం సుఖదుఃఖే ఆనుభూయ పశ్చాదపవృజ్యతే, నను 'క్షీయంతే
చాస్యకర్తాణి తస్మిన్ దృష్టేపరావర'ణత్యాదిశ్రుత్యా 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వ
కర్తాణి భస్మసాత్కురుతే'ర్జన్మనోత్పత్త్యాచ జ్ఞానస్య సకలకర్తృక్షయ

యేనకేనచిత్కుత్సితేన మార్గేణ భయంకరపురుషై ర్నరకవిశేషేషు
సాతన మిత్యాహ—ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం త్వితీ. ననునిర్గుణవిద్యావ
తోఽపి గతి రంగీకార్యా. విద్యావత్త్వానిశేషాత్. 'సవనాన్బ్రహ్మగమ
యతీ, త్యమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయితృత్వ శ్రవణాచ్చ. నచేదం
బ్రహ్మపదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణిరూఢస్య
ముఖ్యాన్ధత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వాయోగాత్. కించేదం
బ్రహ్మపదం పరబ్రహ్మపరమేవ. తత్ప్రకరణే శ్రూయమాణత్వాదిత్యతః
ఆహ—నిర్గుణేతి. ఆయం భావః. న తావత్పరంబ్రహ్మ ప్రాప్యం. తస్య
సర్వాత్మకస్య సర్వదా ప్రాప్తత్వాత్. న చాప్రాప్తత్వభ్రమా త్వాప్త
మేవ ప్రాప్తోతితి సామ్యుతమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యసాక్షా
త్కారా త్ప్రకృత్యాదృశ భ్రమసంభవేఽపి తద్వత్ స్తదసంభవాత్. తస్మా
దగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యేవ కథంచిద్బ్రహ్మశబ్దో వ్యాఖ్యేయః. తతశ్చ
మానవః పురుషః సగుణోపాసకానేవ లోకాంతరవర్తికార్యబ్రహ్మ
ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాశురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'కార్య
మప్రాప్తపూర్వత్వాద ప్రాప్తప్రాప్తే గతిః, ప్రాప్యేద్భిష్టా న పరం
ప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమితి. తస్మి బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః సద్య ఏవ విదే
హకైవల్యం స్యాదితి శంకతే—కింతితి. జ్యోతిష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గ
స్వైహికశరీరేణేవమోక్షస్య ప్రారబ్ధకర్తృణా ప్రతిబంధా త్తన్నాశానం
తరమేవ విదేహకైవల్యమిత్యాహ—యావదితి. ప్రారబ్ధం కార్యం యుగ

హేతుత్వనిశ్చయే సతి ప్రారబ్ధకర్తావస్థానమనుషషస్సుమితిచేన్న. తస్య
తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యైఽథ సమ్మత్సేన్య' ఇత్యాదిశ్రుత్యా
'నాథుక్తం ఊయతే కర్తే' త్యాదిస్త్రుత్యా చ ఉత్పాదితకార్యకర్తవ్యతి

కల్పాదివర్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం యేన తత్ప్రార
బ్ధకర్త. యథా వసిష్ఠాదీనాం పారోహిత్యాదిప్రాపకం కర్త. తచ్చ ప్రక్షి
ప్తకరవన్నధ్య న వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగముత్పాద్యై
వకామ్యురీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రారబ్ధకర్తావస్థానమాక్షిపతి-
న్యతి. శ్రుతిస్త్రుతిభ్యాం ప్రారబ్ధకార్యాణాం కర్తాణాం దేహపాతలక్ష
ణావధిప్రతిహతవగమేన 'ఊయంతే చాస్య కర్తాణీ'తి సామాన్యశ్రుతేర
నారబ్ధకార్యక్తవినాశపరత్వా దనారబ్ధకార్యాణామేవ సుకృతదుష్కృ
తకర్తాణాం విద్యాసామర్థ్యాద్వినాశ ఇత్యాహ—న తస్యేతి. అన్యథా
దేవర్షిణాం హిరణ్యగర్భమనూర్ధ్వాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కా
రవతాం సద్యో నజీవితా భవేత్. శ్రూయతేచైషాం శ్రుతిస్త్రుతితి
హేపపురాణేషు తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితా చ. న హ్యేతే
మహాధియో న బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మవిదశ్చ ల్పపుణ్య మేధసో మనుష్యాః
ఇతి సంభవతి. తస్మాదాగమానుసారేణ ప్రారబ్ధకార్యాణాం సత్యపి
తత్త్వసాక్షాత్కారేవస్థానంయుక్తమితి భావః. నను యది 'తస్య తావ
దేవచిరమితి ప్రారబ్ధకర్తావస్థానప్రతిపాదక శ్రుత్యంతరవశాత్ 'ఊయం
తే చాస్య కర్తాణీ' తి సామాన్యశ్రుతే రనారబ్ధకార్యపరత్వం తర్హి
'యథాపుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యంతే ఏవమేవం విది పాపం కర్తన
శ్లిష్యతే' ఏవం హాస్యసర్వే పాప్తానః ప్రదూయస్తే'ఇతిచ విశేష
శ్రవణా త్సామాన్యవచనం పాపకర్తవిశేష ఉపసంహరణీయం. కించా
ధర్మస్య రాగాదినిబంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానేన వినాశో
య్యుక్తః. ధర్మబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్కర్మచక్ర
మూసవదవిరోధాన్నోచ్ఛేద్యోచ్ఛేదకభావః. అన్యథానత్యన్యకర్తావస్థా
ధర్మస్య నాశే స్వరాదిసాధనత్వ ప్రతిపాదకజ్యోతిష్కర్మచక్ర
ప్రామాణ్యపత్తిః. తస్మాద్ధుష్కృతమేవ సంచితం కర్త జ్ఞానవిశాస్య

MS. No. 1000
Library
TIRUPATI.

రిక్తానాంసంచితక్రియమాణకర్తామేవ జ్ఞానవినాశ్యత్వావగమాత్, సజ్జితం దుష్కృతంచేతి, తథాచక్రతిః 'తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృద సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మితి, నను బ్రహ్మ జ్ఞానాన్తూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యప్రారబ్ధకర్తణోఽపి నివృత్తేః కథం జ్ఞానినో దేహధారణముపపద్యత ఇతి చేన్న, అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవాజ్ఞాన

మిత్యాశంక్య, నహి పాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్య త్వం కింతు తన్నివర్త్యావిద్యానిబంధనత్వప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృతేఽవ్యవిశిష్టం. 'ఉభేషవైషమ్యే తరతీ'తి శ్రుత్యంతరే సుకృతదుష్కృతయో రుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణాత్. 'ఏవం హాస్యసర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే' ఇత్యాదిశ్రుతేరపి సుకృతదుష్కృతనాశపరత్వాత్. దృష్టప్రయోగశ్చాయం పుణ్యేఽపి పాప్తశబ్దః. తద్యథా పుణ్య పాపే ప్రకమ్య 'సర్వే పాప్తానో నివర్తంతే' ఇత్యత్ర. తతశ్చ సుకృతదుష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితం కర్త బ్రహ్మజ్ఞాన నివర్త్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—సంచితమితి. తస్య పుత్రాఇతి. యద్యపి సర్వాత్మకస్య జ్ఞానిన ఇష్టద్విష్ట విభాగో నాస్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ పరదృష్ట్యా వా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞానాని వృత్తౌ నజానామితి వ్యవహారాపత్తేః తన్నిబంధనసంచితకర్తానివృత్తిప్రసంగాత్పూర్వావస్థాతోవిశేషాభావ ప్రసంగాచ్చ. తన్నివృత్తౌ చజీవన్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచోఽనుపపన్న ఇతి చోదయతి—నన్వీతి. జీవన్ముక్తానాం తత్త్వసాక్షాత్కారాత్పూర్వమార్థికత్వవ్యావహారికత్వసంపాదనపటియశ్శక్తివిశిష్టజ్ఞానవినాశేఽపి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటియశ్శక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞానస్యానివృత్తే దేహాదిధారణం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ—నాప్రతిబద్ధితి. ననుసర్పబాధేఽపి భయకంపానువృత్తివజ్జీవన్ముక్తస్యావ్యవిద్యా సంస్కారవశాదేవ దేహాదిప్రపంచోఽస్తుకిం శక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞానకల్పనయా గౌరవాచ్చక్తిభేదే మానాభావాచ్చేతి చేన్న అవిద్యోపాదేయదేహాదిప్రపంచస్య తన్నివృత్తౌపవస్థానాయోగాత్. స చ తత్త్వజ్ఞానోత్తరకాలీనదేహాదేరవిద్యాసంస్కారవవోపాదానం

నివర్తకతయా ప్రారబ్ధకర్తృరూపప్రతిబంధకదశాకాయామజ్ఞాననివృత్తి
 సంగీకారాత్, నన్వేషమపితత్త్వజ్ఞానాదేకస్య ముక్తాసర్వముక్తిసాన్ని
 అవిద్యాయావకత్వేన తన్నివృత్తౌ క్వచిదపి సంసారాయోగాదితి చ్ఛే
 నావిద్యేతి వాచ్యం. సంస్కారస్యాపి భావకార్యతయా ఉపాదానావశా
 భావేన సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపాతేనావిద్యాయావక ఉపా
 నత్వే తన్నివృత్తౌ సంస్కారస్యాప్యనుపపత్తేః. సర్వాదిభ్రమబాధేఽ
 భయకంపానువృత్తిర్న భ్రమసంస్కారాత్. దినానంతరభావి స్మరణాః
 పవత్త్యా సంస్కారస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తావత్పర్యంత
 భయాద్యనివృత్త్యాపత్తేః. కింతు సర్వభ్రమజనితభయప్రయుక్తథాత
 వైషమ్య విశేషాదేవ. థాతువైషమ్యం చ కార్యానుసారేణ యాః
 త్కార్యవస్థాయాతి కల్ప్యతే తతో న సంస్కారవశాజ్జీవన్ముక్తస్య
 దేహాదిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేదవిశిష్టాజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేద
 మానాభావః. కార్యబలేనైవ తత్కల్పనాత్. తథాపి. యథా విత్తే
 పావరణాత్తక కార్యద్వయబలేన తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యా
 యాః కల్ప్యతే తథేహాప్యశ్రుతవేదాంతానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వ
 భ్రమః శ్రుతవేదాంతానాం అనుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం వ్యావ
 హారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం పురుషధారే
 యాణాం వసిష్ఠవామదేవశుకశౌనకజనకయాజ్ఞ్యవల్క్యద్వైపశ్లోధవ
 ప్రహ్లాదప్రభృతీనాం యావద్దేహపాతం ప్రాతిభాసికత్వభ్రమభ్రమవిద్యా
 యాస్తీసృష్టక్తయః స్వీకార్యాః ఏతదేవాభినేతృతుచ్ఛానిర్వచనీయా
 చతాత్త్వికీ చ త్రిధా మతా మాయా జ్ఞేయా త్రిభిర్భేదైః శ్రౌత
 యాక్తిక తాక్తికైరితి. ప్రాచీనైరుక్తం. అతఏవ 'శాస్త్రేణ నశ్యే త్పుర
 మార్థయాపం కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోహాత్, ప్రారబ్ధనాశాత్ప్రతి
 భాసనాశ ఇతి శక్తిత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తం.
 తథాచ శ్రుతిః 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్ప్రభావాత్ భూయ
 శ్చాంతే విశ్వమాయా నివృత్తిరితి సర్వశక్తివిష్టాజ్ఞాన నివృత్తి రిత్య

ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే, అపరే తు ఏతద్దోషపరిహారాయైవ ఇంద్రో మాయా
భిరితిబహువచనశ్రుత్యనుగృహీతం అవిద్యానానాత్వమంగీకర్తవ్యమి
త్యాహుః. అన్యే త్వేకైవావిద్యా తస్యాఏవావిద్యాయా జీవభేదేన
బ్రహ్మస్వరూపావరణ శక్తయో నానా, తథాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం
తస్య బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః సత్త్వస్యం ప్రతి
బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యానాశఇత్యభ్యుపగమాత్ నైక
ముక్తా సర్వముక్తిః, అతఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా'
మిత్యస్తిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానానామింద్రా
దీనాం దేహధారణానుపపత్తిమాశంజ్య అధికారాపాదకప్రారబ్ధకర్త
సమాప్త్యనంతరం విదేహకైవల్యమితి సిద్ధాంతితం, తదుక్తమాచార్య
వాచస్పతిమిత్రైః, 'ఉపాసనాదిసంసిద్ధితోపితేశ్వరచోదితమ్, అధికారం
సమాప్త్యేతే ప్రవిశంతి పరంపద'మితి, ఏతచ్చైకముక్తా సర్వముక్తిరితి

ర్థః. నను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదక
శ్రుతిస్మృతివిరోధ ఇత్యరుచ్యా మతాంతర మాహ—అపరేత్వీతి.
నను లాఘవసహకృతా నుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచనశ్రుతి
విరోధా న్నావిద్యానానాత్వం మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతి స్తద్గత
శక్తిభేదమాదాయైవోపపన్నా. సచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం.
వక్ష్యమాణరిత్యా తద్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసాత్పమానాంత
రమాహ—అన్యేత్వీతి. ఏముక్తా ససర్వముక్తిరిత్యేతత్సుత్రకారవచ
నేనాపి ద్రఢయతి—అతఏవేతి. నన్వేతత్సుత్ర మప్యన్యపరం కల్పితా
మిత్యత ఆహ—తదుక్తమితి. తథాచైకముక్తా సర్వముక్తిరిత్యభ్యుప
గతావేతదధికరణవిరోధో దుర్వారఇత్యాహ—ఏతచ్ఛ్రేతి. నన్వే
కావిద్యాగతనానాశక్త్యభ్యుపగంతృమతేఽపేక్షకముక్తా సర్వముక్తిరేవ
ఇయ మావరణశక్తిర్నివర్త్యా ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావేన
బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్సర్వావరణశక్తి విశిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావా
దిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాక్షాత్కారాత్ఫలబలేనైకావరణశక్తి

పక్షాకోపద్యతే, తస్మాదేకావిద్యాపక్షే ప్రతిజీవమావరణభేదోపగమేన
వ్యవస్థాపపాదనీయా, తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాంతోక్షః మోక్షశ్చానర్థనివృత్తిః
విరతిశ్చ బ్రహ్మానందావాప్తిశ్చేతి సిద్ధం ప్రయోజనమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రావిరచితాయాం వేదాస్తపరిభాషాయాం

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః. [౮]

వివారః యథా సర్వజ్ఞానప్రాగభావనివృత్తిస్వరూపయోగ్యేన జ్ఞానేన
కల్యణిణేన ప్రాగభావస్య నివృత్తిరేవమన్యస్య ప్రపంచోపలంభాను
తోధేన యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నాశః.
నాన్యదీయసుసారహేత్వావరణ శక్తీనామితి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇత్యా
హ—తస్మాదితి. పరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యమర్థం నిగమయతి—తదేవమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరీవిరచితే

వేదాస్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాస్తశిఖామణౌ

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః.

యదత్ర స్థలితం త్యక్తం ప్రమాదాలస్యదోషతః,
తత్తంతవ్యం బుద్ధైస్సద్భిః ఊనూ హి విదుషాం ధనమ్
సువర్ణఖచితాకారా కృతిరేషా మయా కృతా,
విదుషా మస్తు వేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా.
అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాన్తార్థావలంబినా,
గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకం బ్రహ్మతుష్యతు.
పంచోపాసంపదనీయానాం పంద్యాం వాచామధీశ్వరీమ్,
కామితాశేషకల్యాణ కలనా శల్పవల్లరీమ్.

K సమాప్తశ్చాయం ప్రబంధః.